

RÓMAIAK, ROMÁNOK ÉS OLÁHOK DÁCIA TRAJÁNÁBAN

ÍRTA

TAMÁS LAJOS

pecor

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1 9 3 5

Magy. Jót
0,5010.

**RÓMAIAK,
ROMÁNOK ÉS OLÁHOK
DÁCIA TRAJÁNÁBAN**

ÍRTA

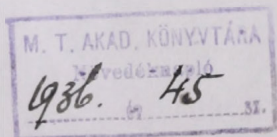
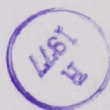
TAMÁS LAJOS

BUDAPEST

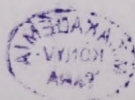
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1 9 3 5

127893

Sárkány Nyomda r.-t. Budapest, VI., Horn Ede-utca 9. Telefon: 221—90.
Igazgatók: Dr. Wessely Antal és Wessely József.

ELŐSZÓ.

A Trianon utáni idők oláh tudományossága — különösen pedig az elcsatolt kolozsvári egyetemnek a hosszú multra visszatekintő erdélyi oláh irredenta szellemét a tudományba is átültető tanárai — az impériumváltozás következtében előállott új helyzetnek történeti igazolására arra törekszenek, hogy népüknek középkori történetét Nagy-Romániának, a történelem eme szerencsés vámszedőjének mostani képre másítsák meg. Általában ázt mondhatjuk, hogy — néhány kivételtől eltekintve — az oláh kérdés Romániában mindmáig politikum maradt, amelynek tárgyilagossá szempontok szerinti módszeres tárgyalását egy megcsontosodott hazafias dogmatika és a jelen hatalmi viszonyaiban gyökerező csökönyös elzárkózás az ellenérvek szenvedélytelen megvitatása elől teszi lehetetlenné. Az a néhány a tárgyilagosság jegyében fogant oláh munka, amely a probléma tudományos megoldásához komoly formában járult hozzá (v. ö. Hunfalvy, *Az oláhok története*. I. Budapest, 1894. c. munkában Réthy László előszavát, továbbá *Az oláh történetírás régi és új arca* c. tanulmányunkat, Magyar Szemle, 1934. 265—71. l.) fényesen bizonyítja, hogy az oláhok között is akadtak olyanok, akik a népszerűtlenséggel dacolva és az érdektelen kutatás nemzetközi etikájához hűen igyekeztek felderíteni a történeti igazságot. Reméljük, hogy a jelen munkánkban kifejtett és megindokolt oláh őstörténeti állásfoglalásunknak odaát is lesznek higgadt bírálói, akik komoly hozzászólásokkal fogják kibővíteni ismereteinket ott, ahol a részletekben tárgyunk természeténél fogva jócskán akad még tisztázni való.

Munkám célja, hogy a hajdani Dacia Traiana viszonyát tisztázza a romanizmushoz, értve az utóbbin magukat a *romaiakat* is, továbbá a birodalom romanizált autochton és egyéb beözönlő barbár elemeit, az ú. n. *románokat* (tehát nem az oláhokat!) és végül az *oláhokat*, akiknek középkori története Xenopol nagyhírű megállapítása szerint igen nehe-

zen megoldható rejtély (une énigme historique). Távolról sem jut eszünkbe, hogy Xenopolnak ezt a kijelentését teljes egészében elvessük, azonban meg kell állapítanunk, hogy a tudományos kutatásnak éppen a súlyosabb természetű kérdések megoldásában nem szabad megtorpannia, hiszen ezeknek inkább vonzó, mint eltaszító erejük van. A régész, a történész és a nyelvész a dáciai romanizmus problémáját egyaránt izgatónak találja, mert éppen ez a romanizmus élt a római birodalom legkeletibb európai fellelővárában, abban a provinciában, amelynek a népvándorlás korában kedvezőtlen stratégiai helyzeténél fogva a barbárok kapujának hálátlan szerepét kellett játszania egészen addig, míg a gót mozgalom következtében szükségessé vált katonai és adminisztratív intézkedések véglegesen szentesítették a már jóval 271 előtt beköszöntő anarchikus állapotokat. A Dácia kiürítésére vonatkozó adatokon sokat vitatkoztak, s a vita hevében a kontinuitás védői többek között arról is elfeledkeztek, hogy a romanizmus fennmaradása éppen a szkíták pusztasága, Gótia, Gepidia, Sclavinia stb. néven emlegetett hajdani római tartományban a legvalószínűtlenebb. A *román* és az *oláh* fogalmakat összekeverve elmulasztották annak a megállapítását is, hogy román kontinuitásról is csak akkor lehetne szó, ha a dáciai és az oláhtól különböző románok továbbélését egészen a középkor utolsó századaiban meginduló oláh bevándorlás kezdetéig lehetne bizonyítani. Ezzel szemben kimutatjuk, hogy a kétféle romanizmus találkozásának a Dúnától északra teljesen hiányoztak a feltételei, mert a római-ság életmegnyilvánulásaiban talán sehol olyan éles cezúrát nem találunk, mint Dáciában, amivel szemben a pásztorkodó oláhság — bármilyen távoli vidékekre is jutott el nomád pásztorkodása révén — nyelvében, szokásaiban, vallási és politikai intézményeinek történetében éppúgy mindmáig megőrizte a balkán-félszigeti őshazából származó közös örökséget, mint a vele szoros nyelvi és etnikai rokonságban élő, de más irányba szertevándorló és legnagyobbbrészt mindmáig a Balkánon vagy annak szomszédságában élő arumúnok, megléniták és isztriai oláhok.

Az oláh tudományosság, az egy Densusianu kivételével, még ma sem jutott el odáig, hogy a pásztorkodásnak az oláh őstörténetben játszott elsőrangú szerepét és valósággal kulcsszerű fontosságát beismerte volna. Az a sok zavaros elmélet, ami az oláhok ősfoglalkozásának a földművelést teszi meg, nem is való a kritika bonckése alá, s csak azért találják ki azokat, hogy ezzel az ősoláhság helyhez kötött jellegét próbálják elhíttetni, ami nélkül érthető okokból

római-román-oláh folytonosságról még a Balkánfélszigeten sem beszélhetünk. Miután könyvünkben közelebbről megvizsgáljuk azokat a feltételeket, amelyek mellett népi és területi folytonosságról egyáltalában szó lehet, a legtermészetesebb úton jutunk el ahhoz a következtetéshez, hogy oláh folytonosságról nemhogy a hajdani Dácia Trajána területén, de még a Dunától délre sem beszélhetünk. Az ősoláh pásztorok egészen a középkor végéig, amikor a szerbek, bolgárok és főleg a magyar királyok meg nem próbálkoznak végleges letelepítésükkel, úgy a Balkánon, mint másutt csak ideig-óráig időző, tehát *átvonuló népréteget* alkottak. Ez az oka annak, hogy a történeti források a X. sz.-tól kezdve hol itt, hol ott tudósítanak bennünket oláh pásztorcsoportokról, amelyek a nomád vagy a költözködő pásztoréletnek hódolva később eljutnak az isztriai félsziget déli vidékéig, Lengyelországig, a Kaukázusig és dél felé egészen Görögország szívéig. Az oláh tudományban oly népszerűtlen *K a r e l K a d l e c* — akivel mindmáig igen jellemző módon senkisé ismét vitába — hatalmas kötetben dolgozta fel az oláh pásztorok településtörténetének jogi oldalát, s mondanunk sem kell, hogy a cseh tudós az erdélyi oláh kontinuitás elméletét képtelenségnek tartja.¹ Hasonlóképpen nem vett tudomást az oláh tudományosság G. M ü l l e r n e k *Die ursprüngliche Rechtslage der Rumänen im Siebenbürger Sachsenlande* (Hermannstadt, 1912.) c. művéről sem, amint egészen bizonyos, hogy az oláh történészek még igen sokáig nem fognak törődni Erdély és általában a Dunától északra eső vidékek forrásszerű településtörténetének megírásával, mert egy ilyenirányú tevékenységből a dákoromán tanokat vallók számára sok kiábrándulásra vezető megállapítás származnék. A két utóbb említett munkára már azért is hivatkoznunk kellett előszavunkban, mert a miénk általában csak a XIII.

¹ V. ö. *Valaši a valašské právo v zemích slovanských a uherských*. V Praze 1916. Méltó a krónikás tollára, amit erről a munkáról A. Sacerdoțeanu a *Considérations sur l'histoire des Roumains au moyen-âge* (Paris, 1929.) c. fércmunka szerzője ír, a nélkül, hogy azt saját bevallása szerint olvasta volna: „On peut remarquer tout de suite la coïncidence entre la date de l'apparition de cette étude et la date de la participation des Roumains à la grande guerre, à côté des alliés, pour la libération de la Transylvanie”. (I. m. 40. l.) Sacerdoțeanu megítélése szerint tehát *Kadlec* a központi hatalmak ellen hadba szálló Románia elleni bosszúból írta volna meg művét! Úgy látszik, azt hiszi, hogy *Kadlec* nagy műve is néhány hét leforgása alatt készült, mint az ő jelentéktelen brosrúja.

század végéig, az oláh település (és nem vándorpásztorkodás!) kezdetéig ér el.

Könyvünk anyagát öt fejezetben csoportosítottuk. Az elsőben röviden ismertetjük az oláhság négy ágazatának történetét, s foglalkozunk azokkal a népnevekkel, amelyek az oláhokra vonatkoznak. Bebizonyítjuk, hogy a *Romanus* név megőrzése a kontinuitás elméletének egyik legalaposabb megcáfolója, míg a *Vlachus* nép keleteurópai jelentésfejlődése világos bizonyítéka annak, hogy az oláhság ősi életformája a pásztorkodás volt. A második fejezetben hosszasan foglalkozunk a dáciai romanizmus problémájával, s rámutatunk arra, hogy a romanizált elemek továbbélését az egész középkoron át, a Dopsch körüli vitákban kialakult módszertani elvek elmellőzésével, ma már csak az európai tudományosság haladása iránt teljesen érzéketlen tudós tarthatja lehetségesnek. A harmadik fejezetben vizsgálat tárgyává tesszük a kontinuitás hamis elméletének keletkezését, amely a XV. században veszi kezdetét, miután előzőleg Rubruquis és Bacon Roger a bolgár őshaza mellé képzelt Magna Valachiából eredeztették a balkáni oláhok őseit. A negyedik fejezet, amelynek a második mellett feladatunk megoldásában a legnagyobb szerepet szántuk, foglalkozik mindazokkal a pozitív és az ezeket szervesen kiegészítő negatív érvekkel, amelyek egyöntetűen bizonyítják, hogy az ósoláhság életterepe, nyelvi és etnikai megalakulásának színhelye a Balkánfélsziget volt. Itt határozzuk meg az oláh nyelv helyét a román nyelvek és az ú. n. *balkáni típusú nyelvek* között is, és foglalkozunk az oláh-balkánnyelvi, továbbá az oláh-északi-szláv és az oláh-magyar kapcsolatok kérdésével, az azokból levonható tanulságokkal. Új beállításban világítjuk meg a balkáni romanizmus sorsát a népvándorlás korában, amennyiben annak három főbb rétegét különböztetjük meg. Rámutatunk arra, hogy a városlakó és földművelő elemeknek be kellett olvadniuk elsősorban szláv környezetükbe, s hogy csak a *helyhez nem kötött* életmódot folytató balkáni romanizált pásztorelemek őrizhették meg a faji és nyelvi sajátosságokat egyaránt konzerváló nomád pásztorkodási életformájuk következtében a balkáni vulgáris, helyesebben pásztortorlatinságot, amelyből az erős albán és szláv hatás lezajlása után a mai oláh nyelv született meg. Az ötödik fejezetben külön kellett foglalkoznunk Béla király Névtelenjének krónikájával s röviden állást kellett foglalnunk az erdélyi prioritás kérdésében is, mivel az oláhok bevándorlását még olyan oláh tudósok is szeretik a magyar honfoglalás előtti időkbe

visszahelyezni, akik különben más vonatkozásban tudományos tárgyilagosságuknak számos bizonyítékát adják.

Munkámnak tulajdonképpen kettős célja van. Amikor a külföld tudományossága túlságosan egyoldalú oláh információk alapján alkotja meg véleményét Kelet-Európa történelmének erről a fontos problémájáról, akkor nem árt, ha a magunk részéről is érvényt próbálunk szerezni az audiatur et altera pars elvének. A másik fél alatt nemcsak a magyar tudományosságot értjük, hanem mindazokat a külföldi tudósokat is, akik az erdélyi folytonosság kérdésével összefüggő oláh őstörténeti kérdésekben a komoly alapokra helyezett érvek és a pusztán érzelmi gyökerekből táplálkozó okvetetlenkedések között éles határt tudnak vonni.

Ezenkívül a végzett munka eredményességébe vetett hitemet nagyban megerősítené annak a reménynek a teljessége, hogy szerény könyvemmel némileg sikerülni fog enyhítenem azt a szinte leküzdhetetlen közönyt, amely minálunk a napi politika problémáin túl, közvetlen szomszédainkkal, azoknak tudományos életével, úgyszólván semmit sem törődik, s amelynek következtében Szekfü Gyula helyes megállapítása szerint mindaz, ami ma ezen a téren történik, „csak közönybe fulladó egyéni kezdemény” (Magyar Szemle, XXV. 1935. 7. l.).

Mielőtt e sorokat befejezném, nem mulaszthatom el, hogy munkám megjelenése alkalmából hálás szívvel ne gondoljak azokra a tanáraimra, akiknek buzdítására kezdtem hozzá még annak idején oláh tanulmányaim műveléséhez, s akik azóta is kitüntető figyelemben részesítették ezirányú munkásságomat. Az első indítást még az Eötvös-Collegiumban kaptam Eckhardt Sándortól, azóta pedig a Collegium felejthetetlen emlékü igazgatója, Gombocz Zoltán, továbbá Melich János, Németh Gyula és Györffy István voltak nagy segítségemre. Ugyanilyen kötelességemnek tartom, hogy leg-hálásabb köszönetemet fejezzem ki a Magyar Tudományos Akadémiának, azért a nagyértékű erkölcsi és anyagi támogatásért, amellyel munkám megjelenését kísérni és lehetővé tenni kegyeskedett.

Budapest, 1935. szeptember 1-én.

Tamás Lajos.

I.

AZ OLÁHSÁG ÉS A RÁVONATKOZÓ NÉPNEVEK.

1. Az oláhság négy ágazatának általános ismertetése. — 2. A *Rumân* < *Romanus* név története és a belőle levonható oláh őstörténeti tanulságok. — 3. A *Vlah*, *Valach* név története és a belőle levonható tanulságok.

A Kr. utáni X. században az oláhság zöme, egyes rajoktól eltekintve, amelyeket a nomád és esetleg a költözködő pásztorkodási életforma (transhumance) vezethetett időnként a Duna vonalán túli vidékekre, még mindig faji és nyelvi megalkulásának színhelyén a Balkánfélszigeten élt, ahol a népvándorlás korának enyhébb és súlyosabb zivatarain keresztül éppen sajátos életformájánál fogva sikerült átmentenie az egész középkoron keresztül a félszigeti pásztorlatinságot, azt a nyelvet, amely a középkor végétől kezdve már nemcsak a hajdani Dácia területén visszhangzott, hanem lassan olyan vidékekre is elhurcolódott, amelyeken a római légiók sohasem jártak. Ebben a században már az ősoláh földrajzi egység sem létezett a maga régi teljességében, az arumunokat már a X. században Tesszáliában és Makedoniában emlegetik a források s lassan kezd kibontakozni az az oláh status quo, amely további eltolódások után az oláhság mai elhelyezkedésének képezi alapját. Ma az oláhságnak négy válfaja ismeretes, amelyek jellegzetes nyelvjárási különbségek ellenére is világosan kimutathatólag egy közös ősoláh töről fakadtak: az újabbkori elhelyezkedése után elnevezett északi oláhság, az arumunok (a makedo-rumun név tényleges elterjedtségüket nem fejezi ki), a megleni és az isztriai oláhok.

Északi oláhoknak (Nordrumänen) nevezzük azokat, akik a balkánfélszigeti őshazából észak felé terjeszkedve először kenézésekben, majd vajdaságokban megszervezve

(Havaselve, a későbbi Țara Românească, újabban Românească) a Dunától északra állandóan is megtelepedtek a magyar királyság térszomszédságában. Erdélybe is ehhez az oláh népágazathoz tartozó pásztorok szivárognak át, akiknek utódait és a Balkánon példátlanul álló társadalmi fejlődésen átment leszármazóit a magyar nyelv 1848 tájáig kizárólag *oláh*, majd azután később kifejtendő okokból *román* néven emlegeti.

Voltaképpen politikai története csak az északi oláhságnak van, amelynek vajdaságai a XIV. sz.-ban alakulnak meg nagyrészt magyar hatásra. Iorga ugyan megpróbálta kimutatni, hogy az oláh államiság kezdetei a XI. sz.-ig mennek vissza, ezirányú ötletei azonban még a komolyabb oláh tudósok körében sem találtak elismerésre. Szerinte az Al-Duna környékén körülbelül a mai Dobrudzsában az állítólag oláh *Tatos*, *Chalis* (ez a kettő tulajdonképpen egy személy!), *Salamon*, *Sestlav* és *Sakcia* uralma alatt „kis állami autonómiák” léteztek volna, amelyek a bizánci érdekszférába tartoztak s akikről Anna Komnéné emlékezik meg Alexiában.¹

¹ Bizánci forrásokból tudjuk, hogy az említett területen egy vegyes etnikumú népesség tanyázott, amely fellázadt a bizánci sztratégoszok uralma ellen. E népesség vezetőinek nevét oláhnak magyarázva Iorga és elméletének feltételen híve, N. Bănescu arra törekedett, hogy Parisztrionban (bolg. Podunavě) az oláh államiság kifejeződésének első nyomait mutassák ki (I. Iorga, *Les premières cristallisations d'État des Roumains*. Bulletin de la section historique de l'Académie Roumaine V—VIII—1920, 33—46. l., és N. Bănescu, *Les premiers témoignages byzantins sur les Roumains du Bas-Danube*, Byz.-Neugr. Jahrb. III—1922, 287—310.). A két oláh történésznek a vezérnevek oláhságára alapított elméletét maguk az oláh tudósok is kételkedve fogadták s a törökségben keresték azok eredetét, ami természetesen az egész feltevést alapjában vonja kétségbe (I. V. Bogrea ismertetését: Anuarul Institutului de Istorie Națională I—1921/22, 380. l. és Densusianu, *Grai și Suflet* I—1924, 323—324. l.). A besenyők szerepét domborítja ki Parisztrionban és ennek megfelelően magyarázza a vezérneveket Mutaščiev, *Bulgares et Roumains dans l'histoire des pays danubiens*. Sofia 1932. 231. kk. l., és 332. kk. l. Bár a bolgár tudós néha túlerősen polemizáló hangnemet használ, sikerül kimutatnia, hogy Dobrudzsában sem a romanizált lakosság folytonosságáról, sem pedig parisztrioni szerepléséről nem lehet szó. Iorgával és Bănescuval szemben C. C. Giurescu is kifejezi kételyeit, rámutatva arra, hogy Tatos és Chalisz ugyanannak a személynek két különböző neve. A nevek eredetével egyelőre nem foglalkozik, csak annyit jegyez meg, hogy oláhságuk nincs bebizonyítva (I. *O nouă sinteză a trecutului nostru*. Studiu critic. București. Extras din Revista Istorică Română I—1931 — II—1932). Zlatarskival és Mutaščievvel polemizálva Bănescu, aki a

Még a vajdaságok feltünése előtti időkben, nem sokkal a tatárjárás után, a Szörénységben, Olténiában (a Duna, a Kárpátok és az Olt közötti terület; ma a következő *județ*-ekre oszlik: Mehedinți, Gorj, Dolj, Vâlcea, Romanați) és Munténiában (az Olttól keletre egészen Moldváig, tágabb értelemben azonban Olténiát is magába foglalja) találjuk az első hiteles nyomait azoknak a kenézségeknek, amelyeknek oláh jellegét általában bizonyosra veszik. Forrásunk IV. Béla királyunknak 1247-ben kelt oklevele, amely szerint a tatárjárás pusztításait orvosolni akaró uralkodó a jeruzsálemi ispotályosok nagymesterének és johannita vitézeinek adományozta a Szörénységet *Joan és Farkas kenézségeivel* együtt az Olt folyóig azzal a kikötéssel, hogy a nevezett terület jövedelmének felét kötelesek neki beszolgáltatni s pénzt is csak a király engedélyével verethetnek.² Látnivaló

dobrudzsai (Scythia Minor) oláhság kontinuitásának szemszögéből nézi a kérdést, tovább próbálja védeni tarthatatlan nézeteit (*La question du Paristrion ou conclusion d'un long débat*. Byzantion VIII—1933, 277—308.). A kérdés további irodalmára nézve l. Drăganu, *Români în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și a onomastice*. Acad. Rom. Stud. și Cercet. XXI. București 1933. 574. l., 5. j. Drăganu megjegyzi, hogy az oláh *Tatu*, *Tatul* nevek alapján inkább *Τατοῦλος*-t várhatnánk, s hogy nem hagyhatjuk figyelmen kívül Zonarasnak azt a tudósítását, amely szerint *Τατοῦς* a besenyők vezére volt (uo. 574. l.). Giurescu újabban megjelenő *Istoria Românilor* c. művének első kötetében (București 1935. 311—13. l.) Iorga és Bănescu felfogását „o simplă ipoteză... și aceea bazată pe o impresie” szavakkal bírálja.

² Az oklevelet már részletesen ismertette Hunfalvy Pál, *Az oláhok története*. Budapest 1894. I., 354—58. Philippide Iorga tudatos ferdítéseiről a következőket írja: „A hatalmas Joan és Farkas kenézek uralma Olténia felett koholmány éppúgy mint Tocilescunak *Manual de istoriea română* (București 1886. p. 41.) c. könyvében a hírhedt Litean (Litovoi) vajda szerepének beállítása: Az első, aki megpróbálta egyesíteni a havaselvei oláhokat — írja Tocilescu — Litean vajda volt, fia és talán utóda is az 1247-ből ismert Seneslaunak, aki Tirgovistében székelt. Litean vajda ki akarván használni azt a kedvező körülményt, hogy 1272-ben Magyarország trónján csak egy tízéves gyermek ült, IV. vagy Kun László, testvéreivel együtt elfoglalta a szörényi bánságot, megtagadott mindennemű függőséget a magyar királyságtól s nem akart tovább adót fizetni. Miközben a magyarok fegyvert fogtak ellene, fel-lázdadtak a szerbek. Litean számtalanszor megverte a magyarokat, annyira, hogy emléke még mindig él a magyar népdalokban (!?). Erre Philippide a következőkben válaszol: Ez a „Litean Voda” Tocilescu képzeletében született meg egy egészen jelentéktelen magból, abból az adatból, amely szerint „Lytuon vajdá”-nak 1247—51 körül egy kenézsége volt Olténia valamely közelebbiről meg sem határozható részén. Ez a vajda egy időtől kezdve megtagadta a hűbéri adó fizetését a magyar

tehát, hogy nem holmi hatalmas kenézekről van szó, akik független államalakulatok élén állanak — mint ezt pl. Onciul és Iorga hirdetik — hanem a magyar király fennhatósága alatt álló kezdetleges szervezőkről, akik jelentéktelenségüknél fogva még csak hűbéri viszonyban sem lehettek a királyhoz, mert ez szabadon ajándékozta el kenézsegeiket. Ugyanekkor IV. Béla meghagyta az oláhoknak *Litovoj és Szeneszlav* vajdák földjét. Philippide oláh tudós helyesen jegyzi meg Iorgával és Onciullal szemben, hogy Litovoj nem egész Olténianak, Szeneszlav pedig nem egész Munténianak volt a feje, hanem mindketten a nekik tulajdonított területnek csak egy, kisebb, pontosabban még sem határozható részén szolgáltak vajdai minőségben uruknak, a magyar királynak.³ Oláh tankönyvekben nem ritkán még mindig azzal a meglepő hamis tanítással is találkozunk, hogy az összes oláhok első nagy egyesítője Litovoj vajda volt.

A havaselvi, másképpen oláhországi vagy munténiai vajdaság, valamint a moldvainak megalapítása az Anjouk uralkodásának idejére esik. Az elsőt az oláh krónikákban fellejegyzett legendás adatok szerint Radu Negru hívta volna életre, aki Fogarásból vándorolt ki a XIII. sz. végén. Ezt az országalapító „fejedelmet” azonban a dákoromán történetírás találta ki annak a hamis szemléletnek az alapján, amely az oláhokat és első uralkodóikat Erdélyből eredezteti.⁴ A

---

királynak, s elesett az ellene küldött magyar sereggel harcolva 1279 körül, fivérét, Bărbatot pedig elfogták a magyarok... Különben Iorga nem az egyetlen, aki képzeletéből teremt elő uralkodókat és dinasztiákat a vajdaságok megalakulását megelőző homályos korban...” (l. *Originea Romînilor*. Iași 1925. I., 800—801. l.)

³ Philippide, ib., 801—802. l.

⁴ Radu Negruval az újabb oláh történetírás végleg leszámolt, s bár még ma is akadnak amatőrök, akik pl. a scheiai zsoldár kriptogrammjában a mesés fejedelem gyűrűjének feliratát vélük felfedezni (Em. Grigoraș, *Două criptograme noi* — Psaltirea Scheiană. — *Pecetea lui Radu Negru. Adevărul literar și artistic* 1924. 175. sz.), Xenopolon kívül ma már senki sem tartja őt történeti személynek (A. D. Xenopol, *Histoire des Roumains de la Dacie Trajane depuis les origines jusqu'à l'union des principautés en 1859*. Paris 1896. 194. l.). Már Hasdeu rámutatott arra, hogy az első havaselvi vajda, akit Radu néven ismer a történelem, Radu I. Basarab (*Historia critică a Românilor*. București 1875. 112. l.) s ugyanezt vallja Iorga is (l. *Chronologische Tafel der regierenden Fürsten. Geschichte der Rumänen und ihrer Kultur*. Hermannstadt—Sibiu 1929. 358. l.; vö. még Hunfalvy, *Az oláhok története* I., 384—392.; Radu uralkodásának ideje bizonytalan, a XIV. sz. nyolcvanas éveinek elején volt vajda, l. C. C. Giurescu, *O nouă sinteză* 102. l., és *Istoria Românilor*. I, 412.

déli vajdaság első oklevélileg kimutatható feje a Bécsi Képes Krónikában is szereplő kún ősoktól származó I. Baszaráb, aki sikertelenül próbálja kivonni magát urának, Károly Róbert magyar királynak hűbérurasága alól. Legelőször egy 1324-ből származó királyi oklevélben találkozunk vele, amelyben Károly Róbert elismerését fejezi ki Márton comes-nek, aki „több ízben hűen és dicséretreméltóan teljesítette követi tisztét Baszarábnál, a mi kárpátokontuli vajdánknál” (ad Bazarab woyuodam nostrum Transalpinum).⁵

A moldvai vajdaságot I. Bogdan, Lajos király „hütlén hajdani máramarosi vajdája” (Bogdan noster infidelis quondam Vayvoda de Maramorosio) alapította meg a XIV. sz. negyvenes éveiben (1342). Erdekes, hogy a pártütő vajda elleni büntető hadjáratban, Bogdan ellen ennek rokonai Drágos máramarosi kenéz, továbbá a Bogdántól elűzött Szász vajda fiai, Balk, Drágos és János támogatják a királyt, akitől jutalmul megkapják a hütlén vajda birtokait,⁶ s így számos részben még ma is élő nemesi család őseivé lesznek.

Nem célunk e helyen a vajdaságok külön történetének további részletes ismertetése.⁷ Röviden annyit jegyzünk meg,

⁵ Az oklevél latin szövegében: „in deferendo pluribus vicibus nostras legaciones ad Bazarab woyuodam nostrum Transalpinum ubi sue legacionis officium fideliter et laudabiliter adimplevit”, I. Hurmuzaki, *Documente I*, 591—92. C. C. Giurescu szerint, aki Iorga kronológiai felületességeit igazítja helyre Baszaráb uralkodási éveit illetően (*O nouă sinteză* 101—102.), „ez a vajda nemcsak dinasztiát alapított, hanem országot is” (t. i. Havasalföldét). Azt különben, hogy Baszaráb nem 1330 körül kezdett uralkodni, Iorga Hunfalvy művéből is megtudhatta volna, I. *Az oláhok története I.*, 432.

⁶ Vö. Petrovay György, *A máramarosi oláhok*. Betelepedésük, vajdáik és kenézeik. Századok XLV (1911) 607—626. I. és L. L. Wyrostek, *Ród Dragów—Sasów na Węgrzech i Rusi Halickiej*. Kraków 1932. Bogdan, a későbbi moldvai vajda és rokonai 1335-ben kapnak szállást Máramarosban. — T. Papahagi említi, hogy a nagyszámú nemesi-k a háború utáni megváltozott viszonyok ellenére is megőrizték osztályöntudatukat s mindmáig büszkén különböztetik meg magukat az egyszerű zsellérsorban maradt oláh paraszttól, akivel össze sem házasodnak (I. *Graiu și folclorul Maramureșului*. Din Vieața poporului român XXXIII. București 1925. XII. 1.)

⁷ Az oláhok történelmét általában még mindig Xenopol és Iorga műveiből ismeri a külföld (A. D. Xenopol, *Istoriea Românilor*. Iași 1888—93., összesen három kiadást ért meg; id. *Histoire des Roumains de la Dacie Trajane*. I. Paris 1896.; Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes*. Gotha 1905.; id. *Geschichte der Rumänen und ihrer Kultur*. Hermannstadt 1929., az utóbbi franciául és olaszul is megjelent.). Mivel ezek a művek tévedésektől és célzatos ferdítésektől hemzsegnek, utal-

hogy a XV. sz. elején Munténia, a XVI. sz.-ban pedig Moldva kerül a félhold uralma alá s a szultánok egészen 1711-ig oláh származású vajdákat állítanak a fennhatóságuk alatt álló vajdaságok élére. Ezután kezdődik az u. n. fanarióta-kor, az oláh történelemnek még az előbbinél is tragikusabb epizódokban bővelkedő korszaka, amely alatt a porta a Konstantinápolynak Fanar nevű kereskedőnegyedéből származó gazdag kegyenceinek adta bérbe búsás áron a vajdaságok trónját. Csak természetes, hogy az erősen üzleti szellemű görög *domni*-k az adóprés kíméletlen megszorításával iparkodtak kiszorítani a vételárat jóval meghaladni tartozó hasznot, ami által az oláhság mindkét vajdaságban valóságos rabszolgasorsra jutott s a *rumân* név is ebben a korban kapta „jobbágy, rabszolga” jelentését, ha ugyan már a kún-oláh együttélés korában is nem volt meg. Ehhez járult, hogy a fanarióták által képviselt görög kultúra üres formalizmusával csak fokozta a politikai elnyomás következtében amúgy sem érvényesülő oláh nemzeti szellemű kibontakozás akadályainak számát, úgyhogy mikor 1821-ben a Tudor Vladimirescu-mozgalommal véget ért a vajdaságokban az oláh történelem legzsarnokibb korszaka, a reformáció és a vallási unió keblén megerősödött erdélyi oláhság már tetemes nemzeti kultúrával rendelkezett. 1821 után a két vajdaság a három nagyhatalom, Törökország, Ausztria és Oroszország politikai törekvéseinek ütközőpontjává lett. Egyesítésüknek eszméje először az oroszok által rájuk erőszakolt *Regulamentul organic* néven ismert alkotmányban merült fel, bár már a napoleoni háborúk idején Angliában

nunk kell e helyen még a következő művekre, amelyek szemmel tartása nélkül a felsoroltak haszonnal nem forgathatók: C. C. Giurescu, *O nouă sinteză*; A. Philippide, *Originea Românilor* I, 781—804. Érdekes, hogy Hunfalvy magyar nyelvű oláh történetében számos részletkérdés is már olyan megoldásban részesült, amilyenben a modern s a dákoromán lidérc nyomása alól felszabadulásnak induló oláh történetírók részéről kezdenek részesülni. Akik egyoldalú információkkal nem elégszenek meg, még mindig olvassák *Die Rumänen und ihre Ansprüche*. Wien und Teschen 1883. c. munkáját. Jancsó Benedek rengeteg forrásmunka alapján megírt művéről (*A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota*. Budapest 1896—99.) A. de Bertha francia nyelvű rövidített feldolgozása nyújt alapos képet: *Magyars et Roumains devant l'histoire*. Paris 1899. Az oláhok történetét a Xenopol- és Iorga-féle irányzattal szemben, előreláthatólag az eddig csaknem kizárólagosan divatozó tudománytalan dákoromán szempontok nagyobb részének feladásával C. C. Giurescu fogja megírni. — Az erdélyi folytonosság részletes irodalmát könyvünk más helyén a jegyzetekbe foglalva találhatja az olvasó.

is hangoztatták egy ilyen értelmű terv célszerűségét s volt idő, mikor Napoleon is gondolt rá. A megvalósításra egy évvel a párizsi konferencia után, 1859-ben került sor. A két vajdaság bonyolult választási harcok után végre egyértelműleg Cuza Sándort kiáltotta ki fejedelmévé, aki Ausztria, Anglia és Törökország egyértelmű tiltakozásával szemben csak Franciaország közbenjárására tudta magát 1861-ben elismertetni. Reformjai azonban csakhamar bukásba döntöttek s a kettős fejedelemségben Hohenzollern-Sigmaringen Károly lett az utóda, aki az 1878-i berlini kongresszus feltételeinek elfogadása után végre 1881-ben, mint a nagyhatalmak által elismert Románia első koronás királya kezdett uralkodni. Ő alatta tört ki a világháború, amelybe azonban — a Liga Culturală negyedszázados, az erdélyi irredentizmust tápláló tevékenysége ellenére sem — avatkozott be. Utóda 1914 szeptemberében I. Ferdinánd lett, aki két évi huza-vona után nyíltan szakított a hármassal, szövetséggel, háborúját azonban elvesztette s 1918 májusában külön békét kötött a központi hatalmakkal Bukarestben. A sors azonban úgy akarta, hogy a monarchia összeomoljék, s hogy belső ellenségeitől tönkre téve engedje át a győztes nagyhatalmak kegyencének a Bánságot, továbbá Erdélyt és Bukovinát ugyanakkor, amikor az Oroszországtól Besszarábiát, Bulgáriától pedig Dobrudzsát kapta meg.

A történeti valósággá lett Nagyrománia (România Mare) a dákoromán területi követelések csaknem százszázalékos figyelembe vételével született meg a gazdasági, kulturális és földrajzi szempontok teljes elhanyagolásával, az elcsatolt részekben élő oláhság kizárólagosan számbeli fölénye alapján. Néhány adat elegendő annak bizonyítására, hogy ez a számbeli fölény Erdélyben sem túlságosan régi eredetű s egy eredetileg egészen csekély létszámból nőtt naggyá, részben a természetes gyarapodás, de főleg a vajdaságokból kiinduló tömeges bevándorlás révén. III. Endrének 1293-ban a gyulafehérvári káptalan számára szerkesztett okleveléből kitűnik, hogy a XIII. sz. végén még oly csekély volt a beszivárgó oláh lakosság száma, hogy valamennyinek egy helyre — a Gyulafehérvártól keletre fekvő Székes királyi birtokra — való elhelyezéséről lehetett szó. Mivel az oklevélben valamennyi *olacus*-ról van szó, aki a nemesek vagy bárki más birtokain található, pontosabb összeírás hiányában legfeljebb néhány ezerre becsülhetjük azoknak az oláh családoknak számát, akik még az Árpádok alatt telepedtek be Erdélybe. A XVI. sz.-ban Verancsics szerint az oláhok száma már kezdte meghaladni a három nemes nemzet (magyar, székely

és szász) egyenkénti létszámát, tehát kb. Erdély akkori lakosságának negyedrészt képezhette. Szekfü Gyula mintegy 80—100,000-re becsüli őket, ami a fentiek után eléggé nagy számnak tartható annál is inkább, mivel Schuller Fr. szerint az erdélyi szászág összes létszáma a XVI. sz. végén és a XVII. sz. elején 68,160 lélekre tehető. A XVII. sz. végén a jézustársasági atyák a vallási unió létrehozásával kapcsolatban becsülték meg az oláhságot s számukat 200,000-re tartották. Ezután valóságosan ugrásszerűen emelkedik az oláhság létszáma, amit csak egy körülmény, a vajdaságokbeli kegyetlen fanarióta uralom, tesz érthetővé. 1730 körül már félmillióhoz közeledik s ezt a számot Benkő Józsefnek az 1761—65-i egyházi összeírásokra vonatkozó adatai szerint gyorsan felül is múlja, míg II. József uralkodása alatt már kerek számban 800,000-re emelkedik! Röviddel a fanariótakor vége előtt egymillió felé halad s Lenknek 1839-ben megjelent földrajzi lexikona szerint már 1.169,000. A mult század első felétől kezdve az oláhság szaporodási grafikonja a nagyobb arányú bevándorlások megszűntével kiegyensúlyozottabb képet ölt, s a létszámnövekedés oka már csaknem kizárólag a természetes szaporodás lesz. Az 1910—20-as években az elcsatolt területeken élő oláhság (Erdély, Máramaros, Bihar, Körösvidék, Bánság) száma eléggé megközelítette a három milliót.

Nagyrománia megalakulásával úgyszólván az összes az északi oláh nyelvet beszélő oláhok egy államban egysültek. Csak a Timok völgyében és a szerb Bánságban, a Dunától délre bolgár területen, Csonkamagyarországon és a Dnyeszteren túl orosz területen, továbbá Szibériában vannak még kisebb oláh nyelvszigetek, melyeknek létszáma azonban a Nagyromániába bekebelezett kisebbségkéhez képest szóba sem jöhet.⁸

⁸ A Nagyrománián kívül élő oláhsággal külön folyóirat foglalkozik: *Graiul Românesc* (1927—), a kolozsvári *Dacoromania* pedig *Româniile de peste hotare* címen külön bibliográfiai rovatban tartja számon az idevágó irodalmat (I. VI, 594—600.; VII, 568—580.). Dákoromán szempontjaik miatt természetesen csak megfelelő kritikával használhatók fel az oláh szerzők munkái. Ezt előre bocsátva emeljük ki a következő műveket: Sextil Pușcariu, *Studii istroromâne* I. (Analele Academiei Române, Seria II. Tom. XXVIII. Secția Literară. București 1906.), II. Acad. Rom. Studii și cercetări XI. București 1926., III. Acad. Rom. Studii și cercetări XVI. București 1929.; Th. Capidan, *Fărșeroșii. Studiu lingvistic asupra Românilor din Albania*. Dacoromania VI, 1—210.; Th. Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân. Studiu lingvistic*. Acad. Rom. Studii și cercetări XX. 1932.; Aurelian Sacerdoțeanu, *Vlahii din Calcidica*. In

Az *arumunok*, ahogyan mi a makedovlachokat nevezzük, nemcsak a jugoszláv és görög Makedoniában élnek (ezért nem megfelelő a makedovlach, makedoromán elnevezés), hanem Albániában és kisebb csoportokban Bulgáriában is. Számra nézve legjelentősebb az *epiruszi* és *tesszáliai* arumunok csoportja, amely a Pindosz-hegységet lakja és mindmáig kitart az oláhság ösfoglalkozása, a pásztorkodás első sorban nomád formája mellett. Egyesek nyájaikkal a lepan-tei öböl és Attikába jutnak el. Valószínűleg a pindosziak törzséből szakadtak keletre az *olimposzi* arumunok, akik közül sokan a makedoniai városokban, különösen Szalonikiben mint kereskedők és mesteremberek telepedtek le. Főfészkük Vlacholivadon. A *gramoszi* arumunok régi tanyája a Gramosz-hegység. Itt virágzott a ma már romokban heverő Gramosztea, egy elég jelentős ipari és kereskedelmi városa. Később a gramosziak egész Görögországban, Jugoszláviában és Bulgáriában szóródtak szét. Hasonló sors érte részben a *mulovistei* és *gopesi* (a két község ma jugoszláv területen fekszik) arumunokat is, akik Bitólia környékén pásztorkodnak. Meg kell még emlékeznünk az u. n. *farserótákról*, akik alatt a főleg Albánia délkeleti részében lakó arumun nyelvű lakosságot értjük. Kisebb részben városlakók, nagyobb részük azonban szintén költözködő pásztor, aki nyájaival Akarnania és Etolia erdős vidékéig elvándorolt. Nevüket az albániai Frašari községtől vették (albán *frašer* < latin *fraxinus*).

Az arumunokat a szerbek *cincároknak* nevezik s így nevezték minálunk is a Pesten letelepedett arumun származású kereskedőket.⁹ Tulajdonképen gúnynév, amelyet már Vuk Karagić is — az ismert szerb szótáríró — azzal ma-

---

memoria lui Vasile Pârvan. București 1934. 303—311.; E. Bucuța, *Românii dintre Vidin și Timoc*. h. n. 1923. G. Weigand, *Die Aromunen*. Ethnographisch-philologisch-historische Untersuchungen. Leipzig 1894—95.; G. Weigand, *Ethnographie von Makedonien*. Leipzig 1924.; Fr. Miklosich, *Die Wanderungen der Rumunen*. Denkschriften der Wiener Akademie der Wissenschaften, XXX. 1879. A. J. B. Wace et M. S. Thompson, *The nomads of the Balkans*, London 1914. (l. ehhez Iorga ismertetését: Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe Sud-Orientale II (1915) 105—115. l.) — A dunántúli vlach-kérdésre nézve l. Tamás-Tremel Lajos ismertetését: Századok 1934. 4—6. sz.; a felföldi vlachságra és az ottani pásztorkodás eredetére nézve l. Kniezsa István, *A tót és lenygel költözködő pásztorkodás magyar kapcsolatai*. Ethnographia—Népelet 1934. 1—2. sz.

⁹ A pesti és általában magyarországi arumún (cincár) származású kolóniákra vö. Jancsó Benedek, *A román nemzetiségi törekvések tör-*

gyarázott, hogy az arumunok *ce-*, *ci-*-nek ejtik az északi oláh *cse-*, *csi-* szótagot. A görög eredetű *kucovlach* elnevezés jelentése pedig „sánta oláh”.

Az arumunok régebbi történetei összefolynak az oláhság többi ágainak őstörténetével s a legrégibb oláh vonatkozású bizánci adatok elbírálásánál nem mindig sikerül eldöntenünk, hogy *Vlachoi* név alatt pontosabban milyen nyelvjárású oláhok értendők. Ha meggondoljuk, hogy a Dunától északra hitelt érdemlő módon először Niketas Akominatos és Kinnamos említenek vlachokat a XII. században, akik elfogják a trónkövetelő Andronikost, illetve Vatatzes Leó seregében harcolnak, úgy mindjárt érthetővé válik, hogy a legtöbb oláh történetíró módjára az összes ezeknél régebbi s a balkánfélszigeti oláhságra vonatkozó történeti adatokat nem vonatkoztathatjuk kizárólag az arumunok őseire. Fokozza a nehézséget, hogy megfelelő földrajzi támpontjaink sincsenek az oláhság négy főágának elhelyezkedéséről a közös őshazából való elszakadás utáni korban, de nem is lehetnek, mert az ősoláhságnak éppúgy a nomád és a transzhumáló pásztorkodás volt az életformája, mint a belőle kivált négy csoportnak és e mellett az életforma mellett természetyszerűleg szó sem lehet lerögzített földrajzi határok között mozgó állandó jellegű területlaksárról. Éppen ezért itt eltekintünk az oláhságra vonatkozó legrégibb adatok ismeretétől, később amúgy is bővebben fogunk szólni róluk. Előzetes tájékoztatóul csak annyit jegyzünk meg, hogy a balkáni oláhságra vonatkozó első kétségtelen adat Kedrenos bizánci krónikásnál merül fel, aki elmeséli a II. Vazul császár elleni bolgár szabadságharc történetét. Ennek folyamán történt, hogy Macedóniában Kastoria és Prespa között nomád *vlachok* 976 körül Sámuel cár testvérét, Dávidot a „Szép tölgyek” nevű helyen megölték.

ténete, II. 319. l.; Tulbure Gh., *Influența binefăcătoare și rolul important al coloniștilor macedo-români în istoria desvoltării noastre culturale*. Familia, seria II, anul II. Nr. 1/2, 12—14. l.; Gh. Tulbure, *Coloniile macedo-române din Ungaria și tinereța metropolitului Șaguna*. Luceafărul VIII, 99—103. és 129—133.; Alexics, A makedo-románok. Egyet. Phil. Közl. 1902. évf.; M. Burghel, *Inseamnă privitoare la colonia macedo-română din Ungaria și din Viena la începutul secolului trecut*. Archiva XXXVIII. Nr. 2—4., 64—76. l.; N. Bănescu, Cuvântarea inaugurală și raportul Rectorului. Anuarul Universității din Cluj pe anul școlar 1923—24. Cluj 1925. 13. kk. l.; Th. Capidan, *Petru Maior și Aromânii*. Junimea Literară XII, 63—69 l.; a Pesten és Budán képzett arumún származású orvosokra: V. L. Bologa, *Inceputurile medicinei științifice românești*. Cluj 1930. Biblioteca med.-ist. III.

A pásztorkodással foglalkozó arumunok 50—200 családot felölelő „falkákban” (*falcări*) élnek, amelyeknek élén a *čelnik* (v. ö. szláv *čelo* „homlok”) áll, akinek a hatásköre eredetileg az északi oláhoknál ismert és szintén szláv eredetű névvel jelölt *kenéz* és *vajda* hatáskörével tüntet fel rokon vonásokat. Míg azonban az utóbbi kettőnek az oláh településtörténetben fontos szerep jutott osztályrészül, addig a *čelnik* általában csak mint birka-nagytulajdonos áll a nomád és költözködő pásztorok élén. Valószínűleg a görögök tőszomszédságának tudható be, hogy egy részükben kitűnő üzleti érzék és kereskedelmi szellem fejlődött ki. A Balkán összes nagyobb városaiban megtalálható arumun kereskedők ősei azok a karavánvezetők voltak, akik a félszigetet már évszázadok óta keresztül-kasul barangolták s teher-, különösen sószállítással, továbbá tejtermékek árusításával foglalkoztak. Az északi oláhok mellett csak az arumunok tudtak legalább részben szakítani az ősi pásztorkultúrával s ennek tulajdonítható, hogy gazdag anyagi javak birtokában eléggé számottevő nemzeti kultúrát tudtak maguknak teremteni. Budapesten és Bécsben letelepedett jómódú kereskedők bőkezű mecénásai lesznek az arumún kultúra apostolainak (Bojadzsinak, az első arumún nyelvten írójának és Rosa Györgynek, aki történész és nyelvteníró volt egy személyben). Fővárosunk azonban nemcsak az arumún művelődés, hanem az arumúnok nemzeti öntudatra ébredésének történetében is előkelő szerepet játszik. Itt és a császárvárosban ismerkednek meg a Pindosz vidékéről felvándorolt cincárok a dákoromán irodalmi és nemzetiségi törekvésekkel s magukévá teszik a közös fajiség gondolatát. Bukarest csak 1860 körül kezd behatóbban érdeklődni a déli fajtestvérek iránt Bolintineanu Demeter macedóniai utazásainak megjelenése után s csakhamar sikerült a konstantinápolyi pátriárka tiltakozása ellenére is megvetnie az első arumun iskolák alapját. 1905-ben pedig az arumun görög-keleti egyház autonómiáját is sikerült a portától kieszközölni, a csakhamar kitört balkánháború azonban ezt megsemmisítette, mert az eddig török uralom alatt élő arumúnok Görögország, Szerbia és Bulgária fennhatósága alá kerültek. Ez a három állam a bukaresti szerződésben (1913) ismerte el az arumúnok iskolai és egyházi önkormányzatát. 1917-ben a pindoszi olasz megszállás idején az arumúnok egy olasz protektorátus alatt álló független államcska megalakítását kísérelték meg, de a Nagyrománia megvalósításán dolgozó oláh politikusoknak már nem volt fölös energiájuk ahhoz, hogy déli testvéreiknek tervét hathatósabban támogassák. Ma

az arumúnok jogi helyzete Bulgáriában a legkedvezőbb, míg a délszláv állam hallani sem akar róluk. Görögországban is súlyos csapás érte őket. A görögök Kis-Ázsiában elvesztéven a háborút a törökök ellen, kénytelenek voltak belegegyezni abba, hogy a görög Macedóniából kitelepített 300,000 török fejében Kis-Ázsiából másfélmillió görög vándoroljon vissza az anyaországba. Ezeknek visszatelepítése részben az arumunok rovására történt, és sok cselnik vesztette el így földjét és legelőjét. 1925 óta folyik az arumunok átköltözése Dobrudzsába, s ezt viszont az ottani bolgár és török lakosság sínyli meg.

Pontos számukat, megbízható statisztikai adatok hiányában, nem tudjuk megállapítani. Weigand 150.000-re becsülte őket, míg a Balkán alapos ismerője, Capidan oláh tudós talán némi túlzással 300.000—350.000-re tartja az összes arumunok számát.

A *megleni oláhok* görög Macedóniának *Moglena* (Meglino, törökül Karadzsova) nevű hegyekkel övezett termékeny vidékén laknak, amely a szaloniki öböltől északra fekszik a Vardar folyó jobb partján. Földműveléssel, pásztorkodással és selyemhernyótenyésztéssel foglalkoznak. Eredetileg a görög-keleti egyház hívei voltak, de ma mindnyájan mohamedán vallásúak. Rendesen pomák bolgár nőket vesznek feleségül — különösen a Nânta-beliek — s így teljes elbolgárosodásuk nagy léptekben halad előre. A jobbmódú meglénitáknak különben is a macedóniai bolgár nyelv a rendes társalgási nyelve, s így valószínű, hogy az oláh ősnyelvnek ez az érdekes önálló hajtása csakhamar ki fog halni. Barovica, Koinsko és Sirminina falvakban már csak emléke él az egykori megleni oláh nyelvnek. Nântán kívül még Ljumnica, Ošani és Ţárnareca falvakban él számottevőbb megleni oláh lakosság. Ţárnareca különben az egyetlen megleni oláh község, amely arumunokkal érintkezik.

A megleni oláhokról először B. Nicolaides emlékezett meg a múlt század derekán megjelent „Les Turcs et la Turquie contemporaine” c. érdekes néprajzi adatokat tartalmazó munkájában, addig senki sem tudott az oláhságnak erről az eldugott töredékéről. Azóta terjedelmes tudományos irodalom foglalkozik velük, s eredetükre nézve még az oláh tudósok körében is általánosnak nevezhető az a nézet, amely a balkáni romanizmusnak sokszoros vérkeveredésen átment folytatóinak tartja őket. Capidan oláh tudós nyelvtörténeti érvek alapján utasítja vissza Densusianunak a véleményét, amely szerint a megleni oláhok a Macedóniában

letelepedett besenyők és a már előbb levándorolt északi oláhok összeolvadásából keletkeztek. Még Jorga is a Dunától délre keresi a megleniták őseit, s hajlandó őket az arumunokkal azonosítani, nyelvüket pedig az arumunból kiszakadt alnyelvjárásnak tekinteni. Bármennyire helytelen is az utóbbi nézet, annyi kétségtelen, hogy a megleni nyelvjárás minden önállósága mellett is az arumunhoz áll közelebb, nem pedig az északi oláhhoz.¹⁰

A megleni oláhokat pontosan még senki sem számolta össze, az egyes községekre vonatkozó adatokból azonban kiviláglik, hogy számuk még a tízezret sem éri el. Hogy ezekből a kisázsiai görög visszatelepítés után mennyi és milyen viszonyok között maradhatott a helyén, azt nem tudjuk.

Az *isztro-oláhok* az isztriai félszigeten laknak a Monte Maggioletól (horvátul Učka gora) északra és délnyugatra. Északon mindössze egy falujuk van: Jeiañi, amely a Ciceria nevű terület (Tschitschenboden) legkeletibb végében fekszik. Mivel a déli csoporthoz csak újabb időben vezetnek járható utak, a magukat *zsejanci*-knak nevező északi isztro-oláhok hosszú idő óta egészen mostanáig nem is tudtak déli fajrokonaikról. A déliek az ú. n. Val d'Arsa völgy mentén laknak a következő falvakban: Letai, Gradigne, Susnievica, Noselo, Sukodru, Brdo és Grobnik. Mikor ezeket a világháború végén Ausztriától elszakítva Olaszországhoz csatolták, az olasz kormány Comune di Val d'Arsa néven külön közigazgatási kerületet szervezett belőlük, amelynek élére a Romániában nevelkedett isztro-oláh származású Glavinát tette, akinek nagy érdemei vannak kis népe kultúrájának élesztgetésében. A nyelvjárást beszélők száma évről-évre csökken, gyermekeik már inkább horvátul vagy olaszul beszélnek, s az öregek is csak egymás között használják őseik nyelvét. Vallásra nézve éppúgy katolikusok, mint az őket környező és teljes elnyeléssel fenyegető szlovének és horvátok. Ascoli szerint pl. a Sukodru-beliek hajdan görög-keletiek voltak. Ösfoglalkozásuk a pásztorkodás volt, de a Karsztok kopár sziklái között ezzel fel kellett hagyniok, s immár még csak itt-ott található néhány *dvor* (az északi oláhnál *stănă*) olyan helyeken, ahol akad némi legelni való.

Olasz és szláv szomszédaik *čiribiri* néven nevezik, vagy ha úgy tetszik, gúnyolják őket, amely név valószínűleg hangutánzó eredetű.

¹⁰ Vö. Capidan, *Meglenoromânii* 54—58. 1.

Az isztro-oláhokat ma már általában szintén a balkáni romanizmus folytatóinak tartják. A kontinuitásra támaszkodó Hasdeu-féle szemlélet, amely szerint az oláhság nyugati és déli emigrációját a magyar honfoglalás okozta volna, ma már elavultnak nevezhető. Csak Densusianu és különben igen jeles tanítványa, Rosetti ragaszkodnak még mindig ahhoz a nézetükhöz, hogy az isztro-oláhok a Bánságból vándoroltak ki a X. század folyamán. Azok a rokon nyelvi vonások, amelyek a bánsági nyelvjárás és az isztro-oláh közös sajátságai, történeti adatok hiányában nem elegendők ennek az állításnak a bizonyítására. Weigandnak kell igazat adnunk, aki szerint a nyelvtörténet tanúsága szerint az isztro-oláhok és a bánsági oláhok ősei között *valamikor és valahol* szorosabb kapcsolatok lehettek az arumunok elszakadása utáni időkben, de hogy hol, azt pontosan nem határozza meg. Kétségtelen azonban, hogy a Balkán-félsziget északnyugati vidékeire, a mai Jugoszláviára gondolt.¹¹ Innen hurcolódtak széjjel az említett közös nyelvi sajátságok, és nem a Bánságból történt kivándorlás révén kerültek Isztriába. Az isztro-oláhok eredetének kérdése Silviu Dragomir történeti kutatásai által terelődött új mederbe.¹² Ő és Pușcariu raguzaei, velencei, boszniai és horvát oklevelek alapján bizonyították be, hogy az oláhságnak ez a nyugatra sodródott töredéke annak az autochton ősoláhságnak a leszármazottja, amelyet az V. sz.-tól kezdve a Balkánra leszivárgó szlávok a félsziget északnyugati felében találtak. Ezeket az ősoláhokat nevezi Pușcariu „nyugati oláhok”-nak (Româniî Apuseni), ellentétben a „keleti oláhok”-kal (Româniî Răsăriteni; ezek a Dunától délre a mai Bulgáriában maradtak volna fenn) és a dákokoláhokkal, akik a Dunától északra lennének a hajdani trajánusi gyarmatosok folytatói. Pușcariu tehát teljesen önkényesen három ősoláh csoportot vesz fel, és így az őshaza kereteibe belekényszeríti az egész Balkánt és Erdélyt is, holott bizonyos, hogy az ő szemléletében szereplő „nyugati ősoláhok” általában nemcsak az isztriaiak, hanem valamilyen később önálló nyelvjárást kifejlesztő oláh népcsoportnak közös ősei.

Az albánok szomszédságában keresendő őshazából az isztro-oláhok ősei északnyugat felé vándorolva a XV. sz.-ban kezdenek a félszigeten letelepedni, s bár a török veszedelem

¹¹ L. Jahresberichte III (1896) 141. l., és Skok, Slavia VIII, (1929—30) 627. l.

¹² *Vlahii și Morlacii. Studiu din istoria românismului balcanic. Publicațiunile Institutului de Istorie Universală. Cluj 1924.*

időszakos szüneteléseikor sokan vissza-visszatérnek horvátországi és boszniai lakhelyeikre, a velencei köztársaság telepítési törekvései mégis sokat visszatartanak belőlük. A dalmát városok (Spalato, Trau, Sebenico, Zara) környékén a XIII. sz.-tól kezdve követhetjük biztos történeti nyomaikat, s ugyanekkor vándorolnak át Veglia szigetére is, ahol nyelvjárásuk a mult század derekán halt ki. Attilio Tamaro az 1510-től 1599-ig terjedő időközben harminchárom új települet mutatja ki Isztriában, s ezenkívül még sok adat bizonyítja, hogy hajdani elterjedésük a mainál lényegesen nagyobb volt.¹³

Az isztriai oláhok pontos számát az egymásnak ellentmondó statisztikai adatok mellett nehéz megállapítani. Pușcariu szerint nem éri el a háromezret, míg az 1921. évi olasz hivatalos statisztika szerint ennek a számnak is csak mintegy a fele.

Az oláhságnak tehát három olyan ága van, amelynek az oláh tudósok szerint is a balkáni latinság képezi ősi magvát. Tekintettel arra, hogy Sinkai idejében Erdélyt tartották a dákoromán írók az oláhság őshazájának, a fentiekből megállapítható, hogy az oláh tudományosság is tud — legalább részben — tárgyilagossá lenni. Az arumunok, az isztriai és a megleni oláhok a magyarsággal soha nem kerültek közelebbi kapcsolatba, s nyelvükben — két-három délszláv, illetve albán közvetítésű magyar szótól eltekintve — nincs is nyoma magyar hatásoknak.¹⁴ Csak az északi oláhok őstörténetének vizsgálatában ragaszkodik az oláh tudósok legnagyobb része

¹³ Silviu Dragomir, *Vlahii și Morlacii* 46—47. l., és Pușcariu, *Studii istroromâne* II, 29. kk. l. Az isztriai oláhok településtörténetére nézve becses adatokat találunk Attilio Tamaro, *La Vénétie Julienne et la Dalmatie* c. művében (Roma 1918—1919), amelyeket Dragomir és utána Pușcariu is felhasználnak. Ezek mellett mindmáig figyelembe veendő: Miklosich, *Ueber die Wanderungen der Rumunen in den dalmatinischen Alpen und in den Karpathen*. Denkschriften d. k. Akad. Wien XXX. 1880.; Jireček, *Die Wlachen und Maurowlachen in den Denkmälern von Ragusa*. Sitzungsberichte der kgl. böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften. Prag 1879—1880., és *Die Romanen in den Städten Dalmatiens*. Denkschriften der k. Akad. Wien XLVIII (1902) III. Abh. 38. kk. l.

¹⁴ A nem északi oláh nyelvű ágazatok magyar elemeire nézve l.: Pușcariu: *Studii Istroromâne* 225—226. l.; George Pascu, *Dictionnaire étymologique macéodoroumain*. Iași 1925. 229. l.; N. Jokl, *Die magyarischen Bestandteile des albanischen Wortschatzes*. Ung. Jahrb. VII (1927) 46—84. l., amelyben a szerző az albánon kívül a többi balkánfélérségi nyelvre is tekintettel van.

még mindig az erdélyi folytonosság tarthatatlan elméletéhez, sőt — mint ezt könyvünknek egy más fejezetében fogjuk látni — újabban már a Dunántúlt is megpróbálják belevonni az óriási arányokban elképzelt, szinte egész Kelet-Európát felölelő, állítólagos őshaza határai közé.

2. A népek őstörténetének vizsgálatában gyakran igen értékes felvilágosításokkal szolgálnak azok az elnevezések, amelyekkel a népek önmagukat jelölik, s még inkább azok, amelyeket más népek adnak egymásnak.

Vizsgáljuk meg elsősorban azt, hogyan nevezték önmagukat az oláhságnak különböző ágazatai. A kérdésnek az oláh őstörténet s így közvetve az erdélyi folytonosság szempontjából is vannak érdekes oldalai. Érdekesképpen ugyanis a nyelvüket *romauntsch*-nak nevező rétorománokon kívül a román népek közül csak az oláhok őrizték meg saját népi nevükben az imperium *Romanum* emlékét, amennyiben önmagukat *Români* (régebben és a népnyelvben ma is *Rumâni*) névvel jelölik, a nyelvük pedig *limba română*, vagy *românească*. Vasile Pârvan, a dákoromán szempontjai ellenére is nagy hírnévre jutott oláh régész, ebben a körülményben a dáciai folytonosság bizonyítékát látja. Úgy gondolja, hogyha az ősoláhság a Duna jobbpartján, azaz a Balkánon alakult volna ki, akkor saját népi neve valamely jobbparti provincia nevéből, vagy az ezekben megfordult barbár népek egyikének nevéből adódott volna (v. ö. a következő nyugati analógiákat: *frank* $\sim$ *francia*, *Italia* $\sim$ *italiano* stb.). Dacia Traiana feladása után nem maradhatott meg északon is a Dacia elnevezés, mert így a déli provinciát hívták 271 után (Dacia Aureliana), s így az őszerinte a kiűrités után még visszamaradt lakosság már csak azért is *Romanik*nek nevezte magát, hogy különbséget tegyen ön maga és a szabad dákok között. Erről az okoskodásról már A. Philippide oláh tudós is kimutatta, hogy antinómikus jellegű, s hogy a *Romanus* név megőrzésének tényéből a kontinuitást cáfoló érvet is lehet alkotni. Azt kérdezhetjük ugyanis, hogy a jobbparti provinciák közül melyik lehetett volna az oláhság névadója, mikor egész sereg elnevezés jelöli azokat a területeket, amelyek a tényleges oláh őshaza kutatásánál számba jöhetnek (Dardania, Dalmatia, Moesia, Thracia stb.). Az oláh régészt különben is saját érve cáfolja meg. Ha u. i. az oláhok Dacia Traianában valamelyik őslakó, vagy népvándorlaskori barbár néptől kapták volna nevüket, úgy ma dákoknak vagy gepidáknak hívnák őket. Az oláhok saját népi nevéből tehát a fenti

okoskodással az erdélyi folytonosságot bizonyító érvet követelni nem lehet.¹⁵

Hogy miért éppen az oláhok őrizték meg a *Romanus*-ból eredő *Rumân*-t népi név gyanánt, azt a következőképpen magyarázom. A neolatin népek kialakulásának etnikai és politikai történetét vizsgálva azt látjuk, hogy a *Romanus* nevet, amely Caracalla híres edictuma óta a birodalom minden fajú polgárának büszke címe lehetett, s később a *barbarus* egyszerű ellentétéként jelentkezik, csak ott őrizhették meg a római birodalom népei, ahol a római kultúrának behódoló barbárok és az őslakosság keveredéséből *nem* alakultak önálló életre berendezkedni tudó neolatin népközösségek. Nyugaton a *Romanus* név a külön államiság nélkül élő Romauntschok kivételével elveszett, mert az egységes római birodalomhoz való tartozás kifejezője volt, s Galliában pl. a gallo-román rétegre telepedő frankság lett a germán elemekkel keveredett galliai lakosság névadója. Ezért tűnik el a *Romanus* a Karoling-korban.¹⁶ A barbárok elrománosodása után a megkülönböztető *Romanus* elvesztette jelentőségét, s ahol nem a hódítók hoztak új, általánossá váló neveket, ott az egyes tartományok nevei szorították azt ki. Fenti nézetünk helyességét bizonyítja, hogy Nyugaton a hajdani Raetia és Noricum területén, továbbá Salzburg vidékén és Felső-Ausztriában a *Romanus*, sőt a *Latinus* név is még sokáig megmaradt olyan a germánokkal való elvegyülést elkerülő romanizált és részben latin néptörzseknél, amelyeknek politikai nemzetképző szerep nem jutott osztályrészül. Hasonló volt a helyzet az északkeleti és a keleti tartományok területén, Pannóniában, Erdélyben és a Balkánon. Ezek közül azonban csak Pannóniában és a Balkánfélszigeten találjuk meg azokat a politikai és társadalmi feltételeket, amelyek lehetővé tették azt, hogy a *Romanus* etnikai névvé legyen. A dunai limesen kívül ugyanis — tehát Erdélyben és Kis-Oláhországban, a hajdani Dácia Trajánában — mint ezt másutt fejtegetjük bővebben, a római, ill. romanizált elemnek a népvándorlást is túlélő folytonossága merő képtelenség. A csak másfélszázadig tartó kedvezőtlen körülmények között szárnyát bontogató romanizálás olyan mély gyökereket itt nem verhetett, hogy a provincia *ex toto orbe Romano* összetoborzott lakossága egyhangúan saját népi nevévé avathatta volna a *Romanus*-t, s a tartomány kiürítése alkalmával

¹⁵ *Originea Românilor* I, 659—60. 1.

¹⁶ L. Gaston Paris, *Romani, Romania, lingua romana, romancium. Romania* I (1872) 6. 1.

éppen a *Romani*-k azok, akik egészen biztosan faképnél hagyták a veszendőbe ment s a barbaricum má visszavedlő provinciát. Nézetem szerint a *Romanus* név csak a dunai limesen belül maradhatott fenn, Pannóniában és a Balkánfélszigeten, ahol a népvándorlás hullámai Erdélyhez képest még akkor is enyhébben pusztítottak, ha figyelembe vesszük, hogy a barbárok nem egyszer Konstantinápolyig hatoltak előre, mert Bizánc még később is mindig visszaverekedett a Dunáig, Erdély azonban már Aurelianus korában végleg elveszett.

A *Romanus* név jelentéstörténetének vizsgálatából is az derül ki, hogy a III. században 271 előtt, amikor még Dácia nem veszett el és csorbíthatatlanul élt az *orbis Romanus* = *orbis terrarum* világot átölelő gondolata, akkor ezzel egyidőben még nem lehetett szó arról, hogy a *Romani* a hatalmas birodalom mindenfajú népelemét felölelve mint gyűjtőfogalom helyezkedjék szembe a különféle barbárok, elsősorban a germánok nevével. Ebben a korban az imperium Romanumban a constitutio antoniniana óta (212) mindenki magától értendően *civis Romanus* volt, s ennek külön kihangsúlyozása mint más nemzetektől megkülönböztető népnév még el sem képzelhető. A császár sem nevezi magát *imperator Romanorum*-nak, mert ő a világ ura, s vele szemben nem létezik mint antitézis egy másik *imperator*, aki a Romanikkal szembeállítható népen uralkodnék. Sőt éppen Caracalla híres *edictuma* után kerekedik felül az a provinciális öntudat, amely a római civeseket szűkebb hazájuk fokozottabb emlégetésére bírja, amire nézve idézhetjük Párvan tanítványának, G. G. Mateescunak idevágó megjegyzéseit: „Dalla concessione del diritto di cittadinanza romana a tutti gli abitanti dell'Impero, dopo il regno di Caracalla, non viene più in gran pregio l'origine schietta romana e man mano si fa più sentita la conferma della patria provinciale, cioè dell'origine barbara. Vi e quel *particolarismo provinciale* (M. aláhúzása), attestato per mezzo delle indicazioni *civis Thrax*, *natione Bessus*, *domo Dacia*, etc.”¹⁷ Magában Dáciában ez a provinciális öntudat efféle elnevezésekben jut kifejezésre: *domo Macedonia*, *civis Bithynus*, Germisarában találunk továbbá egy *collegium Galatarum*-ot, Napocában pedig egy *collegium Asianorum*-ot stb.¹⁸ Ez a magyarázata annak az érdekes és a mi szempontunkból igen fontos körülménynek,

¹⁷ Ephemeris Dacoromana I (1923) 71. l. 1. jegyzet.

¹⁸ J. Jung, *Roemer und Romanen in den Donauländern*.² Innsbruck 1887. 112. l. 4. jegyzet és Buday Árpád, *Dolgozatok—Travaux* VII (1916) 77 l., valamint Klebelsberg emlékkönyv. Budapest 1925. 131. l.

hogy a Dácia feladása előtti időkben sem a történetíróknál, sem a feliratokon, sem az érmeiken a *Romanus* illetve a *Romani* a barbár világgal szemben a mindenfajú római polgárok összességét kifejező kollektív értelemben sehol sem szerepel. Ennek az értelemnek az előzetes kialakulása pedig elengedhetetlen feltétele annak, hogy romanizált barbárok akár Dáciában, akár a Balkánon etnikai névül válasszák.

A 271 előtt készült érmeiken teljességgel elképzelhetetlenek még a *gloria Romanorum*, *felicitas Romanorum*, *gaudium Romanorum* stb. feliratok, amelyek különösen Nagy Konstantin uralkodásának éveitől kezdve (306—337) egyre gyakrabban tűnnek fel a barbárokon aratott győzelmeket ünnepelve.¹⁹ A Konstantint közvetlenül megelőző korból talán idetartozik Diocletianus (284—305) *votis Romanorum* feliratú érme,²⁰ de már nem vonhatók ide Carausius brittaniai ellencsászár (286—293) *renovat[or] Roma[norum]*, illetve *Romanorum reno[vator]*²¹ legendájú érmei, mert itt a *Romanorum* — Alföldi szíves felvilágosítása szerint — csak azt fejezi ki, hogy Carausius nem lévén Róma birtokában, a restauráció gondolatát sem Rómával hozza egyenes összefüggésbe (v. ö. a *Roma renascens*, *Roma resurgens* feliratú érmekeket pl. Galba és Vespasianus korából), hanem magukkal a rómaiakkal. A *Romanorum* tehát csak a szövegben kézzelfogható okokból elmaradt *Roma*-szimbolumot pótolja, s nem függ össze az általunk tárgyalt jelentésfejlődéssel.

Az érmekről leolvasható tanulságokkal teljes összhangban van az irodalmi források vallomása is. „Les écrivains du IVe et du Ve siècle — írja G. Paris — parlent avec orgueil de cette nouvelle nationalité romaine, de cette fusion de races dans une seule patrie. Quis jam cognoscit, dit S. Augustin, gentes in imperio Romano quae quid erant, quando omnes Romani facti sunt et omnes Romani dicuntur?”²² E. Nordennek minden bizonnyal igaza van, mikor azt mondja, hogy „Nächst der constitutio Antoniniana des J. 212, durch die allen Untertanen das römische Bürgerrecht verliehen wurde, dürfte der Unitarismus der diokletianisch-constantinischen Reichsordnung die Voraussetzung für jene Begriffs-

¹⁹ L. erre nézve Cohen, *Description historique des monnaies frappées sous l'empire romain*² VI (1886); H. Hattingly—E. A. Sydenham, *The roman Imperial Coinage* V. 2.; és M. Bernhart, *Handbuch der Münzkunde der römischen Kaiserzeit*. Halle (Saale) 1926. c. műveit.

²⁰ Cohen i. m. 475. l.

²¹ H. Hattingly—E. A. Sydenham i. m. V, 2., 540—541. l.

²² Gaston Paris i. h. 2. l.

entfaltung gewesen sein".²³ E feltételek közül a Dácia feladása előtti időkben csak a polgárjog általános kiterjesztése valósult meg, s ezzel a tágabb értelemben vett *Romanus* jelentésének kifejlődéséhez már megvolt ugyan az első keret, amely azonban a 271-ig rendelkezésre álló rövid időben — figyelembe véve a már Gallienus előtt beköszöntő nehéz időket — vajmi kevés módot nyújthatott arra, hogy a tartományok állandóan zaklatott és alsóbb néprétegeiben csak felületesen romanizált lakosai a *Romanus* nevet a „staatlicher Sonderbegriff“-en túlmenően már Dáciában „völkerverbindendes Kollektivum“²⁴-nak érezzék és értelmezzék. Alföldi és Budai mutattak rá legutóbb, hogy a *Romanus* névhez a dákoknak volt legkevesebb közzük,²⁵ s csak a legbátrabb képzetet képes arra, tehetjük hozzá, hogy 271 után visszamaradó s esetleg romanizált dákok *Romanus*-oknak nevezték volna magukat. Ami pedig a többi ex toto orbe Romano, de különösen a birodalom keleti tartományaiból összesereglett colonust illeti, azok részére a *Romanus* a legjobb esetben is csak „staatlicher Sonderbegriff“ maradt, ez a „nationslose Bevölkerung“²⁶ Aurelianus kivonulásáig nem olvadhatott össze a *romanitas*-nak a IV. században a *Romani-Germani*, *Romania-Gothia*, *Romania-Alamannia*, *Romania-Francia* stb. antitézisekben mindgyakrabban felbukkanó gondolatában.²⁷ Feltevé, hogy ez a gondolat már a III. században kicsirázott, úgy bizonyos, hogy hordozói nem a dákok és a keleti provinciálisok voltak, hanem a dáciai légiókat is felölelő dunai tartományok hadserege, amely a Kr. u. III. században a

²³ Alt-Germanien. Leipzig und Berlin 1934. 71—72. l.

²⁴ L. erre a fejlődésre Norden i. h.

²⁵ Vö. Alföldi, *A gót mozaik és Dácia feladása*. EPhK. LIV (1930) 87. l.

²⁶ Ib.

²⁷ G. Paris Ataulf gót királynak az V. sz. elejéről származó híres szavait idézi Orosius nyomán: „essetque, ut vulgariter loquar, *Gothia* quod *Romania* fuisset“ (i. h. 13. l.), majd görög írókból idéz több IV. sz.-i adatot a *Popavia* kifejezés legrégebb előfordulásaira; l. erre még E. Fehrle, *Romania bei Ammianus Marcellinus*. Philologische Wochenschrift XLV (1925) 381—82. l. Alföldi szerint „Diese Antithese der *Romania* und der *Gothia* (bzw. *Sarmatia*, *Alamannia*, *Francia*, *Saxonia* usw.) ist übrigens ein vielfach hervorbrechender Gedanke des IV. Jh.-s, geboren in den friedlichen und kriegerischen Auseinandersetzungen der romanischen und der deutschen Welt“. *Materialien zur Klassifizierung der gleichzeitigen Nachahmungen von römischen Münzen aus Ungarn und den Nachbarländern* III. Nachahmungen römischer Goldmedaillons als germanischer Halsschmuck. Numismatikai Közlöny XXVIII/XXIX (1929—1930) 16. l.; l. még Norden i. h. 73. l.

latin-római állameszme legfőbb hordozójává lett,²⁸ de amely, mint tudjuk, a már Gallienus alatt elveszendő provinciát a gót nyomásnak engedve végképpen barbár kézen hagyta.

Meggyőződéseim ezek után, hogy Dáciában még abban az esetben sem maradtak vissza magukat a barbárokkal és elsősorban a gótokkal szemben *Romani* névvel jelölő provinciálisok, ha a kiűrités itt-ott elszórva hátra is hagyhatott bizonytalan, de semmiesetre sem jelentékeny számú külvárosi és falusi elemeket.²⁹ Nyugaton és Keleten egyaránt a IV. századtól kezdve jelentkeznek — kb. egyidőben a *Romania* feltűnésével — a jelentésében átértékelődött *Romanus*, s ekkor a Balkánon már csak a két új Dácia s a többi a görög nyelvterülettől északra, de a Dunától délre elterülő tartományok romanizmusának alkatelemei nevezik magukat e néven. Ha tehát ma az oláhok a *Romanus*-ból fejlődött népet használnak önmaguk jelölésére, úgy ez a tény Dáciával semilyen kapcsolatba sem hozható, s megoldását máshol kell keresnünk.

Kétségtelen, hogy a IV. és VI. század közötti időkben, amikor még mindig csak balkáni latinságról lehet szó, nem pedig ősdalmát és ősoláh nyelvről, a félsziget római, illetőleg romanizált őslakos elemei egyöntetűen *Romani* gyűjtőnévvel jelölték magukat, kivéve természetesen pl. a besszusok egy jelentékeny részét, akikről Jordanes beszél s említi, hogy nyelvükben a Dunát Isternek nevezik,³⁰ vagy azokat az albán nyelv bizonyossága szerint erős latin hatáson átesett őslakosokat, akik egyesek szerint illirek, mások szerint trákok voltak. A név fennmaradását bizonyítják a IX. és X. századokban az Eginhardusnak tulajdonított évkönyvek, a vita Hludovici imperatoris és Konstantinos Porphyrogenetos, amely források szerint a dalmáciai városok lakóinak neve a nyugati és keleti írónál egyaránt *Romani*, *Ῥωμαῖοι*

²⁸ Alföldi, i. m. EPhK. LIV (1930) 87. l., és *Magyarország népei és a római birodalom* (Kincsestár. A Magyar Szemle Társaság kis könyvtára 42. sz.) Budapest 1934. 33. kk. l.

²⁹ L. erre a köv. fejezetet.

³⁰ Idézi már Zeuss, *Die Deutschen und die Nachbarstämme*. Göttingen 1904. Anastatischer Neudruck der Ausgabe von 1834. 263—64. l. Arra nézve, hogy a romanizmus nem egyforma intenzitással és gyorsasággal terjedt a meghódított tartományok őslakosai között, hivatkozhatunk Mommsenre, aki szerint a Rhöne alsó folyásának mindkét partja már Augusztus idejében (Kr. e. 31—Kr. u. 14.) teljesen romanizálva volt (*Römische Geschichte* V., 79. l.), amivel szemben Sidonius Apollinaris ismert feljegyzése áll az V. században még mindig élő autochton kelta nyelvről.

(ellentétben a bizánci görögöt jelentő Ῥωμαῖοι névvel), s még a diokleai presbiternél — a XII. sz. második felében is él annak emléke, hogy nemcsak a dalmát városlakókat, hanem a morlások őseit is *Romani* néven nevezték.³¹ Hogy a *Romanus* név meddig élt a dalmátok között a *Latinus* mellett, azt nem tudjuk, de hogy az oláhok mindvégig megtartották, azt a tények bizonyítják. Megőrzése egyébként egyik legbiztosabb érvünk az oláhság mindnégy ágazatának közös balkán-félszigeti eredete mellett. Ma már ugyanis az oláh tudományos irodalomban is általánosnak nevezhető az a nézet, hogy az isztriai oláhok, az arumúnok és a megleni oláhok a balkáni romanizmus folytatói, akik részben mindmáig, részben pedig nagyfokú elszlávosodásukig egyaránt a *Romanus*-ból származó népnévvel jelölik magukat.³² Mivel pedig a fentiek szerint a *Romanus* név felvétele és népnévvé válása Dácia Trajánával semmiféle kapcsolatban nem lehet, úgy ennek a két — nézetünk szerint biztos körülménynek — összevetéséből azt a helyes következtetést vonhatjuk le, hogy az állítólag Dácia Trajánában fennmaradt oláh népágazat is csak a balkánfélszigeti közös őshazából hozhatta magával, az eredetileg mindnégy ágazatnak közös *Romanus* > *Rumân* ~ *Armân* ~ *Rumer* ~ *Rumôn népnévét. Más szóval, a harmadik század második felében elvesztett Dáciában az ottani romanizmus a kifejtettek bizonyossága szerint még azon időpont előtt ment tönkre, mielőtt a *Romanus*-ból „völkerverbindendes Kollektivum”, majd ebből kifolyólag népnév lehetett volna, mikor pedig a *Romanus* ezt a jelentést vette fel, akkor Dáciában már nem volt romanizmus, vagy ha volt is, úgy a limesen kívül izoláltan tengődött a barbaricumban, s már elszórtságánál és számbeli jelentéktelenségénél fogva sem vehetett részt abban a sajátos, a legkülönbözőbb népeket is magával ragadó öntudatosítási folyamatban, amely a *Romanus* név jelentésének kiteljesedését eredményezte. A *Romanus* név csak olyan területeken maradhatott fenn, amelyek a IV. században, vagy persze még tovább is, a dunai limesen belül néztek farkasszemet az egyre növekvő barbár veszedelemmel, így Raetiában, Noricumban,³³ Dalmáciában

³¹ A bolgárok hódításairól szólva mondja, hogy ezek Macedónia után elfoglalták; „totam provinciam Latinorum, qui illo tempore *Romani* vocabantur, modo vero Morovlahi, hoc est Nigri Latini vocantur” (Schwandtner, *Scriptores* III, 478. l.).

³² L. bővebben *Az oláhok nemzeti nevééről* c. tanulmányomat, *Egyet. Phil. Közöny* LVII (1933) 49. kk. l.

³³ J. Jung, *Römer und Romanen in den Donauländern*². Innsbruck 1887. 260. l.; I. Egger, *Die Barbarebeinfälle in die Provinz Rätien und*

s minden bizonnyal Pannóniában is.³⁴ Az a romanizmus, amelyből az ősláh nyelv fejlődött, s amely Dácia elvesztése után is még századokig együtt élt a birodalom határain belül a Balkánfélszigeten, a keleti latinsággal egy helyen és egy időben kezdte magát *Romanus*-nak nevezni, s erről a helyről — a közös oláh őshazából — vitték magukkal az ugyanabból a *Romanus*-ból fejlődött *Rumân* nevet a „dákooláhok” északkeletre, a *Rumer* nevet az isztriai oláhok északnyugatra és az *Armân* nevet az arumunok délre.

Szándékosan foglalkoztam hosszasan a *Romanus* történetével, mert megőrzésében az oláhság balkánfélszigeti eredetének újabb bizonyítékát látom, s mert — mint azt egy külön fejezetben fogom részletesebben kimutatni — az oláh kérdés keletkezésének történetében is az eddigi felfogástól eltérően kimagasló szerepet tulajdonítok neki.

Ma már az oláhságnak nem minden ága nevezi magát latin eredetű népnévén. Az isztriai oláhok saját magukat *ulâs*-nak hívják (egyes számban *ulâh*), az ebből képzett melléknév *ulâski*, *ulâski*, ami nyilvánvalóan mutatja, hogy a környező horvátságtól és szlovénségtől kölcsönvett elnevezéssel van dolgunk. Ez a név azonban nem kizárólagos, a Jeïäni-beliek pl. *cici*-nek (olv. *csicsi*) mondják magukat, a nevet horvát *ć*-vel ejtve, s így nevezik őket a fiumei magyarok is.³⁵ Arra a kérdésre, hogy milyen nyelven beszélnek, szintén nem adnak egységes választ. A *rumărește* (<*romanisce*) helyett, amely rotacizmussal (ez alatt az északi oláhban is meglevő *n > r* hangváltozást értjük) az északi oláh *rumânește*, *românește* isztriai megfelelője volna, azt mondják horvátul, hogy *po našom*, t. i. „a mi nyelvünkön”, a Jeïäni-beliek pedig: *po žejansku*. Az isztriai oláhok tehát sem magukat, sem pedig nyelvüket nem nevezik meg egyöntetűen. Bizonyítékunk van azonban arra, hogy régebben, amikor a horvát hatás még nem érte el a mai erejét, akkor még volt az őshazából magukkal hozott saját népi nevük. Ireneo della Croce karmelita apátnak „*Historia antica e moderna Sacra e profana, della città di Trieste*” c. művében olvassuk: „... i nostri Chichi addimandansi nel proprio linguaggio

---

deren Besetzung durch die Barbaren. Archiv f. österreichische Geschichte XC (1901) 92. i.

³⁴ L. erre N. Drăganu, *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și a onomasticei* c. munkájáról írt ismertetésében, Századok (1933) Kny.; Pleidell Ambrus, *A magyar várostörténet első fejezete.* Budapest 1934. 75. kk. 1.

³⁵ Pais Dezső szíves közlése.

Rumeri" (1698., 334. l.). Ezek szerint a XVII. század végén s talán még a XVIII. század elején is, még élt volna a *Rumări* népnév, amely hangtanilag is hiteles isztro-oláh alakkal bír, amennyiben megvan benne az $n > r$ hangfejlődés, a rotacizmus. Újabbban egyesek (Maiorecu, L. Morariu, Glavina, Popovici stb.) mesterséges úton próbálták a feledésbe ment etnikai nevet ismét népszerűvé tenni, de minden kísérletezésük kudarcot vallott.³⁶

Van az oláhságnak még egy másik ága is, amely ma *vlaș*-nak nevezi magát, az úgynevezett megleniták. Az őshazából származó nevüknek, amely nyelvjárásukban ma *Rumon*-nak hangzanék, a történeti forrásokban semmi nyoma sincs, de feltehető, hogy valamikor megvolt.³⁷ Szláv környezetükben azonban éppúgy elfelejtették, mint isztro-oláh testvéreik. A névcserét az oláhság e két töredékénél a két-nyelvűségen kívül előmozdíthatta még a faji összetartozás tudatának a hiánya, amelynek — ellentétben az északi oláhokkal és az arumúnokkal — a legcsekélyebb nyomát sem találjuk meg náluk.

Eredeti nevüket az északi oláhok, az arumúnok és az albániai oláhok őrizték meg.

Az arumúnoknál a *Romanu(m)*-ból szabályos hangfejlődéssel *Armăn*, *Arămăn* lett, az *r* előtt a jellegzetes *a* magánhangzó előtéttel (v. ö. ehhez a következő északi oláh és arumún szópárokat: *rece*—*arafe* 'hideg', *rămân*—*armîn* 'maradok', *riu*—*ariu* 'folyó' stb.). Ezt a nevet mindmáig megőrizték, kivéve a pindoszi arumúnság kebeléből Bulgáriába szakadt telepeseket, akik ma — a pirdopi kerületben szerzett tapasztalataim szerint — *Țințar*-oknak nevezik önmagukat, nyelvüket pedig *țințarski*-nak. Ez a névcseré meggyőzően mutatja, hogy egy tömörebb földrajzi egységben élő, de politikailag szervezetlen, alacsony kultúrájú nép diasporái idegen környezetbe jutva könnyen elveszíthetik régebbi etnikai nevüket, ahogy ez az isztriai oláhoknál történt s a meglenitáknál is történhetett. Az albániai farseriótáknak nevezett

³⁶ Az isztriai oláhokkal minden szempontból kimerítően foglalkozik S. Pușcariu monográfiája: *Studii istroromâne* I. Textele. Analele Academiei Române. Seria II. Tom. XXVIII. Secția Literară. București 1906., II. Introducere-Gramatică — Caracterizarea dialectului istroromân. București 1926., III. Bibliografie critică—Listele lui Bartoli-Texte inedite-Note-Glosare. București 1929. A kitűnő filológiai apparátussal megírott mű állításaival sokban nem érthetünk egyet, l. erre Deutsche Literaturzeitung 1928. 369—371. hasáb.

³⁷ Th. Capidan, *Meglenoromânii* 5.: "... numele „Rumon”, cu care ar fi trebuit să se cheme, s'a pierdut fără urmă."

(*Frašeri* helység neve után; *frašer* < lat. *fraxinu*) arumúnok saját népi neve *Rămăni*, *Rumăni* s állítólag *Romăni*³⁸ is a előtét nélkül, ami különben az arumúnoknál is előfordul. Megjegyezzük, hogy a Capidan által közölt *Romăni* hangalakjának hitelességéhez szó fér, az elsőszótagbeli *o* ugyanis tudós eredetű régieskedésnek látszik. Hasonló régieskedéssel az alább kifejtendő okokból az északi oláhoknál is találkozunk.

Legérdekesebb a név története az úgynevezett dáko-oláhoknál, vagy északi oláhoknál. Ugyanazok a történelmi álligazságokra támaszkodó erők, amelyek a kontinuitás elméletét hívták életre, a *Rumân* népnév hangalakját is megmástitották. Tudvalevő, hogy az irodalmi nyelvben ma már nem *Rumân*³⁹-t, hanem *Român*-t mondanak s ez utóbbi a népnyelvi alaktól eltérő kitatarozott alakot (v. ö. még *romănesc*, *românește*, *România*) azért ejtik *o*-val, hogy a *Roma* (Romanus) névhez jobban hasonlítson. A dákoromán nyelvészek és történészek fellépéséig (Sinkai, Major, Klain stb.) azaz a XVIII. század végéig a népies hangalakú *Rumân* csaknem kizárólagos s csak az erdélyi protestáns eredetű oláh vallásos szövegekben s moldvai és havaselti krónikásoknál (pl. Nicolae Costin, Spătarul Milescu stb.) találkozunk az *o*-s alakkal, mint tudatos latinoskodással. A *ru-ro*-közötti ingadozást Theodor Gartner követte nyomon,⁴⁰ megállapítva, hogy 1840 körül a *român* már meglehetősen általános. Ő említi azt is, hogy a párisi oláh diákok 1846-ban még annak rendje-módja szerint *rumân*-nak, 1848-ban azonban már *român*-nak nevezik magukat. A Pumnul „Grammatik der rumänischen Sprache” (Wien, 1846.) című nyelvtanában abban a hiszemben, hogy a *rumân* alak régebbi még a latin Romanusnál is (l. ehhez Diefenbachnál a *Ruman* alakváltozatot), felveszi a harcot az *o*-zó divattal, de eredménytelenül és eredménytelenül. A római származás nagyobb dicőségére kitatarozott *Român* név aztán a nagyromániai atmoszférában döntő erővel kapott életre s a legjobb úton van ahhoz, hogy a történeti jogokkal rendelkező vetélytársát tökéletesen elnyomja. A rómaiaskodás az oka a *Romîn* helyesírás elleni tiltakozásnak is, mert az *â* hangnak úgy a szó

³⁸ Dacoromania VI (1929—30) 1931. 116. l.

³⁹ Az *u*-val ejtett alak a népi hangfejlődés eredménye, v. ö. Cancel: *Despre „rumân” și despre unele probleme lexicale slavoromâne*. București, 1921. 5. l., és Tiktin, *Dicționar român-german*, 1336. l.

⁴⁰ *Über den Volksnamen der Rumänen*. Sonderabdruck aus den „Bukowiner Nachrichten”. Czernowitz, 1893.

elején, mint a szó belsejében következetesen *i*-vel való írása eltávolodást jelent az etymológikus helyesírású *Român*-tól, amely legalább is írásban hívebben tükrözi a *Romanus*-t.⁴¹ A népies hangalakú változat kiközösítésének második fontos lélektani oka a *rumân* szónak 'paraszt, jobbágy, rabszolga' jelentése volt,⁴² amely éppen azért mert a vajdaságokban fejlődött ki az oláhság nyomorúságos szociális helyzete következtében, egy, a 'dákoromán' ideológia görögtüzével szöges ellentétben álló sötét mult hordozója volt, s így a kitagadottak mostoha sorsára kellett jutnia.

A 'dákoromán' törekvések képviselői nem elégedtek meg azzal, hogy odahaza népszerűsítsék a római eredetet fennhangon hirdetni hivatott *Român*-t, hanem egyidőben megindították a külföldön eladdig mindenütt általánosan használt *oláh*, *Walach*, *Valaque*, *Valacco*, *vlach stb.* elleni hadjáratot is. Magyarországon Sinkai, Maior és Klain állottak a mozgalom élére. Az utóbbi, az első oláh nyelvtan szerzője, latinnyelvű munkájának 1780-ban a következő címet adja: *Elementa Linguae Daco-romanae* — de a félreértések elkerülése végett hozzáteszi, — *sive Valachicae*. Maior a latinizáló helyesírás szabályait 1819-ben *Orthographia romana* sive *latino-Valachica* címen írja össze. J. Alexi pedig 1826-ban *Grammatica Daco-Romana* sive *Valachica* címen ír nyelvtant. Ebben a csoportban említendő még A. A. Naszody *Lexicon Germano-Latino-Daco-Romanum*-a is, amelynek kézírata a nagyváradi püspökség könyvtárában van. A dákoromán törekvésekkel kapcsolatos átkeresztelésről jegyzi meg a S. T. (Thököly Szabás) az „Erweis, dass die Walachen nicht römischer Abkunft sind, und dies nicht aus ihrer italienisch-slavischen Sprache folgt” című Budán 1826-ban megjelent kétnyelvű munka szerzője, hogy „Um den Walachen in dem Wahn zu bestärken, lehrnen sie ihn jetzt nicht *Rumun*, sondern *Roman* sich zu nennen” (68. l.). A legrégibb nyomtatásban megjelent oláh szótárak egyike a híres Budai Lexikon a *Românescu* szót így fordítja: *valachicus, daco-romanus: Oláh: walachisch*, ami nyilvánvalóan bizonyítja, hogy 1825-ben, amikor a szótár megjelent, még lehetetlenség lett volna

⁴¹ L. bővebben Al. Rosetti, *Observații asupra ortografiei Academiei Române*. *Revista Istorică Română* II. (1932) 359.

⁴² Tiktin, i. h. 1335—36. l.; Gaster, *Chrestomafie română* II, 518. l.; Hunfalvy, *Az oláhok története* II, 95. és 328. l.; Réthy László, *Az oláh nyelv és nemzet megalakulása*². Nagy-Becskerek, 1890. 203. kk. l. C. C. Diculescu szerint ez a jelentés a gepida-oláh együttlés emlékét őrizné(!), s az oláhságnak az uralkodó népréteghez való viszonyát fejezi ki (*Die Gepiden*, 196. l.).

nyelvünkben 'oláh' értelemben 'román'-t használni, mert különben ebben a dákoromán szerzőktől származó műben feltétlenül az utóbbi szerepelne a *Romănescu* magyar fordítása gyanánt. A Clemens 1821-ben kiadott 'Kleines Walachisch-Deutsch und Deutsch-Walachisches Wörterbuchjában' a 'Román' fordítása ugyancsak 'Walach' és nem 'Rumäne', vagy éppen 'Romäne', 'Romane'.⁴³ Erdély műveltebb oláhjai már a szabadságharc előtti időkben erőteljesen szolgálják a 'kijavított' név népszerűsítésének ügyét. D. T. Bojánca ügyvéd 'Digerătoriul bunei-creșteri' című, az aradi oláh tanítóképző intézetnek ajánlott pedagógiai művében írja: „Ubiubi deinceps vox *Romanus* sive substantive, sive adjective sumpta apparuerit, ubique *Valachus* intelligendus est”. Ez előzmények nélkül az 1848. május 15-i oláh nemzetgyűlés legfeljebb azt követelhetette volna, hogy hivatalosan *rumun*-nak nevezzék a sérelmezett *oláh* helyett, nem pedig *román*-nak, ahogy azt tényleg kívánták. Am ekkor már a külföldi sajtóba és irodalomba is sikerült az oláh propagandának becsempésznie a *román* nevet. Bizonyítékul hivatkozunk J. A. Vailant dákoromán szellemben írt háromkötetes művére, amelynek címe: *La Romanie ou l'histoire, langue, littérature, orographie, statistique des peuples de la langue d'or, Ardaliens, Valaques et Moldaves, résumé sous le nom de Romans*.“ A párisi *Revue Indépendante* 1848. január 25-i számában Saint-Martin „La Romanie ou Moldo-Valaquie” címen írt cikket. Ennél jelentősebb eredményeket ért el az oláh propaganda a német sajtóban. Egy névtelen oláh szerző 1849-ben kezdi el egy nagyoláh szellemű háromfüzetes munka kiadását, az elsőnek címe „Die *Romänen* der österreichischen Monarchie”,

⁴³ Mint érdekességet említjük itt J. Jung állásfoglalását: „Zum Schlusse die Bemerkung, dass ich mich der Bezeichnung „Rumänen” bedient habe, weil sie in Ungarn die gebräuchlichere geblieben ist, obwohl man von anderer Seite mehr oder minder nachdrücklich für „Romanen”, „Romänen”, „Rumunen” eintrat”. (Römer und Romanen in den Donauländern². Innsbruck, 1887. VII. l.). A névhasználat körüli áldatlan polémikra jellemző Mangiuca idevágó nézete: „Die Magyaren ... fangen in letzter Zeit an, in Absicht um den Nymbus der *Daco-Romanen* diesbezüglich zu verdunkeln, ebenfalls *Romen* und *Rumun* zu schreiben” (Daco-romanische Sprachforschung. Separatabdruck aus der Rumänischen Revue. II. (1886), 27. l. A „Rumunen und rumunisch” c. fejezetben nem ártallja azt állítani, hogy Aron Pumnul azért kelt a *Rumân* alak védelmére, mert nem ismerte a népi kiejtést (mintha az oláh nép valaha is *Român*-t mondott volna!), ugyanakkor a pápai kúriának és franciáknak ajánlja a *Daco-Romanus* és a *Daco-Romains* kifejezéseket, amelyeknek a meghonosodása „im Interesse der Wissenschaft” kívánatos volna.

a következő kettőé már a *Romanus* teljes képmásával: „Die *Romanen* der österreichischen Monarchie” (1850—51.). A bukovinai oláhok kétnyelvű újságja 1850-ben „Gaseta Romanescă”, illetőleg „*Romanische Zeitung*” címzéssel jelenik meg. Érdekesen módosult például Iszer 1844-ben kiadott „Walachische Sprachlehre”-jének címe, amely 1855-ben már „Walachische oder rumänische Sprachlehre” lesz. Több esetet nem említünk, de röviden utalunk arra, hogy a háborúutáni időkben még mindig tart az *o* és *u*-val ejtett alakok ingadozása — az előbbieket nagyromániai erők fokozott igényezettel préselik be az európai köztudatba — s így újabban is találkozunk még vitákkal, amelyek a Rumäne-Romäne, rumeno-romeno (a franciáknál a *romain* szónak „római” jelentése lévén, a *roumain* helyettesítése *o*-s alakkal nehézségbe ütközik) változatok használandósága körül folynak. Még nagyobb az egységes megnevezés hiánya az országnév esetében, a német *Rumänien-Romänien* mellett az olaszban pl. már négy különböző név van forgalomban: *Rumenia* — *Romenia*, *Rumania* — *Romania*, amelyek közül a dákoromán fülnek a *Romania* a legkellemesebb csengésű, legkevésbé pedig a *Rumenia* tetszik. A bolgároknál Mladenoff, a kiváló nyelvtudós, kifogásolta a régebbi *Rumania* helyett újabban minduntalan fel-felbukkanó *Romanija* használatát. A dákoromán forrásokból táplálkozó, ma már az egész világon — mint látni fogjuk, nálunk is — eredményesen működő irányzatnak az a célja, hogy az Európa keletén elterülő neolatin nyelvű országot nevezzék nemzeti hiuságból ugyanazzal a névvel, amely egykor az egész Imperium Romanum, az egész orbis Romanus népi neve volt. *Romania* volt a Barbaries ellentéte s jelentette átvitt értelemben a római műveltséget, a rómaiságot. Mikor a germánok, „*Romaniae eversores*”, a nyugatrómai birodalmat megbuktatják, a név a bizánci birodalom, a Keleti Császárság jelölésére megy át.⁴⁴ A bizánci tartománnyá szervezett Itália nevét őrzi a hajdani ravennai exarchátus *Romagna* neve, s a német-római császár-

⁴⁴ A trák síkságnak szintén *Romanjá* a neve (Jireček, *Das Fürstentum Bulgarien*. Wien, 1891, 8., 115., 194. l.) s a *Romania* névvel függ össze a *Rumélia* (török: *Rumili*) elnevezés is, amely az európai Török-országot jelenti. Az 1204—1261-ig létezett keleti császárságot Geoffroy de Villehardouin szintén *Romenie* néven emlegeti emlékirataiban s neki magának a címe is „maréchal de Champagne et de Romenie”. L. Collection complète des mémoires relatifs à l’histoire de France depuis le règne de Philippe-Auguste jusqu’au commencement du dix-septième siècle..., par M. Petitot. Tome I. Paris, 1819., passim.

ság idején is *Romania* a mai Olaszország neve s maga a német-római császár is *imperator Romanorum*-nak nevezi magát.

Az oláhság nemzeti nevének történetéhez érdekes adatokat meríthetünk a magyarországi, illetve Magyarországra vonatkozó forrásokból s ezek közül néhányat már csak azért is megemlítünk, mert az erdélyi oláh folytonosság hiedelmének keletkezésében meggyőződésem szerint igen nagy szerepet játszott az a körülmény, hogy az oláhok a *Romanus* nevet megőrizték. Ahol ugyanis a régebbi történetírók akár a Balkánon, akár Erdélyben, rumun-oláh nyelvű pásztorokat találtak, ott mindenütt a rómaiak egyenes leszármazóinak tartották őket, különösen ha még azt is tudták, hogy népi nevük a *Romanus*-szal feltűnően összezsengő *Rumân*, amelyről fennebb mutattuk ki, hogy valamikor az oláhságnak mind a négy ága ezzel a névvel jelölte önmagát.

A XVI. századtól kezdve gyakran találkozunk azzal az első pillanatra meglepő kijelentéssel, hogy az oláhok *Romanik*nek nevezik magukat. A dalmát Tranquillus Andronicus 1534. december 16-án kelt latin tudósításában írja, hogy az oláhok „most *Romanos*nak nevezik magukat, azonban erősen elferdített és barbár nyelvekkel keveredett beszédjükön kívül nincs bennük semmi római”.⁴⁵ Gritti Alajos kísérője, a páduai születésű Della Valle Kisoláhországon keresztül utazva (1532—34) a dealui monostor kalugyereitől nyert értesülései alapján és saját tapasztalatai nyomán írja, hogy az oláhok „conservano il nome de *Romani*; ma per il corso de tempi, hanno corrotto sí il nome, et li costumi, che a pena s'intendono, però al presente si dimandon *Romei*”.⁴⁶ I. Ferdinánd Oláh Miklós esztergomi érsekhez 1548. november 23-i kelettel intézett levelében említi, hogy „Valachi... quos ab ipsa rerum Domina Urbe Roma oriundos constat, unde nunc quoque sua lingua *Romani* vocantur” (az oláhok, akik a világ úrnőjétől, Róma városától származnak, ezért még ma is *Romanik*nek nevezik magukat nyelvükön).⁴⁷ Pater Antonius Possevinus, aki a Szentszék megbízásából utazgatott Keleteurópában s így 1583-ban Erdélybe is eljutott, már egy eredetelméletet is közöl róluk: „...antiquum Romano-

⁴⁵ Fontes Rerum Transylvanicarum IV, 243.: „...nunc se *Romanos* vocant; sed nihil *Romani* habent, praeter linguam et ipsam vehementer depravatam et aliquot barbaricis idiomatibus permixtam”.

⁴⁶ V. ö. Claudio Isopescu, *Notizie intorno ai Romeni nella letteratura geografica italiana del cinquecento*. Bulletin de la Section historique. Académie Roumaine. Tome XVI. (1929), 15. l.

⁴⁷ V. ö. Veress, *Bibliografia română-ungară*. București, 1931. II., 259. l.

rum genus, qui et sese *Romanos* adhuc vocitant, atque olim sive ex coloniis Romanorum, sive ex iis, qui ad metalla damnati erant, descenderunt" (régí római nemzet, mely most is Romani névvel él s vagy a hajdani római kolóniáktól, vagy pedig az ércbányák kényszermunkásaitól származik).⁴⁸ Kovacsóczy Farkas De administrando Regni Transylvaniae (Kolozsvár, 1584) című művében, Philodacus és Eubulus párbeszédében szerepel e kérdés: "... Valachi nostri, qui se nunc etiam *Romanos* vulgo venditant, eorum (sc. Romanorum) reliquae sunt? (A mi oláhjaink, akik közönségesen most is *Romanik*nek nevezik magukat, a rómaiak ivadékai?)⁴⁹ Lisznyai Pál pedig egyenesen azt mondja, hogy az oláhokat latinul *Romanik*nek nevezik: "... Volachice vocantur *Rumuny*, latine *Romani*, hungarice autem vocantur *Oláh*, et in plurali *Oláhok*".⁵⁰

Ezekből az adatokból persze egyáltalában nem következik, hogy az oláhok saját neve csakugyan már a XVI. században *Romani* lett volna, ahogy ezt a XIX. századi dákoromán propaganda igyekezett az európai köztudatba belevinni, hanem egyszerűen csak *u*-val ejtett *rumân*, amelyet a humanisták latinizáló, visszarégiesítő módján — amióta csak a humanisták könyveit forgatták — másképpen átírni, mint: *Romanus*, a XVI. században, úgy látszik, még senkinek sem jutott eszébe. Ha meggondoljuk, hogy humanista felfogás szerint az oláhok 'elrontott és barbár elemekkel kevert' latin nyelven beszélnek, úgy mi sem természetesebb, minthogy a *rumân* hangalakjában is egy 'elrontott' *Romanus*-t láttak, amelyet klasszikus tudásuknak megfelelően siettek *Romanus*-ra 'kijavítani'. Lényegében tehát ugyanazt tették, amit később Sinkaiék, azzal a különbséggel, hogy náluk a névreformnak még semmi politikai tendenciája nincs.

A XVII. században találkozunk az első próbálkozásokkal, amelyek a cirillbetűs ábécével minden nehézség nélkül leírható *rumân* latinbetűs átírását célozzák. J. Tröster 'Das Alt Neue Teutsche Dacia' (Nürnberg, 1666) című könyvében írja: „Letzlich heissen sie in ihrer Sprache nicht Walachen oder Bloch, sondern Rumunos oder Römer" (327. l.). Feltűnő, hogy Tröster ezt a népies hangalakú nevet is minden habozás nélkül a *Römer*-rel, azaz *Romanus*-szal azonosítja. Toppel-

⁴⁸ Fontes Rerum Transylvanicarum, V, 209.

⁴⁹ V. ö. Szádeczky L., Kovacsóczy Farkas kancellár, 1576—1594. Magyar Történelmi Életrajzok, VII. évf. 41. l.

⁵⁰ *Origo gentium et regnorum, post-diluvianorum, a Japheto, Semo, et Chamo, eorumque posteris*. Debrecini, 1693. 97. l.

tinus átírásában észrevehető, hogy komoly fejtörést okozott neki az *â* hang írásmódja: „Illud certo scio, quod etiamnum hodie nostri Valachi se vocitant *Rumuin*, id est *Romanos*.”⁵¹ Mintha az *u*-val az *â* veláris jellegét, az *i*-vel pedig a magas nyelvvállást akarta volna érzékeltetni, amely tényezők csakugyan meghatározzák a sajátos oláh hangot. A XVII. századi Stanislav Orichoviusnál már egy harmadik átírási, illetve hanghelyettesítési lehetőséggel ismerkedünk meg: „Hi eorum lingua *Romini* a Romanis, nostra Walachi ab Italis appellantur.”⁵² Szembeszökő, hogy Orichovius *o*-t ír az átírt alakokban rendesen fellépő elsőszótagbeli *u* helyett, valószínűleg a *Romanus*-szal való nagyobb hasonlóság kedvéért, azonban minden dákoromanizmustól függetlenül. A hazai humanisztikus műveltség egyik legkimagaslóbb oláh eredetű elsajátítója, Halics Mihály 1674-ben Páriz Pápaihoz intézett latinbetűs ódájában „*Romanus* Apollo-nak nevezi magát,”⁵³ mert érezte, hogy az oláh szövegben éppen ez a népies hangalakhoz közelálló jelző fejezi ki legjobban azt, hogy ő mint oláh anyanyelvű hallgatótársa köszönti fel Pápait.⁵⁴ A latinszövegű ajánlásban „*Valachicae*” helyett *Carmen primo et unigenitum Linguae Romano-Rumanae* áll s latin a keltezés és névalírás is: „*Nob. Romanus Civis, de Cáránsebes*”.⁵⁵ Halics éppúgy, mint kortársai, meg volt győződve, hogy az erdélyi és bánsági oláhok a dáciai latin gyarmatosok egyenes leszármazói s ezért aggályoskodás nélkül s a legteltesebb jóhiszeműséggel nevezi magát a fenti módon is. Hogy minden önmegálázás nélkül *Valachus*nak is nevezhette volna magát, bizonyítja kortársának, a szintén oláh eredetű, de még nagyobb mértékben elmagyarosodott franciskánus szerzetesnek, Kájoninak az esete, aki mint saját maga írja: „*Joannes Kájon* *Valachus de Kis-Kajon*.” A XVII. századból még az er-

⁵¹ *Origines et occasus Transylvanorum*. Lugduni, 1667. cap. VI. 55. l.

⁵² Idézi Tr. Laurian, *Tentamen*, XXXIX. l.

⁵³ Siegescu tévesen „*Romanus Apollo*”-t ír, l. Egyet. Phil. Közl. XXVII (1903), 487. l. A hiba forrása a Hasdeu által közölt másolat (Columna lui Traian, 1883. 413–14. l.), amelyet N. Densusianu készített. V. ö. még Dacoromania IV. (1924–1926), 1927. 106. l. Érdekes, hogy maga Drăganu is „*Romanus Apollot*”-t ír egy helyen (u. o. 97. l.), pedig ugyanabban a cikkben javítja N. Densusianu másolási hibáit.

⁵⁴ Ilyen félig népies, félig tudós alakot használ N. Ch. Quintescu is a *Valachus* helyett: *De deminutivis linguae Rumanicae*. Berlin, 1867.

⁵⁵ L. az óda faksimilé-lenyomatát: Drăganu, *Mihail Halici* (Contribuție la istoria culturală românească din sec. XVII.), Dacoromania IV, 169. l. utáni melléklet (v. ö. még Veress, *Bibliografia română-ungară* I, 116. l. 213. sz.).

délyi származású Thomas Scharsius, Wittenbergában 1690-ben megjelent doktori értekezését említjük meg, amelyben a következőket írja: „... Valachi, Romanorum reliquiae, siquidem eorundem lingua, Latinum sermonem haud obscure redolens, originem Italicam facile prodit, quin ipsimet Valachi sese *Rumuni* hoc est *Romanos* appellant”.⁵⁶ Az *e*-vel átírt alak is már a XVII. században felbukkan. J. Jo. Lucius *De regno Dalmatiae* című művében írja: „Valachi autem hodierni, quicunque lingua Valachica loquuntur, se ipsos non dicunt Vlahos aut Valachos, sed *Rumenos*”.⁵⁷ A *Rumun*, *Rumuin*, *Romin*, *Rumen* után szinte stereotip szabályszerűséggel odafüggesztett „id est *Romanos*”, „hoc est *Romanos*” világosan bizonyítja, hogy a két név összefüggését mindenkor érezték s így érthető, hogy ebből a tényből a történetírás akkori színvonalán csak azt a következtetést vonhatták le, hogy az oláhok mindenütt s így Erdélyben is a római gyarματοςok utódai. Dugonics Andrásnak egyenesen a *rumuny* név az úgyszólván egyetlen érve, amikor a fentemlített adatok naiv hangnemében mondja: „Azon nép, mely Magyar- és Erdélyországnak némely részein, Havasalföldön pedig és Moldvában szélesen és hosszan elterjedt, hogy azon rómaiaknak maradványai legyenek, kik Dáciában, melyet Trajanus császár megvéve, újra letelepedtek, bizonyos abból is, hogy még mostanában is, *Rumunyoknak*, azaz rómaiaknak nevezik magukat, sőt azon nyelv is, mellyel mostanában élnek, nem egyéb a római nyelvnél”.⁵⁸

Az eddig elmondottak alapján tehát nyilvánvaló, hogy az oláhok népi neve eredetileg mindnégy ágánál a *Romanus*-ból fejlődött. Az északi oláhok a népies *Rumân* hangalakot azután a XVIII. század óta a római származás fitogtatása végett tatarozták ki *Român*-ra, hogy ezzel a török és fanarióta korban vagy még korábban, „jobbágy, rabszolga” jelentésűvé lett *rumân*-tól megkülönböztessék, s a *Romanus*-hoz hasonlóbbá tegyék. A műveltebb társadalmi osztályok, továbbá az iskola és a sajtó révén a visszarégiesített hangalak lassan az alacsonyabb néposztálynál is kezd divatba jönni, bizonyosságául annak, hogy tudatos és szívós propagandával ilyen kivételes esetekben még a népnyelvi hangfejlődés folyamatába is be lehet avatkozni.

⁵⁶ *Memorabilia aliquot Transylvaniae*. 1690. V. ö. Veress, i. m. 131. l.

⁵⁷ Schwandtner, *Scriptores* III, 3., 459. l. U. o. 460. l., találjuk a *rumaneste*, *Rumana*, *Rumen* következőket u-val írott alakokat.

⁵⁸ Etelka, II. könyv, 23. l.

Nyelvünkben a legrégebbi idők óta kb. a mult század derekáig egyedül *oláh* szavunk szolgált az erdélyi és régi királyságbeli oláhság jelölésére. A *román* meghonosodása — mint látni fogjuk — történeti szókészletünk *oláh*-jának rovására egészen rendkívüli körülmények között történt, míg a népies hangalakú *rumân* alkalmi átvételére csak egy-két szörványos adat utal. Előfordul a Thaly Kálmán által közölt Hajdútánc szövegében (Ungur-bungur — amaz *rumuj*),⁵⁹ majd Dugonics jegyzi meg Etelkájában, hogy az oláhok „még mostanában is *Rumunyoknak*, azaz rómaiaknak nevezik magukat”,⁶⁰ amiből kitetszik, hogy idegenszerűségét mindig érezték, s ezért elterjedni nem tudott. Kopitar megjegyzése „*Rumân* spricht der Ungar und Sachse *Rumun*”⁶¹ szintén csak azt bizonyítja, hogy a magyarok és a szászok az oláh *â* hangot nem tudván kiejteni, alkalmilag *u*-val helyettesítették. Újabban Zolnai Béla idézi a szót gúnyos értelemben használt kölcsönszavaink között.⁶² Ebben a hangalakban inkább a tudományos irodalomban találkozunk vele. Miklosich után divatba hozták Edelspacher és Hunfalvy, még pedig azért, hogy „a *rumun* és *román* fogalmak meg legyenek különböztetve. A *rumunok* ugyan mind románok, de a *románok* csak részben *rumunok*”. A *rumun* mellett a mult század második felétől kezdve sűrűn használták a német mintára készült *rumén*-t, amelyet még ma is felhasználnak, ha el akarják kerülni a *román* szó kétértelműségéből támadható zavarokat. A nép nyelvébe e germanizmusunk nem ment át, bár hangalakja éppen nem furcsább a közkeletű *rutén* szóénál. A német *Romäne* alak átvételére pedig, amelyből a *romén* lehetett volna nyelvünkben, úgy látszik, egyáltalában nem került sor. Hellebrant, akinek könyvészeti adatai híven mutatják az egységes szóhasználat hiányát, az *oláh*, *román* és *rumén* mellett néha a *rumánt* is használja. Ez utóbbi a

⁵⁹ L. Alexics György, *Oláh. Román. Magyar Nyelvőr* XLIII (1914), 406. l.

⁶⁰ Etelka i. h., és *A magyaroknak uradalmak*. Pesten és Pozsonyban, 1801. 154. l. Hasonló észjárással találkozunk Huszti Andrásnál is, aki *Ó és Ujj Dacia, azaz Erdélynek régi és mostani állapotjáról való História* (Bétsben, 1791) c. munkájában ezt írja: „Neve ennek a' Népnnek (sc. az oláhoknak) a maga tulajdon nyelven *Rumuny*, az az *Római* vagy *Romanus*” (135. l.).

⁶¹ *Jahrbücher der Literatur*. Wien, XLVI. (1829), 71. l.

⁶² Az idegen szavak kérdése nyelvészeti szempontból. *Magyar Nyelv* XIX. (1923), 35. l.

rumun és a *román* kontaminációjából keletkezett tudatos alkotás.⁶³

A sok forgalomba került kísérleti alak közül az élő magyar nyelvhasználatba különösképpen az az alak került, amely a legkevésbé alkalmas az „oláh” és „neolatin, román” fogalmak megkülönböztetésére, t. i. a *román*. Ez utóbbinak nyelvünkre erőltetése a dákoromán nemzetiségi törekvések egyik sikeres vállalkozása. Az 1848-as unionista törekvések idején, amikor az erdélyi oláhságot mint nemzetet ismerték el, a Barițiu, Barnuțiu és Laurian vezetése alatt álló oláhok a balázsfalvi nagygyűlésen Suluțiu vikárius indítványára az azal követeléssel is előállottak, hogy Erdély többi nemzetei ezentúl saját nyelvükön ne oláhnak, vagy walach-nak, hanem *románnak* nevezzék őket.⁶⁴ És csakugyan az 1849. július 21-én alkotott első nemzetiségi törvénytervezetben „oláh” helyett már „román” nemzetről van szó, s bár ennek törvénybeiktatására a közbejött események miatt nem kerülhetett sor, a kiegyezés utáni törvényhozásunk az oláhságnak eme kívánságát tiszteletben tartotta. Czuczor-Fogarasi a „román” cikkben megjegyzi: „E szótárban, ha magányosan áll a szó, saját nyelvök után a keleti román, közönségesen: *oláh* értetik alatta”.⁶⁵ A magyar sajtó is nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a *román* ma már meglehetősen befészkelődött a köztudatba, a nélkül azonban, hogy minden politikai háttér nélkül nyelvünkbe került csaknem ezredéves szinonimáját sikerült volna kiszorítania. Elterjedése elé különben sem gördültek komolyabb akadályok, az újabb neologizmus ellen alig néhányan emelték fel tiltakozó szavukat, de vajmi kevés eredménnyel. Az utódállamok magyarsága, különösen pedig a romániai, kényszerítő rendszabályok hatása alatt kizárólag a *román*-t használhatja. A folytonos magyarázgatások elkerülése végett a magyarnyelvű tudományos irodalomban célszerű az *oláh* szó használata, bár még így is sokszor van szükség arra, hogy a *rumun*-oláhokat más oláhoktól megkülönböztessük. Talán el fog érkezni az idő, amikor nemcsak néhány magyarországi oláh (pl. Barițiu György), hanem az oláhság szélesebb körei is be fogják látni, hogy magyar szomszédaik nem lealacsonyító vagy éppen megbélyegző értelem-

⁶³ L. ezeknek az alakváltozatoknak a történetét bővebben EPhK. LVII. (1933), 55–56. l.

⁶⁴ Jancsó Benedek, *A román nemzetiségi törekvések története*. Budapest, 1896–99. II, 464. l., és Asztalos Miklós, *Kossuth Lajos és az erdélyi kérdés*. Budapest, 1928. 113. és 147. l.

⁶⁵ A magyar nyelv szótára V, 589. l.

ben használják az inkriminált kifejezést. „Ebben a névben bántót egyáltalán nem kellene találnunk — írja Alexics —, legfőlegb a hangban lehet gúny vagy sértés (v. ö. jezsuita, zsidó, cigány stb.)”,⁶⁶ amit viszont a legártatlanabb szóról is elmondhatunk, ha adott esetben „pregnans” értelemben írónikus vagy sértő hanghordozással ejtjük. Hiszen a „román”-t is lehet gúnyos értelemben használni, ha például a latinománia túlkapásait akarjuk kipellengérezni s nevezetesen a Massim-Laurian-féle lexikográfiai szörnyszülöttről azt mondjuk, hogy az a „román” nyelv szótára. Másrészt pedig a latin eredetet az *oláh* szó éppenúgy kifejezi, mint a *román*.

3. Ha az *oláh* szó történetén végigtekintünk, azt tapasztaljuk, hogy régi és újabb jelentéseinek tisztázása körül igen sok vita volt és van, amelyek közül egyik-másik mindmáig elintézetlennek számít. Egyoldalúnak kell minősíteniünk a dákoromán nyelvészeti és történeti irodalomnak azt az irányzatos törekvését, hogy e névnek keleteurópai előfordulásait úgyszólván mindenütt rumun-oláhok jelenlétével magyarázzák.⁶⁷

A *vlach*, *valach* stb. nevek végső forrásának ma általánosnak nevezhető vélemény alapján az eredetileg kelta törzsz-

⁶⁶ Magyar Nyelvőr XLIII. (1914), 407. l., továbbá Keszthelyi M., *Román és oláh*. Magyar Nyelvőr XLV. (1916), 417. l., és Schmidt Tibolt, *Az erdélyi oláh kérdés és Nagy-Románia* c. értekezésében az „Oláh vagy román?” fejezetet. Drăganu szerint „Numele acesta, cu care se pare, că ne batjocoresc streinii, dacă ştim ce inseamnă, nu e tocmai aşa supărător” (*Limba şi istorie*. Sibiu, 1909. 5. l.). Hóman Bálint is az „oláh”-t használja, mert „a tudatlanoktól gyakorta becsmérőnek bélyegzett, de ily értelmezést meg nem engedő *oláh* népnév éppoly történeti öröksége a magyar nyelvnek, mint a *tót*, *német*, *orosz*, *olasz* és más népnevek s így kiküszöbölését semmiféle mesterkélt politikai szempont és áludvariasság sem magyarázhatja és indokolhatja meg!” l. Hóman—Szekfü, *Magyar Történet* III, 450. l.

⁶⁷ Érthető ez amatőr-filológusoknál, amilyen pl. Teodor Filipescu volt, akinek Die rumänische Kolonien in Bosnien c. munkájáról Weigand ezt írja: „Der Name „Vlah, Wallach” ist wie für ihn wie für so viele seiner Landsleute gleichbedeutend mit „Rumäne”, obgleich schon oft genug auf das Haltlose dieser Ansicht hingewiesen wurde”. Jahreshb. XIV—1908, 172. l. Körülbelül ugyanezt mondja P. Skok is: „In der rumänischen Sprach- und Geschichtsforschung übertreibt man stark, wenn man alle skr. Wlachen mit Rumänen identifiziert. Vgl. meine diesbezügliche Kritik in Glasnik skop. nauč. društva, III, 162. f., und 292. f.” Zeitschrift f. rom. Phil. L (1930), 269. l., 1. j.

névként ismert *Volco-/s* nevet tartják, amely a szláv nyelvekbe germán közvetítéssel került (v. ö. ófn. *walh* „romanus“, angol-szász *wealh* „Fremder, Sklave; Britte Walliser“, ó-izl. *Valir* „Franzosen“),⁶⁸ s mind a germányságban, mind a szlávágban általában jelenthetett bármilyen román népet. Tudvalevő, hogy a Metód élettörténetében először felbukkanó szláv jelentés (iz *Vlahă* = „Itáliából“) a *vlah* szó „Italus, homo Italicus“ értelmét őrzi a IX. sz.-ból, s az is ismeretes, hogy az olaszországi Termoli kikötőváros környékén lakó szlávok az olaszokat mindmáig *Vlasi*-nak nevezik.⁶⁹ Mindmáig „olasz“ jelentése van a következő szavaknak: dalm.-horv., kaj-horv. *vlah*, szlovén *läh*, cseh *vlach* „Italiener, Wälscher, Wahle“, tót *vlach*, felső szorb *wloch*, lengyel *włoch*. A „dalmát-latin“ értelemben vett *vlah* szóra a XIII. sz.-ból ismerünk adatokat.⁷⁰ Ellenben „oláh“ jelentésben van meg a bolgárban: *vlach*, a szerbben: *vläch*, a kisoroszbán meg az oroszban: *volóch* (az ó-oroszbán még „Italiener“ Pawlow-ski, Kiparsky), míg a lengyel *włoch* Melich szerint az orosz-ból származik. Szláv eredetű, még pedig valószínűleg bolgár,

⁶⁸ L. erre a következő irodalmat: Arbois de Jubainville, *Introduction à l'histoire de la littérature celtique*. Paris, 1883. 10. skk. 1., Melich, *Szláv jövevényszavaink*, I. köt. 1. rész, 157. skk. 1., V. Kiparsky, *Die gemeinslavischen Lehnwörter aus dem Germanischen*. Annales Acad. Scient. Fennicae. B. XXXII. Helsinki, 1934. 190. l. — Ettől a magyarázattól eltérő téves etimológiákat sorol fel Miklosich, *Die slavischen Elemente im Rumunischen*. Denkschriften-Wien, XII, 1. skk. 1. Nem fogadható el W. Milkowicznak az a feltevése sem, hogy az északi germánok és a szlávok, mint szőke népek, a déli tartományok népeit feketének nevezték el s így a *vlah*, *valah*, stb., nevek egy 'fekete' jelentésű germán szóból erednének (v. ö. a Münchener Allg. Zeitung 1897. évi mellékletét és ehhez Egyet. Phil. Közl. XX—1898. 201. l.), l. északi germ. *blak*, *blök*, ó-ang. *blace*, *blac*, *blaec*, ófn. *blah*, *plah* 'fekete'. Ellenben komoly vizsgálatot érdemelne, hogy a Gotland szigetén talált rúnafelirat *Blakumen* adatának megfejtéséhez nem kellene-e inkább a 'homines nigri' jelentésből kiindulnunk, amely esetben ez az adat nem oláhokat jelentene, amint ezt újabban R. Ekblom (*Die Waräger im Weichselgebiet*. Archiv. f. sl. Phil. XXXIX—1924, 211. l.) és Drăganu (i. m. 223., 404. l.) gondolják (v. ö. még Giurescu, *Istoria Românilor* I, 309. l.). — Téves irányban kutatja a szó eredetét I. Gherghel is (v. ö. ehhez Bănescu ismertetését Byz. Zeitschrift XXIV—1923, 229. l.).

⁶⁹ Jireček, *Die Romanen in den Städten Dalmatiens*, 35. l.

⁷⁰ Stefan Prvovenčani (1215—19) idejéből idézi S. Dragomir a következő biztos adatot is: i da ne jemlje Srblin *Vlaha* bez suda, ami egykorú latin fordításban így hangzik: et ut Sclaus non apprehendat *Raguseum* sine iudicio (v. ö. *Vlahii și Morlaciai*, 52. l.).

nyelvünk *oláh* szava, és ugyancsak szláv eredetű az *olasz* is, amely egy többszámú *vlasi*-ból fejlődött.⁷¹

Külön kell megemlékeznünk az ú. n. Nestor-féle krónika *voloch*-jairól, akikben egyesek minden elfogadható indoklás nélkül az oláhok őseit keresik.⁷² Nem tudjuk eldönteni, hogy a Jáfettől származó népek felsorolásában emlegetett *Volochove* népet azonosnak gondolta-e az orosz évkönyvek szerkesztője azokkal, akik a dunamenti szlávokat ígázták le, tény azonban, hogy az ő dunamenti volochjai csak kemény, harcias nép lehetett, mely még a magyar honfoglalást megelőzőleg diadalmasan meg tudott mérkőzni a szlávokkal, s egy részüket „a Visztula vidékére irányuló kivándorlásra” tudta kényszeríteni. De azután jöttek a „fehér ugorok”⁷³ kelet felől, és elűzvé a szlávok földjéről a volochokat, birtokukba vették azt. Hogy kik ezek a volochok, arra nézve egyöntetű felfogás még korántsem alakult ki, bizonyos azonban, hogy a Šafarik-féle keltákkal és a Réthy-féle volgai bolgárokkal való téves azonosításukat nyugodtan félretehetjük,⁷⁴ s inkább a Keleti

⁷¹ Melich, Néhány magyar népnévről. *Oláh, olasz*. Magyar Nyelv V (1909), 433. skk. I. Melich, *A honfoglaláskori Magyarország* c. művében (311. skk I.) lehetségesnek tartja, hogy *oláh* szavunkat maguktól az oláhoktól vettük át, amire nézve I. *Az oláhok nemzeti nevééről* c. tanulmányunkat: Egyet. Phil. Közl. 1933. III—IV. füz. kny. 7. I.

⁷² V. ö. ehhez a Friedwagnernél, i. h. 702—3. l.-on közölt irodalmat. Érdekes, hogy még a Iorgát kritikai érzék tekintetében felülmúló Giurescu is Nestor krónikájában világos bizonyítékát véli találni annak, hogy a magyarok bejövételükkor egy politikailag szervezett vegyes szláv-oláh népséget találtak az ország területén (*Istoria Românilor*, 263. l.). Tőle jogosan elvárhattuk volna, hogy az orosz krónika homályos és a legjobb esetben is kétértelmű adataira kevesebb biztonsággal építsen. Miklosich már 1861-ben megjegyezte Nestor kiadásában, hogy „Nestor darf in Zukunft nicht als Zeuge für das Dasein der Walachen in Dacien angerufen werden” (82. l.). Az oláhokkal való azonosítást lehetetlennek tartja Schlözer is: *Nestor. Russische Annalen in ihrer slavonischen Grundsprache*. Göttingen, 1802. Zweiter Teil. 81. l. A krónika újabb fordítói közül Trautmann a volochokhoz ezt a magyarázatot fűzi: „*Volochen*, 2, 3, 14, romanisches Volk im Donaugebiet (mutmasslich die Vorfahren der späteren Rumänen). Šachmatov, *Izv. Tavricheskoj učonoj archivnoj komissii*. Jahrg. 31. (1918), S. 234—240.”, amiből nyilvánvaló, hogy nincs szándékában közelebbről állást foglalnia (v. ö. *Die altrussische Nestorchronik. Povest' vremennych let*. Sl.-balt. Forsch. Heft VI. Leipzig, 1931. 282. l.).

⁷³ A 'fehér ugorok' (=magyarok, esetleg kazárok) és a 'fekete ugorok' (=magyarok) problémájára v. ö. Zsirai, *Jugria*. Finn-ugor népek I. Budapest, 1930. 103. skk. I.

⁷⁴ V. ö. Réthy László, *Anonymus az erdélyi oláhokról*. Budapest, 1880. 42—43. l.

Frank Birodalom, majd a X. sz. folyamán megalakuló német-római császárság népei között kell keresnünk a Nestor-féle tudósítások kuszsátságában rejtőző megfejtést. Mivel pedig a *Voloch* Nestor szemében lehetett a *Romanus* szláv szinonimája, tekintetbe jöhetnek a probléma megoldásánál a német-római császárság népei: németek és itáliaiak egyaránt, annál is inkább, mert az utóbbiak csakugyan vlachok voltak s azok is mindmáig a nyugati szláv nyelvekben. Az oláhokkal való azonosításnak tehát először az az akadály, hogy az oláhság a középkorban sehol mint uralkodó népelem nem szerepel, másodszor pedig az, hogy a germán és a szláv nyelvekben akkor a *Walh*, *Walah*, *vlah*, *voloch*, sőt a magyarban is az *olasz* (talán maga az *oláh* < *voláh*, *valáh* < *vlach* is) jelentése még korántsem állapodott meg a mai állapotnak megfelelően, hanem vonatkozhatott általában a már kialakulóban levő neo-latin népek bármelyikére is. Az sem lehetetlen, hogy Nestor volochjai egyszerűen a Nyugati Egyházhoz tartozó különböző nyelvű népek, ahogy később a törököknél is előfordul a *vlach* szónak általános 'keresztény' jelentése, amelynél fogva még a magyarokkal kapcsolatban is megtalálható!⁷⁵ A szó mai jelentésállapota későbbi szűkülés eredménye. Ez a középkori tágabb jelentéstartalom, amely elvileg az oláhságra is kiterjeszkedett, szolgáltatja azt a vékony és tisztán jelentéstörténeti esetlegességből szőtt fonalat, amelybe kapaszkodva azután egyesek arra a történetileg teljesen képtelen feladatra vállalkoznak, hogy Nestor voloch-jait oláhoknak tüntessék fel, tisztán a név vonatkoztathatóságát véve alapul, bár erre az oláhoknak semmivel sincs több jogcímük, mint az olaszoknak, a franciáknak, dalmátoknak, az osztrák és bajor Alpesek ma már nagybárra kihalt *Walh*-jainak, vagy esetleg más immár nyomtalanul eltűnt romanizált népmaradványoknak. Ugyanakkor azonban nem mondhatjuk, hogy ez a törekvés indokolt volna, mert a magyar honfoglalás korában a Duna mentén Dévénytől a Vaskapuig oláhok nem lehettek, mert ha a Nestor elmesélt hadi tetteket nekik tulajdonítanók, úgy azt kellene feltételeznünk, hogy az egész ősoláhság — beleértve mindnégy ágazatának legalább a IX. sz.-ig együttélő és általában teljesen egységes ősoláh nyelvet beszélő csoportjait — a Szávától északra helyezkedett el, ami az oláh őstörténetnek munkánkban kifejtett mozzanatait figyelembe véve, merő képtelenség. Aki Nestor dunamenti volochjait az oláhok

⁷⁵ V. ö. Réthy László, *Az oláh nyelv és nemzet megalakulása*. Nagy-Becskerek, 1890. 123—24. 1.

őseivel azonosítja, egyszerre szembentalálja magát mind-azokkal a történeti és nyelvtörténeti érvekkel és tényekkel, amelyek következtében az oláh őshazát a Balkánfélszigetnek a Szávától délre eső vidékein kell keresnünk. A balkánfélszigeti pásztorkodó romanizmus számszerint is túl jelenték-telen volt ahhoz, hogy a VIII—IX. sz. folyamán feljegyzésre méltó hadi tetteket tudott volna végrehajtani, hiszen még a félsziget területén sem hallunk róluk a X. sz. vége előtt sem-mit, s a bizánciak is a szlávoktól tanulják meg Βλάχοι nevüket.

Tudvalevő, hogy a *vlach* név nemcsak mint etnikai érte-lemben vett elnevezés használatos, hanem igen korán foglal-kozás-névvé is vált. Egy időtől fogva ugyanis vlach-oknak nevezték a pásztorkok társadalmi rendjéhez tartozókat, te-kintet nélkül arra, hogy oláh, kún, albán, szerb, bolgár vagy egyéb eredetűek voltak. Annak, hogy a Balkánfélsziget népei közül éppen az oláhokat jelölő népnévnek fejlődött 'pásztor' jelentése, az a könyvünkben részletesebben kifejtett oka, hogy a Balkánfélsziget par excellence pásztorkodással fog-lalkozó népe éppen az oláhság volt, amely még hozzávetőleg állandó földrajzi határok között sem élt eredetileg állami éle-tet, s így a hazátlanul barangoló pásztorkokat jelölő *vlach* név mintegy szűkséggéppen nyert 'pásztor' jelentést. Ez a jelentéskialakulás, amelynek feltételei az oláhság közjogi helyzeténél fogva a legrégibb idők óta adva voltak, nemcsak a XV—XVI. sz.-ban indul meg,⁷⁶ hanem meg kellett lennie

⁷⁶ A tudománytól merőben idegen szempontok sugallták Drăganu-nak azt a nézetét, hogy „Până în sec. XVI. Vlahii constituiau o națio-nalitate proprie. După această dată desnaționalisându-se, *Vlah* a ajuns să însemne „pastor” în general, fără deosebire de naționalitate” (*Ro-mânii în veac. IX—XIV*, 27. l. 2. j.). Ezt az állítást különben a S. Dragomirra való hivatkozással sem lehet elfogadhatóvá tenni, mert az utóbbi is túl szabadosan nyilvánít oláhoknak, nyilván szerb és egyéb „nemzetiségű” elemeket is. Drăganu i. m.-t ismertette írja Graur a következőket: „Malheureusement, à partir du XVe siècle, *Valaque* a souvent le sens de „berger”, même quand il s'agit de gens qui ne sont pas Roumains, et il n'est pas démontré pour tout le monde que cette confusion soit apparue seulement au XVe siècle” (Bulletin de la Société de Linguistique XXX—1935, 104. l.). Drăganu azért ragaszkodik a XVI. sz.-hoz, hogy az ennél régebbi vlachokat mind rumun-oláhoknak minősíthesse. Az az állítása sem fedi a valóságot, hogy a magyarországi latin oklevelekben a *vlach* szó 'rumun' jelentése kizá-rólagos volna (i. m. 38. l.) az egész középkoron át. A legtöbb adat tényleg olyan természetű, hogy a 'pásztor' jelentés bizonyítása a Dră-ganu-féle szempontokkal rendelkező emberrel szemben bizonyos nehé-zségekre ütközik. Ismerünk azonban egy olyan adatot is, amely még a legkényesebb igényeket is kielégítheti, s amely még középkori is:

a „pásztor”, „nomád pásztor” jelentésnek már a X. sz.-ban is, amikor először emlegetnek vlachokat a bizánci források. Egyetértünk Capidannal abban, hogy a görögök már a XI. sz.-ban „pásztor” jelentésben használják a *Vlah* nevet,⁷⁷ ami figyelembe véve a vlachság vegyes etnikai összetételét, különben is természetesnek látszik. Szerintünk ugyanis a *vlach* „pásztor” jelentésfejlődés tulajdonképpen már akkor beállott, amikor az első nem ösoláh anyanyelvű embereket kezdték foglalkozásuk után vlachoknak nevezni. Az a sok idegennevű vlach, amelyet a XIII. sz.-tól kezdve oly gyakran találunk dalmáciai és szerb királyi oklevelekben,⁷⁸ egészen biztosan nem mind volt rumun-oláh, foglalkozásuk után azonban éppúgy vlachoknak nevezték őket, mint a rumun-oláh pásztorokat. Anna Komnena sokszor idézett adatát: „καὶ ὁπόσοι τὸν νομάδα βίον εἰόντο (Βλάχους τούτους ἡ κοινὴ καλεῖν οἶδε διάλεκτος)”⁷⁹ (és akik csak a nomád életmódot folytatták [ezeket a népies nyelvhasználat vlachoknak szokta nevezni]), aligha értelmezhetjük másképpen, mint hogy már a XI–XII. sz.-ban vlachoknak nevezték mindazokat, akik nomád pásztorokodó életmódot folytattak, tekintet nélkül a nyelvre, amelyet beszéltek.⁸⁰ Ezzel természetesen nem azt állítjuk, hogy a *vlach* néven említett pásztorok nem rumun-oláhok, ellenkezőleg, mivel éppen a rumun-oláhok képezték a Balkán-félsziget par excellence pásztor népét, a középkori adatok legnagyobb része bizonyosan olyan népcsoportokra vonatkozhatik, amelyek rumun-oláhok voltak, vagy amelyeknek zömét rumun-oláhok alkották. Sőt a *vlach* név olyan eredetileg oláhhul beszélő pásztorok jelölésére is szolgálhatott, akik elszlávosodtak, vagy elgörögösödtek, de a pásztorokodás mellett továbbra is kitarottak. Végül lehettek és voltak olyan *vlach*-nak, illetve *valach*-nak, *volach*-nak nevezett pásztorok is, akiknek etnikailag semmi közük sem volt rumun-oláhokhoz, s akik kizárólag foglalkozásuk és az ezzel

---

„Gyenge Johannes *wolahus seu pastor*”. Ez a magyar nevű *valach* Pest megyében szerepel egy 1483-ban írt oklevélben (v. ö. Orsz. Lt. Dl. 18.776. — Szabó István szíves közlése.).

⁷⁷ *Aromânii*, 32–33. l.

⁷⁸ V. ö. Réthy, i. m. 118. skk. l.; P. Skok, *Arhiv za arbanasku starinu* II. (1924), 135. l.; Pușcariu, *Studii Istoromâne* II., 5. l.

⁷⁹ VIII, 3. ed. Reifferscheid, 2 köt.

⁸⁰ Így értelmezik a helyet újabban Capidan, i. h. és G. I. Brătianu is, *Vlaques et Bulgares*. L. a *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*. Bucarest, 1935. c. kötetben, 132. l.

kapcsolatos különleges jogi helyzetük után nyerték ezt a nevet.⁸¹

A *vlach* névnek 'pásztor' jelentése tehát becses bizonyítéka annak, hogy az oláhság eredeti életformája a nomád s helyenként és időnként a költözködő pásztorkodás volt. Az oláhság balkán-félszigeti őshazája mellett bizonyító *Rumân*, *Armân*, *Rumăr*, *Rumôn sajátnyelvi népnév mellett, mint látjuk, az oláhok idegennyelvi népeve is mély bepillantást nyújt az oláh őstörténetbe. Mindkét név vallomása a legteljesebb összhangban van azokkal az érvekkel, amelyekkel könyvünkben a dákoromán felfogással szemben és a történeti igazság mellett foglalunk állást.

⁸¹ A *vlach*, *valach* szó 'pásztor' jelentésére v. ö. még: Miklosich, *Die slav. Elemente im Rumunischen*, i. h. 2. l.; Lehoczky T., Adatok a *vlach* szó értelmezéséhez. *Ethnographia* XII. (1901), 108—10. l.; Ernyei J., *Oláh vagy valach?* ib. XV. (1904), 256—64. l.; Kniezsa, *Századok* LXIX. (1935), 91. l.

II.

A DÁCIAI RÓMAI URALOM ÉS A DÁCIAI ROMANIZMUS KÉRDÉSE.

1. A romanizmus Dáciában a római hódítás előtt. — 2. Dácia romanizmusával kapcsolatos problémák. — 3. Dácia etnikai viszonyai a római uralom alatt. — 4. Dácia és a barbárok. — 5. A Dáciára törő germánság viszonya a római kultúrához. — 6. Dácia kiűritése és a visszamaradó romanizmus problémája. — 7. Az admigrációs elmélet kritikája.

Mióta A. Dopsch *Wirtschaftliche und soziale Grundlagen der europäischen Kulturentwicklung* c. nagyjelentőségű művét megírta,¹ s ezzel széleskörű tudományos vitairodalomnak rakta le alapját, egyre inkább kialakult a római kultúra és a romanizmus folytonosságának kutatói körében az a feltétlenül helyesnek nevezhető módszertani elv, hogy az egyes tartományok népvándorláskori viszonyaival külön-külön kell foglalkoznunk, s nem szabad az „ahisztorikus egykaptafára-húzás” hibájába esnünk, azaz valamely provincia történetéből többé-kevésbé általános érvénnyel felruházott következtetéseket levonnunk.² Ezt hangoztatták, illetve ezt az elvet tartották szem előtt azok a tudósok, akik revízió alá vették a kontinuitás problémáját a hajdani római birodalom tartományaiban, így H. v. Voltelini, Alföldi András,³ E. Norden,⁴

¹ Wien 1920. 2 köt. 1918—1920 és 2. Aufl. 1923—1924.

² V. ö. Alföldi András, *A gót mozgalom és Dácia feladása*. Egyet. Phil. Közl. LIV (1930) 82. l. és Kny. 50. l.; hasonló nézeteket vall A. Philippide is: *Originea Romînilor*. Iași 1925. vol. I, 657. l.

³ L. mindkettőjükre Alföldi idézett dolgozatát (82. l.). E helyen mondok köszönetet Alföldi András professzor úrnak, aki nagy szak tudásával, a kérdés irodalmának megismertetésével és gazdag könyvtárának rendelkezésemre bocsátásával lehetővé tette számomra e fejezet megírását.

⁴ *Alt-Germanien*. Leipzig und Berlin 1934.

Pleidell Ambrus,⁵ Hans Zeiss⁶ és mások. Mivel pedig a kulturális kontinuitás feltételei között — mint ezt különösen H. Aubin hangsúlyozta⁷ — ott szerepel a visszamaradó római, illetve romanizált lakosság is, az idevágó kutatások a dáciai romanizmus továbbélését illetőleg is fontos eredményeket és elvi megállapításokat eredményeztek. Hivatkozhatunk pl. Nordennek a Dácia feladásával körülbelül egyidőben elvesztett *agri decumates*-ek római lakosságáról nyilatkozó véleményére, amely szerint „Eine langsamem Verkömmern ausgesetzte zurückgebliebene Bevölkerung eignete sich nicht zum Träger der Zivilisation“,⁸ s amihez Aubin megjegyzi, hogy „Damit ist der Begriff der Kulturkontinuität für diese Landschaft in seine richtigen Schranken verwiesen und S. 176 wird das Ergebnis in die Worte zusammengefaßt: „vom Standpunkt des römischen aus gesehen mehr „Caesur“ als „Kontinuität““.⁹ H. Zeiss pedig az általa megvizsgált hajdani római provinciáról a következőképpen nyilatkozik: „Das rätische Flachland erweist sich als ein wenig dankbarer Boden für die Anwendung der Kontinuitätstheorie, deren Beschränkung auf die in Wirklichkeit allein dafür geeigneten Gebiete sich im Laufe der Zeit wohl durchsetzen wird“.¹⁰

Az egyes tartományok sajátos körülményeinek szigorú szemmeltartásával végrehajtott kutatások igen érdekes — a történeti Magyarország területén belül fekvő Pannóniáról és Dáciáról lévén szó — eredménnyel jártak. Az elsöben, mint ezt Pleidell Alföldi nyomdokain tovább haladva eléggé meggyőzően próbálja kimutatni, a városi élet nem szűnt meg a népvándorlás korában mindenütt, s szerinte egyes helyeken még a magyar honfoglalást is cezúra nélkül éli túl. Pleidell nagy körültekintéssel, azonban túlságosan Dopsch tanainak hatása alatt, megírt munkája ugyan nem dönti el a pannóniai romanizmusnak a IX. sz. utáni idökre is elfogadott népi folytonosságának problémáját, annyi azonban kétségtelenül ki-

⁵ *A magyar várostörténet első fejezete.* Kny. a Századok 1934. évfolyamából.

⁶ *Das Kontinuationsproblem im rätischen Flachland.* Bayerische Vorgeschichtsblätter (Fortsetzung des „Bayerischen Vorgeschichtsfreundes“) München 1933. Heft 11.

⁷ 13 Bericht der Röm.-Germ. Kommission 1921 (1922) 49. l.

⁸ Norden, i. h. 41. l.

⁹ Neue Jahrbücher für Wissenschaft und Jugendbildung. X (1934) 506. l.

¹⁰ I. h. 54. l.

világlik belőle, hogy a pannóniai római-barbár szimbíózis, továbbá a városi élet fokozatos elapadásának szempontjából Pannónia és Dácia között mélyreható különbségek vannak. Míg a dunántúli római folytonosság kérdését továbbra is nyílt kérdésnek tekinthetjük (sok helyen, ahol Pleidell népi folytonosságot lát, egyszerűen architekturális — s nem tulajdonjogi — kontinuitásról is lehet szó) a magyar honfoglalás utáni századokra nézve, addig a legutóbb Alföldi által kritikai alapon értelmezett történeti források és régészeti leletek (feliratok, érmek) egyöntetű vallomása alapján immár bizonyossággá érlelődött az a nyelvtudományi érvekkel is bőven bizonyítható felfogás, amely a traianusi Dáciára nézve a római kulturális és etnikai folytonosság tételét elvetendőnek tartja. Már maga az a tény, hogy a város és ezzel együtt a városi élet — a kulturális folytonosságnak legfőbb hordozói — Dáciában a város fogalmával még teljesen értelmetlenül szembenálló III. sz.-i germán áradat hullámverésében gyökeresen kipusztult, mutatja azt a kérdés elevenébe vágó különbséget, amely Pannónia és Dácia, továbbá Dácia és a Dunától délre fekvő tartományok között a népvándorlás korában mindvégig fennállott. Hogy a cezúra Dáciában ezen a téren mikor állott be, arra nézve — mint látni fogjuk — a feliratok megszakadása (255—58) és az éremleletek abbamaradása (első cezúra 256-ban) szolgál támpontul. Külön kell megvizsgálunk az esetleges nem városi romanizmus megmaradási lehetőségeit, még pedig a speciálisan dáciai viszonyok lelkiismeretes mérlegelése révén. Az oláh kérdés irodalmában a városi élet teljes elpusztulásának elfogadása mellett ugyanis éppen ezen a ponton tapasztalhatjuk a legszembeszökőbb hiányokat, s bár magára a városi életre is találunk olyan ma már teljesen elavult elméletet, amely a dáciai városokban fennmaradt „population industrieuse”-ről beszél, mint a barbárok tanítómesteréről,¹¹ a vidéki romanizmust illetőleg meg éppen nem ritka az a felfogás, hogy ez a barbárokkal idillikus egyetértésben élt Európának ebben a „népek kapujá”-ban. A tudománytól merőben idegen szempontok akadályozták meg a kutatók nagy részét annak felismerésében is, hogy nem elég egy esetleges dáciai romanizmus továbbélésének bebizonyítása, hanem ezenkívül még

¹¹ A. Thierry, *Histoire d'Attila*. 1856. 236. l. Szintén nagyigényű kijelentés a Diclescu-é, amely szerint a középkori oláhság az a nép, amely „die mittelalterliche Welt von der hunnischen Gefahr errettet hat” (*Die Gepiden*. Leipzig 1922. VI. l.), l. még alább 42. j.

annak a kimutatása is elengedhetetlen, hogy ez a 271-ben a limesen kívülrekedt romanizmus nyelvileg és fajilag azonos volt-e a balkáni romanizmusnak azzal az ágával, amelyből az V—VI. sz.-ban az ősoláhság fejlődött. Amennyiben ez nem sikerül — és mai ismereteink alapján ítélve nem is fog sikerülni — önkéntelenül felmerül a kérdés, vajon az ú. n. dákoromán szellemű kutatók — elsősorban oláh, de egyéb nemzetiségű tudósok is — eleget tettek-e a módszeres tudományos kutatás követelményeinek?

1. Dáciának Rómához és a romanizmusához való viszonyát vizsgálva azt látjuk, hogy bár a római civilizáció térhódítása még annak elfoglalása előtt eléggé jelentős eredményeket ért el — elsősorban a dákok felsőbb társadalmi rétegeiben, — mégsem lehet szó arról, mintha a dákok nyelvi ellatinosodása már Traján hódításai alatt megindult volna. A balparti hídfők sem a Flaviusok alatt kezdenek kiépülni, mint ezt egy ideig gondolták, hanem legkorábban Trajánus uralkodásának idejében.¹² Az Olttól keletre elterülő nagyoláhországi vidéken Párvan szerint már a Kr. u.-i első században megjelentek a római hódítás békés előfutárai, földművelők és kereskedők, erre az aléptményre azonban csak a Duna jobbpartján épül fel a hivatalos provinciális szervezet.¹³ Kétségtelen, hogy Traján hadjáratai előtt a Duna balpartján számottevő romanizmus nem létezett, s már Párvan helyesen figyelte meg, hogy a Duna torkolatánál és Dáciában a romanizmus térhódítása merőben különböző módon tör-

¹² Brandis azt hitte, hogy Drobeta (ma Turnu-Severin) neve municipium Flavium volt (Pauly-Wissowa, RE. IV, 1964 col. sqq. s. v. *Dacia*), ez azonban tévedésnek bizonyult (I. R. Paribeni, *Optimus princeps*. Messina 1926. 206. és 242. l.). Idézhetjük Paribeni óvatosan megfogalmazott mondatát: „Ad ogni modo, se e certo più probabile, che solo sotto Adriano abbia potuto costituirsi in forma di municipio un abitato romano a nord del Danubio, non v'ha dubbio, credo, che per la sicurezza delle provincie di Pannonia e di Mesia, i Romani debbono già da prima aver cercato di creare teste di ponte al di là del fiume.” Gr. Florescu szerint a drobetai római tábor egyidőben keletkezett a jobbparti Pontes-sel, még pedig 103—105-ben Kr. u. V. ö. *Castrul roman Drobeta* (T. Severin). Extras din Revista Istorică Română III (1933) 7., 23. l. Az Alduna balpartján Bărboși községben — a Szeret torkolata mellett — a classis Flavica Moesica pecsétes tégláit találták, v. ö. Párvan, *Inceputurile*, 93. l.

¹³ *Inceputurile vieții romane la gurile Dunării*. București 1923. 63., 76. l.

tént, Moesia Inferiorban és Scythia Minorban a légiónok és az adminisztráció betelepődése előtt kereskedők és földművelők készítik elő a katonai hódítást, míg Dácia gyarmatosítása egy mesterségesen mozgásba hozott hatalmas apparátus eredménye.¹⁴ Több más provincia romanizmusával szemben tehát a dáciainak sajátos vonása az, hogy a hódítást megelőző korra visszamenő gyökerei nincsenek. Aligha szükséges megjegyeznünk, hogy a Decebáltól kölcsönként római mesteremberek és mérnökök számbajöhető romanizáló kontingenst nem alkottak, s azt sem hallgathatjuk el, hogy Traján az első dák háború után visszakérte őket.

2. Bár a római kultúra története már a hódítást megelőző korban kezdetét veszi Dáciában, az itteni romanizmus

¹⁴ Merőben téves Iorgának az a nézete, amely szerint Dácia elfoglalását az *italikus* (!) lakosság lassú beszivárgása előzte meg, úgy, hogy Traján már csak az új helyzet jogi és politikai szentesítésére szorítkozott, l. *Les Latins d'Orient* — conférences données en janvier 1921 au Collège de France. Paris 1921. Minden megjegyzés nélkül ismerteti Bănescu, Byzant.-Neuğr. Jahrb. IV (1923) 147—48. l. V. ö. még A. Philippide éles kritikáját, *Originea Rominilor* I, 835—836. l. Ezt a — Philippide szavával élve — „mesét” azután néhány oláh nyelvész is átvette. Puşcariu szerint: „N. Iorga meggyőző módon mutatta ki (!), hogy az egyes provinciákban ezeknek hivatalos elfoglalását a fölművelő lakosság hosszas beszivárgása előzte meg s a tartományoknak ez a beszivárgás adott római jelleget, nem pedig az a néhány veterán, hivatalnok és kalandor, aki velük egyidőben jött” (*Locul limbii române între limbile romanice*. Ac. Rom. Discursuri de recepţiune. Bucureşti 1920. 14. l.). U. o. jegyzetben Puşcariu még egy nyelvészeti támasszal is egyezszik Iorga elméletét valószínűvé tenni: az oláh nyelv megőrizte a rómakörnyéki parasztok nyelvében előforduló o ejtést *au* helyett ilyen szavakban mint *oricla* — *auris*, *colielu* — *caulis* (v. ö. Meyer—Lübke, *Grundriss der rom. Phil.* I², 465. l.). Mivel ez a hangfejlődés a vulgáris latinban már Cicero korában előfordul s a román nyelvek és az oláh nyelvnek balkáni nyelvújításai is ismerik (olasz *orecchia*, retor. *ureglia*, spany. *oreja*, franc. *oreille*, port. *orelha* stb.; arum. *ureacle*, megl. *urecl'ă*, isztr. *urecl'e* — olasz *colechio*, oláh *cureche*, l. Densuşianu, *Histoire de la langue roumaine* I, 89. és Puşcariu, *Etym. Wb. der rum. Sprache* 40., 171.), nincsen benne semmi olyan, ami *italikus* parasztok jelenlétét bizonyítaná Dáciában a római hódítás előtt. Elterjedhetett az az imperiumban a nélkül, hogy mindenható *italikusok* mentek volna, sőt több helyen minden itáliai hatás nélkül is kifejlődhetett. — Túlozza a katonai hódítást megelőző békés beszivárgás jelentőségét ugyancsak Iorgára támaszkodva Th. Capidan, *Românii din peninsula balcanică* c. cikkében, Anuarul Institutului de Istorie Naţională II (1923) Bucureşti 1924. 91. kk. l.

csak a második század elején, az elkeseredett dák ellenállás letörésével kezd kibontakozni. H. Mattinglyval egyetértve Alföldi mutatott rá arra a mi szempontunkból is említésre-méltó körülményre, hogy Traján hadjáratai (101—102 és 105—107) az új provincia területén éppen azt a népelemet törték össze, amelyben már el voltak hintve az elrómaiásodás csirái, s hogy ezek helyébe először a birodalom minden részéből összetoborzott keleti s egyéb, tehát nem italikus lakosság, majd a római civilizációtól akkor még merőben idegen germán tömegek jönnek.¹⁵ Az újabb kutatók ma már szinte egyöntetűen azt vallják, hogy a romanizációhoz már némileg előkészített dákok függetlenségükért vívott heroikus harcaikban jórészt elpusztultak, Párvan szerint: „... the Dacians, as a nation never accepted Roman rule: those who had not fallen in the two great wars withdrew sullenly into Northern Dacia, a land untouched by Roman conquest, and from there, either by themselves or in company with migrating bodies of Germans, made continual raids upon the province, as 'free Dacians', until in the end, the Romans under Aurelian retired to the right bank of the river and left Dacia in the hands of the Goths. It is this exodus of the Dacians to the free north that accounts for the very restricted number of Dacian *auxilia* to be found in the Roman imperial armies. We can only trace one *ala* (raised by Traian himself), and but four or five *cohortes* (raised either by Traian or his successor), while peoples far less numerous than the Dacians, such as, for instance, the Thracians and the Dalmatians (not to mention the Syrians or Spaniards) contributed a very considerable number of auxiliary troops.”¹⁶ Ami a Commodus (180—192) alatt Erdélybe tele-

¹⁵ A gót mozgalom, i. h. LIV, 86.

¹⁶ *Dacia: an outline of early civilisations of the Carpatho-Danubian countries*. Cambridge 1928. 189—190. l. Az idézetekben mondottak után nem sok fontosságot tulajdoníthatunk annak a messzemenő következtetésekre amúgy sem jogosító adatnak, amelyet Párvan a dákok ellatinosodására idéz: a dák *Buri*-törzs még a tapaei ütközet előtt latin nyelvű levelet küldött barbár szövetségeseihez, arra kérve őket, hogy maradjanak békében. Ez az adat inkább azt látszik bizonyítani, hogy az egymás nyelvét nem mindig értő barbárok a latint alkalomadtán diplomáciai nyelvnek használhatták fel, amiből azonban aligha lehet ellatinosodásuk mértékére következtetni (v. ö. *Dacia* 159. l.). Magyarországon a múlt század első feléig a latin nyelv volt a hivatalos államnyelv s még a kisnemesi kúriákon is latin szó hangzott s bár ez a körülmény nyelvünkre nézve nem maradt hatástalanul, ellatinosodásunkról szó sem lehet. Szintén érthetetlen hogy tarthatja Párvan mégis az oláhokat a ro-

pített tizenkétezer szabad dákot illeti, mondhatjuk Alföldivel, hogy „az innen Philippusig eltelt, harccal teli 50 év alatt ezek bizony nem romanizálódhattak: az Antoninusok bámulatos civilizáló erejű béke-napsugára ekkor már eltűnt”.¹⁷ A limesen belül megmaradt dakság számba alig vehető létszámát mutatja az a már Ritterling, Hirschfeld és Alföldi által megfigyelt körülmény, hogy az erdélyi felírtos emlékeken dák istennevekkel nem találkozunk, sőt dák személynevek is csak ritkán fordulnak elő rajtuk.¹⁸ Sürgősen revízióra szorulnak tehát mindazok az oláh tudományosságban Petru Maior óta mindmáig divatozó elméletek (C. C.

manizált dákok utódainak, mikor a dákok a római hódítás után csak igen kis számban maradtak meg a provincia Dacia területén. „The trouble is — írja bírálataiban R. Syme — that he (t. i. Pärvan) has his eye fixed all the time on the origins of the Rumanian people of to-day; and he wishes to have things both ways. At first we learn that the basis of the country population in Dacia in 270 remained that provided by the veterans who year by year for a century and a half had settled down on Dacian soil’ (p. 187.): when the Roman province was evacuated, these stayed behind. Whether accurate or not, this is at least an intelligible point of view. But, as though dubious, he goes on to propound what looks like an alternative explanation, but is nowhere stated to be one, viz. that the Latin elements still to be found in the Danube region to day do not owe their origin to a race of shepherds or miners, whether Illyrian or Thracian: they are derived directly from the old Danubian farming population’ (The Journal of Roman Studies XIX—1929, 102—103. l.). Ezt az elméletét Pärvan különösen *Getica* c. 1926-ban megjelent munkájában próbálja közelebbről irdokolni, v. ö. Alföldi i. h. LIV, 86. l., 138. j. A. Philippide is vallja, hogy „Daci romanizați în Dacia însăș au fost în mic număr” (magában Dáciában kis számban voltak romanizált dákok), *Originea Romînilor I* (Iași 1925), 855. l. A régebbi irodalomban a dák elem fontosságát több ízben túlbecsülték, l. Alföldi i. h. 147. j., továbbá Hunfalvy, *Az oláhok története*. Budapest 1894. I, 83. kk. l., *Die Rumänen und ihre Ansprüche*. Wien und Teschen 1883. 8. l., Réthy László, *Az oláh nyelv és nemzet megalakulása*². Nagy-Becskereken 1890. 38. l. Egészen tévesen ítéli meg a dákok és a rómaiak viszonyát Tr. Tamm, *Über den Ursprung der Rumänen*. Bonn 1891., aki szerint a dákok nemcsak szívesen romanizálódtak tovább, hanem a segédcsoportokban is egy „besonders starkes Contingent”-tel szerepeltek (36. l.). Helyesen: Emil Fischer, *Die Herkunft der Rumänen*. Bamberg 1904. 64. kk. l.

¹⁷ I. h. LIV, 86. l.

¹⁸ I. h. és 145—148. j. R. Paribeni is ezen a nézeten van: „Le iscrizioni latine posteriori alla conquista e alla colonizzazione romana portano tutte nomi di divinità greco-romane e orientali, riprova dello sterminio e dell’allontanamento dei Daci dal loro antico paese.” *Optimus Princeps*, 199. l.

Giurescu), amelyek az oláhságot mint valami dák-római keveréknépet tüntetik fel, az oláh etnikum kérdése sokkal bonyolultabb lévén, semhogy ezzel a tetszetős és Dáciára lokalizált kettősséggel napirendre lehetne térni felette.

A dáciai romanizmus története tehát tulajdonképpen a második század első évtizedében kezdődik, mert a tönkrement autochton lakosság helyébe Traján „ex toto orbe Romano infinitas eo copias hominum transtulerat ad agros et urbes colendas”.¹⁹ A provinciális szervezetnek kiterjesztése az egész Dácia néven ismert tartományra²⁰ sem történt egyszerre, s bár még nincsen bebizonyítva, hogy a provincia meghódítása csak 158 után következett be,²¹ kétségtelen, hogy a második hadjárat után még néhány évtizednek el kellett telnie, míg a római adminisztráció és a légiók romanizáló hatása annak egész területén teljes érvényre jutott. A fokozatos római előretöréssel függhet össze az a körülmény, hogy 119/120-ban Hadrianus dáciai látogatása után ketté osztják a tartományt (Dacia Superior északon, Dacia Inferior délen) s ezt a dátumot újabban egy felírtos katonai diploma is bizonyítani látszik.²² Majd Antoninus Pius

¹⁹ Eutropius, *Breviarium historiae Romanae* VIII, 6., 2.

²⁰ Dácia a Körös-vidék kivételével magában foglalta a Bánságot (Patsch szerint ez volt a Dacia Malucensis, l. Anzeiger der Wiener Akad. 1925. 205. l.), Erdélyt Máramarosig és Kis-Oláhsországot (az Olttól nyugatra), v. ö. az Alföldi által közölt vázlatos térkép: *Magyarország népei és a római birodalom* c. i. m.-ja végén. A Dácia északi részén a Meszes hegységen átvonuló és létezésében sokáig kétségbe vont *limes dacicus*-ra nézve l. Buday Árpád, *Dolgozatok—Travaux* III (1912) 99. kk. l. és 121. kk. l., továbbá Em. Panaitescu, *Le limes dacicus*. Bulletin de la section historique. Acad. Roum. XV (1929) 73. kk. l. Itt említjük, hogy az Olttal párhuzamosan, tőle keletre mintegy 10—15 km távolságban egy újabban felfedezett limest találtak, az ú. n. *limes Alutanus*-t, amely a dunamenti Flămânda községnél kezdődik s Nagy-Oláhsországot észak-déli irányban szeli át kb. Brassóig. V. ö. E. Fabriczius *Limes*-cikkét, Pauly—Wissowa, *Realencyklopedie* col. 645. és V. Christescu, *Le trésor de monnaies de Săpata-de-Jos et la date du limes romain de la Valachie*. Istros. Revue roumaine d'archéologie et d'histoire ancienne. I (1934), 73—80. l. Ennek létrejöttét, úgy látszik, az olti limes castellumainak nagyobb biztosítása tette szükségessé.

²¹ Buday Árpád szerint a hódítás egészen biztosan 168-ban volt befejezve, mert ebből az évből ismerjük M. Claudius Frontot a három Dácia (trium Daciarum) kormányzóját, l. *Remarques sur l'histoire de la conquête de la Dacie*, i. h.96. l., és *Van-e alapja a dáko-román konfinitás elméletének*. Klebelsberg- emlékkönyv. Budapest 1925. 129. l.

²² L. C. Daicovici, *La première division de la Dacie*. Annuaire de l'Institut d'études classiques. II (1933—34) 71—77. l. Cluj 1934.

alatt 158/159-ben már három Dácia névvel találkozunk: Apulensis, Porolissensis és Maluensis.²³ A romanizáló erők kibontakozásához tehát csak a provincia délnyugati felében állott rendelkezésre kerek számban 170 esztendő, magában Erdélyben azonban már csak valamivel kevesebb idő, mert Erdélyből — mint látni fogjuk — már Gallienus idejében kivonulnak a légiók és az állami adminisztráció. Felmerül tehát az a kérdés, hogy a dákok helyébe telepített igen vegyes összetételű provinciális lakosság ideiglenes új hazájába érkezve a romanizálódás milyen fokán lehetett, mennyire haladt előre a romanizálódás útján ez alatt a másfélszázad alatt, s milyen körülmények között fejlődhetett. Érintenünk kell a dáciai romanizmus és a barbárok viszonyának kérdését, annak eldöntését, vajjon a barbárok foglалása a fennálló viszonyok megkímélésével történt-e s volt-e bennük elégséges művelődési készség a dáciai római kultúra átvételére és megőrzésére? Végül válaszolnunk kell mindezek alapján arra a kérdésre, maradt-e Dacia Traianában számottevő romanizmus a népi és kulturális kontinuitás szolgálatában?

3. A dáciai romanizmus összetételét vizsgálva elsősorban azzal kell tisztába jönnünk, hogy Traján imperialista politikájával már nem tudott lépést tartani az a megfogyatkozott itáliai bázis, amely hivatva lett volna a meghódított tartomány telepes-szükségletét fedezni. Ennek a rezervoárnak megcsappanása már Caesar korában a kivándorlást megnehezítő és megakadályozó rendelkezésekre adott alkalmat s arról is tudunk, hogy Marcus Aurelius 'contra Traiani praecepta' csalogatott Hispániába itáliai telepeseket, tehát Dácia meghódítója maga is megtiltotta volt ezeknek a kivándorlását.²⁴ Még a romanizálásra hivatott légiók ebbeli ténykedését sem becsülhetjük túl, ha figyelembe vesszük, hogy a Dáciában állomásozó két légió közül csak a *XIII Gemina* tartózkodott a tartományban annak meghódítása óta (Apulumban állapodott meg), míg a második, a légio

²³ V. ö. Patsch, *Anzeiger der Wiener Ak.* 1925. 205. l., Buday, *Klebensberg-émlékkönyv* 129. l.

²⁴ Ezt Philippide is kiemeli, *Originea Rominilor* I, 856—857. l. Ezt a M. Antoniusnak a *Historia Augusta* gyűjteményében fennmaradt életrajzából merített adatot idézte már Hunfalvy, *Az oláhok története* I, IX. l., 117. j., l. még J. Jung, *Die romanischen Landschaften des römischen Reiches.* Innsbruck 1881. 382. l.

V *Macedonica* csak Septimius Severus alatt a század végén jön át Troesmisből Porolissumba (ma Iglita az Alduna északra folyó szakaszának felső részén). Mivel a légiónok légiénységét már Vespasianus óta nem volt szabad Itáliából sorozni, a tisztikart leszámítva ezekben sem szabad túlbecsülnünk az itálikus elemek számát. Még óvatosabbnak kell lennünk a segédcsoportok romanizáló hatásának megítélésében, amelyek tudvalevőleg többnyire a különböző provinciák többé-kevésbé romanizált autochton és barbár elemeiből tevődtek össze s így a római kultúrának nem lehetnek hivatott terjesztői.²⁵ Igaz, hogy a dunai provinciák légioi a III. sz.-ban a latin-római állameszme lelkes előharcosai lesznek, ennek a felbuzdulásnak azonban nem annyira a latin nyelv átütő erejű győzelme lesz Dáciában, mint inkább a sokrétű provinciális lakosságnak a belevonása a latin kultúrkörbe, szemben a Dáciáig felnyomuló s a Balkán felől terjeszkedő görög kultúrával. Pannónia földje már a római korban is zökkenő nélkül tudta megtalálni a Nyugathoz fűző szálakat s őslakosságát tudatos romanizáló törekvések emelik a római érzés legkiválóbb képviselői közé. Dácia ugyanekkor küzd Kelet és Nyugat dilemmájával s a tönkretett dákok továbbra is ellenségei maradnak az imperiumnak, csak apró maradványaik romanizálódnak, míg legtöbbjük az új határon kívül csoportosul, hogy szabadon főzze ki bosszúterveit a hódítók ellen.²⁶ A két provincia között az itálikus penetráció szempontjából is különbség van.

Kérdés, honnan rekrutálódtak azok a gyarmatosok, akiket Traján a krónikás szavai szerint „ex toto orbe Romano” telepített Dáciába. Philippide állította össze a fel-

²⁵ L. bővebben a légiónok összetételéről: Buday, i. h. 133—134. l., továbbá Philippide, i. h. I, 342, 345. A dáciai római helyőrség területi eloszlását l. Ortway Tivadar, *Temes vármegye és Temesvár város története*. Budapest 1914. 111. kk. l.

²⁶ A két provincia sorskülönbségére v. ö. Alföldi jellemző megállapításait, *Magyarország népei és a római birodalom*, 24—25. l. — Párvannál persze pannóniai probléma egyáltalában nincs is, mert az ő vezérmotívuma (l. *Dacia* 1., 75. kk. l.) az a téves beállítás, hogy az egész Duna-medence kulturális bázisa Erdély fennsíkja volt a legrégebb időktől fogva a mohácsi vészig. Ha nem állott volna be Dáciában az őslakosság folytonosságában az említett cezúra, akkor talán ebből a provinciából is idézhetnénk olyan adatot, mint amilyen Velleius Paterculusé, aki szerint „In omnibus Pannoniis non disciplinae tantummodo, sed linguae quoque notitia Romanae, plerisque etiam litterarum usus et familiaris animorum erat exercitatio.”

iratok alapján, hogy a polgári elemek Dalmatia, Görögország, Gallia cisalpina, Cappadocia, Galatia, Caria, Bithynia, Paphlagonia, Gallia transalpina, Syria, provincia Asia, Commagene, Macedonia, provincia Germania, Palaestina, Italia és Egiptom területéről származtak Dáciába, míg a katonai elemek — a légiók és cohorsok legénységének eredetét vizsgálva ezekhez hozzáadhatjuk még a következőket: Pontus, Galatia, Hispania, Africa.²⁷ Igen erős kontingenssel szerepelnek a dalmata illyrek, akiket főleg az aranybányák kiaknázása céljából telepítettek Dáciába s akik közül Verespatak (Alburnus Maior)-on találjuk az u. n. pirusztákat. Az utóbbi helységet egyenesen vicus Pirustarumnak nevezték s a közeli Kavieretium-ból is ismerünk egy Dasius Verzonis nevű lakost, akinek Pirusta jelző van a neve mellett.²⁸ Az a körülmény, hogy a bevándorlók Dáciában megtartották otthoni isteneiket már Henzennek lehetővé tette eredetük meghatározását.²⁹ S mivel a keleti vallások fénykora éppen a Kr. u. a második és harmadik század volt — tehát egybeesett a dáciai római uralom idejével — a feliratokban nagyszámú felhasználható adat maradt ránk. Egy-két nyugatról származó istenség mellett, amilyen pl. a gallok Jupiter Bussumarus-a, a keleti Jupiterek egész sora áll: Jupiter Erizenus (a cariai Eriza városa után), Jupiter Tavianus (a galatai Tavia után), Jupiter Commagenus (a szíriai Commagene tartomány után), Jupiter Dolichenus (uo. Doliche városa után), Jupiter Balmarcodes (Sziria). Már Jung kiemelte, hogy Sarmizegetusának keleti származású duumvir-e P. Aelius Theimes templomot építtetett szíriai hazája isteneinek Malagbelnek, Bebellahamonnak, Benefatnak és

²⁷ L. Philippide i. h. 335. kk. l., továbbá 857. l.: „Elementul italic prin urmare depe teritoriul romînesc, care a fost, pentrucă este atestat de inscripții, trebuie să fi fost *foarte puțin numeros*” és „... grosul armatelor din provinciile răsăritene ale Europei îl formau locuitorii înșiși ai provinciei și că, în special, elementul italic din armatele acestea exista în *minimă porțiune*”.

²⁸ I. b. 596. l., és CIL III, 925. kk. l.

²⁹ L. erre, valamint a dáciai barbár istenekre: Jung, *Roemer und Romanen* 112. l., 5. j., Buday, *Van-e alapja* 132. l., Philippide i. h. 335—336. l., Dorin O. Popescu, *Le culte d'Isis et de Sérapis en Dacie*. Mélanges de l'École Roumaine en France. Paris 1927. 157—209. l. A keleti kultuszokról általában tájékoztat F. Cumont műve: *Les religions orientales dans le paganisme romain*. IV. éd. Paris 1929. Aldunamenti elterjedésükre l. Párvan, *Inceputurile* 151. kk. l. Pannóniában Veidinger György tanulmányozta őket: *A keleti vallások emlékei Pannóniában*. Budapest 1930.

Manavatnak, akik különben Palmyra falai között voltak ott-honosak. Porolissumban is találunk egy numerus Palmyrenorum-ot, amely egy darabig ott állomásozott.³⁰ Egy zalatnai feliraton egy latin nyelvű civis Bithynus bukkan elő³¹ s egy pogány papról megtudjuk, hogy Macedonia volt a házája (domo Macedonia),³² Napocától (Kolozsvár) nyugatra pedig egy Macedonia nevű helységet találunk, amiből Buday minden bizonnyal helyesen az ottani lakosság eredetére következtet. Napocában és Germisarában volt egy *collegium Galatarum*, amely táviai Jupitert tisztelte és még 235-ben is találunk Napocában egy *collegium Asianorum*-ot, amelynek tagjai részben névszerint is ismeretesek.³³ Mellőzve további adatok felsorolását, még csak annyit említünk meg, hogy Mithrasnak a kultusza is igen el volt terjedve Dáciában, mint a birodalomban általában, azonban meg kell jegyeznünk, hogy az előbbi esetek legnagyobbbrészt nem tartoznak a Mithras-kultusz kategóriájába, mert nem a III. sz.-i nagy orientális hullám révén érkeztek Dáciába, hanem már az első gyarmatosokkal vertek gyökeret.

Tudva azt, hogy a római kormányzat a Nyugaton alkalmazott erőteljes rendszabályokkal teljesen ellentétben Keleten a romanizációt sohasem erőszakolta, egészen bizonyosnak tarthatjuk, hogy Dáciában a latin nyelv mellett a keleti idiómák is virágoztak, amint ezt részben a ránk maradt görög és héber feliratok bizonyítják is. A dáciai romanizmus megerősödését tehát nemcsak a romanizálódásra kulturálisan már előkészített dákság tönkretétele akasztotta meg, hanem az a tény is, hogy a bevándorlásra vállalkozó új népréteg nem volt itálikus, hanem Keletről jött, onnan ahol a romanizáló mechanizmus működéséből hiányzottak a tudatos törekvések. Igazat kell adnunk Budaynak, aki szerint az idetelepített népeknek kellett volna ellatinosodniuk, hogy romanizálhassák azt a dákságot, amelyet a dákoromán történetírás próbál Dáciában kimutatni. Nem szolgálta az ellatinosodás ügyét az a körülmény sem, hogy míg Claudius korában a római polgárjog elnyerése a latin nyelv ismeretéhez volt kötve, Caracalla nevezetes 212-i rendeletében ennek a megszorításnak nyoma sincs. Ha tehát Párvan azt mondja, hogy Dácia százötven év alatt romanizáló-

³⁰ L. Buday Árpád, *Porolissumból*. Dolgozatok—Travaux VI (1915) 73. l. V. ö. még CIL III, 837.

³¹ Ib. III (1912) 74 kk. l.

³² Jung, i. h. 4. i.

³³ Jung, i. h. 113. és u. o. 4—5. j., továbbá CIL III, 870.

dott, a Balkán azonban sohasem,³⁴ úgy ez a dáciai speciális viszonyok teljes félreismerésén alapszik és teljesen téves megállapítás.³⁵ Dáciát méltán hasonlíthatjuk olyan modern államokhoz, amelyekben sokfajta és soknyelvű nemzetiségek élnek együtt, de nyelvük, vallásuk gyakorlásának teljes szabadságát élvezik s az állami hatóságok nem alkalmaznak velük szemben kényszerítő rendszabályokat.

4. Az ellatinosodás folyamatát bizonyára kedvezőtlenül befolyásolhatták a szomszédos barbár népek mozgólódásai, amelyek gyakran valóságos csapássá nőttek ki magukat s amelyeknek ez a provincia excentrikus stratégiái

³⁴ L. Dacia: on outline 201. l. Nem erősíti meg Párvan elméletét az sem, hogy Dáciában az iskoláztatás sem szolgálhatta a romanizálódás ügyét, mint ezt már Densusianu is helyesen vette észre: „Les écoles qui étaient entretenues dans quelques villes de l'Orient et dont l'existence ne nous est confirmée que pour la Pannonie (C. I. L. III, p. 962.; cf. Budinszky, *Die Ausbreitung der lat. Sprache*, 178.; J. Jung, *Römer und Romanen*, 143.) devaient avoir un caractère assez élémentaire, et leur influence dans la romanisation des pays danubiens ne pouvait être bien grande.” (*Histoire de la langue roumaine*, I, 51.)

³⁵ R. Syme Párvan idézett művéről írt kritikájában mondja: „We notice an exaggeration of the Romanisation of the Danube lands, based at times on a disquieting lightheartedness in the use of evidence.” *The Journal of Roman Studies* XIX (1929) 102—3. l. Különösen groteszkül hat ez a feltevés akkor ha megondoljuk, hogy a Balkánon hatszáz éven át hajtott dús lombokat a romanizáció (Justinianusról se feledkezzünk meg!), míg ezzel szemben Dácia csak ötödennyi ideig volt római uralom alatt s Párvan szerint mégis gyökeresebb romanizáción esett volna át! — A dákoromán történetírók a romanizálódás menetét általában az általunk kifejtett tényállás mellőzésével igen gyors üteműnek képzelik el s a bizonyítékok hiányát alkalomadtán retorikával pótolják. Xenopol oláh történetének harmadik kiadásában (*Istoria Românilor din Dacia Traiană*. Ed. III-a îngrijită de I. Vlădescu. Vol. I, 233—34. l.) pl. még mindig a dák-római dualisztikus felfogás gyökerében hamis tanai vonulnak fel: „Jóllehet a római uralom itt (t. i. Dáciában) rövidebb ideig tartott, mint a birodalom egyéb tartományaiban, hatása mégis mélyebb volt, mint bárhol másutt... Ezért a 164 éves római uralom is elégséges volt ahhoz, hogy az őslakosság ajakán elnémítsa a dák nyelvet, úgyhogy már csak halvány nyomait érezzük az oláh nép nyelvében (!?). Az oláhság fiziológiai összetétele azonban gyökerében őrizte meg a régi dák jellemvonásokat, még pedig éppoly tisztán, mint a római szellem tisztaságát. Úgy jelenik meg előttünk az oláh nép, mint egy dák törzs, amelyre egy hatalmas és szép korona oltódott, a rómaiság lombja és virága. Az a 164 esztendő elég volt ahhoz, hogy megtörje mindazokat az idegen elemeket is, amelyek Dácia földjére telepítettek.”

helyzeténél fogva minduntalan ki volt téve. „Traianus hódítása — írja Alföldi³⁶ — még egyáltalában nem fejezte be a dunai arcvonal kialakításának ügyét. A „barbaricum” területére, beszőgellő pannóniai Dunakönyök és a moesia front előtt elterülő hatalmas, természetes hídfő, Dácia között ott tángott a Duna-Tisza közén még egy terjedelmes tölcser, amely a tót felföldön óriási rezervoárrá tágult. S világos, hogy ennek a tölcsernek tartalma csak addig nem szakadt rá a délre eső területekre, míg a felülről jövő nyomás nem volt túlságosan erős.” Dácia eljövendő sorsára nagy hatással volt a római imperialista politikában már közvetlenül Traján után beállott gyökeres változás. Hadrianus (117—138) nem gondol a Keleten elvesztett Armenia, Assyria és Mezopotámia visszaszerzésére, sőt a dunai limeshez való visszatérés, azaz Dácia feladásának gondolata is megfordul fejében.³⁷ Antoninus Piusnak (138—161) a dákokat kell megfékeznie, míg utódja Marcus Aurelius (161—180) a kvádok, markomannok és szarmaták ellen kell küzdeni másfél évtizeden keresztül. Dácia birtokáért egyhuzamban 166-tól 180-ig folynak a harcok, amelyeknek arányairól jó képet ad a jazigokkal szemben támasztott békefeltétel, akiknek egyedül százezer Pannóniából, Dáciából és Felső-Moesiából összeterezt római hadifoglyot kellett visszaszolgáltatniuk.³⁸ A filozófus császár alatt már döngetni kezdik a dunai provinciák kapuit a népvándorlás dinamikájától mozgásba hozott barbárok is; M. Claudius Fronto, Dácia és Felső-Moesia helytartója az „adversum Germanos et Jazygos” vívott csatákban életét veszti.³⁹ Dácia északi része már ekkor germán törzsek hadszínterévé válik, de a verespataki és tibódi pénz- és viasztábla-leletek tanúsága szerint a provincia többi részei sem voltak biztonságban. A barbárok pacifikálásában a birodalom már kénytelen a telepítés módszeréhez nyúlni s ezzel tulajdonképpen már kezdetét veszi a dáciai germán térfoglalás, amelynek fokozatos erő-

³⁶ *Magyarország népei és a római birodalom*, 27. l.

³⁷ L. Eutropius i. h.: „de Dacia facere conatum amici deterruerunt, ne multi cives Romani barbaris traderentur, propterea quia Traianus victa Dacia ex toto orbe romano...”. A keleti tartományokat később visszaszerzi Diocletianus, de Dáciával már nem törődik.

³⁸ L. Patsch, *Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa* II, 205—206. l. (Anzeiger der Wiener Akademie 1925.) Dio Cassius LXXI, 16. nyomán.

³⁹ Constantin C. Diculescu, *Die Wandalen und die Goten in Ungarn und Rumänien* Leipzig 1923. Mannus-Bibliothek Nr. 34. 1—2. l., és Patsch i. h.

sődése egy század mulva a provincia elvesztéséhez vezet. Commodus (180—192) és Septimius Severus alatt (192—211) a szabad dákok rablóhadjáratain kívül nevezetesebb inváziókról nem tudunk, s úgy látszik, ez a három évtized a tartomány életének még aránylag legnyugodtabb korszaka volt. Caracalla (211—218) idejében a tovább nyugtalankodó szabad dákokon kívül felüti fejét a karp fenyegetés, amely egészen Aurelianus 272-i győzelméig állandósul. Alföldi szerint bizonyosra vehető, hogy Dáciában egészen ennek kiűritéséig nem a gótok, hanem a karpok jelentették a legnagyobb veszedelmet.⁴⁰ Ennek a valószínűleg szintén dák-fajú törzsnek a betöréseivel kapcsolatban maradt ránk a későbbi Galerius császár édesanyjának meneküléséről szóló adat, amely bizonyítja, hogy a feladás küszöbén álló provinciából nemcsak a légiók és az állami tisztviselők, hanem az egyszerű nép fiai is kimenekültek a Dunától délre.⁴¹ Nem bocsátkozunk annak részletes taglalásába, hogy Dácia hogyan vesz el végképpen, mert ezt a munkát az erre legkompetensebb szakember, Alföldi András már elvégezte „A gót mozgalom és Dácia feladása” c. nagy forráskritikai felkészültséggel, tökéletes adatismerettel és módszerrel megírt nagy tanulmányában, amelyben a dexipposi hiteles hagyomány alapján a germán lökések valószínű lefolyását háromza ki a Historia Augusta, Eutropius, Festus Rufius, Syncellos, Orosius, Hieronymus, Ammianus, Jordanes stb. alapján, tisztázva ezeknek egymáshoz való viszonyát s az így kilúgozott adatokból vonható tanulságokat kiegészíti értékes régészeti (feliratok, érmek) megfigyelésekkel. Eredményeire a szükséghez képest az alábbiakban még visszatérünk.

⁴⁰ I. h. LIV, 91—92. l.

⁴¹ Lactantius *de mortibus persecutorum* IX, 2: „...mater eius transdanuviana infestantibus Carpis in *Daciam novam* transiecto amne confugerat”. Philippide szerint a CIL. III, 1504 felirat, amelyben G. Valerius Sarapio mond köszönetet Jupiter Maximusnak azért, hogy a karpoktól megmenekült, nem okvetlenül vonatkozik Dácia földjén lefolyt harcokra (így pl. Hunfalvy, *Az oláhok története* I, 90.), dacára annak, hogy Aupulumból származik (*Originea Romînilor* I, 288). Azonban ettől függetlenül is bizonyos, hogy a tartomány sokat szenvedett a karpoktól. Alföldi emelte ki, hogy Lactantius még Decius halálával kapcsolatban sem gótokat, hanem csak karpokat említ: „Nam profectus adversum Carpos qui tum *Daciam* Moesiamque occupaverant, statimque circumventus a barbaris... deletus...” (*De mort. persecut.* IV, 3.; i. h. LIV, 91. l., 169. j.). A karp betörésekre l. még L. Schmidt, *Geschichte der deutschen Stämme*², 204. kk. 1.

5. Ha a Dáciára törő germánságnak a viszonyát vizsgáljuk a romanizmushoz és a római kultúrához, úgy hangsúlyozottan kell utalnunk arra, hogy a tényleges állapotok meghamisítása nélkül megint csak nem szabad összetéveszteni a Dácia elvesztésével egykorú állapotokat a nyugati birodalom elbukásának és az azt követő századoknak viszonyaival. A harmadik század germánjainak ez az első találkozás a római civilizáció előttük feltáruló minden értékével még a fesztelen rombolás jegyében történik, mert a germánságból még teljesen hiányoznak azok a művelődési elemek, amelyeknek birtokában később Nyugaton létrejöhett a Keleten teljesen elmaradt szintézis a germán és a római-román világ között.⁴² Alföldi emelte ki, hogy a III. sz. germánjai pusztításainak és gyűjtögetésainak gazdaságtörténeti okai is vannak, amennyiben a barbárok előtt akkor még idegen volt a pénzgazdaság fogalma s így gondolkodás nélkül rombolták le a dáciai városokat és telepeket, a provincia társadalmi és gazdasági életének legfontosabb gőc-

⁴² Kossina tanítványa, Diculescu megpróbálta ugyan kimutatni, hogy ez a szintézis Dáciában is létrejött (*Die Gepiden. Forschungen zur Geschichte Daziens im frühen Mittelalter und zur Vorgeschichte des rumänischen Volkes*. Leipzig 1922): „wird... der Beweis geführt, daß das Ende des gepidischen Volkes mit seiner Romanisierung zusammenhängt, und ferner daß sein Anteil an der Bildung des rumänischen Volkes wenn nicht größer, jedenfalls ein gleicher mit dem der Franken und Langobarden bei der Bildung des französischen bzw. italienischen Volkes gewesen sein muß.“ (VII, 1.), ezt azonban sem történeti, sem nyelvészeti szempontból nem sikerült bebizonyítania. Elméletét úgyszólván egyhangúlag az oláh tudósok is elvetették, bár a régi germán elemek utáni kutatási kedvet nagyban fokozta. V. Bogrea szerint Diculescu egészen paródikus hatásokat ér el pángermanizmusával és pángepidizmusával (Anuarul Institutului de Istorie Națională. II—1923, 393. l.) s még az ó-germán emeleket erőszakoló G. Giuglea is tartózkodóan ír róla (Dacoromania II—1921—22, 399. l. 1. j.) Iorga, bár kimondottan a kontinuitás híve, „livre absurde“-nek nevezi újabban is Diculescu könyvét (*Revue Historique du Sud-Est Européen* X—1933), s már *Geschichte der Rumänen und ihrer Kultur* c. művében helyesen jegyezte meg, hogy a germánoknak, pontosabban a taifáloknak, gepidáknak és vandáloknak nem tulajdoníthatjuk Keleten ugyanazt a szerepet, amelyet a frankok és burgundok a Rajnavidéken játszottak (Hermannstadt—Sibiu 1929. 40. l.). Kossinna folyóiratában, dacára a közben megjelent bírálatoknak, még mindig védőre talált Diculescu alapján elhibázott elmélete (l. K. von Schrantz, *Rumänische Geschichtsverzerrung* c. bírálatát, Mannus XXV—1933. Sonderdruck.). Diculescu cáfolják még: Densusianu, Grai și Suflet 1933.; G. Weigand, *Balkanarchiv* III—1927, 307—310.; A. Alföldi, *Revue des Etudes Hongroises* IV—1926, 187. kk. l.; J. Melich, ib. VI—1928, 62. kk. l. stb.

pontjait.⁴³ Ugyanakkor rámutat arra, hogy hiba volna az egykori rajnai viszonyokat a dáciaiakkal párhuzamba állítani, mert ottan a germánok már hosszú idő óta összekötetésben voltak az impériummal s ehhez merőben különböző szempontokkal közelednek.⁴⁴ Ezért vall a történeti érzék hiányára, ha Drăganu Junggal együtt a dáciai harmadik századi viszonyokra von következtetést a sokkal későbbi pannóniai Hieronymus, továbbá Salvianus és Priskos adataiból,⁴⁵ mert ezek először nem Dáciára vonatkoznak, másodszor pedig még a IV. és V. sz.-i viszonyok megítélésében sem esnek egyforma súllyal latba.

6. Mielőtt megpróbálnánk feleletet adni arra a sokat vitatott kérdésre, vajjon maradt-e Dácia Trajánában komolyan számba vehető romanizmus, előbb a provincia kiűritésének viszonyait kell számba vennünk. Alföldi kutatásai után bizonyosra vehető, hogy a IV. sz. történeti forrásaiban többízben felmerülő állítás: Dácia már Gallienus alatt elve-

⁴³ A gót mozgalom, i. h. LIV, 89. kk. 1.

⁴⁴ Ib., 161. j.; Iorgánál a barbárok és az állítólag visszamaradt romanizált lakosság viszonyáról ilyen mondatok tájékoztatnak: „Selbst in den ersten Zeiten hatten die unteren Klassen der römischen Bevölkerung keineswegs die Verschwägerung mit den kräftigen, schönen, im Grunde mildgesinnten und liebevollen Kindern der eingewanderten Barbaren verschmäht“ (*Geschichte des rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen*. Gotha 1905. 48. l.). Ugyanő a 60. lapon ezeket írja: „Aber das blühende Mösien und Thrakien war nicht mehr zu erkennen, so lang und grausam war es verwüstet und entvölkert worden“. V. ö. Iorga számtalan ellenmondásaira még A. Philippide, *Originea Rominilor* I, 781. kk. 1. és különösen 793. l. A Historia Augusta kutatás mai állását tekintve Alföldi méltán kifogásolja, hogy Iorga komolyan veszi a vita Maximini, Claudii és a Quadrigae tyrannorum meséit, ib. 90. l.

⁴⁵ Jung, *Römer und Romanen*² 231. kk. 1. és Drăganu, *Românii în veacurile IX—XIV*, 27. kk. 1. Drăganu azt állítja, hogy Priskos Attila udvaránál egy római (un Roman) ismert meg, azt azonban elhallgatja, hogy ez a római tulajdonképpen görög volt (Γραικός), akit üzleti ügyei sodortak Viminaciumba, ahol a hunok rabszolgája lett, hun nőt vett feleségül és ott ragadt. Priskos előtt végül is sirva vallja be, hogy a római törvények jók, legfeljebb azok hibáznak, akik nem cselekszenek azok értelmében. Az adat értékét, amely még az V. sz.-i barbár-római kapcsolatokat sem hivatott perdöntően megvilágítani, megfelelő mértékkel határozta meg Philippide is, *Originea Rominilor* I, 787. l., Iorga hozzáfűzött meséivel szemben.

szett, minden szempontból megfelel a történeti tényeknek.⁴⁶
Nagy érdeme Alföldinek, hogy az idevonatkozó adatokat⁴⁷

⁴⁶ L. Homo szerint (*Essai sur le règne de l'empereur Aurélien*. Paris 1904). Gallienus alatt csak Erdély lett kiürítve, míg a Bánság és Kisoláhország csak 275-ben. Ezt a nézetet teszi magáévá a felületes Horowitz (*Revue Historique* CLXIX—1932, 82—85. l.) és a *Considérations sur l'histoire des Roumains au Moyen-âge* c. fércomunka szerzője A. Sacerdoțeanu is (*Extrait des Mélanges de l'Ecole Roumaine en France*, VII, 1928, 74 l.). Az utóbbi szerint Alföldi 271-es dátuma egyszerűen téves, de hogy miért, azt ez a kérdéshez nem értő dilettáns nem mondja meg (megjegyzendő, hogy Alföldinek csak egy rövid ismertetését ismeri, v. ö. Protestáns Szemle 1926. 622. l.). Alföldivel egy nézetben vannak még Groag, Pauly—Wissowa RE V, 1379. l.; Patsch, *Banater Sarmaten*. Anzeiger der Wiener Akademie 1925. 212. l., és már Jung is így nyilatkozott: *Die romanischen Landschaften* 402. l. és *Römer und Romanen*, 357. l. Különösen meggyőzőek Alföldinek a pénzverdek helyváltozásából és az éremleletek éleseszü értelmezéséből levont következtetései, i. h. LIV, 16. kk. l. — Azt, hogy Dácia sorsa már Gallienus alatt eldőlt, Mommsen óta (*Römische Geschichte* V, 220.) többen is felismerték: Marquardt, *Römische Staatsverwaltung* I, 312 stb., az újabb kutatók közül E. Kornemann, *Römische Geschichte*³. Leipzig—Berlin 1933, 96. l., aki szerint „die definitive Aufgabe Dakiens, das der allgemeinen Frontverkürzung an der Donau, nachdem schon vorher die Truppen planmäßig aus dem Land herausgezogen und nach dem neuen Prinzip der tief gegliederten Front weiter rückwärts untergebracht worden waren, im Jahre 271 zum Opfer fiel und nach Überführung seiner römischen und romanisierten Bevölkerung einer neuen Provinz südlich des Flusses den Namen gab.“ L. Schmidt, *Die Ostgermanen*². München 1934. 211. lapján a következőképpen nyilatkozik: „Um 257 ist diese Provinz nach einem vorübergehenden Erfolge der römischen Waffen, der in der Annahme des Siegestitels Dacicus Maximus durch Gallienus sich ausdrückt, dauernd dem Reiche verloren gegangen.“ E. Norden, *Alt-Germanien*. Völker- und namengeschichtliche Untersuchungen. Leipzig und Berlin 1934. 27. l., szerint „Dazien wurde von Gallienus aus strategischen Gründen geräumt, und nicht auf einmal: die festen Plätze wurden noch gehalten, und erst Aurelianus führte, bald nach seinem Regierungsantritt (270) die Räumung durch, indem er auch den Rest der Besatzungen zurückzog und die Civilbevölkerung verpflanzte.“ Gallienus és Aurelianus között ingadozik N. Vulčić sovány dolgozatában: *Kad je Dakija izgubljena*. Glas Srpske Kraljevske Akademije. CLV. Drugi razred 78. Beograd 1933. 77—81. l.

⁴⁷ Dácia feladásának történetével kapcsolatban két adatcsoporthot különböztethetünk meg: 1. olyanok, amelyek szerint Dácia már Gallienus alatt elveszett; ide tartoznak a negyedik század történetírói közül: Aurelius Victor, *De Caesaribus* XXXIII: „et amissa trans Istrum, quae Traianus quaesiverat“; Eutropius IX, 8: „Dacia quae a Traiano ultra Danubium fuerat adiecta tum (sc. Gallienus alatt) amissa est“; Rufius Festus (tévesen Sextus Rufus) *Breviarum* VIII: „[Dacia] sub Gallieno imperatore amissa est, per Aurelianus translatis exinde Romanis duae

a legszélesebb alapon vette kritikai vizsgálat alá és értéküket a keleti germánság 250—270 közötti mozgalmának és a római birodalom általános világtörténeti helyzetének lelkiismeretes mérlegelésével állapította meg a rendelkezésére álló mindennemű forrásanyag felhasználásával. Sikerült bebizonyítani, hogy a provincia katonai és polgári kiürítése Gallienus alatt már lényegében befejezettnek tekinthető,

Daciae in regionibus Moesiae ac Dardaniae factae sunt." A későbbi történetírók közül, bár önálló forrásértéket nem tulajdoníthatunk nekik, megemlítendők: Orosius, *Historiarum adversum paganos libri VII* (ed. C. Zangemeister) VII, 22: „Dacia trans Danuuium in perpetuum aufertur” (l. lent is); Jordanes, *Romana* 217: „Sed Gallienus eos [sc. Dacos] dum regnaret, amisit Aurelianusque imperator evocatis exinde legionibus in Mysia conlocavit ibique aliquam partem Daciam mediterraneam Daciamque ripensem constituit et Dardaniam iunxit.”; 2. olyan adatok, amelyek a provincia kiürítését Aurelianusnak tulajdonítják: Eutropius IX, 15: „Provinciam Daciam, quam Traianus ultra Danubium fecerat, intermisit, vastato omni Illyrico et Moesia desperans eam posse retineri, abductosque Romanos ex urbibus et agris Daciae in media Moesia collocavit appellavitque eam Daciam, quae nunc duas Moesias dividit.”; *vita Aureliani* (tudvalevő, hogy a Historia Augusta biográfiáit Aurelianusnál Numerianusig Flavius Vopiscusnak tulajdonítják, v. ö. H. Dessau, *Über die Zeit und Persönlichkeit der scriptores Historiae Augustae*, Hermes XXIV—1889, 337. kk. I. és különösen 344. l.) XXXIX, 6, 7: „cum vastatum Illyricum et Moesiam deperditam videret, provinciam Transdanuvinam Daciam a Traiano constitutam sublato exercitu ac provincialibus reliquit, desperans eam posse retineri, abductosque ex ea populos in Moesia conlocavit appellavitque suam Daciam, quae nunc duas Moesias dividit.” E két negyedik századi értesülésen kívül még három későbbi görög krónikás emlékezik meg Dáciáról: Malalas, Syncellus és Suidas, tudósításaik azonban nem bírnak önálló forrásértékkel. Azon nem szabad fennakadnunk, hogy Orosius VII, 23 szerint: „Aurelianus... expeditione in Danuuium suscepto Gothos magnis proeliis profligauit dicionemque Romanam antiquis terminis statuit” (l. fent), mert ez csak azt mutatja, hogy a provincia már A. előtt a barbárok martaléka lett s itt inkább az emelendő ki, hogy a nagy gót győzelem dacára is kénytelen volt a császár feladni a provinciákat (l. bővebben Alföldi, i. h. LIV, 19—20.).

*Már a régebbi kutatás felismerte s az újabbak megerősítették, hogy a Dácia kiürítésére vonatkozó adatok egy elveszett ősforrásból, a II. Constantius (323—351—361) alatt keletkezett ú. n. Enmann-féle császártörténetre mennek vissza (egy ősforrásról beszél Roessler, *Römische Studien* 67. l., Tamm, *Über den Ursprung der Rumänen* 71. l., újabban Iorga, v. ö. Mutafčiev, *Bulgares et Roumains dans l'histoire des pays danubiens*. Sofia 1932, 43. l. stb.), de az adat filiációját illetőleg még mindig nem alakult ki teljesen egységes álláspont. Az újabb kutatók közül E. Hohl, W. H. Fisher és N. H. Baynes azt vitatják, hogy a Historia Augusta Julianus császár korában keletkezett (361—363) és

Aurelianus már a csak a végső konkluzióit vonja le egy hosszabb folyamatnak, mikor összeszedi a romanizmusnak különösen a Bánságban még nagyobb számban ottmaradt töredékeit.⁴⁸ A feliratos és az éremanyagnak oly messze-menő kiaknázásával sem találkozunk sehol, mint önála. A pénzforgalomnak a provincia kiürítését megelőző két évtizedben erősen megcsappanó, szörványos életjeleiből ugyan helyesen azt következteti, hogy 258 és 271 között is állít-

Eutropius-szal fennálló egyezései az elveszett forrással magyarázandók (Hohl, *Zur Historia Augusta-Forschung*. Klio XXVII—1934, 149—164, és különösen 162—163. l.; Fisher, *The Augustan vita Aureliani*. Journal of Rom. Stud. XIX—1929, 125. skk. l.; Baynes, *The Historia Augusta, its date and purpose*. Oxford 1924.). Eutropius használatát a H. A. kompilátora által tehát azért tagadják, mert ennek Breviáriuma 369/370 körül íródott (v. ö. W. Hartke, *De saeculi quarti exeuntis historiarum scriptoribus questiones*. Berlini dissz. Leipzig 1932. 59. l.) s így ennek hatását elfogadva a julianusi datálás nem tartható fenn. Alföldi kutatásai Eutropius hatását azonban mindinkább bizonyossá teszik a H. A.-ra s ezzel a Dessau-féle felfogás véglegesítése felé halad az ezirányú kutatás. Ő mutatott rá arra, hogy Marcus Antonius életrajzában is megnyilvánul Eutropius hatása (*Zur Kenntnis der Zeit der römischen Soldatenkaiser*. Zeitschrift f. Numismatik XXXVIII—1928, 168. l.) s hogy a vita Aureliani-ban szereplő *iudiciale carpentum*, amely a prefectus urbi hivatalos használatára lett engedélyezve, csak 384—85-ben tűnik fel mint újdonság s miután rövid időre megvonták (*carpentum novitate submota*) 386-ban állították vissza (*Die Ausgestaltung des monarchistischen Zeremoniells*. Sonderabdruck aus den „Mitteilungen des deutschen archäologischen Instituts. Römische Abteilung XLIX—1934, 109. l.). V. ö. még i. h. LIV, 186—88 l. Ugyancsak figyelemreméltó az a megjegyzése, hogy Eutropiusnál az „ex urbibus et agris” kifejezés lehet a krónikás saját hozzátoldása is, mert Aurelianusnak a városokból már nem lehetett kimenteni valója, ő már csak a romanizmus maradványait gyűjtötte össze Erdélyben és a Bánságban (i. h. LIV, 20. l. és 117. j.).

⁴⁸ Az a körülmény, hogy Gallienus korában még tartja magát a stratégiai fontos Bánságban a római uralom s a rómaisággal való összeköttetés itt még Aurelianus után is kimutatható, képezhetné első pillanatra az alapját azoknak az elméleteknek, amelyek Erdélyt elejtve Kis-Olahországot és a Bánságot számítják hozzá az oláh őshaza területéhez. Így már Hasdeu, *Istoria critică a Românilor*. București 1875. 305., 307. l., és *Strat și substrat*. București 1892. 5., 10. l., továbbá I. Bărbulescu, először *Problemele Slavicești la Români*. Iași 1906. 10—12., 21. l., és újabban *Individualitatea limbii române și elementele slave vechi*. București 1929. 484. kk. l. Bár Iorga, Pușcariu és Drăganu fantasztikus túlzásaival szemben a Weigand által is képviselt szerényebb határok között mozgó őshazaelméletet elvben helyesebbnek kell tartanunk, Hasdeu és Bărbulescu nézeteit sem földrajzi, sem nyelvtörténeti vonatkozásaiban nem fogadhatjuk el.

hattak még fel felíratos köveket, jellemzőnek tartja azonban, hogy a legkésőbbi erdélyi feliratok a vimináciumi verde legutolsó vereteivel egykorúak.⁴⁹ A két legutolsó dáciai felirat ugyanis tudvalevőleg a potaissai (Torda) CIL III, 875 és a szarmiszegetuzai CIL III, 7971.⁵⁰ Teljesen tudománytalannak kell minősítenünk azt a módszert, amellyel legutóbb F. Horowitz nem szerényebb helyen, mint a *Revue Historique* hasábjain próbálta kimutatni, hogy Aurelianus idejében Erdélynek még legészakibb pontja is a rómaiak kezén volt s hogy következésképpen még Dacia Porolissensis-t sem üritették ki a rómaiak Gallienus alatt.⁵¹ Megjegyzendő, hogy Horowitz Alföldi munkásságát nem ismeri s így kritikátlanságához még tájékozatlanság is járul.

Az első (alsókosályi) felirat, amelyet ez az oláh tudós Torma Károlynak egy teljesen elavult olvasata alapján közöl⁵² a következő:

... COLONIA
PRO SALUTE DOMINI NOSTRI
AUGUSTI, PONTIFICIS MAXIMI, S. P. T.
ANTIOCHANO [ET ORFITO COS.]

Ezek szerint 270-ben Dácia északi része még a császár uralma alatt volt, mert ebben az évben szerepel egy Antiochanus (r. Antiochianus) nevű konzul Orfitus-szal együtt (az Orfitus Torma Károly önkényes kiegészítése!). Nem tudjuk, Horowitz miért nem a CIL-ből idézi a szöveget, még kevésbé értjük, hogy egy régész egyszerűen elhallgatja, hogy a felirat ott is ki van adva, még pedig a következőképpen kiegészítve:⁵³

[S]OL(I) PRO SAL(UTE) D(OMINI) N(OSTRI)
AUG(USTI)
PONT(IFICIS) M(AXIMI) S[E]PT[IMIUS]
ANTIOCHIAN(US)

⁴⁹ I. h. LIV, 8. l.

⁵⁰ V. ö. Dessau, ILS 4345, ill. 554., továbbá Alföldi i. h., és L. Schmidt, *Die Ostgermanen*² 211. l.

⁵¹ *Le problème de l'évacuation de la Dacie*. *Revue Historique* CLXIX (1932) 85. l. Ez a C. Daicovici szerint „simplist” munka oláhul is megjelent, v. ö. *Dacoromania* VI (1929–30) 482–83. l.

⁵² Hivatkozással az Erdélyi Múzeumra! Régi folyam I, 40.

⁵³ CIL III, 288.

Mommsen a felirathoz ezeket jegyzi meg: „Olim in extrema parte latere visus est consulatus a 270 Antiochiani et Orfity, quo anno Claudio successit Aurelianus; quod si ita esset, nullum haberemus ex Dacia titulum hoc recentiorum. Sed re maturius considerata hanc interpretationem abiciendam esse intellexi.” Horowitz esetéből tehát leszűrhetjük azt a tanulságot, hogy mielőtt elavult olvasatokra építünk merész elméleteket, célszerű a CIL forgatása. Mindenekelőtt azt kellene bebizonyítania, hogy csakugyan konzuli feliratról van szó.

Kevés szerencsével járt Horowitznak az a próbálkozása is, hogy állítását egy második felirattal is próbálja bizonyítani, amellyel éppolyan kevés körültekintéssel jár el, mint az elsővel. Csak egy — hibás olvasatú — alakjában ismeri:⁵⁴

IOS · INVI | DEO GENITORI | D · N

Így olvasva a feliratot, esetleg tényleg arra gondolhatnánk, hogy Aurelianus idejéből datáljuk, mert Mithrasnak, a napistennek kultusza csakugyan akkor érte el csúcspontját s akkor volt Genitor Domini Nostri. Azt azonban már nem tartja említésre méltónak, hogy ugyanaz a felirat a CIL ugyanabban a kötetében kijavítva is megtalálható⁵⁵ a következő formában:

IO · S · INVI | DEO · GENITORI | R · N

Ebből az következik, hogy *Domini Nostri* helyett *rupe natus*-t kell olvasnunk, ami Mithras legközönségesebb jelzői közé tartozik éppúgy mint *petrogenitus* és θεός ἐκ πέτρας. Szó sem lehet tehát arról, hogy itt Mithras mint a császár genitora szerepeljen s így a felirat nem használható fel arra a célra, amelyre Horowitz szeretné. Elvetendő tehát azok a következtetései, amelyeket a D · N olvasás alapján vél megkockáztathatóknak. Megjegyzendő, hogy még a D · N olvasat helyessége esetén sem volna jogunk a feliratot egyedül Aurelianus korából eredeztetni, mert a napisten kultuszának már 270 előtt nagy multja volt, Mithrasnak a császárokkal kapcsolatban való emlegetése tehát egymagában még nem szolgálhat a feliratok datálásának olyan értelmű kritériu-

⁵⁴ CIL III, 968.

⁵⁵ III, 7729. Megtalálható Dessau-nál is ILS, 4241.

mául, ahogy Horowitz gondolja.⁵⁶ Ez a második felirat éppoly kevésbé bizonyítja, hogy 270-ben Dácia erdélyi része még római kézen volt, mint az előbbi. Szükségesnek tartjuk még megjegyezni, hogy a két félremagyarázott felirattal nem annyira Horowitz cáfolása végett foglalkoztunk bővebben, mint inkább a *Revue Historique* más, szilárdabb pilléreken nyugvó tekintélye miatt.

A történetírói és feliratos irodalomból leszűrhető tanulságok előadása után foglalkoznunk kell még az emléletek vallomásával is. Figyelembevéve, hogy az eddigi leletek zöme 253-ig ér el s hogy Decius és Gallus alatt egyre jobban elapadnak az érmeik, még végre Aurelianus korában egyenesen kuriózumszámba mennek,⁵⁷ azt kell mondanunk, hogy Dácia erdélyi részében a romanizmus már Gallienus korában a teljes tönkrement szélére jutott.⁵⁸ Érdekes következtetéseket von le Alföldi a pénzverdék felirataiból. Elsősorban rámutat arra, hogy PROVINCIA DACIA legendájú pénzek sem Apulumban nem készültek, sem pedig Sarmisegetuzában, ahogy ezt B. Pick, W. Kubitschek és legutóbb K. Patsch gondolták,⁵⁹ hanem Vimináciumban (ma Kosztolác) Gordia-

⁵⁶ V. ö. a Mithras kultuszra, F. Cumont, *Les mystères de Mithra*³. Bruxelles 1913.

⁵⁷ Alföldi, i. h. LIV, 2. kk. I.

⁵⁸ Így értelmezték ezt a jelenséget Dácia elvesztésével kapcsolatban már Mommsen, és Marquardt és újabban Schmidt is (l. 46. j.). — Megjegyzendő, hogy Mommsen *Über die römischen Ackerbrüder (Reden und Aufsätze, 270—293. l.)* c. dolgozatában Traján háborúinak tulajdonítja, hogy „Siebenbürgen römisch ward und die den Grund gelegt haben zur heutigen Nation der Rumänen“. Ez az alkalmi nyilatkozata azután Jungtől kezdve (*Römer und Romanen*² 353. l.) nagy karriert futott be a kontinuitásnak védőinél, akik Mommsen minden kétségen felül álló tekintélyére szívesen hivatkoznak műveikben. A magunk részéről Mommsen alkalmi állásfoglalásával szemben — ha már éppen tekintélyi érvet akarunk cáfolni — elégnék tartjuk a Jirečekre való hivatkozást, aki nem híve a kontinuitásnak, az oláh kérdés felderítése körül szerzett érdemei révén azonban nem tűri meg a Mommsennel való összehasonlítást, mert az utóbbi ezen a téren nyilatkozott ugyan, de kutatásokat nem végzett.

⁵⁹ L. Laffranchinak ezt a megállapítását (*Rivista Italiana di Numismatica* XXI—1908, 202. kk. I.) először Alföldi részesíti kellő figyelemben (i. h. LIV, 6. l.) s még Patsch is azt hiszi, hogy 246-ban egy dáciai pénzverde kezdte el működését, valószínűleg Sarmisegetuzában (*Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa* II, 208 l.). Horowitz Dácia kiürítésének kérdésével kapcsolatban teszi fel a kérdést: „Mais que peut démontrer le fait qu'on ne bat plus de monnaie dans un pays toujours inquiété par les Barbares? D'ailleurs, les monnaies provenant de

nus császártól Gallienusig (239—256). Dácia és az egész Dunavölgye szorongatott helyzetével függ össze Gallienusnak az a rendelkezése, hogy a viminaciumi pénzverdét Lugdunumba vigyék át, ahová maga a császár is távozott, hogy személyesen szervezze meg a fenyegetett rajnai vonal védelmét, míg ugyanekkor apja Keleten harcolt, úgyhogy Dácia védelmének gondja egészen hadvezéreire hárult. Utódjának trónralépésével egyidőben jelennek meg a *Dacia felix* feliratú mediolanumi (Milano) pénzek, amelyek hátlapján a *felix* Alföldi meggyőző magyarázata szerint a veszendőbe ment provincia megmentésének még mindig élő reményét fejezi ki Aurelianus uralkodásának kezdetén. Jellemző azonban, hogy az ugyanabban a pénzverdében készült második sorozatból már hiányoznak a *Dacia felix* feliratú érmek s csak olyanok szerepelnek benne, amelyeken *Genius Illu (rici)* és *Pannonia* olvasható,⁶⁰ a *Dacia felix* azonban már elmarad! Említésre méltó Alföldinek még az a megfigyelése is, hogy a milánói pénzverde vésnökeit már nem Viminaciumba, hanem a Serdicában (Sofia) megnyílt új pénzverdébe viszik, ami már az új jobbparti Dácia megszervezésének egyik félreismerhetetlen jele.

Dácia erdélyi részeiben a pénzleletekben többszöri megcsappanás után 271-ben áll be a végleges cezúra s csak a Bánságban követhető a pénzforgalom folytonossága ez év után is, amit a szarmata-római kapcsolatok története tesz érthetővé, továbbá az a körülmény, hogy a Bánság Erdéllyel szemben nem volt annyira kitéve az észak-keletről egymást felváltva beözönlő barbárok pusztításainak. S ha jóval Dácia kiűritése után megint csak forogni kezd a hamis vagy valódi

Viminacium cessent aussi en 257" (i. h. 85. l.). Ilyet csak az kérdezhet, aki nem tudja, hogy Dácia számára is Viminaciumban gyártották az aprópénzt.

⁶⁰ I. h. LIV, 16—17.

⁶¹ V. ö. ehhez Alföldi i. m.-nek függelékét: *A dáciai pénzforgalom megszakadása*. LIV, 164—170. l., és u. o. 10., 18. l. — A bánsági Nagy Konstantin korából származó pénzleletek alapján Patsch az ottani római telepések folytonosságára gondol (*Beiträge* II, 215—16.), bár ebből szerintünk csak a pénzforgalom itteni kontinuitása következik, annál is inkább, mivel ugyanakkor a barbár római kereskedelmi kapcsolatok másutt is megindulnak. Csak annyi bizonyos, hogy a romanizált lakosság a Bánságban tovább tartotta magát, mint Erdélyben, ahol már Gallienus alatt a személyi és vagyoni biztonság üres fikció volt. Alföldi szerint a zsákmányolásnak hódoló s a pusztákon szabadon mozgó szarmaták között nem voltak meg egy helyhez kötött telepeken élő romanizált néptörzsek huzamos fennmaradásának a feltételei (i. h. LIV, 93—94.).

római pénz a Dunától északra eső vidékeken, úgy ennek első sorban az az oka, hogy a megerősödött limesre támaszkodó kereskedelmi élet Nagy Konstantin korában az egész Duna vonalán kisebb-nagyobb megszakításokkal megindul, egy időben a római befolyás megerősödésével a Dunától északra. A római kultúrának kisugárzása a IV. sz.-ban számos nyomot hagyott nemcsak Dáciában, hanem olyan területeken is, amelyek sohasem feküdtek a limesen belül, így a Duna—Tisza között fekvő Jászságban,⁶² a Hortobágyon⁶³ és minden bizonynyal még másutt is. Erdélyi germán ötvösöktől eredő, római érmekeket utánzó nyakdíszeket máris ismerünk,⁶⁴ s feltehető, hogy a további ásatások folyamán újabb és újabb tárgyak fognak napvilágra jutni, bizonyosságul annak, hogy a római kultúra a dáciai romanizmus elenyészése után is utat tudott magának törni a barbárságba visszasüllyedt provinciába, amelynek új lakosai a IV. sz.-ban már több megértést és érzéket mutatnak művelődési hatások befogadására, mint a III. sz.-ban.

A legkülönbözőbb érvek szólnak tehát a mellett, hogy az excentrikus fekvésű provinciából legkésőbb 271-ig nemcsak a légiók és a római adminisztráció vonult ki, hanem a romanizmussal egybeforrotti polgári és falusi lakosság is, még pedig nemcsak ezen időpontban, hanem valószínűleg már Philippus kora óta tartott a kivándorlás a szomszéd provinciák védettebb földjére. Azzal nem lehet érvelni, hogy a biztonság a Balkánra is betörő barbárok elől a Dunától délre sem volt nagyobb, mint Dáciában, mert a délre menekülők nem tudhatták előre, hogy a dunai limes mögött is részük lesz átmeneti háborgatásokban, amelyek azonban korántsem állandósultak úgy, mint Dáciában, ahol rövidebb-hosszabb időközben váltogatták egymást a népvándorlás egymásra torlódó népei. Diocletianus meglegegedett az elvesztett keleti provinciák visszaszerzésével s Dácia után még Nagy Konstantin sem nyújtotta ki újból a kezét, jöllehet ez — tekintettel a birodalom katonailag igen kedvező helyzetére a Dunánál az ő uralkodása alatt — sikerülhetett volna neki. Már Schuch-

⁶² Jónás Elemér, *Az öcsödi éremlelet*, Numizmatikai Közlemények XXVIII/XXIX (1929—30) 30. kk. 1.

⁶³ Alföldi i. h. LIV, 84. l., 131. j., ahol bejelenti, hogy Zoltai Iajosnak a hortobágyi temetőkről szóló régészeti műve Frankfurtban fog megjelenni.

⁶⁴ Alföldi, *Materialen zur Klassifizierung der gleichzeitigen Nachahmungen von römischen Münzen aus Ungarn und den Nachbarländern* III. Nachahmungen römischer Goldmedaillons als Halsschmuck. Numizmatikai Közöny XXVIII/XXIX (1929—30) 14. kk. 1.

hardt helyesen jegyezte meg, hogy az Aurelianus által végrehajtott szükségszerű frontrövidítés után a rómaiak már csak azért harcolnak a barbaricumban, hogy a Duna vonalát biztosítsák, nem pedig újabb területek meghódítása céljából.⁶⁵ Hogy Dácia esetében nemcsak a „légiók állomáshelyének megváltoztatásáról”(!) van szó, amint ezt Jorga, Pârvan és mások állítják, hanem a provincia lakosságának szisztematikusan áttelepítéséről, azt Ritterling hangsúlyozta már, és Alföldi bizonyította be véglegesen többször idézett és a dáciai történeti kutatásban fontos állomást jelentő munkájában. Azt pedig, hogy a Dácia kiürítésére vonatkozó irodalmi adatok valóban az államhatalom tudatos elhatározásának és az ebből folyó intézkedéseknek a bizonyítékai, minden kétségen felül megmutatja az a tény, hogy a régi helyett a Duna jobbpartján új Dáciát rendezett be azonnal a régi kiürítése után maga Aurelianus, amely már kezdettől fogva két részből is állott.⁶⁶ Dácia kiürítése egy „*aktív nagyhatalom öntudatos intézkedése*”, amelyre annál is inkább szükség volt, mert Aurelianus azt Eutropius szavai szerint 'vastato omni Illyrico et Moesia' eszközölte, tehát a barbár dúlások következtében elnéptelenedett tartományok veszteségeit akarta helyrehozni a dáciai colonusok áttelepítésével. Utalnunk kell Roesslerrel és Alföldivel arra is, hogy a III. sz. vége felé már nemcsak a romanizált elemeket becsüli meg az adóalanyok számát mindjobban növelni törekvő állami gépezet, hanem magukat a barbárokat is,⁶⁷ karpok (vicus Carporum), basztarnák, szarmaták, ariánus gótok stb., néha egészen tetemes tömegekben kérnek és kapnak bebozsátást a birodalomba.⁶⁸

A kontinuitás védői szeretnek hivatkozni arra, hogy Dácia lakosainak száma a kiürítés *pillanatában* túl nagy volt ahhoz, hogy a Duna túlsó partjára telepíthessék. Nem értjük ugyan, hogy a római császár személyes felügyelete és

⁶⁵ *Wälle und Chausseen im südlichen und östlichen Dacien*. Archeol. epigr. Mitteilungen aus Österreich-Ungarn, IX (1885) 223. l.

⁶⁶ B. Filow, *Die Teilung des Aurelianischen Dakiens*. Klio XII (1912) 234—39. l. V. ö. még N. Vulić, *Les deux Dacies*. Extrait du Musée Belge. XXVII (1923) 259. l.

⁶⁷ I. h. LIV, 88. l., utalva Roesslerre, *Römische Studien* 1871. 68. kk. l.

⁶⁸ V. ö. erre részletesebben Patsch, *Beiträge* III. Die Völkerbewegung an der unteren Donau in der Zeit von Diokletian bis Heraklius. Sitzungsber. Wien. 208. Bd. 1928. 2. Abh. (különösen 7. l. 2. j.); Mutafčiev, *Bulgares et Roumains* 91. l., ahol a megfelelő források is idézve vannak.

az összpontosított római hadsereg védelme alatt miért ne vihettek volna át akárhány százezer embert is a déli partra, de — nem is erről van itt egyedül szó. Feledik t. i. ezek a kutatók azt, hogy itt egy évtizedeken keresztül kialakuló új helyzetről van szó, amelyet Aurelianus mentőakciója csak végérvényesen szentesít. Párvan ezzel nem törődve Dácia lakosságát eléggé bőkezűen egymillióra becsüli — négyzetkilométerenként tíz lelket számítva — a kiűrités időpontjában és megjegyzi, hogy egy ilyen tömeges költözködésnek a történeti kútfőkben nyoma maradt volna.⁶⁹ Mivel azonban nincs nyoma (!? a számnak nincs, de az eseménynek igen!), szerinte ebből az következik, hogy a lakosság javarésze visszamaradt. Ezzel szemben csak a pénzforgalom tanúsága után ítélve bizonyos, hogy a Párvan egymillió lakossága már Philippus idejében jelentékeny vérvesztéseget szenvedett, s hogy magában Erdélyben már Gallienus alatt sem alkotott tekintélyesebb kontingenst. Meggyőződésünk, hogy az Aurelianus által kitelepített romanizált töredékek létszáma — csak úgy hozzávetőlegesen — jóval a félmillión alul maradt, a két-háromszázazres tömegek helyváltoztatása pedig történeti adatokkal igazolható. Tudjuk pl., hogy Nagy Konstantin az ú. n. Sarmatae Argaragantes-ek közül 334-ben háromszázazret telepített le a birodalomban, a fegyverbíró férfiakat a hadseregbe sorozta be, a többit pedig asszonyostól, gyermekektől Itáliában, Macedóniában, Thráciában és Scythia Minorban telepítette le.⁷⁰

Éppúgy nem tarthatjuk helyesnek a Noricum analógiá-

⁶⁹ *Inceputurile vieții romane* 8. l. Mivel a lakosságnak egy tömegben való kivonásáról nem lehet szó, alaptalanok az olyan ellenvetések, amelyeket J. B. Bury is hangoztat: „The rich would doubtless have done so (t. i. elhagyták otthonukat), but the removal *en masse* of the poorer people seems in the highest degree unlikely.” (The English Historical Review XII—1897, 330—31. l.). Újabban Drăganu hivatkozik Buryre, mint külföldi szaktekintélyre (*Români în veacurile IX—XIV.* —1933, 20. l., 2. j. és a Revue de Transylvanie című propaganda folyóiratban, I—1934, 403. l., 2. j.), amit a késői császárok történetére nézve semmiképpen sem kifogásolhatunk. Annál indokolatlanabb azonban a rá való hivatkozás akkor, amikor a dáciai romanizmus és a barbárok viszonyáról, vagy pláne az oláh kérdés egyéb későbbi problémáiról van szó. Elég megjegyeznünk, hogy Bury Xenopol szemüvegén keresztül látja az oláh kérdést: Valachiát szerinte is Radu Negrul alapította (!), hangsúlyozza az arumun nyelv önálló jellegét (!) s Xenopol egyéb, ma már teljesen elavult nézetét is magáévá teszi (i. h.).

⁷⁰ Patsch, *Beiträge* (Banater Sarmaten). Anzeiger der Wiener Akademie 1925. 182—83. l.

jára való hivatkozást sem. Ismeretes, hogy az itteni román-ságot, amely az egymással hadakozó germán törzsek sorozatos összecsapásai következtében állandó megpróbáltatásoknak volt kitéve, Odovakar Itáliába telepítette át,⁷¹ Eugipus szerint „universos iussit ad Italiam migrare Romanos”. Mivel pedig mind Noricumban, mind a szomszédos Raetiában még sokáig megtalálhatók voltak a hajdani Románik utódai,⁷² Tamm szerint ugyanígy kell értelmeznünk a dáciai adatokat is, amelyek tehát szintén nem veendőek szó szerint.⁷³ Eltekintve attól, hogy a kontinuitás problémájával foglalkozó kutatás mai magaslátán Tamm „bestes Analogon”-jának nem tulajdoníthatjuk ugyanazt a fontosságot, mint a félszázaddal ezelőtt író szerző, az összehasonlításnak még egy másik fontos körülmény is útjában áll. Már Holtzmann is kiemelte, hogy Raetia egyes helyein a *Romanus—Retianus—Romauntsch—Walech, Walh* neveknek a forrásokból a VII. sz. óta *tényleg* bizonyítható folytonosságából az ottani romanizált lakosság állandó ottlakására következtethetünk,⁷⁴ bár nézetünk szerint ennek a vidéknek VI. sz.-i története még nincs eléggé tisztázva. Dáciában azonban a kiürítés korától kezdve egészen az oláh bevándorlás kezdetéig az Árpádok idejében *egyetlen említés sem történik* autochton latin-oláh nyelvű lakosokról, az ezekre vonatkoztatott korábbi adatokról pedig kiderült, hogy magyarazóikat a tudománytól merőben idegen szempontok vezették ítéletük megalkotásában.⁷⁵ Ugyanúgy teljességgel hiányzanak olyan régészeti leletek, amelyeket az állítólag Dáciában továbbélő, romanizált töredékekkel hozhatnánk kapcsolatba.

⁷¹ Jung, *Römer und Romanen*² 251. l. (3. j.).

⁷² Ib. l. a *Die Alpen-Romanen*: „Walchen” und „Ladiner” c. fejezetet 257. kk. l., a további irodalomra pedig Pleidell, i. h. 81. l. 1. j.

⁷³ *Über den Ursprung der Rumänen* 76. kk. l.

⁷⁴ V. ö. Gaston Paris. *Romania I* (1872) 7. l., v. ö. még H. Zeiss, *Das Kontinuationsproblem im rätischen Flachland* c. értekezését és az ennek a fejezetnek 10. j.-hez tartozó idézetet.

⁷⁵ L. ezekről alább. Itt mutatunk rá a kontinuitás védőinek egy érdekes logikai defektusára. T. i. az argumentum ex silentio céljaiknak megfelelő ügyvédi és nem tudományos alkalmazására. Amikor u. i. arról van szó, hogy az oláhokat a középkori források nem említik Erdélyben, azzal nyugtatják meg magukat, hogy a történeti kútfők hallgatása nem jelenti az oláhság hiányzását, tehát ezért még *igaz* marad a folytonosság tétele. Ellenben mikor az oláhságnak északi irányú bevándorlásával szemben foglalnak állást, akkor sietnek leszögezni, hogy erről egyetlen történelmi forrás sem szól, tehát *nem igaz!* Ilyen logikával lehet egy elméletet diszkreditálni, de tudományos megvilágításba helyezni aligha.

Kedvenc tétele a kontinuitás védőinek továbbá az, hogy a dáciai kolonusoknak nem állott érdekükben elhagyni lakhelyeiket, mert a dunai limesen túl sem lettek volna biztonságban. Mivel pedig a dáciai romanizmusról szólva az oláh kérdés eddigi irodalmában a limesről olyan fogalmak uralkodnak, amelyek szerint az a barbárokkal szemben sohasem jelentett biztos védelmet, nem árt, ha röviden szemlét tartunk a felett, hogy milyen volt a birodalom katonai helyzete közvetlenül Aurelianus után. Ezt a kérdést legutóbb Patsch dolgozta fel részletesebben,⁷⁶ s öszerinte biztosnak látszik, hogy Diocletianus 294-ben, majd 304-ben, tehát kétszer is végigjárta az aldunai dunafrontot, elsősorban azért, hogy annak megerősítését személyesen irányítsa. Galerius alatt a birodalom mindjobban megszilárduló helyzete folytán olyan megbízhatókká alakultak a viszonyok, hogy ez a császár 311-ben bekövetkezett halálakor a dunamelletti és Vidin szomszédságában fekvő szülőhelyén Romulianumban lett óhajához képest eltemetve. 323-ban a gótok ugyan kihasználják Konstantin és Licinius vetélkedését és végigfosztogatják Moesia Inferiort és Thráciát, de az erőskező Konstantin visszaszorítja őket a Dunán túlra, ahol Kisoláhországban egy sűrű erdővel borított vidéken vezérük Rausimod is elesik. Kénytelenek visszaszolgáltatni a fogságba hurcolt római provinciálisokat, s a rómaiak foederátusai lesznek. Konstantin egyeduradalomra jutása után a birodalom stratégiai helyzetét már balparti hídfők erősítik: Oescus-Sucidava és Transmarisca-Marisca (Daphne), amelyek egyúttal az imperium és a barbaricum kereskedelmi kapcsolatainak is gócpontjai lesznek. „Es hob für die Balkanhalbinsel eine lang anhaltende Ruhe an — írja Patsch⁷⁷ — an der gerade damals viel liegen mußte, da Konstantin an seiner neuen Hauptstadt baute.“ A dunamenti emporiumokban szerezték be a barbárok gabonaszükségletüket is,⁷⁸ s földművelő romanizált elemek hiányát az északi vidékeken mutatja az a körülmény, hogy a gótok erős gabonaimportra szorultak, s valahányszor a rómaiak a vásárokat megszüntették, éhínség tört ki az előbbieik között.⁷⁹

⁷⁶ *Beiträge* III., 1. 68. j.

⁷⁷ *Ib.* 23. l.

⁷⁸ *Ib.* 47. l.

⁷⁹ Ebből is látható, hogy a szíriai krónikás adatát, amely szerint az avarok és a szlávok a meghódított népeknek ezt mondták: Vessetek és arassatok, mi csak terményeiteknek egy részét vesszük el (v. ö. Jireček, *Geschichte der Serben* I, 95. és Philippide, *Originea Rominilor*

A császári hatalom erős keze egészen 369-ig tartotta féken a szomszédos barbárokat, amikor ünnepélyes külsőségek között Noviodunum mellett a Duna egyik szigetén találkozott Valens és Atanarik. A szerződések jellege azt mutatja, hogy ezzel *Gotia* és *Romania* politikailag mellérendelt hatalmak gyanánt szerepelnek.⁸⁰ Ezután is még hét évig szilárdan áll a limes, mert bár a római befolyás egészen Fritigern pártütéséig szünetelt a Duna balpartján, a dunai front nyugalma szerződésileg biztosítva volt, amelyet mind a két fél igyekezett meg is tartani. Ekkor azonban Fritigern feltámadt Atanarik ellen és az uralkodót legyőzve a rómaiak segítségével népével együtt áttért Valens ariánus hitére. De Dél-Oroszország felől már fenyegetően közeledett a hún vihar, amely felborítja a Kárpátok medencéjében élő népcsoportok viszonylagos egyensúlyát, s ezeket olyan hullámba hozza, hogy még Észak-Afrikának is jut belőle. A nyugati gótok 376-ban a krónikás szavai szerint megszámlálhatatlan tömegben özönlnek Durostorum tájékán a birodalomba abban a reményben, hogy a trák dioecesis területén találnak egy a barbároknak hírére sem ismerő eldugott otthont (domicilium remotum ab omni notitia barbarorum),⁸¹ ahogy ő előttük már a szarmaták és Wulfila gótjai is a limes mögött kerestek a barbaricum veszedelmei elől menedéket. Valens ismeretes drinápolyi kudarca (378) az első fontos állomás, amellyel megindul a birodalom hatalmának súlyos következményekkel járó megingása az aldunai fronton, amelyet később csak Justinianus tud ideig-óráig orvosolni. Azt azonban bizonyítják a történeti tények, hogy Dácia kiűrésének időpontjától kezdve egészen a 376/77. évekig az aldunai limes egy — Patsch kifejezésével élve — „segenereich gehütete Schranke zwischen hüben und drüben” volt, amely mögött nemcsak a birodalom polgárai érezték magukat több mint száz esztendőn át teljes biztonságban, hanem az oda bekéredzkező barbárok is. Bizonyos, hogy a Dáciában eset-

I, 422. l.) és amelyre P. P. Panaitescu hivatkozik a dáciai romanizmussal kapcsolatban (*Les relations bulgaro-roumaines au moyen-âge* [à propos d'un livre récent de Mr. W. Moutaftchiev], *Extrait de la Revista Aromânească*, I—1929, 12.), nem vonatkoztathatjuk megengedhetetlen általánosítással a dáciai viszonyokra is. Nem hisz a romanizált földművesek helybenmaradásában Tamm sem, aki pedig különben a kontinuitás híve: „den Untergang dagegen der romanischen Ackerbauer und Städter nördlich wie südlich der Donau wird man Roesler wohl ohne weiteres zugeben dürfen” (*Ursprung der Rum.* 88. l.).

⁸⁰ Patsch, i. h, 53—54. l.

⁸¹ Ib. 62—63. l.

leg visszamaradt romanizált töredékek, amennyiben ilyenek tényleg voltak, már a konstantini érában visszaszállingóztak a Duna mögé, s inkább fizették az adót, semhogy kitegyék magukat az egymással súrlódó barbár népek közötti felörlődés állandó veszedelmének.⁸² Nem szabad felejtenuünk, hogy dacára a birodalom offenzív helyzetének az Aldunán, attól északra a béke mégsem állott helyre, elég itt utalnunk a diocletianuskori panegyricus dicsekedésre, amely szerint Erdély táján nyugati gótok, vandálok és gepidák marcangolják egymást (Genethliacus), a bánsági szarmata-gót háborúra, a Sarmatae Limigantes és Sarmatae Argaragantes-ek testvérharcára, a pogány és keresztény gótok viszonyára stb. Azt sem szabad felejtenuünk, hogy Dáciában nem a romanizmusnak egy barbár népcsoporthoz való viszonyáról van szó, hanem sokszor egyidejűleg is *többhöz*, úgyhogy az esetleg visszamaradó romanizált elemek huzamosabb gazdasági kiaknázása a beáramló barbárok által csak úgy volna elképzelhető, ha a barbárok békés osztozkodási hajlamát ki tudnók mutatni.

Igen fontos elvi jelentőségű megállapítása a romanizmus folytonosságát kutató újabb irodalomnak az, hogy nem képzelhetők el az új foglalóktól elszigetelten — Xenopol és követői szerint pl. a hegyekben élő — továbbtengődő romanizált szigetek.⁸³ A hegyekbe visszahúzódó s századokon át állattenyésztéssel foglalkozó romanizmus csak romantikus történetírók képzeletében létezhett, s ma már komoly tudós nem kockáztathatja meg azt az állítást, hogy a romanizált dáciai népelemek Erdély védett bérceiből mintegy páholyból szemlélték a népvándorlás hullámverését, s csak a veszély elmúltával merészkedtek le ismét a síkságra.⁸⁴ Még

⁸² V. ö. ehhez Patsch, ib. 23. l.: „Abgesehen davon, daß sich in dem i. J. 271 aufgegebenen Dazien Teile der alten römischen Bevölkerung erhalten haben werden (Anzeiger 1925. 212.), *die nun wieder nach dem Süden gravitieren konnten*, hatte unter den Goten das Christentum Wurzel gefaßt.“

⁸³ V. ö. Alföldi i. h. LIV, 93. l., E. Kornemann, *Die unsichtbaren Grenzen des römischen Kaiserreichs*. Staaten, Völker, Männer. Aus der Geschichte des Altertums. 1934., W. Aubin, *Neue Beiträge zur Kenntnis von Alt-Germanien*. Neue Jahrbücher für Wissenschaft und Jugendbildung X (1934) 508. l.

⁸⁴ L. legutóbb P. P. Panaitescu nyilatkozatát: „La théorie romantique d'un peuple entier vivant isolé pendant mille ans dans les montagnes à l'abri des „barbares“ et s'occupant uniquement de l'élevage des bestiaux a été abandonnée par les historiens sérieux“ (i. h. 19. l.). Igaz, hogy P. egy dáciai földművelő réteg továbbélését hangoztatja Mutafčievvel szemben, bizonyítékai azonban nincsenek.

azoknak is számolniuk kell tehát a feltételezett helybenmaradt romanizmusnak a barbárokkal való kapcsolataival, akik Tamm álláspontját magukévá téve, csak a pásztorkodó elemek kontinuitásában hisznek. Már Peisker helyesen figyelte meg, hogy pásztornépeknek csak nyáron át áll módjukban a hegyek közötti tartózkodás,⁸⁵ télen azonban a havasi legeltetés megszűntével kénytelenek lehajtani nyájaikat a völgyekbe és a sík vidékre, úgyhogy a síkság barbár lakóival az érintkezést semmiképpen sem kerülhették volna el. Az is valószínű, hogy a kövér havasi legelőket a barbárok sem hagyták kiaknázatlanul, s bizonyos, hogy nemcsak mint pásztorok, hanem mint foglalkozók is tanyáztak a népvándorlás népei hosszabb-rövidebb ideig Dácia hegyei között. Sőt maguk a barbárok is rájöttek arra, hogy a hegyek között húzák meg magukat ideig-óráig hatalmasabb ellenfeleik elől. Atanarikról pl. Ammianus Marcellinus említi, hogy „ad Caucalandensem locum *altitudine silvarum inaccessum et montium* cum suis omnibus declinavit, *Sarmatis inde extrusis*”.⁸⁶

Ha tehát Dáciában maradt volna romanizmus, úgy ennek a történeti forrásokban feltétlenül nyoma volna, mert józan ésszel nem tételezhető fel, hogy a krónikák és egyéb történeti források éppen evvel a provinciával tettek volna kivételt, s ugyanakkor részletesen informálnak az ottan meg-

⁸⁵ *Die Abkunft der Rumänen* wirtschaftsgeschichtlich untersucht. Graz 1917. A nélkül, hogy magunkat Peiskernek az oláhok eredetét magyarázni próbáló török-tatár elméletével azonosítanók, teljesen egyet kell értenünk következő megállapításával: „Als Hirte kann er (t. i. az állítólag visszamaradt romanizált pásztor) in den Bergen nur während des Sommers verweilen, gleich schon den nächsten Herbst muß er mit dem Vieh unbedingt ins offene Land zurück, eben dorthin, von wo er wenige Monate zuvor entwichen ist, geradeaus in den Rachen der Einbrecher, vor denen er sich flüchten mußte!” (42. l.).

⁸⁶ XXXI, 4., 12. — Zeuss, Jung, Tomaschek, Kiepert, Roessler, Schmidt, sőt eleinte maga Patsch is azt hitte, hogy a Caucaland a Küküllők vidékén keresendő. E felfogás téves voltára már Hunfalvy Pál (*Az oláhok története* I, XVIII l., 189. l.) és Melich (*A honfoglaláskori Magyarország* 36. l., 3. j.) figyelmeztetett. Újabban Patsch a bászai hegyekben lokalizálja Diculescuvál szemben, aki a buzeu-i kerületre gondolt. (*Die Wandalen und Goten* 41. l.). A Bánságból üldözött ki Atanarik a Sarmatae Argaragantesek-et, miután a taifál kézen lévő oláhországi területen vonult fel a Duna mentén, hogy népét újabb hun támadások elől biztonságba helyezze. V. ö. *Beiträge* III, 65. l. — Ismeretes, hogy Valens 367. évi hadjárata alkalmából is a hegyek között (montes Serrorum) bujtak meg a gótok, Ammianus Marcellinus XXVII, 5., 2.

forduló s hosszabb-rövidebb ideig megállapodó népek seregéről. Annál is inkább nélkülözzük a visszamaradt romanizmusra vonatkozó adatokat, mivel Dáciában sem hiányoztak volna teljességgel azok a keretek, amelyek legalább egy darabig még lehetővé teheték a romanizmus egyes töredékeinek a továbbvegetálást. Gondolhatnánk pl. azokra a barbárokra, akik a rómaiak „szövetségesei”, foederatusai lettek, s akikről éppen ezért feltehető, hogy a kezük ügyébe kerülő telepésekkel szemben mérsékeltebb magatartást tanúsítottak. Alföldi is gondolt már arra, hogy a Gallienus alatt bebocsátott foederatus törzs, amely úgy látszik karpokból állott,⁸⁷ átmenetileg megkímélhetett a provinciában rekedt apróbb romanizált szigeteket. Az utóbbiak azonban nem lehettek hosszú életűek. A karpokat a gótok törik meg, s a 270 utáni harcok időszak eredményeképpen a karpok bekéredzkednek a limes mögé, mert Dáciában lehetetlenné tette életüket a gót veszedelem. Ideig-óráig elképzelhető a romanizmus maradványainak együttélése a szarmatákkal is, akik 332-ben Konstantin fegyveres támogatását élvezik a gótok ellen, s a rómaiakkal fenntartják a foederatusi viszonyt a Zizais vezette alatt 358-ban visszatelepedő szarmaták is. A Bánságban Alföldi szerint az V. sz. eleje az a végső határ, ameddig feltehető az itteni telepések töredékes fennmaradása.⁸⁸ Ekkor szűnik meg ezen a területen a birodalommal mindaddig fennálló kereskedelmi kapcsolat is, egyidőben a húnok zömének ugyanitt történő elhelyezkedésével. A gótok 323-i szerencsétlen betörésük után lesznek a birodalom megbízhatatlan kliensei, dáciai romanizmusról azonban velük kapcsolatban a történeti forrásokban nem esik szó. Véleményünk szerint a gót kereszténységről értesítő források ezirányú hallgatása a legsokatmondóbb. Amikor a keresztény vallásnak latin nevű gót mártírjairól hallunk (Constans és Dulcilla), amikor a Balkánra menekülő és egészen Szíriáig, Damaszkuszig és az Eufrátesig szerteszóródó dáciai keresztény gótokról olvassunk, s tudjuk, hogy a pogány gótok kegyetlenkedései kis-ázsiai városok jajkiáltásait váltják ki,⁸⁹ joggal tehetjük fel a kérdést: miért éppen csak a Dáciában állítólag továbbélő Romanusokról nem emlékezett volna meg senki? Pedig ezeknek a hírét a birodalomba menekülő gótoktól biztosan hallhatták volna, eltekintve attól, hogy ez a konstantíni érában amúgy sem lehetett titok. S talán a dáciai keresztény latinok

⁸⁷ I. h. LIV, 9. és 88. l.

⁸⁸ Ib. 93—94. l.

⁸⁹ V. ö. Patsch, *Beiträge* III, 27. és 57—58. l.

megmentésére is történtek volna intézkedések akkor, amikor a keresztény gótok előtt is megnyitlak a birodalom vendégszerető kapui? Tisztázandó volna továbbá az a kérdés, hogy amennyiben tényleg kimutatható lenne a dáciai romanizmus valamelyes fennmaradása a negyedik század közepéig, mi történt vele a század második felében, amikor a hajdani Dáciának évtizedek nehéz harcai után kialakult germán statusquoját⁹⁰ a húnok betörése dűlja fel. A kontinuitást hirdető irodalom Priszkosz rétorban vélte felfedezni azt az auktort, akinek adatai a dáciai romanizmus és a húnok kapcsolatait hivatottak megvilágítani. Dáciai vulgáris latinsággal hozták összefüggésbe pl. Priszkosznak azt a feljegyzését, amely szerint Attila udvari bolondja Zerkon zagyya rögtönzéseiben hún, gót és *auzóniai* nyelven (τῇ τῶν Αὐσονίων γλώττῃ) a három nyelvet összekeverve mulattatta az udvar vendégeit.⁹¹ A latin nyelv emlegetésének Attila udvarában azonban egészen más történeti háttere van. Tudjuk, hogy elsősorban a keleti gótok és a gepidák közvetítésével, akik már előzőleg megbarátkoztak a római kultúra számos elemével, a húnok is közelebbi kapcsolatba kerültek a birodalom civilizációjával. A Morava völgyében lebonyolódó kereskedelem pedig egyideig rendszeres közvetlen kapcsolatot is teremtett a hú-

⁹⁰ Alföldi, ib. A Valens uralkodása alatt író Eutropius írja Dácia akkori etnikai viszonyairól: „provincia trans Danubium facta in his agris, quos *nunc* Taifali, Victoali et Tervingi habent” (*Brev.* VIII, 2.). Egyedülálló az irodalomban Iorgának az a képtelen állítása, hogy a germánok Erdélyt kikerülték, s amellyel nem érdemes közelebbről foglalkozni. Cáfolatra méltatták: Mutaščiev, *Bulgares et Roumains* 65. kk. 1. és Giurescu, *O nouă sinteză* 37. kk. 1. A hun invázió előtti korban Erdély, illetve a Dunától északra elterülő vidék urairól Schmidt a következő összefoglaló áttekintést nyújtja: „die Kleine Walachei und den an die Aluta angrenzenden Teil der Großen Walachei hatten die Taifalen (vgl. Patsch, *Anzeiger* S. 189., 6.), das übrige Gebiet der Großen Walachei, die Moldau und einen Teil Siebenbürgens die Westgoten, das nördliche Siebenbürgen die Gepiden, das Banat die Sarmaten Limigantes und Argaragantes (vgl. Fabricius bei PW. 13., 647. ff. Patsch SB. S. 13. ff.) inne.” (*Die Ostgermanen*² 224–25. l.).

⁹¹ Így Hasdeu, *Etymologicum Magnum* III, 3148. Miklosich már 1862-ben megírta, hogy Dáciában nem tehető fel a latin nyelv fennmaradása, s hogy ennek ellenében nem idézhető Priskos rhetornak az auzóniai nyelvről megemlékező adata, *Die slavischen Elemente im Rumunischen*. Denkschriften — Wien XII (1862) 4. l., 2. j. Hogy nem dáciai vulgáris latinról van szó, azt még a kontinuitás hirdetői is vallják már Xenopol óta, l. *Histoire des Roumains de la Dacie Trajane* I, 117. (Paris 1896), v. ö. még Densusianu, *Histoire de la langue roumaine* I, 318–19. l. (Paris 1901.)

nok és rómaiak között, s megkönnyítette a latin nyelv térhódítását az akkor még latin nyelvű keletrómai dunai provinciák közvetlen szomszédsága is. Így magyarázandó, hogy a hún udvarban a hún és a gót nyelv mellett a latin volt a harmadik rendes társalgási nyelv, nem pedig a bánsági, vagy éppen az erdélyi római telepések vulgáris nyelve.⁹²

Önkényes mesét talált ki Jorga Priskos rétornak azokból az értesítéseiből, amelyekből megtudjuk, hogy Attila viszázköveteli Theodosiustól a birodalomba szökött néhány hún vezető férfit.⁹³ Ezeket a napnál világosabb adatokat félre-magyarázva, azt állítja, hogy a hún-gót seregek a Bánságba mind több és több latin és görög nyelvű keletrómai lakost hurcoltak be, akik nagyban hozzájárultak az ottmaradt romanizmus megerősödéséhez. Honfitársának, Ion D. Țicăloiu-nak nem nagy fáradságába került kimutatnia, hogy Priskos szóbanforgó tudósítása és a Jorga által kitalált mese egymástól teljesen idegenek, úgyhogy ebben az esetben is a mesterséges történelemcsinálásnak egy sajnálatos esetével állunk szemben.⁹⁴ Érdekesen jellemzi a dáciai folytonosságot bizonyító adatok utáni kutatások meddőségét az ilyenirányú kútfőmagyarázatok bonyolultsága és merészsége. Theophanes a bizánci-avar háborúkról szólva említi, hogy egy Priskos nevű generális a Duna mellett ismételten legyőzi Bajánt és 9000 foglyot ejt, akik közül 3000 avar, 800 szláv, 3200 gepida és 2000 barbár volt.⁹⁵ Ez ad alkalmat Diculescunak arra, hogy az itt említett barbárokból dákorománokat (ösláhokat) véljen felfedezni,⁹⁶ sőt még arról is meg van győ-

⁹² L. ezekre közelebről Alföldi széles korrajzba ágyazott Attila-portréját a *Menschen die Geschichte machten* c. kötetben, Wien 1931. I, 230—31. l.

⁹³ *Geschichte des rumänischen Volkes* I, 60—62. és *Istoria Românilor pentru poporul românesc*. Vălenii-de-munte 1910. 29. l.

⁹⁴ *Über die Nationalität der von Kaiser Theodosius dem Hunnenkhan Attila ausgelieferten Flüchtlinge*. Byzantinische Zeitschrift XXIV (1923) 84—87. l. Nem szívesen hívjuk fel a figyelmet Philippide erős kritikájára, amelyben ilyen kifejezések vannak „Iorga brodează” (*Originea Rominilor* I, 784. l.), „Știm că Iorga poate broda” (u. o. 835. l.), míg a következő oldalon a következő súlyos, de igaz bírálatot mondja róla: „el nu face istorie, ci pseudoistorie tendențioasă”.

⁹⁵ II, 282. l. (ed. Boor): ζῶντες δὲ ἐκράτησαν Ἀβάρους μὲν τρισχιλίους Σκλαβίνους δὲ ὀκτακοσίους καὶ Γήπαδες τρισχίλιος διακοσίους καὶ Βαρβάρους δισχιλίους.

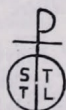
⁹⁶ *Die Gepiden* 224—25. l. Figyelemreméltónak találja Diculescu elhibázott ötletét E. Norden, bár szükségesnek tartja megjegyezni, hogy „Freilich habe ich mir über das in letzter Zeit oft und sehr verschiedenartig behandelte Problem der Herkunft der Rumänen kein Urteil zu

zödvé, hogy ezek a barbárok keresztények voltak, mert a bizánciak a gepidákkal együttes mulatozásban lepik meg és kaszabolják le őket.⁹⁷ Dákorománok szerint ezek a barbá-

bilden vermocht, da es mit Sprachen, die mir unbekannt sind (Slavisch, Albanisch) verknüpft ist" (*Alt-Germanien* 72. l. 2. j.), Norden figyelmét elkerülte Alföldi bírálata, ahol szó van a *barbari*=*Romani* azonosítás lehetetlenségéről is, v. ö. Revue des Études Hongroises IV (1926) 189. l. — Hasonló misztifikáció tárgyát képezik az Attaliates által emlegetett *μυθογράφοι*, akiket Paristrionnal kapcsolatban Anna Komnénánál is megtalálunk; v. ö. I. Gherghel, *Zur Geschichte Siebenbürgens*. Wien 1892. 22. l.

⁹⁷ Ellentétben Diclescuval (l. még *Vechimea creștinismului la Români*. București 1910. c. dolgozatát is), Pârvannal (*Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-român*) és Zeiller legutóbbi véleményével, nemcsak a dáciai romanizmus továbbélését kell az e fejezetben felsoroltak alapján kétségbevonunk, hanem azt az állítást is, hogy Dáciában *keresztény* kolonusok maradtak volna vissza. 1918-ban Zeiller még így nyilatkozott: „...l'on n'a point à s'occuper de la province conquise par Trajan et abandonnée par Aurélien dans une étude sur les origines chrétiennes dans les pays danubiens" (*Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes*. Paris 41. l.). Ekkor már ismerte Pârvan említett munkáját s helyesen jegyezte meg, hogy a *Dis Manibus* kezdetű sírfeliratokat sem lehet a kereszténységgel kapcsolatba hozni. Nem tudjuk, hogy Zeiller újabban miért hisz a Pârvan által kereszténynek feltüntetett felirat keresztény jellegében („du moins la découverte d'une inscription qui semble *bien chrétienne* en Transylvanie permet d'affirmer que l'Évangile avait pénétré dans la Dacie lorsque elle était encore romaine", *L'Empire romain et l'Église*. Paris 1928. Histoire du Monde. Tome V, p. 228.), már azért sem, mivel Pârvannak ugyanazt a munkáját idézi, amelyre már 1918-ban hivatkozott, s így véleményváltozását tárgyi okokkal nem magyarázhatjuk. (V. ö. még Revue Intern. des Études Balkaniques I—1935, 415. l.). Célszerűnek látjuk ezek után, hogy a feliratot a CIL III alapján ide iktassuk (866. sz.; Zeillernél, *L'Empire romain* 228. l. 1. j. tévesen 886.), hogy a dáciai kereszténység egyetlen állítólagos bizonyítékáról mindenki könnyen alkothasson magának véleményyt:

D · M
AURELIA · maRiNA
VIX · ANN · XVII · AUR
MARINIANUS · FIL
EIUS · VIX · ANNO · I
M · IIII · AUR · BABUS
VET · PATER · P

A hangsúly nem az egyébként érdektelen szövegen, hanem az annak

rok pedig azért, mert a bizánciak akkoriban nagyon haragudtak a rómaiakra, s mivel magukat nevezték a büszke 'Ρωμαῖοι néven, a dáciai latinokat nem akarták megtisztelni a 'Ρωμαῖοι névvel, s így nem maradt más megoldás, mint azokat barbároknak nyilvánítani(!). Annál inkább kapóra jött később a bizánciaknak a *vlach* név, amelyet a balkánfélszigeti szlávoktól tanultak. Diculescunak persze elsősorban azt kellett volna ennek a szövevényes okoskodásnak felépítése helyett bizonyítania, hogy Dáciában a VI. és VII. sz. fordulóján az avarokon, szlávokon és gepidákon kívül semilyen más barbár nép, de még néptöredék sem tanyázhatott, egészen eltekintve attól, hogy egész következtetése a dáciai romanizmus be nem bizonyított folytonosságának tételén alapul. Szerintünk ilyen külön nem említett barbár néptöredékekre vonatkozik Theophanes adata (talán szarmata és esetleg gót maradványok, továbbá az avarokkal együtt idesoródott mindenféle népség), nem pedig dáciai latinokra, akikről különben sem szólnak a történeti források. Párva és Diculescu felfogása szerint a Dáciában visszamaradt romanizált elemek mind egy új *natio barbara* folytatták életüket a tartomány kiürítése után. Nem veszik észre, hogy ennek kimondása magában véve is egyértelmű az itteni romanizmus folytonosságának tagadásával. Mert ha tényleg egy új *natio barbara* lett belőlük, úgy végzetük sem lehetett más, mint a többi barbáré, el kellett múlniuk a népvándor-

---

végén látható monogrammon van, amelyről Párva elhitethetőnek tartja, hogy a keresztnek és a chrisma P-jének kombinációjából keletkezett s ezt a véleményt teszi magáévá újabban Zeiller is. Nem valószínű ez már azért sem, mert Dáciában és másutt a III. sz.-ban még a pogány vallások éltek fénykorukat, a chrisma P-je pedig csak a IV. századi keresztény sírköveken kezd mindgyakrabban feltűnedezni (v. ö. Cabrol—Leclerc, Dictionnaire d'archéologie chrétienne s. v. *chrisme*). A titokzatos monogrammm megfejtése különben egy kis epigráfiai tudással könnyen nyélbeüthető. Ha a kereszt és a P kombinációjáról volna szó, úgy érthetetlen volna az S, T, T, L betűket körülzáró köralakú ábra rendelkezése, ha azonban az utóbbit O-nak olvassuk, úgy az egész monogrammm maradéknélküli jelentése: *Opto, sit tibi terra levis!* A dáciai kereszténység kontinuitását ilyen érvekkel bizonyítani nem lehet, mert ezeknek csak a hozzá nem értők megtevesztése lehet a céljuk, vagy pedig tudatlanság szülte őket, tehát semmi keresni valójuk sincs a komoly számbavételre igényt tartó eredmények sorában. — Az admigrációs elméletet valló Onciul szerint a kereszténység a Dunától északra csak a Dácia kiürítése utáni időkben hatol el s ezt a nézetet kell helyesnek tartanunk mindaddig, míg a kereszténység létezését 271 előtt ebben a provinciában tudományosan be nem bizonyítják (v. ö. Onciul állásfoglalására *Originile principatelor române* c. munkáját, București 1899. 119. l., 16. j.).

lás hullámverésében éppúgy, mint azoknak a jövevényeknek, akik egymásra torlódva és egymást kiszorítva versengtek évszázadokon át Dácia birtokáért, amelyet megtartani azonban egyiküknek sem sikerült. A Kárpátok medencéjének végleges konszolidációját a magyar honfoglalással meginduló és a Szent István keresztény szellemű államszervező ténykedésével befejeződő korszak hozta meg, s ennek az új államnak fennmaradását már nem veszélyeztethetik többé a Kelet méhéből továbbra is felkerekedő népfajok, bármilyen súlyosak is a csapások, amelyeket időről-időre kelet és dél felől kell elszenvednie. Arra a kérdésre, hogy a balkáni romanizmust folytató oláhság mikor és milyen körülmények között jelenik meg a Dunától északra és Erdély területén, könyvünk más helyén próbálunk feleletet adni.

7. E helyen az admigrációs elméletnek egy eddig kellő figyelemre még nem méltatott fogyatékoságára kell felhívunk a figyelmet. Ennek az elméletnek a hívei — mint ezt később részletesebben is látni fogjuk — azt hirdetik, hogy az erdélyi oláhság zöme ugyan délről vándorolt be, de azért Dáciában is maradt valamicske romanizmus, amely azután a délről beszivárgó elemekkel együtt képezi az erdélyi oláhság etnikai alapját. Bár ennek a nézetnek a kifejtettek alapján szerintünk nincsen történeti alapja, mégis megjegyzendők tartjuk a következőket. Amennyiben valaki feltételezi a dáciai romanizmus folytonosságát, úgy feltétlenül számot kell vetnie azzal az önként adódó megfontolással, hogy ebben az esetben Dáciában egy az oláhtól különböző neolatin nyelvnek kellett volna kialakulnia.⁸⁸ A barbaricumba visszaszüllyedő provincia tényleg latinul beszélő elemei 271 után — amennyiben meg tudták volna őrizni nyelvüket — ezt a III. sz.-i közlatin nyelvet fejlesztették volna tovább. Mivel azonban szerintünk a keleti latinság ezen kis töredékének nyelvi fejlődését a konstantini éra alatti római befolyás a Dunától északra még nem vonhatta be a birodalmi latinság általában közös életjelenségeket feltüntető s nagyjából egységesnek nevezhető fejlődéskörébe, azt kell mondanunk, hogy ebben az esetben már magában a III. sz.-ban meg kellett indulnia a limestől északra az oláhtól mindenestre különböző 'neolatin' nyelv kialakulásának, mindazok-

⁸⁸ Érdekes, hogy erre épen oláh tudósok hívták fel a figyelmet, még pedig először I. Nădejde Xenopolnak *Istoria Românilor în Dacia Traiană* c. művéről írott szigorú bírálatában (I. a Contimporanul c. iasi-i folyóirat 1888. évi folyamát), majd a bevándorlási elméletet valló H. Tiktin, *Rumänisches Elementarbuch* 11 l., és Philippide, *Originea Românilor* I, 658. l.

kal a következményekkel, amelyek a feladott Dácia 'extra Romaniam' helyzetéből folytak. Figyelembe véve továbbá, hogy a dáciai romanizmus nem kompakt egységben és nem egy egységes területarabon maradt volna vissza, még azzal a gondolattal is számot kell vetnünk, hogy a dáciai neolatin nyelvnek számos nyelvjárása keletkezett volna, s mint a rétorománban végre is minden völgynek, vagy hegyi falunak önálló dialektusa alakult volna. Az a körülmény, hogy a romanizmus dáciai töredékei esetleg a birodalommal foederatusi viszonyban levő barbárokkal kerülhettek szomszédságba, nyelvi fejlődésük sajátos irányára nem lehetett volna semilyen hatással sem, legfeljebb életkörülményeiken javított volna s ideig-óráig lehetővé tehetette volna egyes szigeteknek továbbvegetálását. Száz évig ugyan még fenn áll az aldunai balparti hídfők révén a barbárok összeköttetése a latin nyelvű dunai provinciákkal, a gót invázió azonban már ezeket is végzetesen kezdi ki, s a húnok megérkezése a Bán-ságban is széttepi a romanizmushoz vezető utakat. Philippide Pič elméletét bírálva mutatott rá arra, hogy a nyelvtörténeti tények nemismerése milyen képtelen állításokra ragadtathatja azokat, akik az egységes ősoláh nyelvből fejlődött négy oláh nyelvágazat vallomását elhanyagolják.⁹⁹

Ez a hipotetikus dáciai latin nyelv létrejövése esetén nem tartozott volna az ú. n. *balkáni típusú* nyelvek közé, nyelvtanában nem lettek volna meg a később közelebből megbeszélendő és Sandfeld-Jensen által felsorolt sajátságok,¹⁰⁰ de szókincsében viszont nagyszámban hemzsegttek volna a gót, gepida és egyéb germán, esetleg avar elemek is,

⁹⁹ *Originea Romînilor* I, 702. l. Pič azok közé tartozik, akik az arumun nyelvvel nem tudnak mit kezdeni, mert ha elhiszük a dáciai kontinuitást, úgy teljesen tanácstalanul állunk szemben azzal a már általánosan vallott ténnyel, hogy a 'dákoromán' és az arumún nyelv valamikor egy helyen és egyidőben fejlődött az ősoláhból. Philippide többek között ezeket írja: „Dacoromîniî erau în munții apusenî ai Transilvaniei, aciuai și zgribuliți de groaza barbarilor, Macedoromîniî erau la Pind și Dalmații în Dalmația. Prin ce minune limba latină comună a putut fructifica în asemenea împrejurări dialectul Românilor din munții apusenî ai Transilvaniei? Tot prin misionari creștini? Ori poate prin agenți patrioți de propagandă pentru România? Ori poate prin niscăi negustori dalmați care se aventurau cu mărfuri printre barbari?”

¹⁰⁰ *Balkanfilologien*. En oversigt over dens resultater og problemer. København 1926. Azóta francia fordításban is megjelent: *Linguistique balkanique*. Problèmes et résultats. Paris 1930. Collection linguistique publiée par la Société de Linguistique de Paris. — XXXI.

amelyeket a háború utáni ilyenirányú — főleg Romániában felvirágzó — nyelvészeti kutatás olyan meddő buzgalommal próbál kimutatni az északra áttelepített oláhok nyelvéből. Ahhoz tehát, hogy Dáciában, illetve Erdélyben nem csak a kizárólag oláhhá lett, hanem általában a romanizált elemek olyanértelmű folytonosságáról beszélhessünk, amely szerint Erdélyben mindig volt latinul, jobban mondva *valamilyen* neolatin nyelven beszélő nép, a következőket kellene bebizonyítani: 1. Dáciában maradt számbavehető, etnikumát és nyelvét a népvándorlás századain átmenteni tudó romanizmus, 2. ez a romanizmus még létezett, mikor az oláhság beszívargása a Dunától északra kezdetét vette. Tudományos érvekkel alátámasztott és nem csak úgy kinyilatkoztatásszerűen papírra vetett meggyőződésünk, hogy Dáciában — figyelembe véve az ebben a fejezetben felsorolt sajátos körülményeket — a romanizmusnak *utolsó maradványai* a provincia délnyugati szögletében legkésőbb a hún invázió korában mennek tönkre, míg Erdélyben jóval előbb, minden valószínűség szerint már Aurelianus korában. Nézetünk szerint tehát az oláh beszívargás megindulásakor — bármilyen korai időre is teszik egyesek — a Dunától északra nemcsak hogy oláhok nem lehettek, de nem volt már semmi az oláhságtól különböző romanizmus sem, úgyhogy nem lehet szó sem *román*, sem *oláh* kontinuitásról. Arról, hogy az oláhság északi irányú békés expanziója mikor éri el a hajdani római provincia igen sokszor gazdát cserélő területét, és hogy ezen is túlterjedve milyen életformának köszönheti nagy térfoglalását, másutt szólnunk részletesebben.

III.

AZ ERDÉLYI OLÁH FOLYTONOSSÁG ELMÉLETÉNEK KELETKEZÉSE.

1. A középkor és a renaissance felfogása az oláhok eredetéről. — 2. Az erdélyi triász dákoromán tanításai és a kolozsvári iskola. A. Philippide és az oláh őstörténet.

1. Miután bebizonyítottuk, hogy a dáciai kontinuitás elméletének semmi tudományos ókori történeti alapja nincsen, felelnünk kell arra az érdekes kérdésre is, hogyan keletkezett az oláhság erdélyi folytonosságának a nyelvtudomány és az oláhság középkori történetének megvilágításában is hamisnak mutató feltevése. Nem azt kutatjuk tehát ezúttal, hol volt az oláh nép és az oláh nyelv keletkezésének tényleges helye, hanem hogy miként vélekedtek ezekről a kérdésekről azok, akik a modern történeti és nyelvészeti módszerek alkalmazása nélkül nyilvánítottak véleményt. Azok a körülmények ugyanis, amelyek között a kontinuitás tana megszülethetett, már magukban véve nyilvánvalóvá teszik ennek tudománytalan voltát. Ki fog derülni, hogy a dáciai oláh folytonosság meséje éppolyan tudálékosság szülötte, mint a Rubruquis, Roger Bacon és Abul Ghazi műveiben felfedezhető ázsiai eredet mende-mondája. Sőt még azt a kérdést is felvethetjük, vajjon lenne-e a kontinuitás problémájának olyan nagy irodalma, ha a humanista írók már a renaissance korában nem esnek áldozatul bizonyos történeti és nyelvi látszatoknak.

Az oláh kérdés keletkezését illetőleg az eddigi kutatás általában azt tanította, hogy az erdélyi oláhoknak a trajanusi gyarmatosoktól való leszármazását Bonfinius, Mátyás király udvari történetírója találta ki.¹ Az egyszerű nagy-

¹ V. ö. Paul Hunfalvy, *Die Rumänen und ihre Ansprüche*. Wien und Teschen 1883. 250. kk. 1.; J. H. Schwicker, *Der Dakoromanismus*. Separatabdruck aus der Österreichisch-ungarischen Revue XVI. Bd.

birtokos, tehát nem királyi családból származó humanista uralkodó kegyeit ez az olasz történetíró azzal nyerte meg, hogy családfáját Marcus Messala Corvinusra, egy előkelő római patricius család fejére vezette vissza, akinek vérei Erdélybe, azaz Dáciába is eljutottak s a Corvinok őseivé lettek.² Ezzel együttjárt az erdélyi oláhság folytonosságának hirdetése is, amely azután Bonfinius műve alapján, amely latin, német és részben magyar nyelven jelent meg,³ a legkülönbözőbb nemzetek irodalmába hatolt be. Mielőtt a Bonfinius utáni forrásösszefüggésekre mutatnánk rá, kissé behatárolni kell foglalkoznunk azokkal az okokkal, melyek létrehozták a dáciai kontinuitás elméletét, mert így látható lesz, hogy a humanista történész már csak mint egy kész elgondolás terjesztője játszik jelentős szerepet. Ennek az elgondolásnak a gyökerei tudniillik az ő munkásságánál régebbi korra nyúlnak vissza s azokat Mátyás király származásától független körülmények táplálták.

Az első fontos mozzanat, melyre rá kell mutatnunk az, hogy az oláh nép szájhagyományában sem a dáciai, sem a balkáni eredetnek sincsen olyan nyoma, amelyet más népek eredetmondáival lehetne összehasonlítani. Nincsen tehát úgynevezett hőskora, amelyből őstörténetük magvát ránszármaztató elemeket lehetne kihámozni. Ezt azzal magyarázhatjuk, hogy pásztorkodó életmódjukkal kapcsolatos honfoglalásuk, helyesebben *térfoglalásuk* nem egy meghatározott időpontban lefolyó messze földön visszhangzó esemény volt, amely magára vonhatta volna a krónikások figyelmét, vagy pedig a nép képzeletét termékenyíthette volna meg századokon át ható erővel. Bogdan-Patriceicu Hasdeu és tanítványai — akiknek romantikus elképzelésű magyarázataiból a külföldi és oláh tudósok egyaránt sok gyomot irtottak ki — ideig-óráig ugyan komoly irányná avatták az oláh néprajz dáciai elemeinek kutatását, ezekről azonban utólag még mindig kiderült, hogy vagy teljesen hamisak, vagy pedig a balkáni, illetve erdélyi néprajz keretei között magyarázandók.⁴

Heft 3. S. 4.; Réthy László, *Az oláh nyelv és nemzet megalakulása*². Nagy-Becskereken 1890. 2., 239. l.; Jancsó Benedek, *A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota*. Budapest 1896. 56. l., és mások. Ezt a nézetet vallottam régebben magam is: Ung. Jahrb. VIII (1928) 40. l.

² *Rerum Hungaricarum Decades*. Dec. III, lib. IX.

³ L. ezekre a Tóth László dolgozatában idézett irodalmat, *Bonfini in Ungheria*. Ascoli Piceno 1928.

⁴ Megelégszünk a Marianescu-féle kolindahamisítványok (l. ezek leleplezését G. D. Theodorescu, *Noțiune despre colindele române*. Bu-

D. Onciul oláh történész Francesco della Valle útleírásában vélt felfedezni olyan adatokat, amelyek a dáciai eredet hagyományának fennmaradását bizonyítanák.⁵ Della Valle Gritti Alajost kísérte el erdélyi, oláhországi és moldvai útjára 1532-ben s úti jegyzeteiben az oláhokról a következőket írja: „*La lingua loro e poco diversa dalla nostra Italiana*, si dimandano in lingua loro Romei perchè dicono esser venuti anticamente da Roma ad habitar in quel paese, et se alcuno dimanda se sanno parlare in la lor lingua valacca, dicono a questo modo: Sti Rominest?, che vol dire: Sai tu Romano, per esser corrotta la lingua. Sono pero genti barbare...”, majd elmeséli, hogy a Târgoviște melletti Dealu kolostor görög kalugyereitől még a következőket tudta meg: „havendo Trajano Imp-re debellato e acquistato quel paese, lo divise a suoi soldati e lo fece come Colonia de Romani: dove essendo questi discesi da quelli antichi, *conservano il nome de Romani*, ma per il corso de tempi, hanno corrotto si il nome, e li costumi, che a pena s'intendono”.⁶ Onciul szerint ez az értesülés nem származhat sem Bonfinitől, akinek első kiadása 1543-ban jelent meg, de Aeneas Silvius Piccolomini-től sem, akit csak 1551-től kezdve olvashattak. Szerinte tehát F. della Valle a dealui monostorban egy népi hagyományt jegyzett volna fel, amely a XVI. század humanisztikus tudálékosságától függetlenül létezett volna az oláh nép nemzeti hagyományát tolmácsoló kalugyerek között. Ha Onciul-

curesci 1879.), továbbá az Argirusból Trajánt faragó magyarázatok említésével (l. Roessler, *Römānische Studien* 284. l.). Dáciával kapcsolatos még Asachinak az az ötlete, hogy a *Dochia* név a tartomány nevét őrzi, holott ismeretes, hogy az *Eudokia* nevéből való. Baba Dochia március elsejétől kezdve kilenc napon át a hegyekben legelteti nyáját s mindennap levét egy bundát s végül maga is kőkeményre fagy. Ezután veszi kezdetét a tavasz. Az oláh költészet Traján és Dácia kultuszára nézve l. Réthy L., i. h. 233. kk. l., Hurul krónikája, amelyet állítólag 1280-ban írtak egy még régebbi eredeti után, Pușcariu szerint „o grosolană mistificare a epocii romantice din secolul trecut” (*Istoria literaturii române*. Epoca veche. Ediția a doua, revăzută și întregită. Sibiu 1930. 231. l.). Ugyanilyen hamisításnak köszönhető a tévesen Constantin Căpitanul Filipeskunak tulajdonított krónika azon állítása, mintha a legendás Radu Negrul ősei már a római kor óta Fogarasban laktak volna (v. ö. ezekre Giurescu, *O nouă sinteză* 92. kk. l.; Philippide, *Originea Rominilor* I, 738–39. l.).

⁵ *Tradiția istorică în cheștiunea originilor române*. Analele Academiei Române. Seria II. Tomul XXIX (1906–1907) 574. l. V. ö. ehhez Philippide, i. h. 742. l.

⁶ Nagy Iván, *Gritti Alajost illető eredeti emlékiratok*. Magyar Történelmi Tár. III (1857) 22–23. l.

nak tényleg az lett volna a célja, hogy az oláhok eredetére vonatkozó irodalmi hagyományból megpróbálja kihámozni a nem nyugati forrásokból származó ténylegesen oláh vonásokat, ahogyan ezt minálunk Gombocz Zoltán tette⁷ a magyar őshaza kérdésével kapcsolatban, úgy mindenekelőtt az olasz humanista azon állításán kellett volna fennakadnia, amely az oláhokat egyenesen Rómából eredezteti (dicono anticamente esser venuti da Roma). Figyelembevéve a Dácia gyarmatosításáról mondottakat, már eleve valószínűnek látszik, hogy egy dáciai néphagyomány tényleges fennmaradása esetén inkább a balkáni, vagy a kisázsiai tartományok emlékét kellene benne megtalálnunk (emlékezzünk Eutropius szavaira, amelyek szerint Dácia ex toto orbe Romano lett telepítve), nem pedig Róma kizárólagos szerepeltetését, hiszen éppen Iáliának tulajdoníthatjuk a legcsekélyebb részt Dacia Traiana gyarmatosokkal való ellátásában. Arra a kérdésre, hogy a dealui kalugyerek mégis honnan vehették a Traján telepeseitől való leszármazás legendáját, nézetünk szerint igen helyesen, Iorga felelt meg. Bár ő a kontinuitásnak rendületlen híve, mégis szükségesnek tartotta felhívni a figyelmet arra, hogy Targovistében azidőben egy franciskánus kolostor létezett, amelynek többnyire olasz származású tagjai voltak. Ebben a kolostorban is sok utazó fordult meg s így a renaissance eszméit és tanításait ezektől vehették át a szomszédos görög monostor lakói. Ehhez azután még hozzáteszi, hogy az oláhság eredetére vonatkozó és egészen Trajánusig visszanyúló néphagyomány különben sem létezik.⁸ Az olasz utazó humanista tehát a saját hazájából keletre exportált elméletet kapott vissza s ezt írta le.

Nyugodtan állítható tehát, hogy az oláhok tényleges eredetére nézve komoly történeti adatokat tartalmazó népi hagyomány sem az oláhoknál, sem a szomszédos népeknél nem található. Azokban a történeti forrásokban, amelyekben a XI. sz.-tól kezdve az oláhság tényleges, vagy ilyennek hitt helyváltoztatásairól, vándorlásairól van szó, pedig olyan kusza egymásnak sokszor ellenmondó adatokra bukkanunk, amelyek a különféle interpretációs lehetőségeknek valóságos

⁷ A magyar őshaza és a nemzeti hagyomány. Nyelvtudományi Közlemények. XLVI (1923) 1—33. és XLVI (1926) 165—193. 1.

⁸ *Istoria Românilor prin cãlãtori* I, 76. l., v. ö. ehhez Alexandru Marcu, *Riflessi di storia rumena in opere italiane dei secoli XIV e XV* Ephemeris Dacoromana. Annuario della Scuola Romana di Roma. I (1923) 383—384. l., és Claudio Isopescu, *Notizie intorno ai Romeni nella letteratura geografica italiana del cinquecento*. Académie Roumaine. Bulletin de la section historique. Bucarest XVI (1929) 15. l.

melegágyát képezik. Kekaumenos XI. sz.-i bizánci író az oláhok hűtlenségéről írott számtalanszor idézett fejezetében⁹ mondja, hogy az oláhok soha senkivel szemben nem voltak szavatartók s így a *rómaiak régebbi császáraival* szemben sem. Traján császár ezért háborút indított ellenük s teljesen tönkrevverte őket. Császáruk Decebál is halálát lelte s a fejét lándzsára tűzve vitték Rómába. Mert az oláhok nem egyebek a dákoknál és a besszeknél, akik hajdan a Duna és a Száva mellett laktak, ott ahol most a szerbek vannak s onnan terjedtek szét Tesszáliában, Macedóniában és Hellászbán. Kekaumenos meséjét kronológiai és etnográfiai zavarok jellemzik s a magunk részéről azt hisszük, hogy az oláhokat pusztán azért hozza összefüggésbe a dákokkal, mert ezek ugyanolyan magatartást tanúsítottak a rómaiakkal szemben, mint az ő hitszegő vlachjai a bizánciakkal szemben. Merész és mindenképpen elvetendő tehát Onciul nézete, amely szerint Kekaumenosnál az oláhok dáciai eredetének emléke maradt volna fenn.¹⁰ Nem vonatkozhat a Kárpátokban lakó

⁹ Cecaumeni *Strategicon et incerti scriptoris de officiis regis libellus*, ediderunt B. Wassiliewsky, V. Jernstedt. E helyre először Tomaschek hívta fel a figyelmet, *Zur Kunde der Haemus-Halbinsel*. Sitzungsberichte der Wiener Akademie der Wissenschaften XCIX (1881) 58. kk. l.

¹⁰ Onciul lehetségesnek tartja, hogy a déli oláhok valamikor a Száva mellett laktak (i. h. 570. l.) egészen addig, míg a szlávok a VII. században délre nem szorították őket. Hasdeu még tovább megy, az ő romantikus elképzelésében a macedóniai oláhok azoknak a pannóniai romanizált elemeknek az utódai, akiket a magyar honfoglalás szorított ki innen (*Strat și substrat*, l. Etymologicum magnum Romaniae III, XXXII—XXXVI. l.). Drăgannak persze, aki azt hirdeti, hogy a Dunántúlon a honfoglaló magyarok politikailag és katonailag megszervezett oláhokat találtak, akik teljes beolvadásukig helybenmaradtak (*Românii în veacurile IX—XIV*, 41. kk. l. és 588. l.), ez a kiszorítási elmélet nem kedvez. „Kétségtelenül túlzás volna Hasdeuval együtt azt hinnünk — mondja — hogy az összes macedo-vlachok (arumunok és megleniták) Pannóniából, vagy a Duna mellékéről származnak. A megleniták ilyen eredetéről azonban esett szó és van is szó mindmáig” (i. h. 22. l.). Véleményünk szerint helyesebb lett volna kiemelni, hogy a megleni vlachokat csak Densusiaszu származtatja a Dunától északra elterülő vidékekről, míg a többi kutató szerint egyhangúan a déli ősoláhok (Românii sudici) utódainak kell tartanunk őket, v. ö. Th. Capidan, *Meglenoromânii* I, 65. l., és *Revista Filologică*. Cernăuți 1927, 156. l.; A. Rosetti, *Recherches sur la phonétique du roumain au XVIe siècle*. Paris 1926. 129. l.; Al. Procopovici, *Din istoria raporturilor noastre interdialectale*. Dacoromania IV (1924—1926) 38. kk. l.; Pușcariu, *Pe marginea cârtilor*, ib. 1329—1330.; Philippide, *Originea Romînilor* II, 569. Drăganu azon-

oláhokra Kinnamos értesítése sem, aki elmondja, hogy Leo Vatatzes seregében nagy számú oláh harcolt, akikről azt mondják, hogy hajdan Itáliából jött gyarmatosok utódai.¹¹ Ez utóbbi állítást csak abban az esetben lehetne a trajánusi Dáciából való származás tudós hagyományának nyomai között tárgyalni, ha bebizonyosodnék, hogy csakugyan már a XII. sz.-ban a régi Dácia területéről rekrutált oláhokra vonatkozik. Mivel azonban Kinnamos csak annyit mond, hogy Vatatzes serege a Fekete-tenger felől támadt Magyarországra, világos, hogy Dél-Moldva, Dobrudzsa és Bulgária keleti vidékein kívül más terület a támadás kiindulási pontjának meghatározásánál nem jöhet szóba. Még nehezebb arra a kérdésre válaszolnunk, hogy maguk az oláh csapatok honnan rekrutálódtak, úgyhogy Jung véleményét kell magunkévá tennünk: „die Stelle beweist eben alles und nichts”.¹² Mivel pedig Kinnamos vlachjai csak délről északra felkerült katonaság lehetett, nézetünk szerint ez a bizánci adat sem bizonyít egyebet, minthogy a *balkáni* tehát nem a dáciai oláhság eredetéről élt a XII. században egy olyan irodalmi hagyomány, amely szerint ez az itáliai kolonusok leszármazottja.¹³ Láttuk, hogy ehhez hasonló irodalmi hagyomány a diokleai presbiternél is felfedezhető ugyancsak a XII. század-

---

ban görcsösen ragaszkodik minden olyan nádszálhoz, amely az északról délre irányuló vándorlásoknak nyújthat támpontot, jöllehet lényegében maga is az admigráció híve.

¹¹ Ez az adat már Lucius óta ismeretes, *De regno Dalmatiae et Croatiae*. I. Schwandtner, *Scriptores* III, 455. l.

¹² *Die Anfänge der Rumänen*. Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien. 1876. 327. l., 5. j. V. ö. ehhez az adathoz a Drăganunál (*Români în veacurile IX—XIV*, 572. l.) idézett egyoldalú szempontból összeválogatott irodalmon kívül még Haşdeu, *Istoria critică a Românilor*. Bucureşti 1875. I, 14. l.; Hunfalvy, *Die Rumänen und ihre Ansprüche*. Wien und Teschen. 1883. 62. l., 2. j.; Mutaŕciev, *Bulgares et Roumains dans l'histoire des pays danubiens*. Sofia 1932. 357—58. l. Bănescuval vitázva írja Mutaŕciev: „Il ne se pose même pas la question de savoir si ces Valaques n'ont pas pu être amenés d'autres régions, de Thrace par exemple, ou bien des confins sud-ouest de la péninsule, de la région du Pinde où avaient probablement été recrutés, soixante-treize années plus tôt, à l'époque d'Alexis Comnène, les Valaques qui, avec les milices bulgares, devaient renforcer les troupes byzantines dans la bataille de Lebonion.”

¹³ A XI. sz.-ból csak egy bizonytalan adatról van tudomásunk, amely a balkáni vlachok itáliai eredetének hiedelmével hozható összefüggésbe. A. Sacerdoŕeanu, *Vlahii din Calcidica*. In memoria lui Vasile Pârvan. Bucureşti 1934. 306. l.

ban a morlákokkal kapcsolatban.¹⁴ A XII. századi és későbbi magyar és külföldi krónikákban fennmaradt *pastores Romanorum* hagyományáról, amelyet tévesen az oláhsággal hoznak kapcsolatba, könyvünk más helyén szólunk, mert ez a hagyomány Pannóniára vonatkozik és Traján gyarmatosai-val nincsen semmiféle kapcsolatban.

Annak a feltételei, hogy Erdélyben lakó oláhokat Traján gyarmatosai-val hozzanak közvetlen kapcsolatba, a XII. században sem voltak meg. Ez időben Nyugaton még úgylátszik nem tudtak arról, hogy az oláhok nyelvében sok latin szó van, mert különben érthetetlen volna annak az irodalmi hagyománynak a létrejötte, amely az oláhokat a Baskiria melléti „Magna Valachiá”-ból származtatja. Ez annál érdekesebb jelenség, mivel mutatja, hogy Nyugaton a renaissance előtt még nem a trajánusi gyarmatosokkal, vagy a Balkánfélsziget latinságával hozták összefüggésbe az oláhságot. Kinamos és a diokleai Presbiter már a XII. században, ha csak hallomásból is, de már tudhattak valamit az oláh nyelv latinos csengéséről, míg Willelmus de Rubruknak sejtelve sem lehetett róla, mert különben ferencrendi szerzetes lévén ezt aligha hallgathatta volna el. Rubruquis Piano Carpiní után járt Keleten, ahová IX. Lajos francia király megbízásából vezetett követséget 1253-ban a mongol nagykhán udvarába. Útleírásában az oláhok régebbi lakhelyeiről a következő so-

¹⁴ L. fent 29. l. 31. j. és még Silviu Dragomir, *Vlahii și Morlacii*. Studiu din istoria românilor balcanici. Cluj 1924. 57. l. — Itt említjük meg, hogy az Onciul óta (l. i. h. 571. l.) még mindig kísértő törekvés, amely III. Ince pápa és az Aszénidák családjából származó Kalojoan közötti levelezésből az oláhok és az említett dinasztia római-oláh eredetének hiteles hagyományát tartja kielemezhetőnek, egyetlen meggyőző érveléssel sem támasztható alá. Nemcsak Hunfalvy mutatott rá arra, hogy a pápai kancellária diplomatikus kifejezéseit nem vehetjük komolyan (i. h. 69. kk. l.), hanem már Pič is (*Die Abstammung der Rumänen* 92. l., v. ö. ehhez Tamm bonyolult és valószínűtlen ellenvéleményét, *Über den Ursprung der Rumänen* 146. l.), aki különben nem volt a kontinuitás híve. Ez a kérdés különben kapcsolatos az oláhok szerepének problémájával a második bolgár cárság létrejöttében és nagy vitairódalma van s legutóbb Mutafčiev foglalkozott vele részletesebben idézett munkájában. A magunk részéről még hozzátehetjük, hogy III. Ince Vukan szerb uralkodónak is azzal kedveskedik, hogy rokonának nevezi. Mint Kalojoan, úgy Vukan is a királyi korona elérése végett közeledett Bizánccal szemben Rómához s örömmel vette a római rokonságról vele közölt hírt (et quod gloriosus et beatius est vestri generosi sanguinis affinitatem habere cognovimus), v. ö. Dragutin Franić, *Die Lage auf der Balkanhalbinsel zu Beginn des 13. Jahrhunderts*. Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Herzegovina. V (1897) 315. kk. l.

rokban emlékszik meg: „Destruxerunt etiam omnes terras (t. i. a hunok) usque in Franciam, unde fuerunt maioris potentiae quam sint adhuc Tartari. Cum illis concurrerunt *Blaci* et Bulgari et Wandali. De illa enim maiori Bulgaria venerunt illi Bulgari qui sunt ultra Danubium prope Constantinopolim. Et iuxta Pascatur sunt *Illac* (más kéziratban *Ilac*), quod idem est quod Blac, sed B nesciunt Tartari sonare, a quibus venerunt illi qui sunt in terra Assani. Utrosque enim vocant *Illac*, et hos et illos.”¹⁵ Rubruquisnél a Valachia Maior még nem szerepel, ő csak annyit mond, hogy a Blac nép a Baskiria (Magna Hungaria) melletti területről jött az Aszénidák földjére.

A tudós hagyomány világosabb formában jelenik meg a XIII. sz. második felében író Roger Bacon IV. Kelemen pápa részére szerkesztett *Opus maius* c. művében: „Nam haec quae in Europa est minor Bulgaria, habens linguam illorum Bulgarorum qui sunt in maiori Bulgaria, quae est in Asia, et isti Bulgari de maiori Bulgaria sunt pessimi Saraceni. Et hoc est mirabile; quoniam illa terra distat a porta ferrea seu a portis Caspiis triginta diebus et plus per transversum solitudinis; et est in fine aquilonis; unde mirum est valde quod ad eos tam distantes a Saracenis pervenit secta Mahometi. Et de hac Bulgaria venit Ethilia, de qua dictum est. Post eam ad orientem est terra Pascatyr, quae est magna Hungaria, a qua exiverunt Huni, qui postea Hungri, modo dicuntur Hungari; qui colligentes secum Bulgaros et alias nationes aquilonares ruperunt, sicut dicit Isidorus, claustra Alexandri. Et solvebatur eis tributum usque in Egyptum, et destruxerunt terras omnes usque in Franciam; unde maioris potentiae fuerunt quam adhuc sunt Tartari; et magna pars eorum resedit in terra, quae nunc vocatur Hungaria, ultra Bohemiam et Austriam, quae est modo apud Latinos regnum Hungariae. Et iuxta terram Pascatyr sunt *Blaci de Blacia majore*, a quo venerunt Blaci in terra Assani inter Constantinopolim, et Bulgariam, et Hungariam minorem. Nam populus ille dicitur nunc a Tartaris *Ilac*, quod idem est quod Blac. Sed Tartari nesciunt sonare b literam.”¹⁶

¹⁵ Sinica franciscana, vol I. *Itinera et relationes fratrum minorum saeculi XIII et XIV*. Collegit ad fidem codicum redegit et adnotavit P. Anastasius van den Wyngaert O. F. M. Ad claras aquas 1929. 219. l. cap. XXI, 2—3.

¹⁶ *Fratris Rogeri Bacon ord. min. opus majus ad Clementem Quartum*. Londini 1733. 231. l. Bacon forrásai között szerepel Rubruquis is, l. ib. 225. l.

A két középkori szerzetes képzeletében az oláhság tehát éppen olyan barbár keletről származó "natio aquilonaris", mint a bolgárok, a húnok és a magyarok. Nincsen ebben semmi feltetsző, hiszen még élénk emlékezetükben lehetett többek között az oláhoknak a XII. sz. folyamán a harmadik kereszteshadjárat alkalmával tanúsított magatartása is, amikor az oláhok a bolgárokkal és a kúnokkal egyetemben Bulgária erdőkkel borított vidékein mérgezett nyilakkal fogadták Barbarossa vitézeit.¹⁷ Így kerülnek az oláhok is az ex oriente Európába érkező népek közé bizonyosságul annak, hogy a trajánusi gyarmatosoktól való származtatás legendájának ekkor még teljességgel hiányzanak az előfeltételei. Hiányoznak elsősorban pedig azért, mert ekkor az oláhság zöme még a Dunától délre tartózkodik, ahhoz pedig, hogy a kontinuitás tudós elmélete létrejöhessen századokkal később, előbb nagyobb fokú oláh bevándorlásra volt szükség a Dunától északra. Másodsorban pedig szükség volt egy mindenütt a hajdani orbis romanus területén római nyomokat szimatoló szellemi áramlatra, aminőt a renaissance termelt ki a XV. századtól kezdve.

A Bacon munkájában emlegetett Blacia major szerintünk a Hungaria major (Baskiria) és a Bulgaria major analógiájára kitalált oláh őshaza.¹⁸ Feltehető, hogy a hagyomány keletkezése a XII. és XIII. századi bolgár-oláh (asszanida) kapcsolatok Ázsiába történő kivetítésére vezetendő vissza. Bármiképpen is vélekedjünk az oláhság szerepéről a második bolgár birodalom keletkezésében, annyi bizonyos, hogy egészen II. Aszén haláláig a Dunától délre jelentékenyebb számú oláhság lakott Bulgáriában — ha esetleg csak periódikusan is — s köztudomású, hogy ezidőben a Βλάχος, *Blacus* bolgárt, a *Blaquie*, *Blachia* pedig Bulgáriát is jelen-

¹⁷ L. ezekről bővebben *Fontes rerum austriacarum. Scriptores V* Wien 1863. *Ystoria de expeditione Friderici imperatoris* edita a quondam austriensi clerico, qui eidem interfuit, nomine Ansbertus; különösen 26., 44. l. Niketas Akominatos következő helye is világosan mutatja, hogy a Hémusz lakóit, akik között oláhok is nagyobb számban lehettek, *barbároknak* nevezték a bizánciak a XIII. sz. elején: τοὺς κατὰ τὴν Αἰμον τὸ ὄρος βαρβάρους, οἱ Μρσοὶ πρότερον ὀνομάζοντο ἐντὶ δὲ Βλάχοι καλέσονται. V. ö. Murnu, *Din Nichita Akominatos Honiatul, traducere a părților privitoare la istoria Asanizilor*, Analele Academiei Române. Mem. Sect. Ist. Ser. II. Tom. XXVIII, 377. l.

¹⁸ Fekvésére nézve l. a Sinica franciscana idézett kötetéhez és Henry Yule, *Cathay and the way thither* c. munkája második kötetéhez (London 1866) mellékelt térképeket.

tett.¹⁹ A két nép balkáni kapcsolatainak történetét nem ismerve, tehát feltehették, hogy ezek már a közösnek gondolt ázsiafelőli őshazában meglehettek. Mivel pedig Rubruquis saját szavai szerint domonkosrendi szerzetesektől hallotta mindazt, amit Pascatyrról tud,²⁰ nem tarthatjuk lehetetlennek, hogy az Ilac nép Baskiria melletti hazájáról is ezek informáltak. Ezek szerint tehát a Baskiria melletti oláh őshaza teóriája nyugati eredetű tudós elképzelés szülötte volna. Ennek a feltevésnek — véleményünk szerint csak látszólag — egyedül Abul Ghazi adata mond ellent. Abul Ghazi, akinek a mongolok és a tatárok történetéről írott munkája hihetőleg nyugati források felhasználása nélkül készült, ugyanis az oroszok, magyarok és baskirok mellett szintén emlegeti az *olak*, *ulak* népet.²¹ Nem tudjuk eldönteni, hogy ez a népnév hogyan került a XVII. századi arab történetíró művébe s éppen ezért elvetendőnek tartjuk azokat az elméleteket, amelyek Rubruquis (Bacon Roger) és Abul Ghazi értesítései nyomán próbálják cáfolni a *vlach*, *wälsch* elnevezés hagyományos kelta eredetét. Réthy László pl. lehetségesnek tartja, hogy a *vlach* szót a volgai bolgárság hozta magával a hetedik században „nomád, pásztor, jobbágyp” értelemben s így nevezte alattvalóit nyelvkülönbség nélkül.²² Eltekintve attól,

¹⁹ Megelégszünk néhány példa idézésével. Villehardouin Joanicust hol *roi de Blakie et de Bougrie*, hol pedig egyszerűen *roi de Blakie*-nek nevezi, l. *Collection complète des mémoires relatifs à l'histoire de France depuis le règne de Philippe-Auguste jusqu'au commencement du dix-septième siècle...* par M. Petitot. Tome I (Paris 1819), passim. Ennek az „eigentliche Namenverwechslung”-nak (Pič, *Die Abstammung der Rumänen* 85. l.) okát Zlatarski a következőképpen magyarázza: „Wie weit die Bedrückung des Volkes und seines nationalen Lebens in dieser Zeit (t. i. a Komnenoszok alatt) zum Ausdruck gekommen war, ersieht man schon daraus, daß der Name „Bulgarien” ganz beseitigt und in den byzantinischen Dokumenten und Schriften mit der alten Bezeichnung „Mösien” oder „Sagori” ersetzt war, während die Bulgaren „Mösier” oder mit dem Namen der unter ihnen zerstreut lebenden Walachen benannt wurden.” l. *Geschichte der Bulgaren*, Leipzig 1918. Bulgarische Bibliothek V. 94. l. Idevágó adatokat sorol fel Philippide is, *Originea Romînilor* I, 749. l.

²⁰ *Sinica franciscana* I, 220. l.

²¹ „Le jeune Qiptchâq fut élevé auprès de la personne d'Oghouz-Khan. A l'époque où il atteignit sa majorité, les Aouros, les Aulâq, les Madjâr et les Bachquord n'étaient pas encore soumis.” *Histoire des Mongols et des Tatares par Aboul-Ghâzi Behâdour Khan* publiée, traduite et annotée par le baron Desmaisons. Tome II, 19. l. Abul Ghâzi 1663-ban kezdte írni művét.

²² *Anonymus az erdélyi oláhokról*. Budapest 1880. 60. l. Így már Schlözer, *Allgemeine nordische Geschichte*. Halle 1771. 252—53. l.

hogy a törökségben hasonló hangalakú és jelentésű szót nem ismerünk, azt is lehetetlenségnek kell tartanunk, hogy a neolatin népek egységes eredetű elnevezéseit bolgár-törököktől tanulták volna meg Európa népei, elsősorban a germánok és a szlávok. Ugyancsak közelebbi bizonyításra szorul Pais Dezső érdekes ötlete, amely szerint a *Blacus* név a *Blachus* (= *Vlachus*, *Valachus*, stb.) és a török eredetű *bulya* 'keverni, összezavarni, összekavarni' ige *-k* képzős származékának a *bulak*-nak keveredéséből keletkezett volna olyanformán, mint a tényleg ugyanabból az igéből való *bulgar*, *bular* nevek.²³

Az Abul Ghazi adatával kapcsolatban felmerülő problémák megoldásához szükséges volna annak megállapítása, vajjon volt-e csakugyan Baskiria mellett *ilac*, *illac*, *olak*, illetve *ulak* nevű nép, amelyet esetleg a balkáni oláhokkal azonosíthattak volna, s ha igen, akkor ez milyen etnikumú lehetett.²⁴

²³ Ezt Jancsó Benedek, *Erdély története*. Cluj-Kolozsvár 1931. c. munkájához írt kiegészítő fejezetében veti fel, l. különösen 383. l. Hangtani okokból elveti Drăganu, *Românii în veacurile IX—XIV*, 426. l., 4. j., és Dacoromania VII (1931—33) 236. l. 1. j. Újabbán Pais arra gondol, hogy az Anonymus 24. és 25. fejezetében a *Blacus* ill. a *Blacorum* név szlávnyelvi fejlődésen átment török név, ezáltal azonban a tör. *bal* 'vág, üt' igének *-ku*, *-yu* képzős névszói származékának tartja. A *balku* ∼ *balxu* > *blach* népnév azután keveredett volna a román nyelvű *vlachok* nevével, miáltal a kétféle népelemre vonatkozó ismeretek is összezavarodhattak. Ha ezt a magyarázatot sikerülni fog történelmi érvekkel is alátámasztani, úgy a honfoglaláskori erdélyi oláh inkolátus meséjét újabb érzékeny csapás fogja érni (l. Pais érvelését: Magyar Nyelv XXXI—1935. 267. kk. l.).

²⁴ Marignolli XIV. századi *Relatio*-jában (l. Sinica franciscana I, 542. l.) olvassuk a következő fejtőrésre alkalmat adó sorokat: „Sem ergo primogenitus quia Rex et sacerdos, post patrem obtinuit medieta-tem orbis, scilicet totam Asiam maiorem que est a mari Albo ultra Ungariam, ubi nunc sunt *Olachi*, per rectam lineam totum illud imperium Usbec, Katay, Yndoas, Ethiopiam usque ad finem mundi.” A kiadó szerint Marignolli szövegéhez Fra Mauro mappája (l. ezt Yule-Cordier, *Cathay* II, 372. l.) szolgáltatja a földrajzi kulcsot. — Érdekes, hogy J. Peisker a Blacia major hagyományát nem teszi vizsgálat tárgyává, pedig az ő elmélete szerint az oláhok romanizált pásztorkodó altaji népelemek utódai (*Die Abkunft der Rumänen*. Graz 1917.) s így elvárható lett volna, hogy ebben a kérdésben állást foglaljon. Megelégszik Pachymeres (1242—c. 1310) kommentátorának idézésével, aki szerint a Konstantinápoly és Viza között telelő oláhokat Andronikus császár 1284-ben Kis-Ázsiába telepítette, nehogy a betörő tatárokhoz csatlakozhassanak (in partes eorum vitae similitudine ac forte originis tracti), ib. 32. l., és u. o. 2. j.

Ilyen előzmények után köszöntött be a renaissance, amely az oláhok eredetének kérdését is új megvilágításba helyezte. A XV. sz.-ban felbukkanó új elmélet keletkezésének számos olyan oka volt, amelyek már eleve meghatározták annak alkatelemeit és érvelési módját. A XV. és XVI. sz. Itáliájának Kelet-Európa iránti érdeklődése az a keret, amelyben a humanista tudósok az oláhságot is felfedezik mint nyelvi, etnikai és történeti problémát. Ezt az érdeklődést pedig — eltekintve attól az élénk kereskedelmi kapcsolattól, amely a feketetengeri génuai és velencei alapítású kikötővárosok és Itália között fennállott, elsősorban a Konstantinápoly elestével (1453) mindinkább fenyegető arányokat öltő török veszedelem táplálta. II. Pius pápát, akinek műveiben több oláh vonatkozású feljegyzés maradt fenn, pl. éppen akkor éri utól a halál, amikor Anconában hajóra szállni készül, hogy keresztes hadjáratot vezessen a török ellen. Abban a reményben, hogy a klasszikus ó-kor valamelyik zúgban elkallódva heverő irodalmi remekét, vagy fontosabb feliratos emlékét megtalálhatja, szintén több humanista kereste fel Európa Keletjét s így a Balkánt és Erdélyt is. Ezzel magyarázhatjuk, hogy már Bonfinius előtt és Aeneas Silvius Piccolominit is megelőzve más olasz humanisták is beleütköztek az oláh nép és nyelv eredetének kérdésébe s azt a maguk módja szerint próbálták megoldani.

Nem szorul részletesebb fejtegetésre az az általánosan ismert tény, hogy a reneszánsz történetírói a rendszeres forráskutatás és a forráskritika gyakorlati alkalmazásától még igen távol állottak, bármennyire is őket kell tekintenünk a modern történetírásnak a középkori hagyományokkal legtöbbször szakítani tudó úttörőinek. A rendelkezésükre álló forrásokat koruk hiányos ismeretszínvonalából folyó hézagos kritikával kezelik s gyakran apriorisztikus szempontok szerint aknázzák ki. Oklevelek kellő felhasználásának csak a csírái mutatkoznak náluk. Még felületesebben járnak el olyankor, amikor valamilyen problémával inkább csak per tangentem foglalatoskodnak, ahogy ez az oláhok származtatásának esetében történt. Ezzel a kérdéssel ugyanis egyikük sem foglalkozott önálló monográfia keretében s csak többé-kevésbé általános jellegű földrajzi művekben, útleírásokban és követi jelentésekben találkozunk idevágó fejtegetésekkel, hosszabb-rövidebb megjegyzésekkel. Mindez azonban nem változtat a következő igazságon: az oláhság dáciai eredetének legendája egy egész Európát átfogó hatalmas szellemi áramlat szárnyain helyezkedik el a köztudatban.

Mivel a humanista történetírók a Dácia kiürítéséről be-

számloló történeti adatokat (Vita Aureliani, Eutropius, Rufius Festus) nem tették megfontolás tárgyává, az oláhok között megforduló utazó humanisták pedig *sehol népi hagyományra nem bukkantak*, nem maradt más hátra, minthogy a legszembeszökőbb külsőségek után indulva vonjanak le klaszszikus műveltségük elemeivel tarkított következtetéseket. Ahhoz, hogy a reneszánsz korában Erdélyben már jelentékeny számban betelepedett oláhságot közvetlen genetikai kapcsolatba hozzák Traján gyarmatosaival bizonyára a középkor története iránt érzett ellenszenvük is hozzájárult, amelynél fogva már eleve is hajlandók voltak elhárítani minden olyan körülményt, amely ennek a közvetlen kapcsolatnak útjában állhatott volna. Az oláhság bevándorlása éppen abban a korban játszódott le, amely iránt a legkevésbé érdeklődtek, a középkorban, ennek utolsó századaiban. Ellenben kapva-kaptak azokon a tetszetős külsőségeken, amelyek kedvenc tételüket bizonyítani látszottak. Ez a tétel pedig a következő volt: Dacia Traiana római provincia volt a Kr. u. III. században, most pedig — t. i. a XV—XVI. században — szintén egy „elrontott” latin nyelvet beszélő nép lakik Erdélyben, *tehát* ott tanyázott az a III. és XV. századok közötti időkből is megszakítás nélkül. Ez a balhiedelem egészen a XVII. századig teljesen egyeduralkodó volt s Lucius az első, aki *De regno Dalmatiae* c. művében — szakítva a humanista hagyománnyal — határozottan kétségbe vonta. Érdekes, hogy az említett tétel a kontinuitás védelmében írott munkákban is mint bizonyító érv szerepel, holott egyszerű koincidenziáról van szó, mint ezt legutóbb Philippide szögezte le.²⁵

²⁵ *Originea Romînilor* I, 696. l.: „E însă o simplă coincidență”. Philippide röviden utal ennek az érvnek hamis voltára és kifogásolja Hunfalvy nyomán (v. ö. *Die Rumänen und ihre Ansprüche*. Wien und Teschen 1883. 265—58. l.), hogy Kiepert *Lehrbuch der alten Geographie* c. művében a magyar *deák* szó „latin” jelentéséből von le még nem engedhető következtetést a kontinuitás bizonyítására. Az ókori geográfának ez a kiváló ismerője ugyanis elkövette azt a baklövést, hogy *deák* szavunkat a *dák* népnévvel azonosította, s azt hitte, hogy az oláhok által megőrzött *dák* szó került nyelvünkbe. Ez a kontinuitás beidegződésének történetében egyike a legérdekesebb epizódoknak. A területi koincidenziát, mint a kontinuitás mellett szóló érvet Puscariuval szemben (l. erre Transilvania II—1929. Kny. 3. l.) nem fogadja el M. Friedwagner sem, *Über die Sprache und Heimat der Rumänen*. Zeitschrift f. rom. Phil. LIV (1934) 645. l. Régen Tamm is így írt: „...für uns spricht mit nicht zu unterschätzender Beweiskraft das nachmalige Vorhandensein der Rumänen in sämtlichen Gebieten des früheren Dakiens”

Az első olasz humanista, aki jóval Bonfinius előtt az oláhok között megfordult olaszok révén tudomást szerzett arról, hogy az oláh nyelvben sok latin szó fordul elő Poggio Bracciolini (1380—1459). Az 1451-ben megjelent *Disceptationes convivales* c. művében a Traján gyarmatosaira való emlékeztést és az oláh-latin szóhasonlatosságok tényét a következőképpen fűzi egybe:

„Apud superiores Sarmatas colonia est ab Traiano ut aiunt derelicta, quae nunc etiam inter tantam barbariem multa retinet latina vocabula, ab Italis, qui eo profecti sunt, notata. Oculum dicunt, digitum, manum, panem, multaque alia quibus apparet ab Latinis, qui coloni ibidem relictí fuerunt, manasse eamque coloniam fuisse latino sermone usam.”²⁶

Jellemző, hogy Bracciolini nem történeti források alapján állítja a dáciai kontinuitást, hanem szóbeli, vagy talán írásbeli értesülésre hivatkozik (ut aiunt). Az oculum (oláh ochiu), digitum (ol. deget), manum (pl. mână), panem (ol. pâne) stb. szavakból pedig azt következteti, hogy az ottmaradt kolónusok nyelvéből valók, mert az még eszébe se jutott, hogy az oláhok esetében a balkáni latinság északi irányú terjeszkedése révén jutottak az említett szavak a hajdani Dácia területére. A humanisták felfogásában a Kárpátok mindkét oldalán élő oláhság egy a barbárok tengerében a római kor óta fennmaradt latin sziget, aminek bizonyosságaképpen állandóan a nyelvi hasonlóság Dáciával kapcsolatban hamisan értelmezett érvére hivatkoznak. „Originem . . . Romanam loquela ostendunt” — mondja Flavio Biondo (1388—1463) is, az Egyházi Állam tudós titkára, akinek már a macedóniai arumunokról is voltak értesülései s akitől a pápává választott Aeneas Silvius is elsősorban szerezhette értesülé-

---

(i. h. 73. l.), ami teljesen megfelel Pușcariu és Pârvan újabb állásfoglalásának. Az itt idézett irodalom ismerőjének Pârvan következő soraihoz nincs szüksége kommentárra: „Și dacă mai adaogăm, că ei sunt așezați acum, în veacul al XIII-lea și al XIV-lea, tocmai acolo, unde au fost așezați strămoșii lor, Daco-Românii, te cuprinde mirarea, cum de n'au greșit după zece veacuri de lipsă de aici, ca să se așeze ceva mai la dreapta, ori ceva mai la stângă.” (*Inceputurile vieții romane* 12. l.).

²⁶ V. ö. Alexandru Marcu, *Riflessi di storia rumena in opere italiane dei secoli XIV e XV*. *Ephemeris Dacoromana* I (1923) 360. l. L. még a 359. l. 4. j.-ben közölt irodalmat, amelyből kiemelandő: R. Sabbadini, *Quando fu riconosciuto la latinità del rumeno* c. cikke, *Atene e Roma* XVIII (1915) No. 195—99, 83. kk. l.

seit a Dunától északra lakó oláhokra nézve.²⁷ Biondo már Hunyadi János oláh eredetéről is tud, ahogy a humanisták általában szívesen fedezték fel a kereszténység bajnokának életrajzában az ő elképzelésük szerint Rómához fűző szálat. A nyelvi hasonlóságon kívül feltűnt a humanistáknak az is, hogy a szláv népek, a bizánciak és a magyarok az 'italikus' jelentésben is használatos *Vlach* néven nevezik az oláhokat, amiből aztán azt következtették, hogy az erdélyi oláhok *italiai* latin kolónusok utódai. Azt még nem tudhatták, hogy Dácia gyarmatosításában éppen az italikus elemek játszották a legjelentéktelenebb szerepet. Arra nézve, hogy a *vlach* szóval kapcsolatban milyen természetű tévedéseknek voltak kitéve a humanisták, igen tanulságos Giulio Pomponio Leto (1425—1498) esete. A krími félszigetre utaztában érintette Lengyelországot is s ekkor tűnhetett fel neki, hogy a lengyelben a *włoch* itáliait jelent (v. ö. még tót, cseh *vlach*, szlovén *lah*, stb.). Mivel pedig ehhez hasonló néven hallotta nevezni az oláhokat is, a következő jellemző okoskodást kockáztathatta meg:

„Dacia, provincia est citra et ultra Histrum, nostro tempore dicitur Volochia (feltűnő itt az orosz hangalak, melyet Déloroszsországban hallott), incolae Volochi appellantur. *Volochia Italia quia Daci* (t. i. az oláhok) *Italice loquuntur.*”²⁸

Pomponio Leto tehát úgy gondolta, hogy az oláhokat és az általuk lakott területet azért nevezik *volochi*, *Volochia* néven, mert az oláhok itáliei nyelven beszélnek. Ez már mindenesetre sokkal tudományosabb magyarázata a névnek, mint Piccolominié, aki Flaccus római hadvezért teszi meg az oláhság névadójának, csak éppen figyelmen kívül hagyja azt a körülményt, hogy az oláhok nem Itália földjével kapcsolatban jutottak a neolatin nyelvcsaládba, hanem a balkáni romanizmus révén. A *vlach* szó tehát sok esetben szintén Itália képét idézte fel a humanisták lelkében, ami a szó elterjedésének és jelentéstörténetének mozzanatait figyelembe

²⁷ A. Marcu, ib. 362. l. Nem szabad csodálkoznunk azon, hogy sok humanista az oláh nyelv *italiai* jellegét hangsúlyozza több-kevesebb megszorítással. Raffaello Volterrano (1451—1522) szerint az oláh nyelv egy „lingua semiitalica”, Francesco della Valle szerint „poco diversa dalla nostra (sc. lingua) Italiana”, Ascanio Centorio pedig azt mondja, hogy az oláhok „parlano lingua Italiana, ma tanto corrotta, che appena si può intendere”, míg Possevinus szerint „havendo essi la lingua corrottissima dall'Italiano, o Latino” (v. ö. C. Isopescu, i. h. 11., 15., 36., 58. l.) stb.

²⁸ A. Marcu, i. h. 381. l.

véve éppoly egyoldalúság s ezért tudománytalanság, mint maga a kontinuitás meséje.

A mondottak alapján tehát szinte természetesnek tűnik fél Bonfinius következő vélekedése, különösen, ha a kontinuitás hirdetésének személyi okait is ismerjük önála: „Valachi enim e Romanis oriundi, *quod eorum lingua adhuc fatetur* ... E legionibus enim, et colonijs, a Traiano, ac caeteris Romanorum Imperatoribus, in Daciam deductis, Valachi promanarunt.”²⁹ Hogy mennyire tipikusan humanista észjárás eredménye a merő külsőségekből kikövetkeztetett folytonossági tan, azt a XV. sz.-i Laonikos Chalkokondyles bizánci történetíró példája bizonyítja, aki a törökök viselt dolgairól írott művében az oláhokról a következőképpen ír:

„A Pindosz-hegységbeli nép ugyanazt a nyelvet beszéli, mint a dákok (t. i. az északi oláhok), akik testvéreik. A dákok nyelve az itáliaihoz hasonlít, de annyira elrontott, hogy az itáliaiak csak nehezen értik meg. Azt azonban, hogy ilyen nyelvvel hogyan kerülhettek mostani lakhelyeikre, senkitől sem tudtam meg s tudtommal senki nem is emlékezik meg erről.”³⁰

Chalkokondyles az első tudós, akit gondolkodóba ejt az arumunok és az északi oláhok nyelvének azonossága s aki itáliai kortársaitól eltérően nem keres és talál mindjárt közvetlen összefüggést a „dákok” és Traján gyarmatosai között, ahogy ezt Poggio Bracciolini, Francesco della Valle, Raffaello Volterrano, Aeneas Silvius, Bonfinius s ezek nyomában még oly sokan tették. Mi sem könnyebb, mint a nyelvtudományi kutatások mai magaslatáról szemére vetni a humanistáknak, hogy a balkáni ösoláh nyelvből fejlődött északi oláh, arumun, isztriai oláh és megleni oláh nyelvjárárok szoros kapcsolatairól nem volt tudomásuk, hogy nem ismerték az albán-oláh kapcsolatok történetét sem és még annyi más a kérdés tudományos megoldását oly nagy mértékben befolyásoló tényezőt. Ők egy egészen más kornak a gyermekei voltak, akik minden gátlás nélkül nyilvánítottak véleményt olyan területeken, ahol a problémák felismeréséig sem juthattak el.

Az oláh nyelv „olaszságán” és az Itáliára emlékeztető *vlach* szón kívül nézetem szerint azonban még egy harmadik körülmény is közrejátszott abban, hogy a humanisták az erdélyi oláh folytonosság gondolatáig eljuthassanak. Azoknak

²⁹ Dec. II. lib. VII.

³⁰ Feltűnő rövidséggel — két és fél sorban — tér napirendre ez adat felett Onciul, *Tradiția istorică* i. h. 573. l.

az olasz utazóknak és keletjáró humanistáknak, akik a vajdaságok földjén és Erdélyben megfordultak, nemcsak az oláh nyelv olaszos és latinos csengésű szavai tűntek fel, hanem az is, hogy az oláh nép önmagát *Rumân*-nak nevezte. Ennek a névnek összecsengése a latin *Romanus*-szal valószínűsége lehetett a római kor emlékei után kutató tudósoknak s egyúttal utolsó kételyét is eloszlatta aziránt, hogy a magukat ilyen félreérthetetlenül római névvel jelölő emberek Traján gyarmatosainak közvetlen és autochton leszármazói ne legyenek. A már említett Francesco della Valle szolgáltatja az első irodalmi adatot annak bizonyításához, hogy a humanistáknak a név megőrzése feltűnt (*discesi da quelli antichi, conservano il nome de Romani*). A XVI. századtól kezdve azután se szeri se száma azoknak az említéseknek, amelyek a *rumân* névvel kapcsolatban a római korig viszik fel az erdélyi oláhság eredetét.³¹

³¹ L. az oláhok nemzeti nevének tárgyalásánál felsorolt adatokat, 36. l. Rengeteg ilyen természetű adatot idézhetnénk geográfiai munkákból, követi jelentésekből, útleírásokból, történeti munkákból stb. Schlözer *Allgemeine nordische Geschichte* c., a maga korában nagyhatású munkájában (Halle 1771. 252. l.) pl. a következőket olvassuk: „Diese Sprache gehet von allen übrigen Europäischen wesentlich ab: sie hat sehr viele lateinische Wörter, die man noch von den alten Römischen Kolonien ableitet, welche Kaiser Trajan hieher geschickt hat, und weswegen die Walachen auch sich selbst *Romunius* nennen.” Egy, a XVIII. sz. második feléből származó névtelen szerző szerint: „*Il est hors de doute que les habitans actuels de la Valachie descendent de la colonie romaine que l'Empereur Trajan établit dans ces contrées et quoique la Valachie n'ait plus été garantie que les autres pays du midy, des inondations et des invasions des Barbares, le nom Romain et la langue romaine s'y sont toujours conservées.*” (Monsieur de B***, *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie*. A Francfort et Leipsic. 1778. 18. l.). Huszti András vélekedését már azért is idéznünk kell, mert egy kolozsvári egyetemi tanár nem régiben mint tekintélyre hivatkozott reá a kontinuitás kérdésében! (V. Meruțiu, *Judeșele din Ardeal și din Maramureș până în Banat*. Cluj 1929. Din Lucrările Inst. de geografie al Univ. din Cluj. vol. V. 12. l.): „ama régi Római nyelvhez, amelyet mi Déák nyelvnek nevezünk, egy nemzetnek-is nyelve olyan közel nem járul, mint az Oláhoké. A melly bizonyos és tsalhatatlan jele annak, hogy ők Erdélyben a régi római Colóniáknak maradványai, a kikről röviden ezeket jegyezzük meg.

1./ben. Neve ennek a' Népnek a maga tulajdon nyelvén *Rumuny*, az az *Római* vagy *Romanus*...” (Ó és Ujj Dacia, azaz Erdélynek régi és mostani állapotjáról való *Historia*. Bétsben 1791. 135. l.). Dugonicson kívül idézhette volna Meruțiu még Bertalanffi Pált is, akit ugyan nem a *Rumân*, hanem a *vlah*, *lach* ~ *olasz* nevek összekeverése indított a következő fejtegetések megfogalmazására: „A' lakói Olá Országna

Hogy a kontinuitás elméletének terjedéséről fogalmat alkothassunk magunknak, vizsgáljuk meg például, milyen közvetítéssel került Gibbon, *The history of the Decline and Fall of the Roman Empire* c. művébe. Ehhez elsősorban tudnunk kell, hogy a humanista hagyományokra építő Toppeltinus *Origines et occasus Transylvanorum* c. Leydenben 1667-ben megjelent művecskéjében tartja ébren az erdélyi oláhság kontinuitásának tudatát.³² Ez a munka különben arról is nevezetes, hogy a vita Aureliani ismert értesítését: „Daciam... sublato exercitu ac provincialibus reliquit” így olvassa: „Daciam sublato exercitu, provincialibus reliquit”, ami által a mondat ellenkező értelmet nyer, de hogy a kötőszót nem lehet kihagyni, azt ugyanennek a szövegnek közvetlen folytatásában található „abductosque ex ea *populos*” is már eléggé bizonyítja. Ezt a Toppeltinust találjuk a XVIII. sz.-i d’Anville informátorai között is, a francia történészre viszont Gibbon hivatkozik, úgy hogy egy lépésről lépésre követhető filiációval van dolgunk. D’Anvillele egyébként Dimitrie Kantemirnak, a tudós moldvai fejedelemnek, a fia személyes kapcsolatban volt Párisban, ahol a fejedelemfi követi tiszttel töltött be.

A XVII. és XVIII. sz. moldvai krónikásainál (Grigorie Ureche, Miron és Nicolae Costin) ugyancsak a humanista felfogás érvényesül az oláh nyelv latinsága és a dáciai kontinuitás kérdésében, amit a lengyelországi jezsuita iskolák hatásának kell betudnunk, ahol az említett bojárok valamennyien tekintélyes erudícióra tettek szert. A havaselvei bojárok között Constantin Cantacuzino az első, aki szintén azt hirdeti, hogy a dákok nem veszték ki a római hódítás következtében s hogy az oláhok mindig Erdélyben laktak.³³

---

megint a mint Moldvának is sok nemzetekből elegyettek össze; úgymint Ráczokból, Örményekből, Bolgárokból, Tatárokból, de leg-többen vannak még-is az Oláhok, kik a’ Görögktől (sic!) *Mauro-Lachi, avagy feketé Olaszoknak* nevezetnek, a mint-is valóban azon Olasz Coloniáknak, vagy Nemzetségeknek maradéki, melyeket a’ régi Rómaiak ottan széllyel letelepítettek. (*Világnak két rend-béli rövid isméréte*. Nagy-Szombatban 1757. 753. l.).

³² Teljes címe és tartalmi kivonatára l. Veress, *Bibliografia română-ungară* I, 107. l., 203. sz. — V. ö. még Jancsó Benedek, i. h. I. 61. l., Philippide i. h. I, 422. l.

³³ Bővebben mindegyikről, Pușcariu, *Istoria literaturii române*. Epoca veche². Sibiu 1930., és az ott idézett részletes bibliográfiában.

2. Az eddig említett oláh szerzőknél a kontinuitás hirdetésének még nincsen programmatikus éle, a római eredet hangoztatása inkább a nemzeti hiúságnak egy fajtája, annak a tiszta örömmel az átélése, amelyet a rómaisághoz fűző szálak felfedezése tett lehetővé számukra. A XVIII. sz. második felében azonban ezen a téren is nagy fordulat következett be. Klain Sámuel, Sinkai György és Major Péter munkásságának megítélésében nem szabad felednünk, hogy ők annak a kornak a gyermekei, amelyben a felvilágosodás, majd a romantika új eszméinek hatására Európaszerte megindult a nemzeti öntudatosodás következményeiben beláthatatlan folyamata. A Rómával egyesült erdélyi oláhság sorából nőttek ki mindhárman s miután tanulmányaikat Bécsben a Sancta Barbara, illetve Rómában a De propaganda fide kollégiumban elvégezték a Klein János püspök szellemében működő balázsfalvi oláh gimnázium tanárai lettek, majd később a budai egyetemi nyomda cirill betűs oláh könyveinek a censorai. Sinkai György a sugalmazója az u. n. Supplex Libellus Valachorumnak, amely 1791-ben kerül az erdélyi országgyűlés elé s amelyben először jutnak írásbeli kifejezésre az elsősorban Anonymus krónikája alapján hamis jogalapra fektetett dákorumán politikai követelések. Akár Klain *Historia Daco-romanorum*-át, akár Sinkai *Krónikáját*, akár pedig Major *Istoria pentru inceputul Românilor* c. munkáját forgatjuk is, mindenütt a XV. sz. óta oly jól ismert mesét olvashatjuk: az erdélyi oláhok Traján legionáriusainak utódai, akiket a honfoglaló magyarok forgattak ki jogaikból és görnyesztettek rabigába.

Annak, hogy a kontinuitást mindmáig a hivatalosan is tanított nemzeti történelemben megtaláljuk — s ezt az irányzatot táplálja a kolozsvári tudósok programmatikus filológiája — az az oka, hogy ez a tanítás in statu nascendi került az oláh nyelv- és történettudományba. Mikor Sinkai és társai ezeknek alapjait lerakták, törekvéseikben nem annyira az igazi mult érdektelen megismerésének a vágya vezette őket, mint inkább az, hogy az erdélyi oláhság követeléseinek egy fiktív mult felidézésével nyujtsanak jogi támpontokat. Az az atmoszféra, amelyben az erdélyi triász az oláh nép multjáról elmélkedett, azonban nemcsak politikai feszültségénél fogva, hanem tudománytörténeti okokból sem volt alkalmas arra, hogy Sinkaiék sine ira et studio mélyedjenek el történelmi tanulmányaikban. Módszerükön éppen úgy nem látszik meg a XVIII. századi kritikai irányú forráskutatás nyoma, mint pl. a reformkor magyar történetíróinak romantikus szellemű és Horvát Istvánban kulmináló munkás-

ságán. A római tartózkodás kitörölhetetlen nyomokat hagyott lelükben s ott szerzett benyomásaik irányt szabtak későbbi gondolataik kialakulásának. Az örök városban közvetlen közelből szemlélhették Traján oszlopát s mint hajdan a humanisták, messzemenő következtetéseket vontak le nyelvüknek a latinnal és olasszal egybecsengő szavaiból, sőt Maior még az olasznál is „tisztább” latin nyelvnek tartotta az oláht. Így történhetett, hogy a nemzetiségi eszméktől fűtött dákoromán történetírók, az 1777-ben Budára áthelyezett egyetemen működő, a történelem segédtudományait kritikai alapon is művelni kezdő tanári kar tanításaiból sem közvetlenül, sem pedig közvetve nem sokat okultak. Igaz, hogy Sinkai évről-évre haladó krónikaszerűen szerkesztett oláh történetéhez, mint munkája címében is mondja — harmincnégy éven át gyűjtötte az adatokat s ezzel a maga korában Cornides Dániel és Benkő József elismerését is kivívta, a felhalmozott anyag kritikai feldolgozására azonban már teljességgel képtelen volt. Nem riadtak vissza a legbonyolultabb érveléstől sem, hogy a Dácia kiürítéséről tudósító adatok hitelét lerontsák,³⁴ de azért nem magyarázták meg, miért menti át Aurelianus a Dácia nevet a Duna jobbpartjára. Sinkai elfogultságára jellemző, hogy Sulzerrel és Engellel — a kontinuitás e két tekintélyes tagadójával — is sokat vitatkozott népe eredetéről, meggyőzni azonban nem hagyta magát. Ugyanilyen hatástalan volt Maiorra Kopitar bírálata. Kitartottak a mellett, hogy az oláhság őshazája Erdély, jobban mondva a hajdani Dacia Traiana s követőiknél is minduntalan felbukkan az a közelebről nem bizonyított és nem is bizonyítható állítás, hogy a magyarok és a szászok későbbi jövevények, akik az ott talált „öslakó” oláhoktól politikai jogaikból kiforgatták. A később nagy karriért befutó dákoromán kifejezést is Sinkai hozza divatba 1780-ban megjelent *Grammatica Daco-Romana* c. latin betűs nyelvtanával, de még szükségét érezvén az új műkifejezés megmagyarázásának, hozzáteszi: „sive Valachicae”. Ebben a névben az a hamis történeti szemlélet tükröződik, amely szerint az oláhok Dácia Trajánában a dákok és rómaiak keveredéséből keletkeztek.

Sinkaiék tanítása az erdélyi oláh őshazáról³⁵ lényegében

³⁴ V. ö. pl. Petru Maior ezirányú okoskodásaira Philippide i. h. I, 421., 676. l.

³⁵ Erdélyről Iorga is azt tartja, hogy „unzweifelhafte Wiege des rumänischen Stammes”, v. ö. Bărbulescu, *Individualitatea limbii române și elementele slave vechi*. București 1929. 4. l. Iorga zavaros történet-

akkor kezdett meginogni, amikor a nyelvtudományi kutatás fejlődésével egyidőben az oláh nyelv kapcsolatai szomszédaival, különösen az albánnal, mind világosabbá váltak. Lejárt azoknak az elméleteknek a kora is, amelyek a kontinuitás útjából az arumun nyelvet a „gleiche Ursachen, gleiche Wirkungen”³⁶ kényelmes érvével próbálták eltakarítani. Rösler nagyhatású *Romänische Studien* c. művének megjelenése után (Leipzig, 1871.) mindinkább bizonyosnak látszott, hogy a kontinuitás elméletét nemcsak történelmi érvekkel, de az egyre tisztább körvonalakban kibontakozó nyelvtudományi érvekkel is mindinkább sarokba lehet szorítani. Tomaschek és Miklosich ennek a munkának elolvasása után adják fel addigi véleményeiket s maguk is a kontinuitás tagadói lesznek.³⁷ Rösleriánusok voltak közvetlenül a *Romänische Studien* megjelenése utáni időkben a nagynevű romanista Gaston Paris, aki Jung *Römer und Romanen in den Donauländern* c. művét bírálta meg visszautasító hangon a *Romania* VII. kötetében, C. de la Berge, az első tudományos Traján-monográfia szerzője,³⁸ Eudoxie Hurmuzaki³⁹ a híres oklevélkiadó, hogy csak néhány olyan nevet említsünk, akiknek vi-

---

rói munkásságát bíralták: Philippide, i. h. I, 781. kk. 1. (a 793. lapon Philippide a *Geschichte des rumänischen Volkes* c. munkáról azt mondja kissé erős kifejezést használva, hogy az „o puzderie”), és Giurescu, *O nouă sinteză* stb. c. kritikai munkájában.

³⁶ Tamm i. h. 63–64. Nem vehetők komolyan az ilyenféle dilettáns megfigyelésen alapuló nyilatkozatok: „in dem ganzen Aussehen erscheinen die beiden Dialekte (t. i. az északi oláh és az arumún) als zwei verschiedene Sprachen, und ein Rumäne aus Bukarest vermag sich mit seinem Blutsverwandten von Bitolia kaum oder gar nicht verständlich zu machen” (Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes* I, 99. l.). Jungra nézve jellemző, hogy az arumún és az isztriai oláh nyelvről nem nyilvánít véleményt! Pič szerint „(mußte) durch gleiche Wirkung Gleiches entstehen, auf der Balkanhalbinsel, wie im alten Dacien” s a tetejébe még hivatkozik Kantemirre (*Beschr. d. Moldau*, p. 336.), aki már szintén szóvá tette, hogy egy oláh és egy cincár nem értik meg egymást (i. h. 202–203. l.).

³⁷ V. ö. az elsöre: *Über Brumalia und Rosalia*. Sitzungsber. — Wien. 1868., illetve *Zur Kunde der Hämus-Halbinsel*, ib. 1881.; az utóbbira pedig: *Die slavischen Elemente im Rumunischen*. Denkschriften — Wien 1862., illetve ib. 1879.

³⁸ *Essai sur le règne de Trajan*. Bibliothèque de l'École des Hautes Études. XXXII. fasc. Paris 1877. 68–70. l.

³⁹ *Fragmente zur Geschichte der Rumänen*. Bukarest 1878. A 44. l. jegyzetében Roessler művéről a következő megjegyzést olvassuk: „Eine ausgezeichnete, tiefgründliche, in den meisten Ansichten unanfechtbare Schrift”, v. ö. még Hunfalvy, *Az oláhok története* I, IX. l.

selői elfogultsággal nem vádolhatók. Az erdélyi oláh őshaza elméletének tanításával az európai nyilvánosság előtt az oláh tudósok közül először Ovid Densusianu — Gaston Paris tanítványa — szakított *Histoire de la langue roumaine* c. művében. Szerinte az oláh nyelv és az oláh nép lényegében a Dunától délre keletkezett, de Dáciában is számolnunk kell 'bizonyos római elemek' megmaradásával a légiók kivonulása után. Densusianunak határozott érdeme, hogy az oláh pásztorkodás történetével először ő foglalkozott érdemileg s bár részletkutatásainak eredményeivel nem mindenben érthetünk egyet, bizonyos, hogy az ezirányú kutatásoknak a kontinuitás szempontjából is fennálló fontosságára ő igyekezett először szélesebb alapon rámutatni.⁴⁰ Tévesnek kell tartanunk pl. azt a tételt, hogy az oláhok középkori pásztorkodó életformájából eo ipso az következik, hogy a Dunától északra és délre egyaránt éltek (au trăit).⁴¹ Szerintünk ugyanis abból, hogy a Kárpátokban és az erdélyi hegyekben az egész középkoron át megvoltak a pásztorkodás üzésének feltételei, még egyáltalában nem következik, hogy ott *oláh* pásztorok csakugyan megszakítás nélkül legeltették is nyájukat. Másszóval magának a pásztorkodásnak, mint foglalkozásnak bizonyos értelmű folytonosságából (mindig volt a Kárpátokban *valamilyen* pásztor nép) még nem következik, hogy a Dunától északra *mindig* voltak *oláh* pásztorok. Másrészt az sem állítható, hogy a kárpáti pásztorkodásnak mint ténylegesen gyakorolt életformának a folytonossága megszakítás nélkül állott fenn Decebáltól egészen a XII. sz.-ig, csak annyit lehet kétségtelen bizonyossággal leszögezni, hogy a nomád- és költözködő pásztorkodás tisztán fizikai feltételei (nyári és téli legeltetésre alkalmas térségek, klimatikus viszonyok stb.) voltak meg állandóan.

A nyelvtörténeti tények kényszerítő nyomása alatt az isztriai, az arumun és a megleni oláh nyelvjárásról ma már általában az oláh tudósok is azt hirdetik, hogy ezek a balkáni latinság folytatói.⁴² B. P. Hasdeu jóslata tehát: a „rösleri probléma” ügyét akkor fogják eldönthetni, ha előzőleg

⁴⁰ *Din istoria migrațiunilor păstorești la popoarele romanice. Extras din Buletinul Societății Filologice. București 1907.: Păstoritul la popoarele romanice. Insemnătatea lui lingvistică și etnografică. Extras din Vieața Nouă. București 1913.*

⁴¹ *Păstoritul*, 23—24. l.

⁴² Th. Capidan a balkáni nyelvek egyik alapos ismerője írja: „... az isztriai, megleni és az arumun oláhok a dákokóláhtól eltérőleg a balkáni romanizmus leszármazói” (*Revista Filologică*, 1927, 156. l.). A további irodalmat l. Friedwagner, i. h. 697—98. l.

tisztázni lehet az ősoláh nyelvből fejlődött ágazatok összefüggését és történeti fejlődését, részben megvalósult.⁴³ Ezeket ma már a Weigand úttörő munkásságát különösen az anyaggyűjtés szempontjából jóval meghaladó szakirodalom tárgyalja (monográfiák, szótárak, etimológiai szótárak, folklór stb.), amelynek alapján most már sokkal mélyebbrelátható pillantást vethetünk a két déli és a nyugati ágazatnak az északival fennálló kapcsolataiba. A komoly kutatás már végleg szakított azzal a nézettel, amely a négy főnyelvjárás szembeszökő egységét Hasdeu módjára egy közös etnikai bázissal próbálja magyarázni, viszont végleg elkönyvelte azt a megállapítást, hogy a ma egymástól tekintélyes távolságban továbbélő főnyelvjárások hajdan egy — ezideig egyértelműen még meg nem határozott — őshazából és egy közös nyelvi őstől származnak.⁴⁴

Ha azt vizsgáljuk, milyen szerepet játszik Dácia az eddigi őshaza elméletekben, úgy azt találjuk, hogy a kizárólagos dáciai, illetve erdélyi őshazát már véglegesen lomtárba helyezték. Az elsősorban oláh kutatók azonban a délre mutató nyelvi bizonyítékok nyomása dacára is igyekeztek — vajmi kevés sikerrel — a balkáni őshaza *mellett* ugyanakkor Dáciának is részt juttatni az oláh nyelv és etnikum létrejöttében. Vannak, akik az oláh őshaza területéhez csak Olteniát és a Bánságot számítják hozzá a hajdani római provincia területéből, vannak akik egész Dáciát, sőt újabban az egész Dunántúlt is. Az előbbiekhöz tartozik Hasdeu és az ő gondolatát az oláh-szláv nyelvészeti kapcsolatok sok tekintetben helytelen magyarázatával továbbfejlesztő Bărbulescu.⁴⁶ Az utóbbiak közül beérjük Pușcariu említésével,

⁴³ V. ö. *Din istoria limbei române*. București 1883. 28. l.

⁴⁴ Friedwagner szerint ez a nyelvi egység „das schwerwiegendste Beweisstück für eine lange süddanubianische Entwicklungsperiode des Rumänischen“, i. h. 661. l.

⁴⁵ *Istoria critică a Românilor*. București 1875. 305., 307. l., és *Strat și substrat*. București 1892. 5., 10. l.

⁴⁶ V. ö. ehhez *O rectificare pentru D. Prof. N. Drăganu*. Arhiva XLI (1934) 169—172. l. — Bărbulescu elméletének nemcsak az a hibája, hogy csak a IX. század utáni időkben tartja lehetségesnek szláv elemek átvételét az oláhba (in epoca *postpaleoslovenică*), hanem az is, hogy tisztán nyelvészeti spekulációkra épít. Nem magyarázza meg, miként maradhatott meg a romanizmus Erdély délnyugati sarkában, a Bánságban és Olteniában a szarmatákkal, nyugati gótokkal, taifálok, hunokkal stb. kapcsolatban. A szláv-oláh kapcsolatokról a legújabb kutatások figyelembe vételével jó képet nyújt Friedwagner, i. h. 687. kk. l.

aki szerint az oláh nyelv azon a hatalmas területen keletkezett, amely Dacia Traiana északi határától a balkáni latin-ság déli határáig és az Adriától a Fekete-tengerig húzódik.⁴⁷ Ő tehát az erdélyi kontinuitás elméletét merész elgondolással köti egybe a balkáni folytonosságával s a legkülönbébb, de egyáltalában nem meggyőző közlekedési lehetőségeket sorolja fel, hogy az északi ősoláhság (az ő elképzelésében az erdélyi oláhok ősei), a keleti ősoláhság (az arumunok és megleniták ősei) és a nyugati ősoláhság (az isztriai oláhok ősei) között egy ilyen óriási földrajzi területen fennálló „szoros kapcsolatot” (strânsă legătură) tegyen hihetővé. Szükségét érzi azonban annak, hogy a feltételezett szoros kapcsolatok ellenére — tekintettel az ő ősoláh területének mégis csak kiterjedt határait — ősoláh nyelvjárási sajátosságokat rekonstruáljon⁴⁸ s így nyelvészetileg is elfogadhatóvá tegye annak teljesen széteső határait. Ezekről az ősoláh nyelvjárási különbségekről e helyen csak annyit jegyzünk meg, hogy a bizonyosra vehetők korántsem olyan nagyszámúak, hogy miattuk a balkánfélszigeti őshazát a Kr. u. II.

⁴⁷ *Studii istroromâne*. II, 353. l., és később is: Transilvania II (1929) kny. 3. l. (v. ö. ezekhez a Deutsche Literaturzeitungban írt ismertetésünket, 1928. col. 369—371.). Hasonló nézeteket vall Iorga, *Études roumaines* I. Paris 1923. 18. l.; Pârvan, *Inceputurile* 12. l., és mások. Drăganu szememre veti, hogy Iorgát és Pușcariut fantasztáknak nevezem (Dacoromania VII—1931—1933, 196. l.), felhivom azonban a figyelmét arra, hogy egy ilyen — ismétlem fantasztikus nagyságú — őshazában Friedwagner sem hisz: „Diese auffällige Übereinstimmung hat H. Kiepert und auch Neuere *verführt*, an die nie unterbrochene Fortdauer der romanisierten Bevölkerung auf so *weitem Gebiete* zu glauben” (i. h. 645. l.). Idéznünk kell e helyen V. G. Chelaru nyilatkozatát is, bár ezzel esetleg a kolozsvári iskola híveinek neheztelését vonjuk magunkra: „Pe de altă parte, d. Drăganu duce o polemică nu fără patimă cu Melich, dar mai cu seamă cu Treml și Weigand, care au demascât fantezismul școalei dela Cluj și concluziile forțate, pe care se străduiesc să le scoată în sprijinul tezei ei.” Arhiva XLI (1934) 181. l. — A keleti provinciák összességét őshazának tartó tudósok különösen a Duna elválasztó szerepét szeretik a minimumra redukálni. Szerintünk ezt a kérdést nem lehet ilyen sommásan elintézni. V. ö. pl. Procopius adatát: Daciae proximus [Danubius] barbaros, qui ad sinistram habitant discludere incipit a Romanis dextram obtinentibus” (*De aedificiis Justiniani* IX).

⁴⁸ Zur Rekonstruktion des Urrumänischen. Beihefte zur Zeitschrift f. rom. Phil. 26. Heft. Halle a. S. 1910. 25. kk. l. Erős kritikával illeti nézeteit Bărbulescu, Arhiva XXIX (1922) 298. kk. l., és *Individuălitatea limbii române* 511. kk. l. Összefoglalóan mutatja be a kérdést Friedwagner i. h. 676. kk. l.

és III. század keleteurópai provinciáinak teljes latin nyelvterületével kellene azonosítanunk. Fel kell hívnunk a figyelmet már most arra is, hogy amennyiben a balkáni oláh őshaza kiterjesztése szükségessé válnék, úgy nem Dacia Traiana az egyetlen és szükségszerű kibontakozási lehetőség, hanem van erre mód dél felé is. A balkáni latin és görög nyelvterületet elhatároló Jireček-féle ismert határvonal⁴⁹ mélyen beidegződött képzelete hozta magával, hogy az ottani romanizmus csiráit általában ettől a vonaltól északra keresték. Újabban Patsch mutatott rá, hogy ez az elhatárolás túl merev és hogy a latin nyelvterülethez tartozott „wenngleich nicht geschlossen und officiel, auch ein beträchtlicher Teil des Südens der Halbinsel”,⁵⁰ Philippide pedig szintén a görög nyelvterületen gyűjtött össze latin helyneveket: Gemenos, Martis, Labellos, Piscinae, Titiana, Ulivula, Apis, Clementiana, Amantia, Marciana, Candida, Fasciae stb.⁵¹ Romanizmus volt tehát az említett határvonalon túl is, még pedig nemcsak a városokban, hanem minden bizonnyal azokon kívül is, falvakban és azokon a helyeken, ahol a költözködő és a nomád pásztorkodásnak földrajzi és éghajlati feltételei meg voltak. Ezzel természetesen nem azt akarjuk hangsúlyozni, hogy az ősoláhság a görög nyelvterület latin szigeteinek közelében alakult meg. Csak arra a lehetőségre mutatunk rá, hogy ebből a szempontból — ha nem is abban

⁴⁹ V. ö. erre Archiv f. slav. Phil. XV (1893) 98. kk. 1.; *Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters* I. Denkschriften—Wien XLVIII (1902) 13. kk. 1.; *Geschichte der Serben* I (1911) 38. kk. 1.; *Geschichte der Bulgaren*. Prag 1876. 66. l.; és a Thallóczy szerkesztette *Illyrisch-albanische Forschungen*-ben I (1916) 66. l. Valamivel délebbre helyezi ezt a határvonalat P. Skok is: „Une ligne imaginaire tracée de l'embouchure du Genusus (=lat. médiéval *Scampinus*, sc. fluvius > aujourd'hui en alb. *Skumbi*) dans la mer Adriatique, vers le milieu de la péninsule à *Presidio* (au sud de *Scupi* > skr. *Skoplje*), puis vers le nord-est près de *Serdica* > bulg. *Sredici* et à travers *Haemi-mons* vers les bords de la mer Noire constituait à peu près, la frontière entre le vaste territoire septentrional qui s'étendait jusqu'au Danube, territoire relevant originellement du latin balkanique, mais devenu entièrement slave, et celui qui englobait le territoire situé au Sud de la ligne de démarcation et dont une partie resta toujours purement grecque” (*Byzance comme centre d'irradiation pour les mots latins des langues balkaniques*. Byzantion VI—1931, 371—72. l.).

⁵⁰ *Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa* V. Sitzungsber. — Wien CCXIV Bd. I. Abh. 160—61. l.

⁵¹ *Originea Rominilor* I, 437. kk. 1.

a mértékben, mint az északi latin nyelvterület — a déli is játszhatott némi szerepet.

A kolozsvári iskola oláh őstörténeti nézeteivel általában szöges ellentétben állanak a már elhunyt A. Philippide iasi-i tudós két hatalmas kötetben egy hosszú élet szorgalmas munkájával összegyűjtött bizonyítékai és az ezekből levont következtetések.⁵² Dácia szerepe az oláh nép és nyelv megalakulásában önála a minimumra lecsökkentve jelentkezik. A történeti források lelkiismeretes szemmeltartásával és az oláh nyelv történetének a legapróbb részletekig való felkutatásával jut arra az eredményre, hogy a dáciai romanizmus, amennyiben még Aurelianus után is lehet róla szó, idővel elpusztult,⁵³ s így semmi része sem lehetett az oláh nyelv

⁵² I. m. I. *Ce spun izvoarele istorice*. Iași 1925. XL, 889. l., II. *Ce spun limbile română și albaneză*. Iași 1928. 829. l.

⁵³ „Din cauzele acestea sigur după părăsirea acestui teritoriu de Romani, populațiunea romană, cită va fi rămas într-insul și nu va fi fugit de-a dreapta Dunării, s-a stins cu vremea” (I, 420. l.). A dáciai vulgáris nyelvről és az ottani rómaikori helynevekről szólva szintén határozottan a kontinuitás ellen foglal állást (702—703. l.). Ezeket a helyeket elhallgatva, Drăganu — azt a látszatot óhajtván kelteni, hogy én Philippidét tévesen számítom a kontinuitás tagadói közé — az utóbbinak csak a következő nyilatkozatát idézi (*Originea Rominilor* I, 854 és nem 831, ahogyan Drăganu több helyen is idézi pl. *Daco-romania* VII, 204.; *Revue de Transylvanie* I—1934, 397. l., 2. j.): „Acest teritoriu s-a restrins, cind partea transdanubiană a Moesiei Inferior (partea depe lingă Dunăre a Munteniei și Moldovei, partea depe lingă Dunăre și depe lingă mare a Basarabiei până la Akkerman inclusiv) a fost părăsită de Romani pe vremea împăratului Maximinus (p. Chr. 235—238), cind Dacia și partea transdanubiană a Moesiei Superior (Oltenia, Transilvania, Banatul) au fost părăsite de ei pe vremea lui Gallienus (p. Chr. 268), și cind Pannonia Inferior (a cărei parte sudestică o forma actuala provincie Syrmien) a fost ocupată de Huni la anul p. Chr. 377. De aici înainte rominismul s-a dezvoltat numai în peninsula balcanică, pentru că populația romană rară din Moesia Inferior transdanubiană, cită nu va fi fugit de a dreapta Dunării, a dispărut în mijlocul barbarilor, iar populația mult mai deasă romană din Dacia din partea transdanubiană a Moesiei Superior și din sudestul Pannoniei Inferior a fost strămutată în mare parte de-a dreapta fluviului, iar cită a rămas pe loc, ori s-a contopit cu năvălitori, ori s-a păstrat până la venirea Rominilor de peste Dunăre, cu care s-a asimilat complet din punct de vedere al limbii.” E helyen tehát azt mondja Philippide, hogy a dáciai romanizált lakosság nagyrészt a Duna jobbpartjára lett áttelepítve, ami pedig helybenmaradt belőle, az vagy összeolvadt a barbársággal, vagy fennmaradt az oláhok bevándorlásáig, akikkel nyelvileg teljesen asszimilálódott. Ez a Drăganu által kiragadott idézet tényleg azt mutatná, hogy Philippide bizonyosfokú ellen-

kialakulásában. Philippide tehát szakít azzal az irányzattal, amely elismeri ugyan, hogy az oláh nyelv lényegében a Dunától délre keletkezett, de amely ugyanakkor hangsúlyozza, hogy a nyelvi sajátosságok a Balkánról mind átsugároztak Dáciába. Történésznek nem kell magyarázni, hogy az ilyen rendszeres és századokon át megszakítás nélkül tartó „átsugárzásnak” a négy oláh főnyelvjárás egysége által posztulált zavartalan feltételei nem lehettek meg s annak hangoztatásával, hogy a Duna sohasem játszott elválasztó szerepet a Balkán és a Duna északi vidéke között ezt az átsugárzási teóriát Európának éppen a keleti felében, ahol a népek vándorlása éppen az oláh nyelv gyermekkorában volt a legsűrűbb, egyáltalában nem lehet valószínűvé tenni. Densusanuval szemben tehát ebben a kérdésben Philippidének kell igazat adnunk.

Nem szabad azonban elhallgatnunk, hogy Philippide a kontinuitás tagadásának ellenére sem tartozik a „rösleriánusok” táborába. Csak abban egyezik Röslerrel, hogy az oláh őshazát a Dunától délre helyezi (az a latinság, amely az oláh nyelv alapját képezi, szerinte a III. és IV. sz.-tól kezdve *csak* a Balkán-félszigeten fejlődhetett tovább), az északi beszivárgás kezdetét azonban jóval korábban, már a hatodik század második felében lehetségesnek tartja. Az északi bevándorlás kettős hullám alakjában indult volna meg. Az egyik a Bánságba érve továbbvonulásának útjából kihagyta a Barcaságot és az Olt-vidéket s így jutott el Bukovinába, Moldvába és Besarábiába. A második pedig Munteniát, az Olt-vidéket és a Barcaságot öntötte el, úgyhogy a

---

mondásba keveredik önmagával (l. e jegyzet elejét), bár az *oláh* kontinuitást itt sem állítja, s csak egy *esetleges román* folytonosság elvi lehetőségét említi. A Dáciában maradt romanizált lakosság nyelvéről pontosabban az első kötet 659. lapján ír (ezt Drăganu szintén nem említi): „Azt, hogy a Duna balpartján maradt rómaiság az oláhok bevándorlásáig megtartotta-e nyelvét, vagy pedig azt valamilyen barbár nyelvvel cserélte-e fel, nem tudjuk. Ha *román* nyelvét megőrizte, úgy azt átvételek útján a bevándorló *oláhok*éhoz idomította. Ha pedig ezt a román nyelvét elvesztette és beolvadt, úgy részévé lett annak a gyér barbár (valószínűleg szláv és gepida, sőt helyenként talán még dák) lakosságnak, amelyre az oláhok telepedtek s amelyet eloláhosítottak.” Nyugodtan állíthatjuk tehát, hogy Philippide az *oláh* kontinuitást teljesen elveti s a *román* folytonossággal is csak mint egy több variánsban kínálkozó elméleti elgondolással vet számot. Philippide elméletéről tehát méltán írhatott így Densusanu: „...dar atunci de ce Philippide nu subscie, și în întregime, teoria lui Rösler?” (Grai și Suflet IV—1930, 399. l.).

XIII. században, amikor az oláh bevándorlás Rösler szerint még csak kezdeti stádiumát élte, az oláhság mai földrajzi elhelyezkedése — mondja Philippide — már teljesen kialakult volt. Ennek a korai datálásnak azonban megvan az a nagy hibája, hogy az ősoláhság földrajzi egységének megbonnlását olyan időre teszi, amikor még nem lehet szó az ősoláh nyelv olyan fokú dialektális tagozottságáról, amely az északra vándorló oláhok, az arumúnok, továbbá az isztriai és megleni oláhok mai nyelvében megnyilvánuló egységet megmagyarázhatná. Az Alduna mellékén született és latinul író Jordanes századában a közoláh (a négy ágazat nyelvében még az őshazából származó) nyelvi sajátosságok még nem lehettek kifejlődve, ha tehát már a hatodik században széjjelvándoroltatjuk az ősoláhságot, úgy ennek további egységes nyelvi evolúciója rejtély marad. Ehhez járul még az a nehézség, hogy a négy főnyelvjárás egy a geográfiai egység korába visszanyúló, tehát közös szláv hatás biztos nyomait is mutatja. Igaz, hogy a közös szláv hatás alsó határának a VI. századot számítjuk, általában azonban senkinek sem jut eszébe, hogy a szláv hatás intenzitását már ekkor olyan fokúnak képzelje el, hogy ebből a négy ágazatra egyidőben gyakorolt befolyást még lehetne érteni.⁵⁴

Egészen sajátos eredményekre jut Dáciát és az oláh őstörténetet illetőleg Nicolae Drăganu kolozsvári professzor legutóbb megjelent vaskos munkájában,⁵⁵ amelyről mindezekelőtt azt igyekszik elhíttetni, hogy nem akar polemikus jellegű lenni.⁵⁶ Elméletének tengelyében az az apriorisztikus

⁵⁴ Philippide úgy látszik érezte ennek az érvnek a nyomását, mert bár bizonytalanul, de mégis már az V. században lehetségesnek tartja szláv elemek átvételét, v. ö. i. h. II, 233. l. 3., és ehhez Friedwagner i. h. 675. l., 1. j., és 687. kk. l. A kérdés eddigi irodalma után ítélve az ötödik századi terminus a quo (ezt fogadta el Densusianu is, *Histoire de la langue roumaine* 241 l.) túl korainak minősíthető.

⁵⁵ *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și a onomasticeii*. Ac. Rom. Studii și cercetări XXI. București 1933. E könyv eredményeit minden kritika nélkül teszi magáévá Gr. Nandriș, *O Wędrówce Rumunów na terenie zachodnio-słowiańskim* c. cikkében. *Slavia Occidentalis* XII (1933) 254—258. l.

⁵⁶ V. Gr. Chelaru recenziójából idézzük erre nézve a következő sorokat: „... d. Drăganu duce o polemică nu fără patimă cu Melich, dar mai cu seamă cu Treml și Weigand, care au demască fantezismul școalei dela Cluj și concluziile forțate, pe care se străduiesc să le scoată în sprijinul tezei ei. Dealtfel și'n cazul de față, într'o anumită măsură, lipsește spiritul obiectivității...” Arhiva XLI (1934) 181. l. Drăganu obiectivitățiiának megmutatására álljon itt e kiragadott specimen: „și am fi așteptat să vie Ungurii din stepele Asiei să ne învețe

tétel áll, hogy az oláhság úgyszólván az egész történeti Magyarország területén, tehát nemcsak Erdélyben, hanem ezen kívül is mindenütt megelőzte a honfoglaló magyarságot. Nem tudjuk mennyiben tudományos egy olyan szempont, amely a prioritás bizonyítását tudományos célnak teszi meg, a helyett, hogy ez sikeres bizonyítás esetén mint *eredmény* jelentkeznék.⁵⁷ Drăganu érzi, hogy merész vállalkozása csak úgy fog a siker némi látszatával járni, ha az olvasót előbb a néha terjedelmes erudícióval kikoholt magyarázó ötletek záporával kábítja el. Ezért minden emberileg kigondolható hely- és személynév magyarázattal megpróbálkozik, hogy „bizonyító” anyagának terjedelmét növelje, a helyett, hogy kevés, de megbízható adattal operálna. Soha tudományos igényekkel fellépő munkában nem szerepelt annyiszor a „poate, ar putea fi”, stb. megszorítás, mint éppen ebben. Ügyvédi fogásnak kell tartanunk azt az eljárást, hogy ugyanazt a dolgot egyszer egy enyhítő „poate” kíséretében emlegeti, máskor pedig mint biztos, módszeres kutatással elért eredményt.⁵⁸ Egészen tudománytalannak kell tartanunk azt

cultura viței de vie” (i. h. 384. l., és Dacoromania VII, 215. l.). Az oláh tudós nem ismeri a magyar őstörténeti kutatások újabb eredményeit, amelyek szerint a magyarság őshazája valahol Kelet-Európában volt az Urál-hegység vidékén, l. Németh Gyula, *A honfoglaló magyarság kialakulása*. Budapest 1930. c. alapvető művét és Ferenc Eckhardt, *Introduction à l'histoire hongroise*. Avec un avant-propos de M. Louis Halphen professeur à l'Université de Bordeaux. Paris 1928. Bibliothèque d'études hongroises I. 12. l. és a 16—18. lapokon közölt irodalmat.

⁵⁷ Drăganu nem elégszik meg azzal, hogy a magyarok oláhokat találtak Magyarországon, hanem azt is tudni véli, hogy ezek „în locuințe statornice și în organizații politice și militare” éltek (588. l.). Jellemző a módszerére az ilyenféle kijelentés is: „Cum am amintit dela început, am avut în vedere numele de origine veche slavă *numai* unde și întru cât am avut nevoie să dovedesc *prioritatea Românilor* față de Unguri și Sași” (596. l.). Ez tudományos szempont?

⁵⁸ Pl.: „...numele lui Kocel, după toată probabilitate, este de origine romanică, poate chiar românească (43. l.), de „...ce este drept, nu putem vorbi de o origine românească sigură a numelui prințului Kocel” (82. l.). Ezek után az 588. lapon mint „concluzie” szerepel az, hogy oláhok Pannóniában 850 óta mutathatók ki! Más példa, A 151. lapon a győrmegyei *Scequ* (Wencel, Cod. dipl. Arp. I, 32; Ortvay, *Magyarország régi vízrajza* II, 199) mint „*nesigur*” szerepel, a 153-ik lapon azonban a *Szaka* állítólagos oláh eredetét „ne-o dovedește și *Scequ* din alveus salsuginis, que dicitur *Scequ*” a. 1086 din com. Győr.” Ha Drăganu tudná, hogy mit jelent a „salsugo”, úgy bizonyára a magyar *szék, szik, nitrum* szóval magyarázná ezt a nevet. Az olyan emberrel, aki a tudománytalanságnak ezt a tiszteletreméltó fokát érte el, minden vita céltalan, mert különben is elemi dolgokról van szó. — Néhány pél-

az eljárást is, hogy a Kelet-Európa történetében *Romanus* ill. *Vlachus*, *Valachus* néven emlegetett népeket az esetek túlnyomó többségében az oláh őstörténet számára sajátítja ki, s ezzel a pannóniai, dáciai és balkáni romanizmus középkori történetének számos problémáját egy mindenható oláh formulára leegyszerűsítve az ősoláhságot megteszi Kelet-Európa leghatalmasabb népének. Ennek a mindenható oláh formulának szemszögéből nézi a krónikák mindazon adatait, amelyeknek vitairodalmában többek között a rumun-oláhokkal való azonosítások gondolata is felmerült többé-kevésbé határozott formában (Nestor, a két Anonymus, stb.), s amelyekről könyvünk más helyén szólunk bővebben.

dát idézünk még itt annak megmutatására, hogyan próbál Drăganu a dunántúli ősoláhság elméletének nyelvészeti alapot teremteni (erdélyi magyarázataival könyvünk más helyén foglalkozunk). Oláhoknak tartja a tihanyi apátság jobbágysai közül a következő néven feljegyzetteket: *Ciot*, *Chot*, *Curt*; az utóóbihoz megjegyzendő, hogy az oláhban „rövid” értelemben csak *scurt* ismeretes: v. ö. még albán *škurtë* > arumun *șcurt*, olasz *corto*, *scorto* (nem fogadja el Chelaru sem, Arhiva XLI, 182. l.); *Buine* szerinte „evident identic cu *Bunea*”, ugyanakkor azonban idézi Pușcariut, aki valószínűbbnek tartja a név szláv eredetét, s mi Drăganu figyelmébe ajánljuk még az orosz *Bunja* alakot is (I. Tupikov, *Slovar drev.-russk. lič. im.* A csehben Kniezsa kollégám szíves közlése szerint a *Buñ*, *Buno*, *Buñe* név a XII. sz. óta mutatható ki, I. Miklosichon kívül még Friedrich, *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae indexét.*). Egy *Bun* nevű ember fivéreit pl. *Bleho*, *Sdzilavs*, *Milota*, *Havvel* néven említi (Friedrich I, 327.). A bakonyi apátság jobbágysai között oláhok lehetnének szerinte *Thati* < *tatä* „apa” (gyermeknyelvi szó!), *Grossus* < *gros* (egyéb lehetőségek: olasz *grosso*, francia *gros*, közép-latin *grossus*, sőt még a latinos végzettel ellátott német *gross* is nem kevesebb joggal!), továbbá *Chuka*, *Chula*, *Fot*, *Boch*, *Chuth*, amelyek a fentiekkel együtt részben egytagú, részben pedig igen sokféleképpen magyarázható nevek. Drăgannak az oláh eredet a legszimpatikusabb. Úgy érezzük, hogy a fülnek gyakran a kelleténél nagyobb szerep jut az etimológiáiban. Az a tény, hogy az oláh nyelvi szavak nyelvtörténeti okoknál fogva neolatin és szláv nyelvek megfelelő szavaival tüntetnek fel hangzásbeli rokonságot, alkalmat ad neki arra, hogy bizonyos esetekben az oláh eredet lehetőségét hangoztassa sokatmondóan, de — mintegy a kritikának elébeugrva — nem a legteljesebb határozottsággal. Azt is megteszi, hogy egyes helyneveknek csak egyik darabját „magyarázza”, az ilyeneket úgy vágja ketté, hogy egyik felük oláh lehessen, a másikkal meg nem törődik. Így a zalamegyei *Mécsásza* dülönévről, amelyet hol *Mecsásza*, hol meg *Mécsásza* alakban emleget, csak annyit állapít meg, hogy ebben az oláh - *easă* nőnemképző van meg. A veszprémmegyei *Gamásza* szintén ebbe a kategóriába tartoznék, töve pedig az állítólagosan oláh eredetű *Goma* személynév volna. A zalalövői *Genásza* (recte *Génásza*) szerinte azonos az oláh *Găneasă* névvel, ezt azonban csak

Pannónia bevonása az oláh őshaza területébe természetesen azzal az obligóval jár, hogy Drăganu ennek a hipotézisnek megfelelő álláspontot foglaljon el az oláh őstörténettel összefüggő egyéb kérdésekben is. Az albán-oláh kapcsolatok újszerű magyarázatához kapóra jön neki Philippide fel fogása, amely szerint az albánok sem a trákok, sem az illirek utódai nem lehetnek, hanem Pannóniából vándoroltak

akkor volna szabad az oláhból magyaráznunk (jelentése *Gane* felesége volna), ha az előbbi kettő oláh eredete is bebizonyosodnék. Az is baj, hogy mindhárom név csak a múlt században lett feljegyezve (a *Gamá-szát* először Lipszky, a másik kettőt pedig még később Pesthy Frigyes említi először). Feltűnő továbbá, hogy a férj nevéből képezett nőnevek a hímnemű alak határozott és nem a határozatlan formájához veszik fel az *-easă* képzőt, pl. *Voiculeasă* (*Voicu* felesége, v. ö. Dacoromania VI—1929/1930, 527. l. 1. j.) és *Ghicleasă* (a *Ghica*-család nőtagja, v. ö. Petrescu, *Calea Victoriei*². București é. n. Editura „Națională”, 69. l.); erre a *ritka* képzésmódra különben nem is ismerünk más példát. A *Pula* helynév Drăganu szerint az oláh *pula* „penis”, hogy egyeztetni össze azonban ezt a cseh „*Pula* avus Willalmi” (Friedrich I, 163.) és az orosz *Pulov* (Tupikov 713. l.) stb. fajta adatokkal? A veszprémmegyei *Románd*-nak semmi keresnivalója sincs Drăganu könyvében. *Román* nevű szőlő-hegy különben Zalăban is van (Pesthy LXVI, 42. l. r^o. Magyar Nemzeti Múzeum), amely szintén a nálunk is járatos *Román* személynévvél függ össze. Egy régi adatot említ erre pl. Holub József (*Zala megye története a középkorban* I, 83. l.); Román és Pósa nemesek 1251-ben hivatalos ügyben az országbíróhoz fordulnak. Látnivaló tehát, hogy Drăganu módszerével cseh és orosz területen is a siker látszatával lehetne dolgozni, esetleg a Romanov dinasztiát lehetne összefüggésbe hozni egy „poate” kíséretében az oláhokkal. Ellenben érthető, hogy Weigand, *Die Namen der rumänischen Judei im Altreich* c. dolgozatában (Balkan-Archiv IV—1928, 175. l.) a *Roman* név magyar eredetiségével számol.

A Drăganu által tárgyalt dunántúli helynevek között a *Drumoly*-t gondoltam olyannak, amelyről némi valószínűséggel állítható az oláh eredet (v. ö. Századok 1934. 4—6. sz. Kny. 8. l., és Revue des Études Hongroise VIII—IX—1933, 375—76. l.). Ezt a XVI. sz.-ban felbukkanó vasmegyei helynevet (1555, 1556: *Drumol*, később *Drumoly*, *Drumol*, *Drumái*; ném. *Drumling*) Schwartz Elemér nem tartja németnek (A nyugatmagyarországi helységnevek², Budapest 1933, 218. l.) s inkább Steinhäusernek ad igazat, aki szerint a *Drumoly* egy horvát *Drumovlje-ből való. Mivel ebből a magyarban inkább *Drumolyát* várnánk, utaltam arra, hogy az oláh *drum* (a szó a szerb-horvátban is megvan) határozott alakjának a *drumul*-nak figyelembe vétele esetén ez a nehézség el-esné, bár ekkor is inkább *Drumuj*-t várnánk (v. ö. *Lupuj* < *Lupul*, *mutuj* < *mutul*, *prosztuj* < *prostul*, *prunkuj* < *pruncul* stb.). A kérdés megoldását Kniezsa kollegámnak köszönhetem, aki figyelmeztetett arra, hogy a mai *-ovlje* képző régebben használatosabb volt a hímnemű *-ovljь* alakban, s így a *Drumoly* egy horvát *Drumovljь alakból kifogás-talanul magyarázható.

le a Balkánra. A többi elméletet elvetve⁵⁹ Drăganu az utóbbinak helyességében hisz és lehetségesnek tartja, hogy a Moesia Superiorból és Moesia Inferiorból Pannóniába irányuló oláh expanzió révén is belekerülhettek albán elemek az oláh nyelvbe. Ezzel nem egészen összhangban ejti meg választását a rotacizmus ($n > r$) eredetét magyarázó elméletek között, s kissé meglepő, hogy miután az albán elemek átvételét Pannóniában is lehetségesnek tartotta, az albán és oláh rotacizmus közötti összefüggésben nem hisz. Az oláh nyelv szláv elemeinek vizsgálatában is megpróbál új lehetőségekre rámutatni és hangsúlyozza, hogy ezután majd figyelemmel kell lenni az esetleges csehszlovák (sic!), valamint szlovén elemekre is. Az oláh terjeszkedés elbírálásánál — mondja — nem szabad felednünk, hogy a Felvidékre és Erdélybe Pannónia felől is vonult egy út!? Ami a magyar-oláh érintkezések legrégebbi területét illeti, úgy azt szintén nem Erdélyben és az oláh vajdaságokban kell keresnünk, hanem Pannóniában, mert a magyarok a XI. századig el sem jutottak Erdélybe. Ez az utóbbi állítás azonban ugyanakkor Anonymusról vallott nézetével hozza ellentmondásba. Nem tudjuk ugyanis megérteni, hogy ha hitelesnek kell tartanunk a Gelou fejedelem erdélyi földjéről szóló részt, miért ne volna ugyanolyan hiteles Anonymusnak az az értelmezése is, hogy Töhötöm vitézei Gyalut a Kapus-patak mellett megölték, az erdélyi oláh vezér földjét pedig Szent Istvánig Töhötöm ivadécai birtokolták. Mi is hivatkozhatnánk Anonymusra, azt mondván — Drăganu módszerét átvéve — íme a krónikás szavai bizonyítják ékesen, hogy az oláh-magyar nyelvészeti kapcsolatok Erdélyben már a honfoglalás korában megindultak s szép képet festhetnének arról az idillikus egyetértésről, amely akkor magyarok és oláhok között uralkodott, mivel Anonymus szerint Gelou népe önként békejobbot nyújtott a magyaroknak és hűségét Esküllő mellett esküvel erősítette meg. Csakhogy ilyen primitív módon ma már nem lehet a komoly tudomány ügyét szolgálni.

Dáciát illetőleg, amely jelen munkánkban elsősorban érdekel bennünket, Drăganu azt a nézetet vallja, hogy a kiürítés után ottmaradt ősoláhok (sic! străromâni rămași în Dacia⁶⁰) valószínűleg igen kis számban voltak s ezek közül

⁵⁹ L. ezekre N. Jokl *Albanisch* c. fejezetét a W. Streitberg által kiadott *Geschichte der indogermanischen Sprachwissenschaft* II. Die Erforschung der indogermanischen Sprachen III. Slavisch-Litauisch, Albanisch. Strassburg 1917. kötetében 117. kk. 1., és Philippide i. h. II, 799—802. l.

⁶⁰ V. ö. Dacoromania VII, 222. l.

is sokan a barbárokhoz asszimilálódtak (kíváncsiak volnánk, hogy mégis mennyien maradhattak ő szerinte s hogy milyen kapcsolataik lehettek a Dácián kívüli elsősorban balkáni romanizmussal). Ez tehát más szavakkal azt jelenti, hogy az erdélyi oláhság zöme bevándorlás révén került ebbe az országrészbe, ahol még találtak valamelyes a III. sz. óta ott élő *szintén oláh* népelemet. De a hangsúly nem annyira annak firtatásán van önála, hogy ezek a romanizált elemek hogyan beszélhettek *oláhul*, mint inkább annak hangsúlyozásán, hogy az admigráció már a magyarok megérkezése előtt tetemes arányokat öltött volt s a XIII. sz.-ban már tulajdonképpen be is volt fejezve. Ezt a nézetet, amelyet különben Philippide is vall, közelebből is meg fogjuk vizsgálni s egyelőre csak annyit jegyzünk meg, hogy III. Endre királynak 1293. évi oklevele már magában véve is elégséges volna megcáfolására. Ebben az oklevélben ugyanis (Philippide nem ismeri, Drăganu elhallgatja) arról van szó, hogy a király az ő tulajdonát képező oláhokat visszaparancsolja a magánbirtokosok és az egyházi birtokosok földjeiről Székes nevű birtokára: „universos Olacos in possessionibus nobilium et quorumlibet aliorum residentes ad praedium nostrum regale Szekes vocatum ordinassemus revocari reduci et etiam compelli redire invitos”.⁶¹ Ha tehát a XIII. század végén az akkor már Erdélyben lakó összes oláhokat (universos Olacos) mind egyetlen királyi birtokra, a mintegy 36.000 katasztrális holdat felölölő és Gyulafehérvártól keletre eső Székás-völgybe akarták telepíteni, úgy ez azt jelenti, hogy az akkori oláhság létszámát nem szabad túl magasra becsülnünk. Az olyan áltudóssal pedig, aki okleveles bizonyítékokkal szemben zavartalanul tovább hirdetői tisztán érzelmi és nem tudományos alapra helyezett meggyőződését, minden vita felesleges, amint ezt már Skok is hangoztatta Diculescu dákoromán makacsságával szemben. Az oláh bevándorlás kezdeteivel könyvünk más helyén foglalkozunk bővebben.⁶²

⁶¹ Zimmermann—Werner, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen* I, No. 264. Részletesebben tárgyalta már Hunfalvy, *Az oláhok története* I, 381. kk. I., v. ö. még János Székely, *Roumains et Hongrois en Transylvanie*. *Revue des Études Hongroises* VI (1928) 274. l.

⁶² Nem volt és nem is lehetett volna szándékunkban az oláh kérdés egész irodalmáról beszámolnunk e fejezet keretében. Összefoglalóan tárgyalták a kérdést: Karel Kadlec, *Valaši i valašské právo v zemích slovanských a uherských*. V, Praha 1916. (I. a *Počátky rumunského národa* c. fejezetet, 11—82. l., továbbá *Deutsche Literaturzeitung* 1918.,

IV.

A DÁCIAI LATIN-OLÁH FOLYTONOSSÁG ELLEN SZÓLÓ POZITÍV ÉS AZ EZEKET SZERVESEN KIEGÉSZÍTŐ NEGATÍV ÉRVEK.

1. A latin nyelvet Kelet-Európában csak pásztornép őrizte meg tartósan. A balkáni romanizmus három rétege. Az ősoláhság életformája. — 2. Az oláh nyelv helye a balkáni nyelvcsaládban. Az oláh nyelv trák—illír elemeinek problémája. Az albán—oláh kapcsolatok vallomása. — 3. A dél-szláv—oláh kapcsolatok vallomása. — 4. A helynévi érv. — 5. Az oláh nyelv ó-germán elemeinek kérdése. — 6. Az oláh—északi-szláv kapcsolatok vallomása. — 7. A magyar—oláh kapcsolatok kezdete.

1. Aki a dunai limes szerepét ismeri a Dácia feladását követő századokban és szem előtt tartja a római birodalomnak a barbárokkal szemben követett stratégiai elveit, továbbá a római kultúra anyagi és szellemi vívmányai iránt táplált megbecsülés lassú kifejlődését a barbároknál, az nem kételkedhetik abban az alapvető igazságban, hogy a limesen kívüli és a limesen belüli romanizmus sorsában nem a párhuzamos vonások a döntők, hanem azok, amelyeknek következtében a dunáninnen és a dunántúli romanizmus sorsa merőben különböző módon alakult.

699. kk. 1.); Bărbulescu, *Nașterea individualității limbii române*. Arhiva XXIX (1922) 322. kk. 1.; Philippide, *Originea Rominilor* I, 662. kk. 1., és Friedwagner, *Über die Sprache und Heimat der Rumänen*. Zeitschrift f. rom. Phil. LIV (1934) 641. kk. 1. A kontinuitást hirdető Seton-Watsonnal szemben a bevándorlási elmélet híve Van Wijk, *Taalkundige en historische gegevens betreffende de oudste betrekkingen tussen Serven en Bulgaren*. Mededel. der kon. Akad. van Wetenschappen. Afd. Letterkunde, deel 55. Serie A. No. 3. Amsterdam 1923. 16. l. (v. ö. Studi Rumeni IV—1929/1930, 158. l., ahol Tagliavini tévesen azt hiszi, hogy Van Wijk kereste először az oláh őshazát a Nis—Szófia—Üszküb három-

A dáciai romanizmus elpusztulását, szemben a pannóniai romanizmus és különösen a balkáninak rövidebb-hosszabb időre terjedő megmaradásával, szerintünk elsősorban az a tény magyarázza, hogy Dácia kiürítésének pillanatában a birodalom még teljes életerejének birtokában volt s a Duna mögül aránylag nyugodtan nézhetett farkasszemet az új limes mögött állandósuló barbár veszedelemmel. „Dácia kiürítése nem a haláltusáját vívó rómaiság elfásult és tehetetlen generációinak rabságba hajtása, mint ez 400 év után kezdetét vette” — írja Alföldi¹ — „hanem egy aktív nagyhatalom öntudatos intézkedése.” Dáciával szemben, ahol a római uralom „ist nur eine ungefähr 150 Jahre umfangende kleinere Episode in der Geschichte des Romanismus an der Donau”,² az impérium hatalma Pannóniában csak a IV. sz. végén kezd megszűnni először Valeria, majd a többi részek fokozatos elvesztésével.³ Az itteni romanizmus tehát Dácia

szögben). Nem hisz a kontinuitásban egy másik holland tudós, Marius Valkhoff sem, *Latijn, Romans, Roemens*. Amersfort 1932. 10—11. l. Különös kommentárt fűz ehhez a dolgozathoz Iorga: „Il est regrettable que M. Valkhoff, aidé, du reste, par beaucoup de Roumains, n'accepte pas, malgré la masse énorme d'arguments (a mi aláhúzásunk) que des générations ont accumulés, la permanence des Roumains sur la rive gauche du Danube.” *Revue Historique du Sud-est européen* X (1933) 75. l. Elveti a folytonosság tanát Melich is, *A honfoglaláskori Magyarország*. Budapest 1929., v. ö. különösen 303. l., és Hóman, l. Hóman—Szekfű, *Magyar Történet* III. köt. 450—452. l. Az aldunai gót államban „einheimische romanische Bevölkerung”-ról beszél Gamillscheg, *Romania Germanica* I. Berlin und Leipzig 1934. 300. l. Az oláh kérdéstől távolabb álló szakemberek gyakran a kontinuitást a bevándorlással összebékítő admigrációs megoldást választják, l. pl. A. Wirth, *Der Balkan. Seine Länder und Völker in Geschichte, Kultur, Politik, Volkswirtschaft und Weltverkehr*⁴. Stuttgart—Berlin—Leipzig 1924 (v. ö. Dacoromania IV, 1270—72. l.). A régebbi irodalom összefoglalását l. A románság őshazája és a kontinuitás c. tanulmányom függelékében.

¹ V. ö. Egyetemes Phil. Közl. LIV (1930) 83. l., és *Revue des Études Hongroises* IV (1926) 188. l.: „Assurément, si l'on considère le moment où, après un siège d'un siècle et demi, les Huns et les autres Barbares ont balayé les fortifications minées et croulantes du Danube, ou si l'on prend l'époque où les Germains occupèrent à leur aise les pays d'Europe aux civilisations florissantes, les conditions sont tout autres: il n'y a plus alors d'endroit où l'on puisse se réfugier puisque partout le même sort attend les Romains; aussi restent-ils sur la glèbe natale, se mêlant peu à peu avec les conquérants.”

² Jireček, *Die Romanen in den Städten Dalmatiens*, i. h. 12. l.

³ L. ezekre bővebben Alföldi, *Hogyan omlott össze a római védőrendszer Pannóniában* c. tanulmányát (Hadtörténeti Közlemények 1925) és *Der Untergang der Römerherrschaft in Pannonien* c. könyvét (Ungarische Bibliothek No. 10.).

feladása után még több mint száz évig maradt meg a 395-ig még egységes római birodalom vérkeringésében, s ha meggondoljuk, hogy a III. század viharaiiban is sokkal kevesebb megpróbáltatásnak volt kitéve, mint a dáciai, úgy huzamosabb fennmaradását már eleve természetesnek kell tartanunk. Egy római-germán, illetve római és általában barbár keverék-civilizációnak nyomaait a visszamaradt romanizmus bizonyítéka képpen *tényleg* ki is mutathatjuk nemcsak Pannóniában, hanem a Dráva-Száva közén is, Dáciában azonban csak a római kultúra kisugárzásának mutatkoznak a nyomai Nagy-Konstantintól kezdve. A pannóniai és dáciai viszonyok közötti különbség érzékeltetésére a IV. sz.-ban csak egy példát említünk. Ugyanakkor amikor Dácia már hosszú évtizedek óta a limesen kívüli barbaricummá lett zónába esett vissza, Pannóniában a római hadseregben szolgáló nagyszámú germán megismerkedik a latin nyelvvel és megbarátkozik úgy a kereszténységgel, mint a szellemi kultúra bizonyos elemeivel, úgyhogy nyugatra kerülve a romanizáló erők fokozott hatásának már nem tud ellenállani.⁴ Dáciában a légio és az adminisztráció kivonulásával megszűnt a lehetősége hasonló „előkészítő” folyamat megindulásának s mivel a polgári lakosság is már a provincia kiürítését csak hivatalosan szentesítő Aureliánus-féle intézkedések előtt évtizedekkel kezdett dél felé kivándorolni, nem világos előttünk, hogyan képzelik a kontinuitás védői egy neolatin nép megalakulásának lehetőségét Európának a népvándorlás korában ebben a legveszélyeztetettebb szögletében. Hiszen éppen Dáciában ment gyökeresen tönkre a városi élet is s legújabbban Drăganu mutatott rá azoknak a kísérleteknek az alaptalanságára, amelyek *Mehádia* nevét a Tabula Peutingeriana *Ad Mediam* helynevével hozzák összefüggésbe.⁵ Ezzel szemben Pleidellnek sikerült valószínűvé tennie Schünemannal szemben, hogy a középkori magyar városi intézményt nem lehet egyoldalú német hatásokkal megmagyarázni, mert Pannóniában több város maradhatott fenn a népvándorlás korán át egészen a magyar impériumig.⁶ Még fokozottabb mértékben beszélhetünk a városi élet kontinuitásáról a dalmát tengerparton, ahol a VI. és VII. század avar és szláv pusztításai dacára tovább él a rómaiság s helyi elmozdulások után

⁴ V. ö. ehhez Alföldi, *Magyarország népei és a római birodalom*, 46. l.

⁵ *Românii în veacurile IX—XIV*, 250—52. l.

⁶ L. A magyar várostörténet első fejezete c. munkáját.

nyugalmi helyzetbe kerül a szláv gyűrűben.⁷ Rómaikori városnevek is csak Pannóniában, Dalmáciában és általában a Dunától délre mutathatók ki, de sohasem olyan hangalakban, mely az oláh nyelv latin elemeinek hangfejlődésével volna összhangban. Sőt még azokon a balkánfélszigeti területeken sem találunk ilyeneket, amelyekben az immigrációs elmélet hívei keresik az oláh őshazát s mint ezt a rég ismert igazságot legutóbb Capidan is magáévá tette az *Arčar* < *Ratiaria*, *Lom* < *Almus*, *Vidin* < *Bononia*, stb. nevek mind szláv hangfejlődés eredményei.⁸ Az is figyelemreméltó, hogy csak két délbalkáni görög városnévnek van olyan hangalakja (*Sărună* < *Salona* és *Lăsun* < *Elason*), amely balkáni oláhok általi és megszakítás nélküli *ismertségükre* vall, a nélkül persze, hogy ezekben római-arumún városalakási folytonosságról kellene szólnunk.⁹

Az a körülmény, hogy az ősoláhság a *keleti* romanizmus életfeltételei között és annak kötelékében tartozott sorsot vállalni, szintén újmutatással szolgálhat az oláh-kérdés helyes felfogásában. Egészen általános szempontokat véve alapul, megállapítható, hogy a romanizmus önfenntartó képessége a Balkánon egészen más volt, mint Nyugaton. Már a birodalom kettészakadása után beköszöntött a Keleti-Császárságban a latin nyelv fokozatos háttérbeszorulásának korszaka, amelynek eredményeképpen először az állami életből, majd végre a hadsereg vezényletéből is kiszorult s a hellénizmus hullámai végleg összezsaptak felette. Míg Nyugaton a latin nyelv és kultúra a katonailag diadalmaskodó germánságnak át tudja adni Róma örökét, addig a bizánci területen rekedt romanizált elemek erre éppúgy képtelenek, mint a Rómától

⁷ V. ö. Pleidell, i. h. 82—83. l., és Šufflay, *Städte und Burgen Albaniens* c. tanulmányában azt mondja: „Auf rein römischen Grundlagen gehen die Städte von Dyrrhachium anfangen bis nach Istrien dem Mittelalter entgegen.”

⁸ *Aromânii*, 29. l. V. ö. még Kacarof, *Geografičeskite imena kato istoričeski izvori*. Estestvoznanie i Geografija. Sofia VIII (1924) 179—182. l.

⁹ Capidan ezt úgy magyarázza, hogy a délrevonuló arumúnok a Pindosz környékén még ottalálták a helybeli romanizmus maradványait, akiktől az említett helyneveket átvették (i. h.). Mivel azonban Capidan szerint az arumúnok csak századokkal később vonultak le déli lakhelyeikre, nem értjük, hogyan lehet még a *Sărună* helynévben az *l > r* hangváltozás, amely egyike a legjellegzetesebb oláh sajátosságoknak. Azt hisszük, hogy az arumún őshazát Capidan kissé túlságosan északra helyezi s nem jár helyes nyomon, mikor a Duna déli partvidékein keresi az arumúnok őseit.

egyre jobban eltávolodó romaeusok. Eléggé bizonyítja ezt a tényt az, hogy míg a szlávok a Balkánon szlávosítanak, addig a germánok Nyugaton romanizálódnak! A balkáni népi latinság, amely még a Nyugati-Császárságnak az V. században bekövetkezett bukása előtt sodródott a bizánci érdekszférába, a két részre szakadt impérium közötti barátságatlan légkörben lassan elvesztette azt a támaszt is, amelyet a hivatalos latin nyelv jelenthetett számára. Teljes magáratáltságában nem gondolhatott a barbárok — elsősorban a szlávok — romanizálására s már kezdettől fogva önvédelemre kellett berendezkednie. Nem tudjuk, hogyan képzelik el a kontinuitás védői az állítólag Dáciában maradt romanizmus helyzetét, mikor ez még Bizánc területén is egészen a késő középkorig tisztán védekező volt.

Mellőzve ezúttal a részleteket, vizsgáljuk meg röviden, hogy a balkáni romanizmus lakóhely és foglalkozás szerint megkülönböztetett rétegeinek fennmaradását milyen tényezők segítették elő, illetve milyenek akadályozták meg. Kétségtelen, hogy a városlakás olyan körülmény, amely előbbutóbb a romanizmusnak teljes beolvadását vonta maga után. Dáciát — mivel ott a városi élet teljesen tönkrement — itt figyelmen kívül hagyva, így történt ez Pannóniában, Dalmáciában és már jóval előbb másutt is a Balkánon. Ragusa, Spalató és Zara előkelő patricius családjaiban már a X. században feltűnnek az első kétségtelenül szláv nevek. Jireček figyelte meg, hogy a dalmát városok elszlávosodásában a szláv nőkkel való összeházasodás milyen nagy szerepet játszott, elannyira, hogy a velencei köztársaság 1247-ben már külön feltételekhez kötötte a dalmát-szláv vegyes házasságok megkötését.¹⁰ Dél felől pedig az albán elem hatolt be a dalmát városokba s bár térfoglalása nem volt olyan jelentős, mint a szlávé, amelynek még Durazzóban is világosan felismerhetőek a nyomai, még sem hanyagolhatjuk el.¹¹ A XVI. században e városok dalmát jellege már csaknem teljesen megszűnt s köztudomású, hogy a dalmát nyelv utolsó ismerője a múlt században halt el Veglia szigetén. Amennyiben Dalmácián kívül is voltak romanizált elemek a félsziget városaiban, úgy ezek részben elpusztulhattak, részben

¹⁰ *Die Romanen in den Städten Dalmatiens*, 93. kk. 1. A szláv beszivárgásra v. ö. még P. Skok értekezését, *Über die Symbiose und den Untergang der alten Romanen in Dalmatien und in dem Küstenlande*. Laibach, Razprave IV, 1—42. 1. (szerb nyelven, 1. Zeitschrift f. rom. Phil. L (1930) 511 l.).

¹¹ Šufflay, *Städte und Burgen Albaniens* 36. 1.

pedig máshová menekülhettek, ahol beolvadtak új környezetükbe. Teljességgel meg kellett szűnnie a romanizált városi elemek életének az Al-Duna mentén a VII. sz. folyamán. A moesiaí román — tehát nem oláh — lakosságról 602-ben értesülünk utoljára¹² s további sorsáról nincsen biztos tudomásunk.¹³

A földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkozó vidéki romanizmus életfeltételei Dáciában éppen úgy évtizedekkel a provincia hivatalos kiürítése előtt mentek már tönkre, mint a városlakó romanizmuséi. Erről könyvünknek egy külön

¹² D. Scheludko, *Lateinische und rumänische Elemente im Bulgarischen*. Balkan-Archiv III (1927) 259. l. A moesiaí városok eltűnésére l. még Mutaščiev, *Bulgares et Roumains* 104. l.

¹³ Ez különben nem egyéb, mint a bulgáriai „oláh” kontinuitás kérdése, amelyet legutóbb Mutaščiev cáfolt igen erős érvekkel (i. m.). Bennünket itt csak az Al-Duna és a Hémusz közötti területnek az a szerepeltetése érdekel, amelyet Xenopol kísérelt meg, hogy a dáciai kontinuitás elméletét valószínűbbé tegye. Xenopol ugyanis az említett területen tagadja a romanizmus folytonosságát, mivel elébe akar vágni annak az ellenvetésnek, hogy az ottani neolatin lakosság (az oláhok) alkalomadtán átvándorolt a Duna balpartjára, s így ottani jelenléte bevándorlással volna magyarázható. Hogy ez ne történhessen meg, Moesia területét inkább megteszi vacuumnak, hogy oláhok bevándorlását onnan valószínűtlenné tegye. „Az efféle erőltetett érvelések — mondja Giurescu — nem használnak sem a velük élőknek, sem a népnek, amelynek ezekkel használni akarnak, legkevésbé pedig a tudománynak” (Lucrările Institutului de Geografie al Universității din Cluj IV—1928/1929, 121. l.) — Annyi bizonyosnak látszik, hogy a moesiaí autochton romanizmus teljesen kiveszett, s azok a bulgár nyelvi latin elemek, amelyeket Romansky eléggé tekintélyes számban a balkáni latinság közvetlen hatásának tulajdonít (*Lehnwörter lateinischen Ursprungs im Bulgarischen* Weigand, Jahresb. XV—1909, 89—134. l.), más utakon kerültek a bulgárba. Ezt a részletekbe merülve Scheludko mutatta ki (i. h.). Erre a következtetésre jut lényegében Skok is, aki a balkáni nyelvek latin elemeinek főforrásául Bizáncot jelöli meg (*Byzance comme centre d'irradiation pour les mots latins des langues balkaniques*, i. h.). A későbbi bulgáriai oláhságnak tehát semilyen közvetlen kapcsolata sem valószínű a moesiaí romanizmussal, s mivel a Hémusztól délre eső vidék már a görög nyelvterülethez tartozott, bizonyos, hogy Bulgáriába csak bevándorlás révén kerülhettek oláhok. Az itt található régebbi oláh eredetű helynévréteg (*Pasarel, Vakarel, Picior, Mușat, Bukurovci, Bukur, Bukurovo* stb., l. Weigand, *Rumänen und Arumunen in Bulgarien*. Jahresb. XIII, 40. kk. l.) alapján, amely nem régebb a X. sz.-nál, nem mernénk Giurescuval (i. h. 117—120. l.) a bulgáriai romanizmus és a később Bulgáriában felbukkanó oláhság közötti közvetlen és folytonos összefüggésre következtetni. A bulgáriai oláh kérdésre v. ö. még Zlatarskinak *Istorija na bŭlgarskata dŭrŭŭava prez srŭdnilŭ vŭkovŭe* c. nagy művét, amelynek második kötete 1934-ben jelent meg.

fejezetében volt szó s így e helyen fölösleges ismétlésekbe bocsátkoznunk. A Dunától délre feltehető és részben bizonyítható is földmívelő elemek továbbélése, ezek azonban véleményünk szerint éppen *helyhezköttőségüknél* fogva beleolvadtak a szlávtságba. Ilyen helybenlakó romanizált elemek lesznek a VIII. században a kastamunitui kolostor feljegyzéseiben emlegetett, de már a VII. században a 'Ρήγιος folyó (ez utóbbit említi Procopius, De aedificiis IV, 3) mellett ismert u. n. Βλαχορηγῖνοι, akik két kétségtelenül szláv törzs, a Sagudati és Richini társaságában szerepelnek.¹⁴ Efféle romanizált elemekből álló népi szigetek létezését a félsziget többi tartományaiban is elképzelhetjük, elsősorban természetesen a Jireček-Skok által megvont imaginárius határvonaltól északra, de a Patsch-féle kibővítést figyelembevéve, attól délre is az u. n. görög nyelvterületen. Fennmaradásuk lehetőségét támogathatná az a körülmény, hogy a Balkánra menekült népcsoportok között is találhatók olyanok, amelyek hosszabb-rövidebb ideig ellenállást tudtak kifejteni környezetük asszimiláló erőivel szemben. Pl. a VIII. sz.-ban Kyzikos környékén említett Γοθγογαῖνοι nevű néptöredék Patsch nézete szerint azoknak az Atanarik által elűzött dáciái gót keresztényeknek az utódai, akik 369 után a birodalomba menekültek, de akik a X. században már teljesen elgörögösödhettek, mert ettől az időtől kezdve csak Γοαῖνοι néven

¹⁴ A feljegyzés görög szövegét idézi Capidan, Dacoromania IV, 199. l. U. o. 200. l., még Iorga odavetett véleménye felé hajlik, amely szerint „ce sont des Vlaques dont le nom ethnique est effublé (sic! mindkettejüknél) d'un (sic! mindk.) épithète qui vient de la rivière sur les bords de laquelle ils vivaient.” Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale VII (1920) 81. l. *Aromânii* c. művében azonban már így nyilatkozik: „Probabil ca ei au fost localnici” (26. l.). Az arumúnok eredetét magyarázó elméletét ugyanis zavarja ez az adat, amely — ha oláhokkal azonosítjuk a Vlacherichini-eket — a Balkán déli részeiben bizonyítaná az oláhok jelenlétét már a VII. században, amikor pedig Capidan szerint az arumúnok ősei még jóval északabbra tanyáztak, valahol közvetlenül az Alduna déli vidékein. Azonban ettől a „Systemzwangtól” függetlenül is akadályai vannak az oláhsággal való azonosításnak, mert a *Vlach* név nemcsak rumun-oláhokra vonatkozhat. Ezenkívül a népnévnek az említett folyónévvel való összefüggése sincs végleg tisztázva. Drăganu szerint is csak akkor tekinthető ez az adat a balkáni oláhság első említésének, ha bebizonyosodik, hogy a Vlacherichini név jelentése *‘Ρήγιος*-menti oláhok” (Românii în veacurile IX—XIV, 593. l.). Minden kritikától mentes A. Sacerdoteanu nézete, amely szerint nemcsak a Vlacherichini vonatkozik az oláhokra, hanem maga a *Richini* nevű szláv törzs is oláh volt, In memoria lui V. Pârvan. București 1934. 308. l., l. j. ahol Niederlével vitatkozik.

szerepelnek.¹⁵ Ezzel kapcsolatos annak a lehetőségnek a feltevése, hogy az ilyen helybenmaradt romanizált népi szigetek nyelve, amennyiben a VI. sz. után is még hosszabb ideig élt, azonosítható-e a dalmáttal, vagy éppen az ősoláhhall, más szóval csakugyan nem létezett-e a balkáni latinságnak ezen két ismert hajtásán kívül esetleg még egy, vagy akár több helyi idioma, amely a dalmáttal és az ősoláhhall szemben mint többé-kevésbé önálló neo-latin nyelv fogható fel. E helyi idiómák egymástól független fejlődése egészen beolvadásukig annál könnyebben történhetett, mivel egymástól el voltak szigetelve s így aligha érintkezhettek egymással.

A balkáni romanizmus e két eddig tárgyalt rétegénél tehát éppen ezeknek helyhez kötött életmódja folytán előbb-utóbb be kellett következnie a teljes beolvadásnak. Természetesnek vesszük, hogy a vidéki romanizmus eltűnése megelőzte a városiét. Tudjuk pl., hogy a dalmát városok szőlőskertjei már a szláv hódítók birtokát képező területen feküdtek s éppen ezért a dalmát polgárságnak meghatározott bért kellett fizetnie.¹⁶ Így történt ez másutt is, a szláv gyűrű felemészte a hozzá hasonlóan földműveléssel foglalkozó nem szláv elemeket, végre még a városok belsejében is diadalmaskodott. Az a meggyőződésünk, hogy a balkáni helyhez kötött életmódot folytató romanizmusnak nem lehet jelentőséget tulajdonítanunk az ősoláhság megalakulásában. Azok az esetleg ősoláh nyelvet beszélő elemek, akik a VII–IX. sz.-ban helyhez kötött földműveléssel foglalkoztak, hamarosan éppúgy elszlávosodtak, illetve elgörögösödtek, mint később a pásztorkodást általában feladó arumún töredékek, az isztiriai oláhok és a megleni oláhok.

Az ősoláh nyelvet a balkáni latinságnak csak az a rétege menthette át a népvándorlás korának gót, hún, avar, szláv zivatarai közepette és a délszláv status quo lassú kialakulásának idején, amelynek életformájából hiányoztak a helyhez kötöttség elemei. A Balkán ősidők óta fennálló kedvező földrajzi és klimaterikus viszonyait figyelembe véve önként jutunk arra a helyes következtetésre, hogy ez az életforma csak a pásztorkodás lehetett.¹⁷ Mikor a római ter-

¹⁵ *Beiträge* III, 59. l. Hasonló természetű példákat sorol fel Melich is *A honfoglalás kori Magyarország* 4. l.

¹⁶ V. ö. Pleidell, i. h. 103–104., ahol idézi Jireček három művét: *Die Handelstrassen und Bergwerke* 4. l., *Geschichte der Serben* I. 158. l., és *Die Romanen in den Städten Dalmatiens* 33. l.

¹⁷ Az oláh pásztorkodás történetének kutatói máig sem méltatják kellő figyelemre Densusiasu következő szavait: „Și cine știe dacă, ne-fiind păstori, am fi izbutit, departe de ceilalți Latini, pierduți printre

jeszkedés a Kr. e. II. században kezdetét vette a félszigeten, ott már az autochton lakosság körében kiterjedt pásztorgazdaságot talált, amely azután is szépen virágzott tovább. Terentius Varro és J. M. Columella *Rerum rusticarum libri tres* ill. *De re rustica libri XII* c. munkái¹⁸ nyújtanak erre nézve felvilágosítást, a dalmáciai „caseus Docleas” és a „caseus Dardanicus” neve pedig szintén előfordul Pliniusnál, ill. egy IV. sz.-i földleírásban.¹⁹ Kétségtelen, hogy a már Kr. e. működni kezdő romanizáló erők előbb-utóbb a Balkán pásztorkodó népelemeire is hatni kezdtek s lassan tekintélyes tömegeket latinosítottak meg.²⁰ A birodalom helyzete ugyanis már a Kr. u. első században végleg megerősödött a Balkánon. Kr. u. 6—9-ben Rómának ugyan még egy nagy háborúval: „gravissimum omnium externorum bellorum” kell Illyricumban megerősítenie uralmát, de 86 körül Domitianus alatt már Moesia Inferior is római tartományi szervezetet kap s ezzel a már Claudius alatt megkezdődött katonai megszállás betetőzést nyer.²¹ Bizonyos, hogy a romanizáció először nem a félsziget pásztorkodó elemeit érintette s lehet, hogy Kr. e. még nem is voltak autochton ellatinosodott pásztorok a Balkánon, de ugyanúgy kétségtelen, hogy a következő, a Kr. u.-i első század végétől számított 400—500 esztendő alatt ilyenekké kétségtelenül nagy számban lehettek. Elfogadva, hogy az albánok az illirek erős latin hatáson átment utódai, akik már a keresztény éra kezdetén egy „félíg román keveréknyelvet” beszéltek,²² arra gondolhatunk, hogy az oláhok őseivé lett különböző autochton népek között voltak teljesen ellatinosodott illír pásztorok is. Felfogásunk

---

atitea neamuri streine, să ne păstrăm individualitatea de popor romanic” (*Păstoritul la popoarele romanice*, i. h. 28. l.). Capidan lehetségesnek tartja, hogy az arumúnok még ellatinosodásuk előtt a Jireček—Skok-féle határvonalon túl, görög nyelvterületen is megfordultak mint nomád pásztorok: „In calitate de păstori cu viața nomadă, ei stăpâneau înălțimile munților, acolo unde cultura și limba grăcescă nu-i putea ajunge.” *Aromânii* 25. l.

¹⁸ V. ö. Thallóczy, *Illyrisch-albanische Forschungen* I, 40. kk. l.

¹⁹ Jireček, *Die Romanen in den Städten Dalmatiens* 12. l.

²⁰ Densusianu, *Histoire de la langue roumaine* 17—18. l., és Philippide, *Originea Romînilor* I, 1. kk. l. és 353. kk. l.

²¹ L. ezekre behatóan Patsch, *Beiträge* V. Aus 500 Jahren vor-römischer und römischer Geschichte Südosteuropas c. értekezését. Sitzungsber.—Wien, Phil.-hist. Kl. CCXIV. köt.

²² V. ö. Jireček, ib., ahol még a következő mondat érdekel bennünket: „Durch den Kriegsdienst verbreitete sich die Kenntnis des Lateins in die entlegensten Gebirgstäler.”

szerint az oláhok őseit általában azok között a balkáni latinizált pásztorok között kell keresnünk, akiket a félsziget északi — a latin nyelvterülethez tartozó — felében latinosodtak el. Mivel pedig a nomád és költözködő pásztorkodás szerintünk a Kr. e. II. sz. és a Kr. u. VI. sz. közötti időben éppenúgy létezett a Balkánon, mint ma, az oláh őshaza sokat vitatott területiális problémáját is egészen másképpen fogjuk fel, mint az eddig történt. Nem lehet szó először is olyan értelemben vett őshazáról, mint a népvándorlás korának fegyveresen fellépő, katonailag szervezett és államszervező germán és török népeinél, akiknél a földművelés a szarvasmarha és a lótenyésztés mellett a zsákmányolás képezte a gazdálkodás alapját. A pásztorkodó oláhságnak voltak ugyan fegyverei, de ezeket nem használta honalapításra kiszemelt területek megszerzésére, hanem védekezésre, legelőinek biztosítására s az ide betolakodó idegenek megfélemlítésére (Barbarossa kereszteseit pl. mérgezett nyilakkal támadták meg). Mint a pásztornépek általában kiváló harci erényekkel is rendelkezett s így bizánci zsoldban is találunk vlachokat, később pedig a kunok, besenyők és bolgárok fegyvertársaivá lesznek. A politikai — tehát nem nemzeti — és törzsi — szervezettség csiráit a középkor vége felé találjuk meg náluk; délen a Niketas Choniates említette tesszáliai μεγάλη Βλαχία és a Frantzesnél feljegyzett epiruszi Ἀνωβλαχία meg az Akarnania és Etolia területén fekvő μικρά Βλαχία, északon pedig Seneslav és Litovoj kenézsegei után a XVI. sz. derekán megalakuló oláh vajdaságok az első ilyen irányú és többé-kevésbé állandó jellegű kezdeményezések. Nomád pásztoréletükről számos bizánci és egyéb forrás emlékezik meg a XI. sz. óta (Kekaumenos, Anna Komnena, Pachymeres, az 1308 évi Anonymus stb.) s ezzel az úgyszólván kizárólagos életformájukkal kell magyaráznunk az albán *remer* „pásztor” és az oláhokat általában jelölő *vlah*, *valah* „pásztor” eredetileg etnikai nevek foglalkozásnévvé válását is. Ugyanez okból nevezik a törökök és a Muzachia-tartománybéli albánok az arumunokat *csobán*-nak, amely török szó s szintén pásztort jelent. Állandó helyváltoztatással járt a karavánkereskedelemmel, főleg só- és tejtermékszállítással való foglalkozás is, amely oláh tudósok szerint szintén ősrégi, különösen az arumunoknál²³ és az isztrooláhok őseinek tartott

²³ V. Bogrea szerint már ilyen oláhokra vonatkozik Kedrenosnál a *ὁδῖται* kifejezés, amellyel azokat az oláhokat jellemzi, akik Dávidot a Szép-tölgyek nevű helyen Kastoria és Prespa között megölték (ed. Bonn

Románii apuseniknél, amely utóbbiak *morlák* neve a XVI. sz.-ban egyértelművé lesz a török *kiraği* 'fuvaros' szóval.

Fejtegetéseink folytatása előtt utalnunk kell még arra a különbségre, amely az oláh pásztorkodás történetének kutatói tesznek újabban a *nomád* és *költözködő pásztorkodás* (transhumance) között. Az előbbi alatt értik a pásztorkodásnak azt a formáját, amikor a nyájjal és a pásztorokkal együtt az egész pásztorteleg minden ingóvagyonával, asszonyostul, gyermekestül kerekedik fel új legelőket keresni, az utóbbi alatt pedig azt, hogy a nyáját csak a pásztorok kísérik el, a pásztorteleg pedig helyben marad. A költözködő pásztorkodás szabályos időközökben történő legelőváltás két különböző éghajlatú meghatározott vidéken.²⁴ Figyelembe véve, hogy a transzhumáló pásztorkodás csak olyan vidéken üzhető, ahol a közbiztonsági viszonyok a juhállomány fegyveres megvédelmezését nem teszik szükséges rendszerré, azt kell mondanunk, hogy a Balkán-félszigeten már az avarok és szlávok, helyenként pedig már a germánok beözönlése óta és az egész török koron át inkább a nomád pásztorkodás felelt meg az ottani viszonyoknak. Az albán-oláh kapcsolatok vizsgálatában nem szabad felednünk, hogy a nomád pásztorkodást ma már csak az albánoknál és az oláhoknál találjuk meg, mint megőrzött régiiséget, míg a görögök, bolgárok és szerbek csak a költözködő pásztorkodást ismerik. Amennyiben nem lettek városlakók, nagyrészt nomád pásztorok mindmáig az arumúnok,²⁵ az

II, 435., id. már. Rösler, *Rumänische Studien* 107. l., és legelőszőr Tomaschek, *Über Brumalia und Rosalia* 401. l.). Capidan szerint itt „este vorba tot despre Vlahii nomazi, dar care de astă dată nu erau nici păstori și nici vașabnczi, ci *cărvănari*” (Dacoromana IV, 201. l.). Itt említendő, hogy Friedwagner Margulies részünkre hozzáférhetetlen kéziratos műve alapján hívja fel a figyelmet arra, hogy a krónikás szerint 976-ban meggyilkolt bolgár fejedelemfi 977–979-ig uralkodott, 980-ban lemondott a trónról és szerzetes lett, *Über die Sprache und Heimat der Rumänen* 675. l. 4. j. — A szerbiai és dalmáciai vándor-kereskedő Vlachokra v. ö. Dragomir, *Vlahii din Serbia in sec. XII—XV*. Anuarul Institutului de Istorie Națională I (1921–1922) 286. kk. l., és id. *Vlahii și Morlaci*. Studiu din istoria romanismului balcanic. Publicațiunile Institutului de Istorie Universală. Cluj 1924. 4. kk. l. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az említett görög kifejezés nyugodtan vonatkoztatható nomád oláh pásztorokra is, a 'cărvănar' jelentés belemagyarázása nem meggyőző.

²⁴ V. ö. Capidan, *Románii nomazi*. Dacoromania IV, 190. kk. l., ahol hivatkozik A. Fribourg *La transhumance en Espagne* (Annales de Géographie XIX—1910) c. tanulmányára.

²⁵ Capidan i. m., és *Arománii* i. h.

albániai farseróták,²⁶ a görögországi Sarakačani-k²⁷ s minden bizonnyal azok voltak az isztriai oláhok ősei is, akik a „causeus vlachescus”-szal és a pásztorelet egyéb elemeivel ismertették meg a szerbeket,²⁸ a pásztorkodást már-már nyelvükkel együtt elfelejtő megleni oláhok, továbbá a „dákooláhok” ősei is. Azok az oláh tudósok, akik az oláhok dáciai kontinuitását bebizonyított ténynek veszik, általában kétségbevonják, hogy a *nomád* pásztorkodás az északi oláhoknál is az ősi életforma és gondolkodás nélkül alkalmazták azt az *ex silentio* érvet, amelynek az északra vándorlás esetében oly buzgón hangoztatják az értéktelenségét. Capidan pl. megengedi ugyan, hogy a középkor nyugtalanabb századaiban a költözködő pásztorkodás helyenként nomáddá alakult az északi oláhoknak szerintünk akkor még a Dunától délre lakó őseinél, de visszautasítja azokat az eredményeket, melyek a nomád pásztorkodás nyomait mutatják ki a „dákooláhok”-nál,²⁹ s eredetileg elsősorban földműveléssel foglalkozó népnek tartja az utóbbiakat!

Nézetünk szerint az ősoláhság életformája általában egységes volt: a nomád, helyenként és időnként pedig a költözködő pásztorkodás. A kettő váltakozását a körülmények határozhatták meg, ugyanaz a népcsoport hol az egyik, hol a másik fajta pásztorkodást űzhette.³⁰ Ezt figye-

²⁶ Id. *Fărșeroții. Studiu lingvistic asupra Românilor din Albania*. Dacoromania VI (1929—1930) 1—210. l.

²⁷ Arumún eredetüket kétségbevonja Carsten Höeg, aki kétkötetes monográfiát szentelt nekik, *Les Saracatsans, une tribu nomade grecque*. Paris—Copenhague 1925., és P. Skok (l. a kérdés irodalmát Capidan, *Aromânii* 14. l. 2. j.).

²⁸ Pușcariu, *Studii istroromâne* II, 6. l.

²⁹ Dacoromania IV, 197. l. Sabin Opreanu is megáéva teszi ezt a hamis álláspontot, kijelentve, hogy: „De fapt la Daco-Români până azi n'avem nici o urmă de păstorit nomad” (*Transhumanța din Carpații Orientali*. Lucrările Institutului de Geografie al Universității din Cluj. 1931. IV, 209. l.) s igyekszik az arumún nomád pásztorkodás jelentőségét is kisebbiteni. A dáciai ősoláhság fikciójához való ragaszkodásból születnek meg azok az ellenmondások, amelyek a pásztorkodás rovására az ősoláh földművelés jelentőségét próbálják kidomborítani. Capidan, miután leszögezte, hogy a pásztorkodás a déli oláhoknak „fő-, ha ugyan nem *kizárólagos*” foglalkozása volt (indeletnicirea lor de căpetenie, dacă nu exclusivă, cu păstoritul” *Românii din Peninsula balcanică*. Anuarul Institutului de Istorie Națională. București 1924. II, 105. l.), később azt vitatja, hogy az arumúnok a dákooláhoktól elszakadva so-
káiig *éppen olyan* intenzíven foglalkoztak földműveléssel, mint pásztorkodással. V. ö. Dacoromania IV, 211. l.

³⁰ A pásztorkodó életforma természetesen nem zár ki bizonyos fokú földművelő tevékenységet. Densusianu szerint: „Chiar ca păstori,

lembe véve az oláh őshaza területét ott kell keresnünk, ahol a Balkán pásztorkodó népeinek ellatinosodása történetelt, tehát a Jireček—Skok vonaltól északra, megengedve

Românii au trebuit, pentru hrana lor, să are, să semene și să secere, dar pe întinderi mici de pământ. Așa ceva întilnim și la alte popoare de păstori, și nici nu se putea altfel cit timp vieața de fiecare zi cere lucruri pe care numai agricultura ni le poate da. O asemenea agricultură este însă numai ceva accidental, nu poate fi socotită ca o ocupație de predilecție" (*Păstoritul la popoarele romanice* 15. l.). A földművelés szókészletének nyelvészeti vizsgálatából az derült ki, hogy az oláhság a fejlettebb fokú földmunkát a bolgároktól tanulta. Weigandnak ezt a felfogását közelebről bizonyította be H. Dumke (*Die Terminologie des Ackerbaues im Rumänischen*. Jahresber. XIX—XX, 65. kk. l.) és W. Domaschke (*Der lateinische Wortschatz des Rumänischen*. Jahresb. XXI—XXV, 137—139. l.). Az utóbbi szerint: „Hinter den slavischen Elementen treten die lateinischen an Zahl ganz bedeutend zurück, und inhaltlich verraten sie nur eine mehr oder minder oberflächliche Kenntnis der Sache, wie sie sich auch der Hirt erwerben konnte, der mit den Bauern in der Ebene in regem Verkehr stand (cf. Jb. XIX—XX, 119).” Ha meggondoljuk, hogy pl. a juhokra milyen nagyszámú latin kifejezőkészlete van az oláhoknak, azok színe, kora, faja szerint, úgy nem fogjuk túlbecsülni annak a néhány szónak a jelentőségét, amellyel egyesek az ősoláh földművelés fontosságát próbálják bizonyítani (zárójelben az arumún megfelelők): *agru* (id.), *agrum*, *câmp* (*câmpu*), *campum*; *a ară* (*arare*), *arare*; *a semănă* (*siminare*), *seminare*; *semânță* (*simință*), **sementia*; *sapă* (id.), *sappa*; *a săpă* (*săpare*), *sappare*; *grîu* (*grânu*), *granum*; *grăuțe* (*grănuță*, *gârnuță*), **granceum*; *săcare* (*sicară*), *secale*, *orz* (*ordzu*), *hordeum*; *meiu* (*mel'u*), *milium*; *păring* 'Hirse', **panicum*; *spic* (*sk'icu*), *spicum*; *paie* (*pal'e*), *palea*; *secere* (*seațire*), *sicilem*; *a seceră* (*sițirare*); *a treiură* (*triurare*), *tribulare*; *arie* (*ariiă*), *area*; *ciur* (*țir*), *cribrum*; *a cerne* (*ņirinare*), *cernere*; *a (z)vântură* (*zvințurare*), *ex-ventulo*; *a măcină* (*maținare*), *machinare*; csak az arumúnból mutatható ki: *sărc'are*, *sarc(u)lo*; *aratu*, *aratrum*; *vomeră*, *vomer*. — Capidan azt hiszi, hogy az *ariiă*, *triurare*, *zvințurare*, de különösen a *sărc'are*, *aratu* és *vomeră* szavak „dovedesc până la evidență că Aromânii s'au îndeletnicit multă vreme în mod intensiv, și cu agricultura” (Dacoromania IV, 209. l.). Ez téves és határozottan túlzó következtetés. Inkább azt kell kérdeznünk, hogy ha még ez a néhány szó sem volna meg az oláhban, akkor egyáltalában felmerülhetne-e az ősoláh földművelés problémája? Már Densușianu helyesen vette észre, hogy a szláv hatásnak általában kisebb mértékben alávetett arumúnok az ekét latin szóval jelölik (*aratu*, de i. ol. *plug*, é. ol. *plug*, m. ol. *raliță*, *lariță* < bolg. *ralica* 'zakriveno drvo na ralo' Gerof V, 71.), amiből azt következteti, hogy az arumúnok megmaradtak a primitívebb földművelés mellett (i. h.). Teljesen tudománytalan odavetett állítás az, hogy az oláhság a legrégibb idők óta letelepedett és kimondottan földművelő nép volt, ahogy A. Bocănețu gondolja, *Terminologia agrară în limba română*. Codrul Cosminului: Buletinul Institutului de Istorie și Limbă. Cernăuți 1927. 124. l. (v. ő. erre a munkára Ung. Jahrb. VIII—1928, 183—84. l.).

természetesen azt is, hogy ilyen északon ellatinosodott nomád ill. transzhumáló pásztorcsoportok az említett határvonaltól délre is megfordulhattak a legrégebbi idők óta. Ha tehát kontinuitás alatt az egy bizonyos nyelven beszélő népi csoportoknak egy meghatározott helyen állandó települési formák (városok, falvak) szerinti megszakítás nélküli ottlétét értjük, úgy az oláhság kontinuitásáról csak a Balkán-félsziget olyan pontjain lehet szó, ahol a katunok, kalibák helybenmaradása legalább a VI. sz. óta kimutatható. Ismerve az oláh ősi pásztorkodás elsősorban nomád jellegét (csak transzhumáló pásztrok nem juthattak volna el később Morvába, Lengyelországba és Dél-Oroszországon keresztül a Kaukázusba), továbbá a Balkán-félsziget népvándorláskori és törökkori vagyon- és közbiztonsági állapotainak anarchiáját, azt kell mondanunk, hogy az ilyen nemű vállalkozások már eleve kudarccal végződnek, s az *oláhság ilyenértelmű folytonosságáról, nemhogy Dáciában, de még magán a Balkán-félszigeten sem lehet szó*. Annál is kevésbé, mivel Cvijić ismert megállapítása szerint pl. Szerbiában ma egyetlen falu sincs, amely az oszmán beözönléssel dacolva mindmáig fennmaradt volna. Más szóval sem a Balkánon, sem másutt nem képzelhető el olyan oláhság, amely bárhol is a helyi állandó települési formák között élő romanizmus folytatója volna.³¹ Az oláh nyelv története tulajdonképpen akkor kezdődik, amikor a félsziget pásztorkodó illír és trák elemei megtanulják a latin nyelvet s folytatódik akkor, midőn a falusi és városi romanizmus felett már régen összezsaptak a szlavizmus hullámai. Miközben a városi kultúrával rendelkező és fejlett társadalmi és politikai alapokon nyugvó dalmáciai románsággal kihal a helyhez kötött életű balkáni neolatinság, a folyton mozgásban lévő hol itt, hol ott felbukkanó oláhság a pásztorkodó életforma bátyái mögött meghúzódva még hosszú századokon át alig nyújt némi kis támadási felületet az elgörögö-

³¹ Ezért kell elhibázottaknak tartanunk azokat a kísérleteket, amelyek az arumúnok és a farseróták folytonosságát próbálják kimutatni mai lakhelyeik egyes pontjain, v. ö. Tache Papahagi, *O problema de romanitate sud-ilirică*. Grai și Suflet I—1923, 72—99. l., Capidan, *Aromânii* 26 kk. l. Az utóbbi érveléséhez megjegyezhetjük, hogy a *Lăsun* és *Sărun* nevek megőrzéséből a déli oláhoknál nem az következik, hogy ezek mindig e helyek közelében tanyáztak, hanem legfeljebb annyit, hogy periódikus vagy nomád vándorlásaik közben gyakran megfordulhattak e városok környékén s így nem felejtették el azok nevét, mint az északi oláhok, akiknél ezek különválása után lassan feledésbe merültek.

sító, ill. elszlávosító erőknek. Nem véletlen, hogy az északi oláhság három testvérágazata közül éppen az arumúnok maradtak meg legnagyobb számban. Az elfogulatlan kutató ennek okát helyesen abban fogja megtalálni, hogy éppen az arumúnok tartottak ki leghívebben az ősi nomád pásztorkodó életforma mellett, míg a megleni és isztriai oláhok ezt úgyszólván teljesen feladva már a tökéletes beolvadás előtt állanak. Jellemző, hogy a földművelésre áttért arumúnok is hamar elgörögösödnek, a pindoszkörnyéki Zagori tartomány arumúnjainak esete ezt szépen bizonyítja.³²

Az oláh nyelv megmaradása és későbbi átsugárzása a Duna északi vidékeire tehát a balkáni pásztorkodásnak mint életformának a kontinuitásából magyarázandó. Ez a meggyőződésünk szerint egyedül helyes felfogás azonban kötelez bennünket arra, hogy a dáciai pásztorellettel kapcsolatban is felvessük a kontinuitás problémáját. Annál is inkább, mert a dáciai római-oláh folytonosság hívei között pl. Tamm nem hisz a városi és földművelő romanizmus fennmaradásában, de lehetségesnek tartja a „romanizált” *pásztorok* továbbélését. Dácia romanizmusának részletesen tárgyalt sajátos balkáni és kisázsiai elemekkel tarkított összetételét figyelembe véve, amely a városokon kívül a római uralom másfélszázada alatt sehol sem érhetette el a teljes ellatinosodás fokát, azt kell mondanunk, hogy a romanizáló erők — amelyek a dáciai földművelő lakosság körében is csak fél munkát végezhettek — az ottani pásztorkodó néprétegekig el sem juthattak. Olyan félig ellatinosodott autochton pásztornép, mint amilyen a Balkánon pásztorkodó illir-albán, Dáciában elképzelhetetlen. A római és illir-albán érintkezések hatalmas romanizáló erővel átitatott több mint hat-száz évet felölelő tartama nem vethető össze a kisebb intenzitású romanizáló erővel rendelkező Dácia másfél századával. Mire a latin nyelv a dáciai barbár pásztorok között új otthonra talált volna, a provincia már nem volt római kézen.

Nem lehet szó tehát arról, hogy Dáciában az ottani pásztorkodással foglalkozó népek nyelvüket a rövid ideig uralkodó hódítók nyelvével cserélték volna fel. Lehetséges azonban, hogy balkáni nomád és esetleg költözködő pásztorok ugyanazokon az utakon, amelyeken később az oláhok vándorolnak be, már a II. és a III. sz. folyamán eljutottak a Kárpátok havasi legelőire is. Ellatinosodásuk persze ezek-

³² Capidan, Dacoromania IV, 205. l. Ugyanitt példákat sorol fel arra, hogy földműveléssel foglalkozó arumúnok még mindig vannak, ezek azonban nézetünk szerint hamarosan el fognak görögösödni.

ben a századokban még nem ölthetett olyan mértéket, hogy már ekkor romanizált pásztorok időszakos jelenlétéről lehetne szó a Dunától északra. Ezek azonban állandó helybenlakásra úgysem rendezkedtek be. A nomád pásztor különben sem vedlik át alapos ok nélkül földmívelővé s Capidan maga említi egy érdekes esetet arra nézve, hogy arumúnok a juh-tenyésztéssel felhagyva is tovább ragaszkodnak a külön nyári és külön téli szállások rendszeréhez, jóllehet erre kényszerítő okuk nincs.³³ Nem valószínű, hogy a III. sz. utáni időkben vulgáris latin nyelvet beszélő pásztorok rendszeresen barangoltak volna a Dunától északra, mert legelő volt elég a Balkánon is s Dácia barbár urai a téli időszakban a síkságra utalt romanizált pásztorok nyárait aligha engedték volna vissza a limes mögé. A hegyekbe különben a barbárok nyaranta szintén felhajtották nyájaikat s alig képzelhető el, hogy az oda netalán betolakodó balkáni pásztortársaikkal szívesen osztották volna meg legelőiket. Annak pedig a Dunától délre esetleg elégedetlenkedő romanizált pásztornak, aki a barbaricumba merészkedett, le kellett számolnia azzal az eshetőséggel, hogy Dácia új urai a szabad pásztornéptől egyenesen megvetett földműves munkára fogják és szolgásgorba süllyeszti. Nem volna érthető, hogy ezt a sorsot miért szorgalmazták volna azok a pásztorok, akiknek szabad társadalma a Balkán ideális földrajzi és éghajlati megalkotottsága mellett a par excellence földmívelő szlávság betelepítése után is elsősorban a félszigeten találta meg egy reá nézve oly előnyös cseregazdaság feltételeit.

2. Arranézve, hogy az ósoláh pásztorkodás színtere eredetileg nem terjedt túl a Balkán-félsziget határain a nyelvtudomány rengeteg egyöntetű bizonyítékot ismer. Az oláh pásztorok ősei még a római korban azt az általában egységesnek felfogott közlatin nyelvet tanulták meg, amely legalább az ötödik századig a birodalom összes provinciáiban az egyöntetű államnyelvet képviselte. Gröber ismert elméletét, amely szerint minden román nyelv a latin nyelvnek azt az állapotát tükrözi, amelyben a latin nyelv éppen volt az illető provincia elfoglalásának időpontjában — s ami, ha igaz volna, ellene mondana a közlatin átlagos egységének — ma már senki sem teszi magáévá. Ennek a nyelvnek a jövő fejlődése pedig annyira át van szöve a többi balkáni nyelv történetével, hogy az oláh nyelvtörténet megértéséhez

³³ *Aromânii* 26. l.

távolról sem közeledhetünk azoknak az ismereteknek a bir-
tokában, amelyek a nyugati románság (portugál, spanyol,
katalán, provencál, francia, olasz, retoromán vagy ladín)
nyelvi fejlődésének megvilágítására elegendőnek bizonyul-
nak. A Nyugaton szemlélődő nyelvtudós és történész a ke-
resztény római-germán kultúrkörben mozog, az oláh nyelv és
történelem kutatójának pedig lépten nyomon az ortodox gö-
rög-szláv kultúrkör hatóerőivel kell számot vetnie. A bal-
káni népek és nyelvek, mint legutóbb P. Skok és M. Budimir
fejtették ki, bizonyos értelemben egységes organizmust tűn-
tetnek fel³⁴ s így együttes tanulmányozásuk szerintük épp-
olyan indokolt, mint Sandfeld szerint, aki a balkáni nyelvés-
zet alapelveinek első tudományos rendszerezője. Sandfeld
a „balkán-filológia” fogalmát a „klasszikai filológia” fogal-
mával veti össze s megállapítja, hogy az előbbi még az ókori
civilizációkban felfedezhető közös vonások számánál is na-
gyobbyszerű rokonfejlődésen átment különböző nyelvű népek
kultúráját öleli fel, ami feljogosít bennünket arra, hogy a
görög, albán, oláh és bolgár (sok esetben a szerb és török)
nyelvtörténet jelenségeinek vizsgálatában az összehasonlító
módszert alkalmazzuk, ügyelve természetesen a különbsé-
gekre is. Ezekben a nyelvekben csakugyan oly nagyszámú
hangtani, alaktani, mondattani, lexikális és frazeológiai
egyeztést találunk, hogy ezeket egyszerűen egymástól függet-
len konvergens fejlődéssel nem magyarázhatjuk meg. Az
oláh nyelv, mint egy népközösség szellemi és anyagi kultú-
rájának kifejezője azok közé a más-más nyelvcsaládokból
kivált és egymás mellett felnőtt idiomákhoz tartozik, ame-
lyek közelebbi rokonaiktól egyértelműleg távolodva egy sok
tekintetben közös nyelvszerkezet irányában egyenlítődték
ki.³⁵ A nélkül hogy e helyen részletekbe bocsátkoznánk, meg-

³⁴ Revue Internationale des Études Balkaniques. Beograd 1934. I.
1. kk. I. Pușcariu rossz néven veszi, hogy Sandfeld a *balkáni* nyelvek
közé sorolja az oláht, jóllehet maga is elismeri, hogy a Dunát nem
lehet abszolút határvonalnak felfogni. „De ce să înglobăm deci între
popoarele balcanice pe cei ce au locuit totdeauna, cel puțin în
parte, iar azi aproape exclusiv în afară de Peninsula Balcanică?”
(Dacoromania VII, 504. l.). Ez a kérdés teljesen indokolatlan, mert a
balkánnyelviségnek nem a mai földrajzi térfoglalás a kritériuma, hanem
a nyelvszerkezet, amely éppúgy, mint az oláhság kultúrája és vallása
a bizánci kultúrkörből, tehát a Balkánról származik. Bármennyire is
előrenyomult az oláh expanzió később észak felé, Bizánc örökét minden-
hová magával vitte.

³⁵ Erre céloz Weigand, amikor a következő, lényegében találó
jellemzést mondja: „Das Rumänische ist die romanische Balkansprache,

említjük, hogy sokan a balkánnyelvi egyezések háttérében gyakran egy közös trák vagy illír etnikai szubsztrátumot keresnek,³⁶ amely azonban semmi esetre sem lehetett dák.

A balkáni nyelveken belül különösen szoros kapcsolatok állnak fenn az oláh és a Weigand szerint par excellence balkáni nyelv, az albán, illetve ennek illír vagy trák őse között. Általában elfogadott tény, hogy a két nép közötti kapcsolatok arra az időre nyúlnak vissza, amikor tulajdonképpen még csak balkáni latinságról lehet szó.³⁷ Skok és mások szerint is pl. már a balkáni latinságban megvoltak a

ebenso wie das Bulgarische die slavische Balkansprache ist, während das Albanische die Balkansprache *κατ' ἐξοχήν* ist" (Balkan-Archiv I—1925, VIII. 1.). Pușcariu általában ellenségesen viseltetik a Weigand által „balkanizmus”-oknak nevezett nyelvi egyezések iránt s általában konvergens fejlődés eredményét látja bennük (Dacoromania IV, 1341. l.: fenomene de convergență, nu de filiațiune), amiben igaza lehet egyes közös vonásokra nézve, de nem az összesekre. Általában az a nézete, hogy a „balkáni nyelvészet” főlősségesen kitalált tudomány, mert az oláh nyelv jelenségei vagy a nyugati román nyelvekből érthetők meg, vagy pedig — amennyiben a balkáni nyelvekkel jelentenek kapcsolatot — akkor konvergens fejlődés eredményei. Úgy látszik, hogy — tekintve a balkanizmusok nagy számát — Pușcariu valamilyen harmonia stabilitára gondol, amely bizonyos oláh nyelvi fejlődésnek irányát eleve a többi balkáni nyelv tipikus sajátágaival, de ezektől függetlenül, egyeztette össze. — Az oláh nyelv esetében — különleges helyzeténél fogva — egyaránt túlzás mindenben romanicum--ot látni (Pușcariu), vagy mindenben balcanicum--ot (ezzel vádolják pl. Weigandot). A balcanicum iránti ellenszenvet úgy Pușcariunál, mint a kontinuitás radikális hirdetőinél az a törekvés magyarázza, hogy a balkáni hatásokat a minimumra szállítsák le s így az oláh nyelv keletkezését a Dunától északra is hihetővé tegyék. Ilyenkor mindig szem elől tévesztik, hogy nemcsak „dákooláh” nyelv van, hanem van megleni, arumún és isztriai oláh nyelv is, amelyek általában ugyanazokat a balkanizmusokat tüntetik fel, mint az északra hurcolt testvéryelv. A „comparaison inter-balkanique” fontosságát újabban Skok hangsúlyozta, Revue Internationale des Études Balkaniques I, 13. l.

³⁶ V. ö. a kérdés irodalmára Sandfeld, i. h. 13., 141. l., és Philip-pide, *Originea Romînilor* II, 245. kk. l. — Az oláh nyelv négy ágazatának egységét, amely természetesen sokkal több jelenségből tevődik össze, mint a szubsztrátum hatásából magyarázható balkánnyelvi egyezések, azonban már nem magyarázhatjuk ugyanígy. Erre nézve mondja Friedwagner: „Selbst die weitgehendste Wirkung des Substrates, das auf dem Boden der heutigen Wohnsitze der Rumänen übrigens nicht einmal das gleiche gewesen, wäre imstande, diese bis zum 10. Jh. fast völlig gleiche Sprache hervorzubringen” (i. h. 661—662. l.), i. h. 654. l., 5. j.

³⁷ L. Friedwagner összefoglaló sorait, i. h. 682. kk. l.

következő, az oláhban és másutt is előforduló szavak: ol. *bălăur* 'sárkány' (szerb-horvát *blăvor*, *blăvūr* stb., alb. *butăr*), ol. *stăpân* 'gazda, ur' (bolg., szerb-horv. *stōpanin*; hangalakjukra v. ö. ol. *păgân* ∼ délszl. *poganin*), ol. *pârâu* 'patak' (alb. *përrûe*, bolg. *poróŷ*) stb., amelyek illír-trák eredetűek³⁸ és az úgynevezett Balkanwörter (mots balkaniques) közé tartoznak, mint a szintén többektől ilyeneknek tartott *stănă* (bolg., szerb *stan*, alb. *stan*, arum. *stane*, gör. στάνη), ol. *cătun* 'juhászfalu, -telep' (alb. *ketund*, szerb-horvát *kătün*, arum. *cătun*, *cătună*),³⁹ ol. *baciu* 'főjuhász' (arum. *baciu*,

³⁸ Zeitschrift f. rom. Phil. LIV. (1934), 462—465. I. Megjegyzendő, hogy e szavakat nem magyarázzák egyértelműen, mert alig akad közöttük olyan, amelyet valamely fennmaradt trák, vagy éppen illír szóval lehetne egyeztetni. Az oláh *pârâu*-t pl. Jokl teljesen elfogadhatóan az albánból is meg tudja magyarázni (Indog. Forsch. II, 282—286. I.), ami azonban a szó balkáni eredetén mitsem változtat.

³⁹ A románnyelvi származtatások (< *cantone* Jireček, *Geschichte der Serben*, I, 156.; *Das Fürstentum Bulgarien*, 119. l., 1. j. stb.; < **cavitone* G. D. Serra, v. ö. *Dacoromania* III, 1092.) elsősorban hangtani okokból nem fogadhatók el. Ural-altái eredetre gondol közelebbi indokolás nélkül G. Meyer (EtWb.); Peisker (i. h. 46—47. l.) és M. Vasmer (*Studien zur alban. Wortforschung*. Acta et commentationes Univ. Dorpat. I—1921, 28—30. l.) a kalmük *chotton*, *chottun* 'Hirtendörfschaft aus den Filzhütten von etwa 10 oder 12 Familien bestehend', burját *chotton* 'id.', mongol *khoton*, *khotun* '6—10 vérrokon család sátraiból álló szállástelep' stb. alapján azt hiszik, hogy a *katun* „ein Überrest, welchen die Wlachenhirten von ihrer ursprünglichen altaischen Sprache herübergerettet haben", ill. „Entlehnung... von einem donaubulgarischen Hirtenvolke". Az uralaltái eredet teljesen a valószínűtlen feltevések talaján mozog s legtöbb híve van a szó ősbalkáni etimológiájának. N. Jokl szerint egy illír-trák **ka-tŋt* 'das Ausgespannte, das Gezelt' (v. ö. alb. *ndën*, *ndäi* 'breite aus') melléknévi igenévi származékból lett az albánban *katunt* (határozott alak *katundi*), s ennek határozott tárgyesetéből magyarázandók a balkánnyelvi átvételek (Indog. For. XXXIII, 420—433. l.). Ezt a magyarázatot fogadja el Skok (Zeitschrift f. rom. Phil. L—1930, 519. l.) és a legvalószínűbbnek tartja Philippide is (*Originea Romînilor* II, 704. l.). Skok hozzáteszi, hogy „es ist nur nicht klar warum das Wort im Arom. fehlt". Ehhez megjegyzendő, hogy Capidan ugyan az arumún *Nu faŷe cătune* közmondásban előforduló *cătună* szót a görög *κατοῦνα* átvételének tartotta (Dacoromania II, 465. l.), de később rájött, hogy itt a régi arumún szókincs egy „bebalzsamozott" emlékeről van szó (ib. IV, 344—345. l.). A *katun* tehát kimutatható az arumúnból is, ahol azután a görög *hoarā* szorította ki. Véleményem szerint valamikor az ó-isztrooláhban és az ó-meglenitában is megvolt.

A nomádélet szókincséhez tartozván érthető a szó *katunári* származékának a bolgárban fejlődött 'nomadische Zigeuner' jelentése (Jireček, *Das Fürstentum Bulgarien*, 119. l., 1. j.).

bagiu, megl. ol. *baciu*; szerb-horv. *bač*, bolg. *bač*, új-gör. *μπάσιος, μπάσια*, magy. *bács* stb.).⁴⁰ A trák-illir eredet mellett más irányban is próbálták e szavakat magyarázni, de mivel az ismert nyelvek egyike sem bizonyult megnyugtató megoldások forrásának, azt hisszük jogosult a trák-illir nyelv maradványait keresnünk e szavakban, annál is inkább, mivel legnagyobbbrészt a pásztorélet köréből vett fogalmakat — és pedig igen fontos fogalmakat — jelölnek. Ebben a körülményben is támpontot vélünk találni annak a felfogásunknak igazolására, hogy az oláhok romanizált illir-trák *pásztorok* utódai, akik éppen a pásztorkodás szókinszének legfontosabb elemeit őrizték meg különben teljes ellatinosodásuk mellett. Ezt a kultúrtörténeti hátteret tartva szem előtt a más hipotézisekkel kapcsolatban is fennálló hangtani nehézségek ellenére is komolyan számot kell vetnünk az olyan pásztoriszavak esetleges trák-illir eredetével mint ol. *strungă* 'Abteilung des Pferchs, in dem die Ziegen gemolken werden', *rinză* 'Lab', *brânză* 'caseus vlachescus'. Ilyen magyarázatra gondoltak még a *baligă* 'Mist, Excremente von Tieren', *știră, stiră* 'unfruchtbar', *țarc* 'Hürde, Pferch', *urdă* 'Topfen' stb. szavak esetében is.

A *strungă* megfejtésénél véleményünk szerint csak azok a kísérletek jöhetnek számításba, amelyek a szót egy az albán nyelv őseben feltételezett indogermán **strng* ~ **strng* 'szorít' (v. ő. lat. *stringo*, gör. *στραγγ-*) szótóval hozzák összefüggésbe.⁴¹ Ennek megfelelő származékából az albánban

Nem igaz Drăganunak az az állítása, hogy a *katun*, mint közszó, csak 1398, 1399-ben fordul elő először (*Români în veacurile IX—XIV*, 104. l., 4. j.). Futólagos utánanézéssel már III. Uroš István szerb királynak a dečani kolostort megalapító oklevelében (1330) is megtaláltuk: *сель и катоунъ вьлашькыхъ и арбанашькихъ* (v. ő. Miklosich, *Monumenta Serbica*. Viennae 1858. 91. l.), s bizonyos, hogy még régebbi adatok is elő fognak kerülni. Feltűnő az általunk idézett adatban, hogy oláh és albán katunokat *együtt* emleget az oklevél.
⁴⁰ L. bővebben Capidan, Dacoromania II, 459. l., és Gombocz—Melich, Magyar Etymológiai Szótár, s. v. *bács, bacsa* 1.

⁴¹ Jokl, Sitzungsber. Wien CLXVIII/1, 89. l., Barić, *Albanorumänische Studien* I, 105. l. — Drăganu, *Români în veacurile IX—XIV*, 60—63. l.-ján megkísérli annak bizonyítását, hogy az oláh *strungă* egy feltételezett ó-görög **στραγγα* közvetlen átvétele, de származtatását sem hangtani, sem tárgyi okokból nem fogadhatjuk el. Mi sem könnyebb u. i., mint egy olyan görög alaknak a feltételezése, amelyből azután az oláh *strungă* nehézség nélkül származtatható. A görögben minden származék a *στραγγ* töből van képezve (v. ő. Boisacq, DEG² s. v. *στραγγ*) és a prokopiusi VI. sz.-i *Στραγγες* helynévnek összefüggése az idetartozó szavakkal korántsem olyan világos, ahogy azt

štrunge, az ősoláhban pedig *strungă* fejlődött. A szláv nyelvekben a **strang-* tő teljesen elszigetelt lévén, azt kell feltételeznünk, hogy ezt a vándorszót oláh pásztorok közvetítették először a délszláv és jóval később a magyar és északi szláv nyelvekbe. Az albán *štrunge* a szerb *struga* és a bolgár *străga*, *stroga*, *struga*, *straga* alakokat nem magyarázza meg, ellenben az oláh *strungă* erre kiválóan alkalmas. Az utóbbiból a szerbben és bolgárban előbb **straga*, majd ebből szabályosan *struga*, *străga* stb. fejlődhetett. Ebből egyszersmind az is következik, hogy az oláh közvetítésű *strungă* > **straga* még a IX. sz. előtt ismeretessé vált a délszláv nyelvekben. Jellemző a szó kései elterjedésére az északi szláv nyelvekben, hogy ezekben az *-q* fejlődése már nem az ősi szláv szókészlettel egyértelmű. A tót és rutén *strunga*, *strunka*, a lengyel *straga* hangalakja ezt világosan bizonyítja.⁴²

Az oláh *rinză* 'Labmagén, Lab' valószínűleg a *brânză* szóval függ össze eddig még nem eléggé tisztázott módon,⁴³

Drăganu gondolja. Tárgyilag kifogásolható, hogy a pásztorélet terminológiájában az ó-görög hatásnak biztos nyomai nem mutathatók ki (szerinte ilyen eredetű még az oláh *ciul* < *κυλλός* 'gebogen, krumm, verstümmelt', *sterp* < *στερίκος*, *ştiră* < *στεῖρα* 'unfruchtbar', a *lepădă* < *lepīdare*, amely utóbbi a *λεπίς*, *-idos* 'coque, coquille écaillé' származéka lehetne) s nem volna érthető, hogy a görög nyelvterületen megforduló ősoláh pásztorok a szóban forgó fogalom jelölésére miért éppen az ó-görögből vettek volna át egy szót. Még furcsábban hat e mellett az a tény, hogy az új-görög *στρογγυλά*, *στρογγύλα* kétségtelenül oláh eredetű. Drăganu okoskodásából tehát az következik, hogy a **στρογγύλα* a görögből kiveszett — miután az oláhok átvették — s azután a görögök megint visszavették az oláhnak kölcsönadott szavukat. Erőltettségében ezzel a magyarázattal csak Giuglea ötlete versenyez, amely szerint a *strungă* a latin *ruga* 'Runzel' és az ó-germ. *stanga* 'Stange, Riegel' szavakból keletkezett volna szókeveredés útján (Dacoromania II—1921. 22, 327. kk. l.). — I. Iordan ebben a magyarázatban újgrammatikus konstrukciót lát és Philippide magyarázatát fogadja el, amely szerint egy a *sru*, *stru-* töből képezett trák **strunga* képezné az oláh *strungă* alapját (*Introducere în studiul limbilor romanice*. Iași 1932. 86. l.). Mesterkéltséggel és a magyar *esztrenga*, továbbá a magyarországi latin *stronga* adatok téves értékelésére épített magyarázatot kísérel meg Meyer-Lübke (Dacoromania IV, 642—644. l.). A szó irodalmára v. ö. még Drăganu, i. h., és Philippide, *Originea Romînilor* II, 735. l.

⁴² Wędkiewicz szerint a szó az északi és nyugati szláv nyelvekben mindenütt oláh eredetű (*Zur Charakteristik der rumänischen Lehnwörter im Westslavischen*. Mitteilungen des rum. Instituts Wien I—1914, 276. l.).

⁴³ Erre már Hasdeu is gondolt (v. ö. Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane* II, 313. l.) és újabban Barić, i. h. 87. l.

annál bizonyosabb azonban az albán *rendes* 'Lab' szóval való együvé tartozása. Ezt általában azok is elismerik, akik a *rinzā-rendes* trák-illir eredetét és a két szó viszonyát nem egyformán magyarázzák, abban azonban egyetértenek, hogy balkáni pásztorszóval van dolgunk (v. ö. még isztro-oláh *rānzā* és arum. *arindzā*, amelyben a *-dz-* azt mutatja, hogy a szó már a szláv hatás kezdete előtt megvolt ennek a nyelvjárásnak ősi szókészletében is). A ruténbe (*ryndza*, *ryndža*) és a lengyelbe (*ryndza*) oláh közvetítéssel került a vándorpásztorokodás fokozatos északi irányú terjeszkedése révén.⁴⁴

A *štirā* összefüggése az albán *štjerre* és a görög στεῖρα szavakkal általában elfogadott tény.⁴⁵ Egyike az azoknak a ritka oláh szavaknak, melyeknek ó-görög eredete ellen sem hangtani, sem pedig jelentéstani szempontból kifogás nem emelhető, bár ebben az esetben is lehetséges, hogy ennek ellenére az oláh szó az ó-görögtől független ősbalkánnyelvi átvétel, de eredetét mindenképpen a Dunától délre a Balkánon kell keresnünk.

További példák felsorolásától és részletesebb tárgyalásától ezúttal eltekinthetünk, mert az említettek is eléggé szemléltetik az oláh nyelvnek a balkáni szótörténettel fennálló kétségtelen kapcsolatait. A balkáni szavakon kívül vannak az oláhban olyanok is, melyeknek eredete kétségtelenül az albánban keresendő, nem pedig az albánnak és az oláhnak közös forrásául szolgáló trák-illir nyelvben. Ilyenek pl. *buzā* 'Lippe, Wange', az arumúnban 'Rand, Ufer' is < alb. *buzε* 'Lippe, Rand, Ufer' (az isztiai oláhból nem mutatható ki); *copaciu* 'fa', arum. *cupatsū*, megl.-ol. *cupaciu*, iszt.-ol. *copaç* < alb. *kopats̃* 'Baumstumpf, Block';⁴⁶ *vatrā*

⁴⁴ Philippide az oláh és az albán szót közös balkáni forrásból merített külön átvételeknek tartja, i. h. 731–732. l. A szó irodalmára v. ö. még Drăganu, i. h. 329. l., 2. j.

⁴⁵ L. a Drăganunál idézett irodalmat, i. h. 60. l., és ib. 1. j.

⁴⁶ Feltűnő az északi oláh alak o-ja a hangsúlytalan szótagban u helyett. — A dunántúli és szabolasmegyei *Kopács* helyneveket Drăganu erőszakolt tételének bizonyítására az oláh *copaciu* szóval hozza összefüggésbe (i. h. 76–77., 89. l.), ezúttal is megmutatva azt, hogy kizárólag a füle után indul. Óvatosabban járt el Pușcariu, aki a *Kopăci* „vlah”-nevet és a szarajevói kerületben fekvő két falunak hasonló nevét hajlandó a Romániai apuseni-k nyelvéből magyarázni, de e mellett lehetségesnek tartja, hogy e nevek inkább a szerb-horvát *kopač* (a *kopati* 'graben hacken, aufhacken' igéből képezett nomen agentis) szóval magyarázhatók (*Studii istroromâne* II, 284.). Az oláh eredet lehetőségét a boszniai helynevekkel kapcsolatban elveti Skok (Slavia VIII—1929/30, 620.), s el kell vetnünk nekünk is a magyar *Kopács* helynevek esetében.

'tűzhely' mind a négy főnyelvjárásban (isztr.-ol. *vatrā* < alb. *vatre* (toszk nyelvjárási alak, a gegben *votre*) stb. Capidan szerint az északi oláhban 52 albán eredetű szó van,⁴⁷ amelyek közül 19 hiányzik az arumúnból és 15 a megleni oláhból. Az óvatos Philippide szerint az északi oláhban csak 25 biztosan albán eredetű szó volna, az arumúnból 13, a megleni oláhban 9 és az isztriaiban csak 4.⁴⁸ Nem szabad azonban felednünk, hogy a mások által albánnak tekintett szavakat Philippide ahhoz a 185 nem-latin eredetű szóhoz számítja, amelyek az albánban és az oláhban *egyaránt* előfordulnak s amelyeket úgyszólván kizárólag a trák-illir hatásnak tudhatunk be. A biztosan albán eredetű szavaknak azonban még egy csekélyebb számából sem volna szabad arra következtetni, hogy az ősoláh-albán kapcsolatok ne lettek volna a legszorosabbak. Legutóbb Friedwagner mutatott rá arra, hogy az oláh nyelv szláv elemeinek sokkal nagyobb számából nem szabad egyenes arányú következtetést levonnunk. „Während aber dort (t. i. a szláv-oláh érintkezések idején) ausser der viel längeren Berührung auch Staat und Kirche, Kulturbestrebungen und vielleicht auch Mischehen zusammengewirkt haben, müssen wir hier an ganz primitive Zustände unter Wanderhirten während und nach der Völkerbewegung denken, wo ein Sprachschatz von einigen hundert Wörtern dem Mitteilungsbedürfnis völlig genügte.”⁴⁹ Ha a nem-latin eredetű közös albán-oláh szavakhoz hozzávesszük még a közös latin elemeket (Philippide szerint 330 teljesen azonos és közel 50 nem egészen azonos, de rokon szó) úgy a primitív életviszonyokat figyelembe véve *oly tekintélyes, szinte közösnek nevezhető szókincs kerekedik ki, amilyent semilyen másik két balkáni nyelv között nem találunk.*

A szókincsbeli sokféle egyezéssel azonban az oláh-albán nyelvi kapcsolatok még korántsem merültek ki. A *jelentéstan*i fejlődés érdekes párhuzamossága tapasztalható több latin eredetű albán és oláh szó esetében,⁵⁰ pl. *kuvend—cuvânt* 'Wort, Rede' < *conventum*, *dreq—drac* 'Teufel' < *draco*, *mærgonj* 'sich entfernen, weggehen' — *a merge* 'gehen'.

⁴⁷ Dacoromania II, 483. I.

⁴⁸ I. h. II, 753. I.

⁴⁹ I. h. 685—86. I.

⁵⁰ Ez már Miklosichnak, Schuchardtnak, Gasternek és másoknak is feltűnt, v. ö. Philippide, i. h. II, 682. kk. I.

< *mergere*,⁵¹ *püll* — *pădure* 'Wald' < *paludem*, ill. *padulem*, stb. stb. A nagyszámú *hangtani* párhuzam közül meglegőszünk a legfontosabbak említésével, a többire nézve pedig utalunk Sandfeld és Philippide munkáira. Ilyen a hangsúlytalan helyzetben fellépő *a* > *ă*, *ε* fejlődés (pl. *şendet*—*sănatate* < *sanitatem*); a hangsúlyos *an*, *am* az albán nyelv déli nyelvjárásában a toszkban és az oláhban *ăn*, *ăm* lesz (ebből később az oláhban *ân*, *âm*, pl. *kerp* < *kenep* — *cânepă*), a latin rövid *u*, amelyből a szárd kivételével az összes román nyelvekben *o* fejlődött, az albán nyelv latin elemeiben és az oláhban megmarad *u*-nak;⁵² egy általánosabb érvényű hangfejlődési párhuzamot képvisel a két nyelvben a szóvégi magánhangzók egyöntetű viselkedése: az *-e* megmarad, az *-a* *-ă*-vé redukálódik, az *-u*, *-o* és az *-i* pedig előbb-utóbb eltűnik;⁵³ a mássalhangzók köréből említhetjük a *ct* hangcsoport egyöntetű alakulását, amelyből mindkét nyelvben *ft* lesz (az oláhban később *ft* > *pt*, pl. alb. *luftε* — ol. *luptă* < *lucta*), ugyanígy *cs* > *fs*, majd oláh *ps* (pl. alb. *kofşε* — ol. *coapsă* < *coxa*);⁵⁴ és a rotacizmust.

Rotacizmuson a magánhangzóközi *n* > *r* fejlődését értjük, amelyet az *n* előtti magánhangzó orrhangzósodása vezetett be (pl. *lună* > *lură*, *inimă* > *irimă*; megkülönböztetendő a

⁵¹ Puşcariu szellemes feltevése szerint a *mergo* azért lett az oláhban 'menni' jelentésű, mert a hegyről lefelé menő ember mintegy elmerült azok szemléletében, akik a hegyen maradtak, v. ö. *Locul limbii române* 35. l. Bár e feltevéssel szemben több jogos ellenvetés tehető, némi valószínűsége mégis csak van, ha meggondoljuk, hogy az ősoláhság a hegyek között legeltette nyájait.

⁵² Weigand szerint az oláhban kb. 80 olyan szó fordul elő, amelyben eredetileg *ŭ* volt, s ezeknek mintegy a fele az albánban is megvan (Balkan-Archiv III—1927, 246—47. l.). Az a néhány szó, amely az oláhban zárt *o*-val jelentkezik (*toamnă* < *autūmnus*, *roib* < *rūbeus*, *coif* < *cūfea*, *moare* < *mūria*), amennyiben jelzett eredetük bebizonyosodik, olyannak tekinthető, mint amely a nyugati román nyelvterületről a Balkánra is áterjedni kezdő *ŭ* > *o* fejlődés első hírnöke (v. ö. Puşcariu, *Locul limbii române* 25—26. l.). A dalmátban az *ŭ*-nak két megfelelőse van. *nauk* < *nūcem*, *krauk* < *crūcem*, de *pulvro* < *pūlverem*, *buka* < *būcca* (Bartoli, *Das Dalmatische* II, 334—35. l.). V. ö. még E. Petrovici, *Dacoromania* VII. (1931—33), 345—46. l.

⁵³ L. bővebben Meyer-Lübke, *Rumänisch, Romanisch, Albanesisch*. Mitteil. des rum. Instituts an der Univ. Wien. 1914. I, 1—42. l.

⁵⁴ Az albán és az oláh hangjelenség közötti összefüggést elfogadják Puşcariu, Treimer, Sandfeld, l. utóbbinak *Linguistique balkanique* c. művét, 126. l. Megjegyzendő, hogy az albánban előfordul a *ct* > *jt* fejlődés is amelyet Weigand kormeghatározónak tart (Balkan-Archiv III, 178. l. jegyzetben).

scare < *solem*, *sărutà* < *saluta[re]*, *sare* < *salem*, stb. esetében tapasztalható *l* > *r* változástól). Ma az albán nyelv toszk (déli!) nyelvjárásában, az isztriai oláhban és szórványosan az északi oláhban van meg, régebben meglehetett a gegben is,⁵⁵ megvolt a *texte rotacisante* néven emlegetett északi oláh szövegekben és az északi oláh nyelvterület legnagyobb részén. Visszafejlődését az utóbbin Coresi bibliai szövegeinek hatásával magyarázzák az irodalmi és népnyelv fogalmának némi összekeverésével.⁵⁶ E helyen meg kell elégednünk annak kiemelésével, hogy a kutatók legnagyobb része az albán és az oláh hangjelenség között genetikai összefüggést lát,⁵⁷ általában azonban nem a közös etnikai szubsztrátum hatását keresik benne, hanem az oláh rotacizmust magyarázzák albán hatással. Jelen szempontunkból a kétféle magyarázat teljesen egyértékű. A lényeg az, hogy a rotacizmus egy az albán-oláh együttélés korából származó és balkáni eredetű oláh hangjelenség. Arranézve sem szükséges egyelőre állást foglalnunk, hogy ősrégi vagy pedig csak a X. sz. után keletkezett hangváltozással van dolgunk. Csak annyit jegyzünk meg, hogy a szláv szavak nagyobb tömegű felvételének korában (IX–XI. sz.) már nem volt ható ereje, s hogy az ezután átvett idegen elemekben sincs nyoma.⁵⁸ Az a tény, hogy

⁵⁵ Bár ez kellőképpen még nincs bizonyítva, v. ö. Jokl, *Indog. Forsch.* XLIV, 50. l.

⁵⁶ L. Dacoromania IV, 1165. l. Moldvába erdélyi oláh emigránsok révén került a rotacizmus (Rosetti, *Rev. Ist. Rom.* IV—1934, kny. 51.), bár nem látjuk be, hogy a nem Erdély felől, illetve nem Erdélyből Moldvába vándorló oláhok nyelvében miért ne lehetett volna meg.

⁵⁷ Így Pușcariu, Balotă, Meyer-Lübke, Weigand, Jokl, Skok, Capidan, Sandfeld (l. az irodalmat az utóbbinak *Linguistique balkanique* c. művében, 126–27. l.) és Friedwagner, i. h. 680. l. — Az összefüggést tagadják Procopovici, Densusianu és Rosetti.

Egészen sajátos és elfogadhatatlan nézete van ebben a kérdésben Weigandnak. Az összefüggést ugyan nem tagadja, de szerinte az oláh rotacizmus azoktól a hipotetikus albánoktól átvett ejtési sajátosság volna, akik a XI., XII. században vándoroltak be Erdélybe (Balkan-Archiv III, 219. l.).

⁵⁸ Kivételt egyedül az erdélyi móc nyelvsziget képez, ahol még a magyar eredetű *hișpar* < *fișpan* < *főișpán* szóban is rotacizmust találunk (Fráncu—Candrea nyomán több hasonló nem magyar eredetű példát is közöl Philippide, i. h. II, 127–128. l.), amelyeket analógiás hangváltozásoknak tarthatunk. Ezt bizonyítja a magyar eredetű *neam* < *nem rëam* alakja, amely sandhi révén keletkezett az ilyenféle esetekben *ce neam* > *ce rëam*, a jelenségnek tehát mondathangtani oka van ebben az esetben. A rotacizmus különben már a múlt század végén

az oláhban és az albánban egyes latin eredetű szavak mindkét nyelvben rendellenes, de e mellett teljesen egybevágó elváltozásokat mutatnak,⁵⁹ úgy látszik, arra mutat, hogy a szubsztrátum hatásának jelenlétével egyes esetekben komolyan számot kell vetnünk, s talán a rotacizmus esetében is jogosult Miklosich és Schuchardt elnépszerűtlenedett elméletére utalnunk.

A legszembeszökőbb balkánnyelvi egyezés az albánban, az oláhban és az újabb bolgár nyelvben használatos *szóvégi névszómeghatározó* (article postposé), amelyet nyelvünkben csak kissé paradoxszerűen nevezhetnénk hátulálló névelőnek, pl. alb. *zok*—*zogu* 'madár, a madár', *vajze*—*vajza* 'lány, a lány', ol. *trup*—*trupul* 'test, a test', *fată*—*fata* 'lány, a lány', bolg. *grad*—*gradăt* 'város, a város', *voda*—*vodata* 'víz, a víz' stb. A jelenség okát sokan próbálták felderíteni s mindhárom nyelvre nézve felmerült a külső, tehát idegen hatás és a belső bejlődés lehetőségének elmélete több-kevesebb körütekintéssel alátámasztva.⁶⁰ A három nyelv összefüggését ezen a ponton legutóbb Tagliavini próbálta kétségbe vonni,⁶¹ sok helyes általános nyelvészeti észrevételt tartalmazó tanulmányának azonban még van az a módszerbeli fogyatkozása, hogy a szóvégi főnévmeghatározó kérdését a többi balkánnyelvi egyezéstől függetlenül tárgyalja, s nem helyez kellő súlyt arra a fontos körülményre, hogy ebben az esetben egymás szomszédságában, sőt egymással együttélő és sok tekintetben közös kultúrával rendelkező népek nyelvéről van szó. A magunk részéről szorosabb összefüggést különben csak az albán és oláh szóvégi főnévmeghatározó között látunk, mint amelyeknek mondattani szereplése is közelebbi összefüggésre mutat a hasonló bolgár nyelvsajátságával szemben. Ebben a két nyelvben egyúttal régebbi korból is mutatható ki a szóvégi névszómeghatározó, mint a bolgárból.

Mivel ősi indogermán sajátságról az indogermán nyelvek articulus-fejlődésének figyelembe vételével az albánban aligha lehet szó (a skandináv nyelvek és az örmény articulus postpositivus-a is későbbi fejlődés eredménye), kétségtelen,

teljesen kiveszőben volt a mőcoknál is, v. ö. Moldován Gergely, *Alsó-fehér vármegye román népe*. Nagy-Enyed 1897. 75. l., T. Papahagi, *Grai și Suflet* II, 48—50. l.

⁵⁹ *Originea Rominilor* II, 679. kk. l.

⁶⁰ L. a kérdés történeti és kritikai áttekintését Sandfeld i. m.-ben, 165. kk. l.

⁶¹ *Sulla questione della posposizione dell'articolo*. Dacoromania III, 516. kk. l.

hogy az albánban is az indogermán nyelvéllapottal szemben újítással van dolgunk. Az a kérdés azonban, hogy ez az újítás mikori keletű és milyen eredetű. N. Joklnak sikerült kimutatnia, hogy megvolt már az albán nyelv régi latin elemeinek átvétele korában. A latin eredetű *ftua*, *ftue* 'birsalma' < *cotoneum határozott alakja ugyanis *ftoi*, *ftoni*. Ez arra mutat, hogy az eredeti *o* zárt szótagban kettős magánhangzóvá lett: *ftôn > *ftua*, *ftue*, nyílt szótagban pedig megmaradt. Mivel pedig nyílt szótagba az *o* csak akkor kerülhetett, ha már régebben is *fto*—*ni* volt a határozott alak, fel kell tennünk, hogy az *i* — azaz a szóvégi névszómeghatározó — már a latin elemek átvételének időpontjában hozzájárult az ilyen típusú főnevekhez.⁶² Ez persze nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy az albánban a trák-illir nyelvben fejlődött sajátosság folytatódik, megengedve természetesen, hogy az albán a trák, vagy még inkább az illir folytatója. A magunk részéről valószínűnek tartjuk, hogy a szóvégi névszómeghatározás nemcsak a dalmátból, hanem általában a balkáni városi latinságból is hiányzott, s hogy teljességgel csak a romanizált pásztorelemek nyelvében fejlődött ki, azaz nem volt olyan sajátosság, amely a balkáni latinság minden társadalmi rétegében egyaránt divatozott volna. Nem hisszük, hogy a balkáni latinság egy részében a *homo ille* típus minden autochton nyelvi hatás nélkül állandósulhatott volna a latin nyelvre részben vagy egészben áttérő őslakosok nyelvében. Azok a romanizált elemek, akik a latin nyelvű városokba kerültek, vagy azoknak környékén helyhezköthött foglalkozást űztek, bizonyára megmaradtak a *homo ille* típus mellett, egészen addig, míg vagy elpusztultak, vagy beleolvadtak a szláv-ságba. A pásztorkodó elemek azonban lazább összefüggésben lévén a hivatalos közlatin nyelv kisugárzási központjaival, a latin nyelvi anyagot könnyebben idomíthatták több esetben saját, fokenként feledésbe menő ősi idiómájuk formáihoz. A részben romanizált illir-trákok (albánok) és a teljesen romanizált illir-trákok (az ősoláhság magvát alkotó népelemek) nyelvében a szóvégi névszómeghatározó tehát megőrzött ősi sajátosság lehet, amelyet az oláhok latin nyelvi anyaggal töltöttek meg, de szerkezetén mit sem változtattak. Régiségét az oláhoknál eléggé bizonyítja az a tény, hogy mind a négy főnyelvjárásban egyaránt megvan, amiből teljes bizonyossággal következik, hogy a IX—X. században már hosszabb idő óta kizárólag a *homo ille* típus szerint történt az ő-

⁶² Zur Geschichte des alb. Diphthongs -ua, -ue. Indog. Forsch. L (1932).

oláh nyelvben a névszók határozott alanyeseti alakjának képzése.

A bolgár szövégi névszómeghatározó kialakulásának megvizsgálása kívül esik munkánk keretein, s ezért részletesebben nem foglalkozunk vele. Tény azonban, hogy oláh eredetének bizonyítása eddig nem egészen sikerült, s más szláv nyelvi érvekkel önálló, minden idegen hatástól függetlenül fejlődése valószínűvé tehető.⁶³

A balkáni nyelvek egy másik érdekes *alaktani* és egyben *mondattani* közös sajátága a főnévi igenév korlátolt használata, illetve teljes hiánya, és ennek helyettesítése alárendelt mellékmondatokkal. Sandfeld egy mintaszerű tanulmányában foglalkozott ezzel a jelenséggel, és kimutatta, hogy ebben az esetben különösen az a feltűnő, hogy az infinitívust kizorító nyelvtani szerkezet is közös vonásokat tüntet fel.⁶⁴ Éppen ezért a tulajdonképpeni problémát nem annyira az infinitívus feladása, mint inkább az képezi, miért egyeznek meg egymással a helyettesítő szerkezetek (dä-mi sã beau, daj mi da pija, a-me te pi, dös mu na pjó). Véleménye szerint itt is mint számos más párhuzamos nyelvjelenség esetében görög, illetve bizánci hatással kell számolnunk. Ezekkel kapcsolatban utal a bizánci kultúrának a balkáni népekre gyakorolt átfogó hatására és hivatkozik a régi szláv vallásos irodalom függésére a görög mintáktól.⁶⁵

⁶³ L. az erre vonatkozó különböző véleményeket, Sandfeld, i. h. 167—171. l.

⁶⁴ V. ö. *Rumoenske studier*. Copenhagen 1900., továbbá Jahresber.-Leipzig IX (1902), 75. kk. l., *Linguistique balkanique* 173. kk. l.

⁶⁵ Sandfeld általában több esetben tételez fel görög hatást, mint ezt a balkáni nyelvek görög kölcsönszavainak aránylag kis száma megengedni látszik. Az alaktani és mondattani balkanizmusok bizonyára még sok vitára fognak alkalmat adni. Meyer-Lübke és Pușcariu hajlandók az oláh jelenségeket a megfelelő balkánnyelviectől elválasztani (v. ö. Dacoromania VII, 488. kk. l., 498. kk. l.), s az oláh nyelv „balkanizmusait” részben annak a körülménynek betudni, hogy a balkáni latinság a nyugatitól eltérően nem a latin irodalmi nyelv folytonos gyámsága alatt, hanem mintegy szabadjára engedve fejlődött tovább. Azt azonban nem fejtik ki bővebben, hogy ilyen szabad kibontakozási lehetőségek mellett miért találunk mégis annyi egyezést az oláh és a balkáni nyelvek között. A „délkelet európai mentalitás” Pușcariu szerint inkább szociológiai és kultúrtörténeti probléma, amelynek megoldásában ő a nyelvésznek — eléggé helytelenül — csak másodlagos szerepet hajlandó juttatni. A görög hatások valószínűtlenné tétele különben minden a dáciai kontinuitást valló tudósak nyílt törekvése, oka pedig a balkáni hatások iránt táplált ellenszenv. Az ilyen hatások felderítése után ugyanis rendszeren önként kínálkoznak a kontinuitást

Az alaktani nem speciálisan albán-oláh egyezések közül említendő még a genitívus és datívus azonossága, amely a bolgárban és az új-görögben is megvan, továbbá a nyugati román nyelvek egyes nyelvjárásaiban is szórványosan előforduló jövőidőképzés egy „akar-” jelentésű segédigével. Ezzel szemben a számnévi névelő csak az albánban és az oláhban használatos (*al doilea, a doua — i dyti, e dyta* 'második') az oláh *am de făcut* alb. *kam për të lidhur* 'habe zu machen'-féle stb. szerkezet pedig csak a toszkban és az oláhban fordul elő.

Figyelembe véve azt a körülményt, hogy az albánokkal ma csak az arumúnok állnak többé-kevésbé szorosnak nevezhető kapcsolatban, az északi oláhok pedig a Dunán átkelve s az erdélyi Kárpátok vidékein letelepedve jó meszszire élnek az albánságtól, szükségképpen fel kell tennünk, hogy a két nép valamikor földrajzi közösségben élt. Nyelvi kapcsolataik természetéből még az is világosan kitűnik, hogy az ősoláhság és az ősalbánság általában közös életkörülmények között egymással együtt élt (szimbiózis) s úgyszólván kizárólagos foglalkozásuk a közös tráko-illir ősoktól örökölt nomád, illetve költözködő pásztorkodás volt. Különös súllyal esik latba az a biztos tény, hogy az oláhság négy ágazata közül éppen a 'dákooláh' csoport nyelve áll legközelebb az albánhoz,⁶⁶ mégpedig ennek is a déli toszk nyelvjárásához! Ezt különösen azért emeljük ki, mert az oláh-albán kapcsolatok vizsgálatában még mindig kísért az a gondolat, hogy az oláh nyelv albán vonatkozásait egyszerűen a Dácia területéről periodikusan a Balkánra lelátogató oláh pásztorok közvetítésével magyarázzák. Így persze csak lexikális hatásokat lehetne esetleg elfogadhatóvá tenni s rejtély maradna a közös szókincsen kívül megtalálható és

tagadó következtetések. Az „említett mondattani sajátyságról szóló tanulmányát Sandfeld pl. így fejezi be: „...ich geselle mich zu denen, die die Entstehung der rumänischen Sprache im alten Dazien für eine Unmöglichkeit halten, und finde es sehr wahrscheinlich, daß die Nachahmung der griechischen Ausdrucksweise schon in der Zeit angefangen hat, als die Rumänen noch südlich der Donau ansässig waren”. Jahresber. Leipzig IX, 125. l. (v. ö. ehhez még *Linguistique balkanique* 141—142. l.). — Capidan a közös balkánnyelvi mondattani sajátyságok eredetére nézve a 'substratul autocton' hatását biztosra veszi, bármily kis mértékű is lehetett (Dacoromania II, 483. l.).

⁶⁶ V. ö. erre legutóbb Philippide, i. h. II, 629., 761. l. Az utóbbi szerint: „Dintre Romini ceî mai apropiati sufleste de Albaneji sint Dacoromini” azaz „Az oláhok közül a dákó-oláhok állanak szellemi rokonságban legközelebb az albánokhoz”.

az előbbieken felsorolt sokféle párhuzam, aminek egyedüli természetes okát a balkánfélszigeti szimbiózisban kell keresnünk.

Az albán-oláh nyelvi kapcsolatok érve tulajdonképpen már egymagában véve is döntő bizonyítékot szolgáltat az oláh nép és nyelv balkánfélszigeti eredetére nézve. Érthető tehát, hogy a dáciai kontinuitás hívei igyekeztek ennek az érvnek roppant horderejét azzal a be nem bizonyítható, de könnyen cáfolható állítással lefokozni, hogy az albán-oláh szimbiózis színtere nem a Balkán volt. V. Párvan pl. megkockáztathatónak tartotta azt az általánosan visszautasított elméletet,⁶⁷ hogy az albánok ősei csak a Kr. u. III—IV. sz. közötti időkben vándoroltak le délre a Kárpátok vidékéről, ami különösen egy *a priori* a dáciai római-oláh folytonosság alapján álló tudósnál egészen logikus eljárás, mert ha egyrészt elfogadja valaki a dáciai oláh őshazát, másrészt pedig magyaráznia kell ezen az alapon az oláh-albán nyelvi kapcsolatok történeti hátterét, úgy más kiutat nem is talál, mint Párvan kényszerlépését. Jokl ismételten mutatott rá ennek az elméletnek kirívóan hamis voltára. Szerinte az albánok egyaránt rokonai a trákoknak és illíreknek, régebbi lakhelyeiket pedig valahol a két nép hazája között kell keresnünk, mégpedig olyan helyen, ahol latinul is beszéltek és a görög hatás is némiképpen érezhető volt. Ezek a feltételek pedig a régi Dardania területén — Montenegrotól keletre — voltak együtt, amiből egyúttal annak a régebbi feltevésnek alapossága is jobban kidomborodik, amely szerint Dardania neve az alb. *dardh* 'körte' szóval kapcsolatban keresendő.⁶⁸ Nem ellenkezik ez a megállapítás azok nézetével sem, akik az albánok régebbi lakhelyeit valamivel északabbra helyezik (Jireček, Thallóczy és újabban Philipidének már valószínűtlenül messze északra nyúló pannóniai elmélete), nem pedig távol északkeletre a hajdani Dáciába. Jokl helyesen figyelmeztet arra, hogy az északra

⁶⁷ V. ö. Philippide, i. h. I, 693. l., továbbá L. Spitzer, *Zu den linguistischen Beziehungen der Albanesen und Rumänen*, Mitteilungen des rum. Inst. Wien I, 292. kk. l., N. Jokl, *Albanisch* (Streitberg, i. h. 122. l.), Th. Capidan, *Raporturile albano-române*, Dacoromania II, 482—487. l., Sandfeld, *Linguistique balkanique* 143. l.: „Cette théorie est tout à fait inadmissible et laisse trop de choses inexplicables.” V. ö. még Drăganu *Români în veacurile IX—XIV*, 594—595. l., aki tévesen pannóniai ősoláhságról beszél s azt hiszi, hogy Pannóniában is kerülhettek albán elemek az ott különben sohasem létező rumun-oláhok nyelvébe, bár ezek zöme szerinte is balkáni illír-albán eredetű.

⁶⁸ Ebert, *Reallexikon* I, 91.

irányuló feltevéseinkben nem mehetünk túlságosan messzire, mert különben magyarázatlanul marad az a körülmény, hogy az albán nyelv néhány ó-görög eleme régebbi hangállapotot tüntet fel, mint a szintén régi latin elemek. Ilyen ó-görög hatás nehezen volna elképzelhető pl. Pannóniában. Biztosnak vehető régi albán nyomokat különben Jokl a hajdani Praevalis területén is talált. A mai *Bòjana* folyó vidékén ugyanis az albánok eltűnéséig tartó albán-szláv kontinuitást azzal bizonyítja, hogy kimutatja a folyó nevének összefüggését az ókori *Barbanna* névvel. Az utóbbi ugyanis kizárólag az albánban válhatott olyanná (*Bauánna), hogy a mai névvel való összefüggése világos legyen. A szerb *Bòjana* névről kimutatta, hogy nem származhat közvetlenül a praevalisi latinságból, hanem csak albán közvetítéssel.⁶⁹

Kétségtelen, hogy az albán-oláh szimbiózist végeredményben a szlávsnak balkáni térfoglalása és ottani fokozatos állami konszolidációja bontotta meg olyanképpen, hogy egyrészt az oláhokat a politikai és társadalmi életből kirekesztette s így bizonyos területek állandó birtoklására továbbra is képtelenítette őket, másrészt pedig elszlávosított vagy elvándorlásra készített olyan albán és oláh pásztorcsoportokat, amelyek szerb területen pásztorkodtak tovább. A balkáni oláhsnak csak azok a részei maradtak meg, amelyek Szerbiából északnyugat-nyugat, dél, kelet és északkelet felé vándoroltak, míg az albánság lassan a mai lakhelyeinek körülbelül megfelelő területre szorult vissza. A szláv invázió természetesen nem egyszerre vetett véget az albán-oláh együttélésnek, hanem fokozatosan. Ezt bizonyítják azok az újabb nyelvészeti kutatások, amelyek albán közvetítésű szláv elemeket mutatnak ki az oláhból. Ezen a téren is Jokl a kezdeményezés érdeme, akinek végre úgy látszik sikerült tisztáznia a szláv *gotovъ*, alb. *gat(ε)* és ol. *gata* viszonyát. A három szó összetartozását eddig is tudták, de a szl. o-val szemben álló oláh és albán a hang az első szótagban áthidalhatatlan nehézségnek tűnt fel. Jokl ugyanis lehetségesnek tartja, hogy a szláv szó még akkor került az

⁶⁹ Zur Geschichte des alb. Diphthongs -ua, -ue. Indog. Forsch. L (1932) 41—42. I. Skok figyelmeztet továbbá arra, hogy a hajdani Dardania területén fekvő *Scupis* (Üszküb) albán *Škup* neve közvetlenül származik a latin nyelvi alakból (Zeitschr. f. rom. Phil. LIV—1934, 180. l.) s bár az albánok *Squipetar* neve szerintünk nem hozható összefüggésbe ezzel a városnévvel (Skok, Zeitschr. f. ON-Forsch. VII, 48. kk. l.), a *Škup* névben az egykori dardániai albánság bizonyítékát látjuk.

albánba, amikor elsőszótagbéli o-ja még *â*-nak hangzott.⁷⁰ Az indogermán o-ból t. i. az albánban *a* fejlődik, a szláv hatás korában ez azonban már nem következhetett be s így a szláv o-nak meg kellett volna maradnia, ha az átvett alak *gotovъ* lett volna. Jokl feltevését magáévá teszi, sőt újabb példákkal támasztja alá E. Petrovici, aki szerint a délszláv o-nak *a*, *â* ejtése mintegy a IX. sz.-ig fogadható el.⁷¹ Az albán *gat(ε)* került azután az oláhba (az oláh *gata* ugyanis nem hozható közvetlen összefüggésbe a szláv *gotovъ*-val), ahol a határozószavaknak szokásos *-a* végződése járult hozzá.⁷² A szó nem lévén meg az arumünban, azt következtethetjük, hogy az északi oláhok ősei tovább maradtak összeköttetésben az albánokkal, mint a délre vándorló arumünok, akik általánosnak nevezhető felfogás szerint a IX. sz.-ban már a macedóniai és tesszáliai vidékeken legeltették nyájukat. Megjegyezzük, hogy az albánok és a későbbi északi oláhok közötti szimbiózist a két nyelvre gyakorolt közös balkáni szláv hatás korában még más szavak is bizonyítani látszanak (pl. a szláv *mogyla* régebbi **magūla* alakjából egyrészt alb. *māgułε* és az *l > r* változás miatt az oláhba esetleg már a VI. sz.-ban átkerült *māgură*; alb. *dumbrë*, ol. *dumbravă* < ó-szerb **dŭbrava*, l. az utóbbira Capidan, Dacoromania VII, 130—31. l., és Petrovici, ib. 348. l., stb.). Az albánok és az oláhság u. n. 'dákooláh' ágának egészen kb. a X. sz.-ig még fennálló kapcsolatait különben az albán nyelv oláh elemei és oláh eredetű helynevek is mutatják.⁷³ Az ezirányú kutatások ezután várható további eredményei csak meg fogják erősíteni azt a nézetünket, hogy az oláh vándor- és költözködő pásztorkodás hullámszerű terjeszkedése a X. sz. -ban — egyes alkalmi átrándulások lehetőségét nem tagadva — lényegében még nem nyúlt át a Duna balparti vidékeire. További érvek is szólnak a mellett, hogy az oláh pásztorkodás eredetileg csak egy szűkebb te-

⁷⁰ I. h. Tehát nem *a*-nak, mint Kretschmer állítja: Archiv f. sl. Phil. XXVII (1905) 228. skk. l.

⁷¹ Dacoromania VII, 349. l., ahol hivatkozik E. Schwartz, *Zur Chronologie von asl. a > o* c. tanulmányára, Archiv f. sl. Phil. XLI (1919) 124—136. l., v. ö. még Liewehr, *Einführung in die historische Grammatik der tschechischen Sprache*. I. Lautlehre. Brünn 1933 10. skk. l.

⁷² Petrovicinak ez a magyarázata valószínűbb, mint a Jokl által feltételezett alb. **gata* alakból való származtatás.

⁷³ L. ezek irodalmát Drăganu, *Români în veacurile IX—XIV*, 609. l., Friedwagner i. h. 683—84. l., Jckl, *Zeitschrift f. ONForsch.* X (1934) 197. kk. l.

rületi körzet határain belül folyt le. Ennek a területnek, amelyet korántsem szorítunk Weiganddal a Nis—Szófia—Úszküb háromszög merev kereteibe, lehetett bizonyos fokú, az idők folyamán egyre növekvő rugalmassága, az ősláh korban azonban teljes egészében a Balkán-félszigeten volt.

3. Az albán-oláh szimbiózis fokozatos ellazulását nyommon követte a lassan ennek helyébe lépő és mindjobban elmélyedő szláv-oláh együttélés. Ennek kezdeteit kutatva elsősorban azt kell leszögeznünk, hogy a szlávok jelenlétét az Al-Duna vidékein és a Balkánon már a Kr. u. II. sz.-ban elfogadó elmélet (Drinov, Niederle stb.) az újabb kutatások megvilágításában egyre jobban összeomlik.⁷⁴ Az aldunai származású Jordanes egykorú és feltétlenül megbízható tudósítása szerint Dáciában a VI. sz. előtt szlávok még nem lehettek, bár az ezutáni időkben nagyobb arányú beáramlásuk a 670—680 között íródott örmény Ptolemaeus átdolgozás nyomán, amely már huszonöt törzsüket említi, valószínűk látszik. A VI. és VII. századokban azonban a dáciai autochton romanizmusból már hírhondó sem maradt s így érthető, hogy mindazok a kísérletek, amelyek sok más körülménnyel együtt Jordanes adatát is figyelmen kívül hagyva, próbálkoztak az oláhból dáciai szláv hatásokat kimutatni, könnyűszerrel lettek megcáfolva. Említhetjük Gamillscheg kísérletét, amely szerint az oláh *rob*, *rovina* szavak abból a dáciai szláv nyelvből valók lennének, amely mintegy átmenetet képezett a tót és a bolgár között.⁷⁵ Példái azonban — mint erre Sandfeld és Skok mutattak rá⁷⁶ — mitsem bizonyítanak, mert a *rob* és *rovina* o-s alakok a szerb- és a bolgárban is megvannak s így teljesen szükségtelen másfelé keresni az eredetüket. Hasonló okokból kell visszautasítanunk Bărbulescunak ugyanilyen hangtani érvelését a Savina kniga és a Codex Suprasliensis dáciai eredetével kapcsolatban. Dáciában tehát — legalább is a VI—VII. sz.-ig — szláv-oláh szimbiózis már azért sem lehetett, mert ott sem szlávok, sem pedig ősláhok nem voltak. Általában azt mondhatjuk, hogy a hajdani Dácia területén számbave-

⁷⁴ A kérdés irodalmát l.: Philippide i. h. I, 321. kk. I., továbbá Alföldi, *Zur hist. Bestimmung der Awarenfunde*. Europa Septentrionalis Antiqua IX (1934) 307. l., 92. j.

⁷⁵ Zeitschrift f. rom. Phil. IIL (1928) 207—208. l.

⁷⁶ *Linguistique Balkanique* 81. l., I. j., ill. Slavia VIII (1929—1930) 777. l.

hető szláv hatás az oláhságnak egyetlen ágát sem érte a későbbi időkben sem. Az arumúnok, a megleniták és az isztroláhok ősei ezt a területet egyáltalában nem is érintették s legfeljebb arról lehetne szó, hogy az északra vándorló oláhság nyelvében kutassunk olyan elemek után, amelyek esetleg az Erdélyben a XII. sz.-ban még jelentéktelen töredékekben ott élő honfoglaláskori bolgár-szlávok nyelvéből származhatnának.

A szláv-ösoláh szimbiózis színtere a Balkán-félsziget volt, ahová a szlávok a kutrigur bolgárok kötelékében a VI. sz.-ban kezd nagyobb tömegekben betelepedni. A két nép elvegyülése már az együttes invázió korában oly nagyfokú volt, hogy a kortársak alig különböztették meg őket s hol szlávokat, hol meg bolgárokat emlegettek, a szerint amint a seregek zömére, vagy azok vezető és megszervező török elemeire gondoltak. A kutrigur bolgárok hatalmának összetörése után (559) pedig avarok lesznek a szlávok új urai, akik azonban fittyet hányva az avar-bizánci egyezményeknek, továbbra is önálló portyázásokra indulnak a birodalom területére. Ezek történetével itt nem foglalkozhatunk részletesebben⁷⁷ s csak annyit jegyzünk meg, hogy a VI. sz. második feléből már biztos értesüléseink vannak arról, hogy a szlávok bizánci területen is letelepsznek, miután előbb a későbbi Kis-Oláhsországból nyugtalanították a Dunától délre eső vidékeket.

A VI. sz.-ban már a dalmát tengerparton is fellelhető szláv invázió a Balkán vlachjait tehát a félsziget belsejében az albán-ösoláh szimbiózis kötelékében találja, amely szimbiózis Dardania, Praevalis és Macedónia területére volt központosítva,⁷⁸ de — figyelembe véve az albán-oláh pásztorkodási életformát — kisebb felületen más balkáni tartományokban is fennállhatott. Az albánság említett kikapcsolódása után az albán-oláh-szláv szimbiózis egyrészt albán-szláv, másrészt oláh-szláv együttéléssé szakad ketté. Az oláh nyelvre gyakorolt legrégibb és mind a négy ágazatot még

⁷⁷ V. ö. mindezekre L. Hauptmann értékes dolgozatát, *Les rapports des Byzantins avec les Slaves et les Avars pendant la seconde moitié du VIe siècle*. Byzantion IV (1927—28) 137. kk. l.

⁷⁸ Skok a Jireček-féle vonal módosított szemlélete alapján azt bizonyítja, hogy Macedónia volt az a terület, „wo sich die erste rumänisch-albanisch-slavisches Symbiose gebildet hatte“, Zeitschr. f. rom. Phil. LIV (1934) 181. l.

egyidőben és egy területi körzetben ért szláv hatást⁷⁹ a legelfogadhatóbb módon úgy magyarázhatjuk meg, ha az oláh-ságnak ősi pásztorkodó mivoltát vesszük figyelembe. Ez lényegében úgy folyt le, hogy a nyári legeltetés idején a hegységekben tartózkodó oláh pásztorok eleinte még csak saját nyelvükön beszéltek, majd a téli legeltetés idején az elsősorban földművelő szlávsággal a sík területen kapcsolatba és cserekereskedési viszonyba jutva, már bolgárul és talán kisebb mértékben szerbül is megtanultak (ahogy az arumúnok később görögül), aminek eredménye az idők folyamán egy bilinguizmus, helyenként esetleg trilinguizmus lett.⁸⁰

A szlávokkal megérkezett a Balkánra a népvándorlás korának az a népe, amelynek hatalmát és önálló állami életre irányuló törekvéseit Bizánc legfeljebb ideig-óráig fékezni és zavarni, de megsemmisíteni már nem tudta. A romanizált trák és illír pásztorok etnikai, nyelvi sőt valamivel később vallási és politikai téren is ennek az új Bizánccal szemben is erősen a talpára álló népnek hatáskörében nyerik azokat a jellegzetes faji és nyelvi vonásokat, amelyeknek

⁷⁹ A négy ágazat közös szláv elemeit Th. Capidan állította össze. Ezeket az albán nyelvi megfelelőekkel egybevetve arra a következtetésre jut, hogy túlnyomó részük már az ősoláhban megvolt, tehát a X. sz. előtti közös átvétel (*Elementul slav in dialectul aromân*. Mem. Sect. Lit. Ac. Rom. S. III. T. II (1925) 24—32. l. V. ö. még Dacoromania IV (1924—26) 1276. l.

⁸⁰ A pásztorkodó életforma és a periódikus helyváltoztatás figyelembevételének fontosságára már Densusianu is rámutatott még 1913-ban: „Despre traiul nostru în munți cărțile de istorie au vorbit de multe ori, dar nu așa cum înțelegem noi. S'a zis că Românii s'au adăpostit în munți în fața năvălirilor barbare. Ipoteza aceasta avea ceva artificial și lăsa nelămurite unele puncte din istorie ca de pildă, atingerile cu Slavii, care, mai ales în măsură în care constatăm că s'au produs, rămneau nedeplin explicate. Păstoritul vine dimpotriva să pună traiul nostru din trecut în cadrul lui real: de o parte ne dă rațiunea petrecerii, în răstimpuri, prin munți, iar de alta lasă să ne dăm samă cum cu toate acestea am trăit, tot în răstimpuri, și la șes -două împrejurări fără de care nici filologul, nici istoricul nu și-ar putea lămuri atitea fapte caracteristice din graiul și manifestările moastre de viață. — Astfel se rectifică o teorie eronată pe care repetările necontrolate o imobilisase într'un fel de crez științific.” *Păstoritul la popoarele romanice*, 16. l. Eltekintve Peisker elméletének attól az alapvető hibájától, hogy a vándorpásztorkodás csak ázsiai eredetű foglalkozás lehet, a szláv-oláh kapcsolatoknak hasonló értelemben való magyarázatában igazat kell neki adnunk. Ezt a felfogást osztja még Kadlec, *Deutsche Literaturzeitung* 1918. 751. hasáb., és E. Gerland, *Byz.—Neugr. Jb.* I (1920) 410. l.

alapján egy a későbbi oláh nemzet magvát képező új népi-ség születéséről beszélhetünk. I. Bogdan, O. Densusianu, P. Mutafčiev és mások szerint oláh népről és nyelvről a szláv hatás elmélyülésének kora előtt tulajdonképpen nem is lehet még szó.⁸¹ Figyelmen kívül hagyva az egyházi és politikai élet szláv eredetű oláh szóincseit, e helyen megelégszünk annak kiemelésével, hogy az oláh nyelvre gyakorolt szláv hatás jóval nagyobb és többretnű, mint a nyugati román nyelvekben tapasztalható germán befolyás. A mindennapi nyelvnek nemcsak szókészletét gazdagította, hanem annak alaktanát, frazeológiáját, feltűnően nagy mértékben pedig személynévkészletét és alakítólag hatott az egyes szavak jelentéstani fejlődésére is.⁸² Eltekintve attól a néhány szótól, amelynek eredetét a szerb és bolgár alapját képező balkáni ősnyelvben (Balkanurslavisch) keresik, az oláh nyelv szláv elemei legnagyobbbrészt bolgár jellegűek (ilyen bolgáros hangalakú szavak az isztriai-oláhban is vannak!), kisebb részben azonban — és ez a körülmény a dáciai kontinuitás ellen különös súllyal esik latba! — szerb hatások is kimutathatóak. Bár általában igen nehéz biztos hangtani kritériumokat találnunk arra, hogy az oláh nyelv legrégibb szerb és bolgár elemeit egymástól megkülönböztessük, az új kutatások mindinkább bizonyossá teszik, hogy a szláv orrhangú magánhangzónak, az æ hangnak, kétféle: *un* és *ân* megfelelését (pl. *scump* $\sim$ *skapǝ*, *dunga* $\sim$ *daga*; ellenben: *mândru* $\sim$ *maǝrǝ*, *pândar* $\sim$ *paǝdarǝ* stb.) nem tekinthetjük pusztán a kizárólag bolgár eredetű oláh jövevényszavak kronológiai ismervének (a régebbi rétegben *-un*, az újabban

⁸¹ Ezt azzal a megszorítással fogadhatjuk el, hogy az ősoláh nyelv latin anyaga a szláv hatás előtt felvett autochton és ó-görög elemekkel együtt már több közoláh nyelvi újításon ment át, mikor a szláv hatás tetőfokára lépett a IX. sz. végétől kezdve. — Bogdan, *Istoriografia română și problemele ei actuale*. București 1905. 21. l., Densusianu, *Histoire de la langue roumaine* I, 240.: „C'est, en effet, à partir de l'invasion slave que le roman balkanique est devenu le roumain, tel qu'il se présente à nous aujourd'hui." Mutafčiev, *Bulgares et Roumains*, 292. kk. I, v. ö. még Giurescu, *O nouă sinteză* 127. l., és *Istoria Românilor*. București 1935. I, 210—11. l.

⁸² L. erre még a Friedwagnernél közölt irodalmat is, i. h. 687. kk. I., Pușcariu, *Studii Istrorom.* II, 300—311. l. A szláv hatás átütő erejét bizonyítja Pușcariunak az a megállapítása, hogy az oláh *f/š morfoném* is végeredményben szláv befolyásra alakulhatott ki az oláhban. Nyelvtud. Közl. XLVIII (1933) 298. l.

-*ân*), hanem inkább két külön, egy szerb (-*un*) és egy bolgár (-*ân*) forrásból kell azt származtatnunk.⁸³

A szláv-oláh kapcsolatok történetéhez és azoknak hipotézisektől leginkább mentes megértéséhez tehát éppúgy a Balkán-félsziget szolgáztatja az ősrégi keretet, mint az albán-oláh etnikai és nyelvi összefüggések tudományos értelmezéséhez. Az a közös szláv eredetű szókincs, amely az oláhság mindnégy ágazatának nyelvében fellelhető, a dáko-oláhba is a közös balkánfélszigeti őshazában került s bár a X. sz. utáni időkben az oláhság négy főcsoportjának viszonya a balkáni szlávokhoz mindinkább elkülönül, ennek a régi közös szláv jövevényszókészletnek az oláhság földrajzi egységének megbomlását megelőző korra vonatkozó fontos vallomását semmiféle nyelvtörténeti álokoskodással cáfolni — pl. azt állítva, hogy a négy főnyelvjárásban egymástól független átvételekkel van dolgunk — nem lehet. Az egyező régi szókölcsönzések ugyanis nem merülnek ki két-három, tíz-húsz esetben, hanem Capidan szerint számuk kb. 70-re tehető s ehhez a megközelítő pontosságú számhoz ragaszkodhatunk, még akkor is, ha egynéhány közülük el fog esni, mert feltehető, hogy a későbbi jövevényszavak beáramlása a négy főnyelvjárásba viszont néhány közösen átvett szláv elemet szorított ki. Láttuk különben, hogy a négy főnyelvjárás szláv hatásból magyarázandó sajátosságai nem pusztán a szókészlet terére szorítkoznak, s a balkáni őshaza mellett nemcsak ezek a közösen átvett szláv elemek (különösen a szerb hatás), hanem a négy főnyelvjárás közös autochton eredetű szókészlete (Balkanwörter) és az albán-

⁸³ Weigand, Byhan és Bărbulescu a szerb befolyást nem hajlandók elfogadni (v. ö. az utóbbinak *Individualitatea limbii române și elementele slave vechi*. București 1929. 81. kk. 1.) és a végleges állásfoglalást korainak tartja Skok is (Slavia VIII, 625.). Capidan a legteljesebb határozottsággal hisz a szerb hatásban s újabban is visszatér annak bizonyítására. Az albán *sundoj* 'regiere, residiere' < *șanditi*, *dumbrë* < *dąbrь*, görög *ζοῦμιτος* < *ząbrь*, *στοῦμιτος* < *stąbrь* szavakban ugyanazt az -*un*- megfelelést találjuk, amely a *scump*-típusú oláh szavakban jelentkezik, amiből igen nagy valószínűséggel azt következteti, hogy mindhárom nyelvben a szerb nyelvi *ъ* > *un* fejlődés átvételével állunk szemben (Dacoromania VII, 130—31. l.). Azok a szerbek, vagy esetleg az a szerb és a bolgár között átmenetet képező nyelvet beszélő szláv nép, akiktől illetve amelytől az említett három nyelv -*un*- hangalakú szavai származnak, Capidan szerint a Balkánfélsziget valamelyik nyugati vidékén lakott. A szerb hatást fogadják el még Pușcariu, *Studii Istor.* II, 361., Drăganu, *Români în veacurile IX—XIV*, 598., Friedwagner i. h. 694—95. l., nem foglal állást.

oláh nyelvviszony is *pozitív* bizonyítékot szolgáltatnak. Ezeknek alapján tehát azt mondhatjuk, hogy az ősláhság a szláv hatás első és legrégebb korában (VI. sz.-tól a X. sz.-ig) még teljes egészében a Balkánfélszigeten pásztorkodott s ezen az a be nem bizonyítható feltevés sem változtathat, hogy egyes oláh nomád pásztorok alkalmilag a Duna vonalát átlépve esetleg már a korábbi időkben is eljutottak a Kárpátok vonaláig. Tisztán elméletileg ugyanis lehetséges, hogy ilyen irányú vándorpásztorkodás pl. a Balkán és a munténiai vidékek között már a IX. sz.-ban létezett, de ebben az esetben is fel kellene tételeznünk, hogy a Dunán átkelő pásztorok rendszeresen visszatértek balkáni szálláshelyeikre, más szóval, hogy huzamosabb időn át, télen-nyáron a Dunától északra tartózkodó oláh pásztorcsoportok ebben az időben még nem létezhetek.⁸⁴ Érdekes itt egyelőre megemlítenünk annyit, hogy Pič az erdélyi oláhság kontinuitását éppen azzal próbálta bizonyítani, hogy a délről való bevándorlás a népvándorlás korában elképzelhetetlen lévén az Al-Duna vidékének viharzója jellege miatt, az oláhságnak már hamarébb, tehát a római kor óta ott kellett lennie.⁸⁵ Ő tehát tisztában volt azokkal a nehézségekkel, amelyek egy ilyen korai bevándorlás feltételezését illuzóriussá teszik, következtetése azonban éppolyan elavult lim-lom, mint az arumúnokról vallott nézete.

A dáciai kontinuitás védelmezői régebben az oláh nyelvi bolgár hatások magyarázatát Erdélyben keresték, hivatkozva arra, hogy az avar uralom letörése után a bolgár fennhatóság Erdélyre is kiterjedt. Ekkor azonban még nem ismerték, vagy félreismerték az északi oláhságnak az arumúnnal, az isztriai és a megleni oláhhal fennálló ősi genetikai kapcsolatait és azt hitték, hogy a dáko-oláhra gyakorolt bolgár hatást a másik három ágazat nyelvében megnyilvánuló ugyancsak bolgár befolyástól függetlenül lehet magyarázni. Ez a súlyos módszerbeli tévedés felment bennünket attól, hogy ennek a különben is idejét mult felfogásnak részlete-sebb cáfolatába bocsátkozunk, a balkáni nyelvtudományi kutatás mai magáslatán ez teljesen felesleges. Aki mindezek

⁸⁴ Itt idézzük Friedwagner fontos elvi megállapítását: „Auch wenn wir uns den Gedanken von O. Densusianu über einen Austausch auf weite Entfernungen durch Nord- und Südwanderungen zu eigen machen, bleibt immer noch eine gewisse Gebundenheit an bestimmte Wohnsitze, wo die Hauptmasse, die Familien, ihre Eindrücke erlebt und sprachlich weitergibt.“ (a mi aláhúzásunk!), i. i. 693. l.

⁸⁵ *Ueber die Abstammung der Rumänen*, 197. kk. l.

ellenére mégis meg akarná kísérelni ennek a magyarázó módszernek a felfrissítését, annak nem kisebb dolgot kellene bizonyítania, mint azt, hogy nemcsak az északra vándorolt u. n. dáko-oláhok ősei, hanem a másik három ágazat elődei is a Dunától északra tanyáztak a VI—X. sz. közötti időkben, vagy pedig azt, hogy az állítólagos dáciai ősoláhság és a balkáni ősoláhság között megállapodás történt ugyanazon bolgár szavak kölcsönvételére és az albán szavak északra juttatására nézve. E mellett természetesen még mindig rejtély maradna a négy főnyelvjárás szoros kapcsolata.⁸⁶

E helyen még Pușcariunak azzal az elméletével kell foglalkoznunk, amely a Dunától északra lakó szlávoknak tulajdonítja a *gond* > *gând* szavunknak, továbbá a *költeni* > *cheltui*, *emészteni* > *mistui* stb.⁸⁷ igéknek az egész északi-oláh nyelvterületen (Erdélyben éppúgy, mint Moldvában és Munténiában) való elterjedtségét.⁸⁸ Munténiában ugyanis öszerinte „n'au locuit nici odată Unguri” (sohasem laktak magyarok), mivel pedig az említett szavak az ottani oláhok nyelvében is megvannak, fel kell tennünk a szláv közvetítést! Ám először is nem igaz az, hogy Munténiában sohasem laktak magyarok. Köztudomású ugyanis — ezt Jorga is vallja *Geschichte des rumänischen Volkes* c. munkájában — hogy a vajdaságok városaiban az erdélyi szász elem mellett a magyarság jelentékeny szerepet játszott.⁸⁹ Magyarok vol-

⁸⁶ V. ö. a dáciai bolgár hatásra még Capidannak Conevvel szemben tett megjegyzéseit Dacoromania IV (1924—26) 1252—1255. l., továbbá Skok, Slavia IV (1925—26) 128—29. l., ahol a dáciai esetleges szláv hatások problémája helyes megvilágításban részesül. Skok azonban — azt hisszük — még így is túl nagy reményeket fűz azoknak a kutatásoknak az eredményeihez, amelyek az oláh őstörténetre ez irányból lesznek hivatva új világot vetni.

⁸⁷ L. a közoláhhá lett magyar igéket: Lajos Treml, *Der dynamische Wortakzent der ungarischen Lehnwörter im Rumänischen*. Bulletin Linguistique. Paris-București II (1934) 40. l.

⁸⁸ Dacoromania VI (1929—30) 519. kk. I. Pușcariu felfogását kritika nélkül teszi magáévá Drăganu is, *Români în veacurile IX—XIV*, 596. „, 2. j.

⁸⁹ V. ö. még L. Treml, *Die ungarischen Lehnwörter im Rumänischen*. Ung. Jahrb. VIII (1928) 47—48. l. A munténiai és moldvai városok egyaránt szerves kereskedelmi összeköttetésben voltak az erdélyi városokkal s jellemző, hogy már a vajdaságbeli szláv oklevelekben megvan a közoláhhá lett *varaș*, *varoș*, *oraș* szó. V. ö. mindezekre bővebben ib. IX (1929) 285—86. l. Bizonyos, hogy magyar telepesek nemcsak a munténiai városokban voltak s az ottani helynevek átkutatása ebből a szempontból is kézzelfogható számos eredménnyel fog járni. Kiinduló pontul szolgálhat Györffy István tartalmas tanulmánya, ame-

tak Câmpulung (régábban Langenau, Hosszúmező), Buzău, Târgoviște, Rimnic városokban éppenúgy, mint az összes moldvai városokban s magyar eredetűnek tartják oláh tudósok is a hajdani szörényi bánság területén fekvő *Mehedinți* kerület nevét is.⁹⁰ Semmi szükség sincsen tehát egy dáciai szláv *gqd alak feltételezésére, mert ezt a szót az oláhok a magyaroktól a mai Románia területén bárhol — tehát nemcsak Erdélyben és Moldvában — közvetlenül is átvehették. Ezt különben valószínűleg Pușcariu is nagyon jól tudja s az egész erdélyi szláv közvetítést csak azért tárgyalja, hogy ezzel egyrészt a dáciai oláh kontinuitást burkoltan bizonyítsa, másrészt pedig, hogy az oláh nyelv magyar jövevényszavai egyetlen kisugárási területének Erdélyt tüntethesse fel. A magunk részéről lehetségesnek tartjuk, hogy a *gond* > *gând* szót helyenként már a XV. sz. előtt átvehették az oláhok, de közoláhhá csak a reformáció korában lett, amikor sokszoros magyar irodalmi hatások is hozzájárultak ahhoz, hogy a szó az egész északi oláh nyelvterületen közkeletűvé váljék. Az a körülmény, hogy a *gând* a vajdaságokban fogalmazott ú. n. szláv oklevelek oláh szórványai között még nem fordul elő szintén azt bizonyítja, hogy a X—XII. sz.-ban még nem lehetett meg az oláhban, de különben sem értenők meg, mi indította volna az oláh parasztokat ilyen korán arra, hogy ezt az elvont fogalmat jelölő főnevet átvegyék, pláne szláv közvetítéssel. A magyar jövevényszó munténiai elterjedését pedig úgy is meg tudnók érteni, ha ott magyarok sohase laktak volna, ebben az esetben feltehetnők akár külön, akár egyidőben úgy a moldvai, mint az erdélyi közvetítést a szlávok teljes kikapcsolása mellett. Csodálatos, hogy Pușcariu, aki a nyelvi újítások kiegyenlítődsére vezető terjedését az ő gigantikus oláh őshazájában szemrebbenés nélkül lehetségesnek hirdeti, szükségesnek tartja a szláv közvetítés feltevését akkor, amikor egy sokkal kisebb területen lefolyó jelenségről lenne szó.

Téved Pușcariu akkor is, amikor a dáciai szláv közvetítés lehetőségében hisz az *-ui*-végű igékkel kapcsolatban. Az *-ui* főnévi-igenevi végződés éppúgy balkáni szláv eredetű, mint az oláh nyelv egyéb szlavizmusai s hogy a magyarból átvett igék is az *-ui* végű igék kategóriájába soroztattak, annak egyszerűen az az oka, hogy ez a képző volt a magyar

lyet Weigandnak *Ursprung der südkarpathischen Flussnamen* c. dolgozatának megjelenése alkalmából írt, v. ö. Ung. Jahrb. VI (1926) 146. skk. I.

⁹⁰ Drăganu, *Români în veacurile IX—XIV*, 251—52. I.

hatások első szakában a legelevenebb s az is maradt továbbra is, mert görög, török és erdélyi szász eredetű igéknek is ez a szokásos végződése.⁹¹ Az elvégre lehetséges, hogy egyes magyar igéket a közvetlen magyar forráson kívül Munténiában pl. szerb közvetítéssel, Moldvában pedig rutén közvetítéssel is átvettek az oláhok, de ez a körülmény legfeljebb ahhoz járult hozzá, hogy e magyar elemek megörögződését a közoláh nyelvhasználatban még inkább előmozdítsa. Amennyiben tehát szláv közvetítésről egyáltalában szó lehet, úgy éppen nem a honfoglalás korában Erdélyben talált csekély számú szlávság jön tekintetbe, hanem a később bevándorolt ruténség, délen pedig a Munténiával érintkező szerbség.

Mindezeket megfontolva igazat kell adnunk Friedwagnernek, aki a szláv-oláh kapcsolatok összefoglaló szemléletének alapján szintén azt a következtetést vonja le, hogy „auch fürs Dacorumanische (ist) schon vom Standpunkte des Slavischen aus eine süddanubianische Periode im Mittelalter anzunehmen”.⁹² Az oláh nyelv egyébként is annyira magánviseli a bolgár nyelv bélyegét s maga a bolgár nyelv is olyan figyelemre méltó oláh hatásban részesült, hogy ezek megértéséhez olyan nagytömegű oláhság és bolgárság egymásmellettisége szükséges, amilyen a Dunától északra sohasem létezett.

Az a szembeszökő tény, hogy a modern neolatinságban egyedül az oláhok a görög-keleti egyház hívei, szintén biztos útmutatással szolgál arra nézve, hogy az oláhság a Balkán-félszigetről vándorolt be a Dunától északra fekvő vidékekre. Az oláh kérdés irodalmában már közhellyé lett az a megállapítás, hogy mióta az oláhság mint nép ismeretes (X. sz.), azóta egészen a középkor végéig az ohridai vagy egyéb balkáni patriarchátusok fennhatósága alá tartozott egyházi tekintetben. A görög-keleti oláh egyház szláv liturgiája a balkáni bolgár-oláh kapcsolatok emlékét őrzi, amelyeknek kölcsönös nyelvi nyomai is eléggé bizonyítják, hogy ezt a liturgiát a Dunától délre ismerték meg az oláhok s onnan hurcolták be északra. Köztudomású, hogy az északi irányú oláh terjeszkedés idejében a pópákat továbbra is Silistrában, Vidinben, majd a havaselyi és moldvai metropoliták székhelyein szentelték fel, ez utóbbiak pedig a konstantiná-

⁹¹ L. a magyar eredetű igék körül adódó kérdésekre bővebben: Ludwig Treml, *Über die rumänischen Zeitwörter ungarischen Ursprungs*. Omagiu Profesorului Ilie Bărbulescu, Iași 1931 (Arhiva) 310—15. 1.

⁹² I. h. 659. 1.

polyi pátriarchától függtek. Mint érdekességet említjük, hogy az első kárpátokoninzeni oláh monostort, a szentmihályit (mănăstirea sântului Mihail din Peri), alapítói Balica és Drágos moldvai vajdák a *konstantinápolyi* pátriarchának ajánlják fel. Éppen ez a balkáni pravoszláv egyházfőktől való függés magyarázza azt, hogy Erdélyben még a XV. sz.-ban is az oláh vajdaságokból és Galíciából belopakodó al-püspökök ellen az ottani hatóságok eljárást indítanak, mert működésüket törvénybe ütközőnek találják. Így pl., mikor Hunyadi Jánosnak tudomására jutott, hogy kaffai János görög-keleti pópákat szentel fel Hunyad-, Déva- és Solymosvár környékén, azonnal elfogatta és Temesvárra küldte Kapisztrán Jánoshoz, aki Rómába kísértette. Az első megtört erdélyi oláh püspökséget olyan területen találjuk, amelyet a magyar királyok oláh vajdáknak engedtek át hűbérül. Ilyen volt Csicsó várának környéke, amely 1475-től 1560-ig volt a birtoka moldvai vajdáknak, s ahol a révi kolostor (Kolostor-Vád) volt püspöki székhely. Általában kimondhatjuk, hogy Erdélyben görög-keleti oláh egyházfő a XV. sz. második felében létezhetett legkorábban,⁹³ s a mesék világába kell utalnunk azokat a minden történeti alapot nélkülöző koholmányokat, amelyek már a X. és XI. sz.-ban szláv fejedelmek uralma alatt virágzó szláv-oláh államcskákát tételeznek fel Erdélyben, amelyek már akkor szláv rítusú egyházi szervezettel rendelkeztek volna.⁹⁴

⁹³ V. ö. Hunfalvy, *Az oláhok története* II, 209—10. l., Hodinka, *A munkácsi görög-katholikus püspökség története*. Budapest 1910. 27. kk. l., A. Bunea, *Vechile episcopii românești a Vadului, Geoagiului și Bêlgradului*. Blaș 1902. 1. kk. l., továbbá id. *Ierarchia Românilor din Ardeal și Ungaria*. Blaș 1904. 4—5. fejezet. — A havaselvi metropoliták és az erdélyi oláh püspökök közötti kapcsolatok a protestáns fejedelmek alatt is zavartalanul tovább folytatódtak, l. Lupaș, *Istoria bisericească a Românilor ardeleni*. Sibiu 1918. 84—85. l.

⁹⁴ Drăganu is ezt a „meggyőződést” vallja legutóbb (*Români în veacurile IX—XIV*, 590. skk. l.). Bár szerinte helyesen „datele istorice pe care le avem în această privință nu sânt suficiente”, mégis hivatkozik P. P. Panaiteșcu minden tudományos felelősség nélkül odavetett tézisére, amely a következő naív érvekre támaszkodik: 1. Mivel a szláv liturgia nemcsak a moldvai és oláhországi (Valachie) oláhoknál létezett, hanem az erdélyieknél is, ebből az következik, hogy azt az erdélyi magyar hódítás előtt fogadták el az oláhok. Panaiteșcu szerint u. i. „cette grande réforme religieuse n'aurait pas pu se produire sous l'égide de la couronne apostolique de Saint-Étienne” (*La littérature slavo-roumaine et son importance pour l'histoire des littératures slaves*. V. Praz 1931. 2. l.). Ehhez elsősorban azt kellene bizonyítani, hogy Erdélyben a X—XI. sz.-ban egy, a társadalmi fejlődésnek oly magas fokán álló

Az oláhság kapcsolatai a bolgár egyházzal az északra vándorlás után sem szűntek meg, sőt a vajdaságok megalakulása után (XIV. sz.) már olyan erős népi gyökerei voltak, hogy a vajdák udvarán keresztül próbálkozó katolikus propaganda múló sikereknél egyebet elérni nem tudott, ahogy később az erdélyi protestáns térítésnek is végeredményben

oláhság létezett, amely a pásztorkodó életformáról hosszabb idő óta leterve és így magasan balkáni fajtestvérei felett állva egy ekkora horderejű kultúrtörténeti változás hordozója lehetett. Tudvalevő ugyanis, hogy a balkáni oláhságnak semmi aktív része sincs abban, hogy görög-keleti lett, görög-keletisége eleinte pusztán névleges volt, amint a szabad életmódot folytató pásztornépek általában bizonyos könnyen viseltetnek a tételes vallások iránt s az ezek közötti különbségeket legfeljebb csak igen messziről, s inkább csak azok reális vonatkozásain keresztül sejtik. Az is szembeszökő, hogy a bolgár és szerb uralkodókkal kapcsolatban az adatok egész seregét ismerjük, amelyek a nyugati és a keleti egyház terjeszkedési törekvéseit napnál világosabban szemléltetik a Balkán politikai nemzetei között, a IX. századtól kezdve, amikor az oláhság még csak éppen hogy megjelenik a történelem színpadán. Azt is tudjuk, hogy az erdélyi Gyula fejedelem négy bizánci írónál fennmaradt értesülés szerint Bizáncban keresztelkedett meg s a püspökké szentelt Hierotheos szerzetest is magával hozta. Panaitescunak meg kellene magyaráznia, hogy milyen viszonyban lehetett Hierotheos görög liturgiája az állítólagos erdélyi oláhok szláv liturgiájával. Franciául idézett állítása is felületes és tudatlanságra, vagy szándékos ferdtítésre vall. Figyelman kívül hagy olyan mozzanatokat, mint a veszprémvölgyi zárda, amelyet Szent István maga alapított, nem is szólva az I. Endre alapította visegrádi (1221) görög kolostorról. Ha tehát Szent István korában már lettek volna oláhok Erdélyben, úgy ezek az itteni katolikus egyházi szervezet kiépítése előtti időben is inkább görög liturgiát tanulhattak volna, ha ennek egyáltalában szükségét érezhették. A magyar honfoglalást megelőző időkben és az Árpád-korban a szláv liturgiának Erdélyben semmi nyomát sem találjuk már azért sem, mert Boris nagy huza-vona után csak 865-ben keresztelkedett meg kíséretével s ő vezette be a szláv liturgikus nyelvet is. Ahhoz, hogy a bolgár egyház északi terjeszkedésre gondolhasson, még jókora időre lett volna szükség, mert először Bulgáriában kellett gondoskodni arról, hogy a pravoszlavizmus udvari vallásból népi vallás legyen. A magyarok és a besenyők megjelenése azonban ennek a lehetőségnek kibontakozását hosszú időre elodázta. — 2. A szláv eredetű *vlădică*, *liturghie*, *stareț* stb. szavak, amelyek a Dunától északra fordulnak elő az oláhok nyelvében, szintén azt bizonyítanak Panaitescu szerint, hogy ott is kerültek az oláh nyelvbe, mert „Ce n'est pourtant point des émigrants, pasteurs nomades, qui auraient pu fonder un ordre hiérarchique”. De ki állította valaha is, hogy az oláh egyházi hierarchiát nomád pásztorok építették ki? Mikor pedig az oláhok szívárgása megindult, a vándor pásztorok természetesen a Balkánon megismert egyházi terminológiát vitték maguk-

kudarcot kellett vallania. Mikor pedig a török a Dunáig nyomult előre, a bolgárföldi szláv egyházi kultúrának a vajdaságok kolostorai nyújtottak menedéket, s oláh vajdák is voltak a mecénásai. A balkáni pravoszláv kultúrkörbe való tartozás eredményezte azt is, hogy mikor a vajdaságok megalkulásával egy hivatalos államnyelv szükségessége állott elő, akkor *mindkét* vajdaságban egy macedóniai színezetű *délszláv* nyelvhez nyúltak.⁹⁵ Az oláh cirillica is éppúgy balkáni eredetű, mint a *kenézség* és a *vajdaság*, továbbá a *bojártság* intézménye.⁹⁶ Arra, hogy az oláhság kulturális élete milyen mélyen gyökerezett a balkáni szlavo-bizantin atmoszférában mi sem jellemzőbb annál, hogy az oláhság önmagáraeszmélésének lassú folyamatát (oláh nyelvű vallásos irodalom megindulása, az oláh nemzeti öntudat megindulása,

---

kal, Erdélybe éppúgy, mint később Morvaországba és Lengyelországba, sőt a Kaukázusba is. Ha valaki egy, a Kaukázusba elbarangoló oláh nomád pásztort megkérdezett volna, hogy mi az a vladika, úgy egy átlagos műveltségű csobánt véve alapul, bizonyára kielégítő választ kaphatott volna. A távol idegenben persze megtörténhetett, hogy ugyanennek a csobánnak az unokái már csak egy cserkesz, vagy csürkilin szót tudtak erre a fogalomra, ha ugyan egyáltalán volt még fogalmuk a püspökről, de a Dunán átkelő oláhoknál ilyesmi nem fordulhatott elő, mert állandóan újabb rajok érkeztek s jöttek velük pópák is, akiknek szerény életigényei és feltehető misszionáriusi buzgalma lehetővé tette működésüket a katunok, majd a XII–XIII. sz.-tól kezdve a jobbágyfalvak egyszerűbb kereteiben is. Csak egy példát idézünk annak bizonyítására, hogy az oláh pópák a kenézi alapítású falvakba is követték híveiket. Demeter váradi püspök be akarván népesíteni Fel-Venter községet, megengedi Péter vajdának, hogy ott egy oláh pap működhessék. Az 1349-ben kelt oklevélben erre vonatkozólag a következőket olvasuk: „Nos Demetrius... terram seu possessionem nostram Felwenter vccatam *populorum multitudine intendentes decorare*, Petro Wojwodae, filio Stanislai, iudici eiusdem villae Felwenter hanc *gratiam specialem* duximus concedendam, ut unum presbiterum olachalem... possit et valeat conservare” (Bunyitay, *A váradi püspökség története* I, 192. l., 1. jegyz.). — 3. Panaitescu szerint Anonymus és Turóczi krónikája X. és XI. sz.-i „formations politiques roumaines”-ről tesz bizonyosságot. Erről a dákoromán történetírásban dogmává merevedett tanításról munkánk más helyén szólnunk bővebben.

⁹⁵ Ez derül ki Bărbulescu, *Curentele literare la Români în perioada slavonismului cultural* (București 1928.) c. munkájából. V. ö. ehhez még Skok bírálatát Slavia VIII (1929–30) 777. skk. l., és különösen 780. l.

⁹⁶ L. ezekre legutóbb Giurescu, *Istoria Românilor* I, 232–33. l. — Iorga, *Serbes, Bulgares et Roumains dans la Péninsule Balcanique*. Ac. Roum. Bulletin de la Section Historique III (1916) 224. l.

stb.⁹⁷⁾ magyarországi, illetve magyar közvetítésű nyugati szellemi áramlatok határozták meg, amelyek a vajdaságok történetéből folyó okok miatt egészen a múlt század első feléig a nyugati kultúrkör legkeletibb fellegvárába, Erdélybe bevándorolt oláhságot — szemben az oláhországi és moldvai oláhsággal — már a XVI. sz.-tól kezdve elindították az európaiasodás ösvényén. A szlávizmus béklyóitól az oláhság végleg csak a múlt század derekán szabadult meg, amikor a latin ábécét bevezették s a szellemi életben is döntő túlsúlyra tett lassan szert a nyugati, főleg francia orientáció. Az egyházi életben azonban az ohridai örökség az autokefál görögkeleti oláh egyház formájában mindmáig megmaradt, sőt vitalitása annyira megnőtt, hogy a XVII. sz. végén megalakult görög-katolikus egyházat is elnyeléssel fenyegeti.

Dácia Trajana ó-kori és középkori történetéből, a balkáni autochton vonatkozásokból, az oláh-albán és oláh-szláv (dél-szláv) kapcsolatok természetéből, az oláh nyelv négy ágazatának egységes jellegéből tehát nagyszámú történeti, földrajzi és nyelvészeti érvet nyerünk, amelyek egyértelműleg bizonyítják, hogy az oláh őshaza a Dunától délre keresendő. Ezek a *pozitív* érvek konvergens vallomásukkal egymást erősítik, s kézzelfoghatóan magyarázzák azt a tényt, hogy az oláh nyelv az ú. n. balkáni típusú nyelvekhez tartozik, s azokkal a sandfeldi értelemben közös nyelvcsaládot képez. Külön kiemeljük, hogy a Dáciával kapcsolatban gyakran előforduló *argumentum ex silentio*-ra való hivatkozást csak akkor tekinthetnők jogosultnak, ha az eddig tárgyalt összes pozitív érveknek meggyőződésünk szerint soha ki nem mutatható alaptalanságát tudná valaki bebizonyítani. Ez a hírhedt *argumentum ex silentio* ugyanis *elszigetelten* és *önmagában* véve így hangzik: az oláhokat a Dunától északra Dácia kiűritése után csaknem ezer éven át nem emlegetik a források, ebből azonban nem következik, hogy ott ne lehettek volna. Ám ugyancsak ebből még sokkal kevésbbé következik az, hogy ott voltak. Ennek az érvek alkalmazása után is tehát nyílt kérdés marad az oláhok középkori elterjedése és terjeszkedése, s erre a kérdésre adnak viszont választ az általunk eddig kifejtett érvek. Az *argumentum ex silentio* felhasználását különben is hibának tartjuk, mert visszaélésekre ad alkalmat. A kontinuitás védői t. i. még a legújabb időkben is — bizonyos naívságot árulván el ennek az érvek

⁹⁷⁾ Az oláhság Nyugat és Kelet problémájára nézve v. ö. Louis Trembl, *L'âme roumaine et la Transylvanie*. Nouvelle Revue de Hongrie 1932. 435—443. l., és ib. 1933. 471—474. l.

feltálgatásában, ezt, a dáciai kontinuitást állítva, *pozitív* értelemben aknázzák ki, az oláhság északi vándorlását tagadva pedig *negatív* súllyal ejtik latba. A források hallgatása szerintük mintegy *bizonyítja* az erdélyi folytonosságot, ugyanakkor azonban *cáfolná* az északi irányú terjeszkedést, amelyet különben teljesen tévesen egyszerre lefolyó tömegmozgalomnak fognak fel, éppúgy, mint Dácia kiürítését, holott mindkét esetben több részletben lepergő fokozatos népettolódásról van szó.

4. Az eddig felsorolt és a dáciai kontinuitás ellen szóló pozitív érvek megbízhatóságát még inkább kidomborítják azok az alább felsorolandó fejtegetések, amelyeknek közös kiindulási pontját a dáciai római-oláh folytonosság elfogadása képezi, s amelyek logikai műkifejezéssel élve a deductio ad absurdum néven ismert következtetési módszer alkalmazását jelentik. Ezek a kontinuitás tételére nézve szintén mindmegannyi új cáfolatot képviselnek, s ezért egy régebbi tanulmányomban a dáciai folytonosság lehetetlenségét bizonyító *negatív* érveknek neveztem őket.

Ilyen negatív bizonyító érv a helynévi, amelyet újabban próbálnak bizonyító jellegétől megfosztani, persze minden siker nélkül. Akár pl. a hajdani Gallia, vagy a Balkán-félsziget helynévtörténetét vesszük, mindenütt nagyobb számban találunk olyan helyneveket, amelyek a római hódítás korában ellatinosodott és letelepült életmódot folytató különféle barbárok nyelvéből származtathatók, vagy pedig valamilyen latin névadással magyarázhatóak. Délkelet-Európában egyedül a hajdani Dácia Trajána az a terület, amelyen a falvak és városok népvándorláselőtti helynévkészlete nyomtalanul tűnt el, s természetesen még a szentek tiszteletében sem tapasztalható semmiféle folytonosság, bizonyosságul annak, hogy ebben a tartományban a római telepítés nyomán támadt új állapotban cezúra állott be, még pedig olyan cezúra, amely Dácia úgyszólván minden egyes hajdan lakott pontjára érvényes, míg Pannóniában és főleg a Balkánon több helyen mutatható ki minden kétséget kizáróan a római-kori lakott telepeknek mindmáig tartó folytonossága. Felesleges bővebben fejtegetnünk, hogy a tisztán helynévi folytonosság egy-két példája nem bizonyíték az illető helyekkel kapcsolatban esetleg feltehető tulajdonjogi folytonosság mellett is. Jellemző a dáciai viszonyokra, hogy egy-két dák-római helynév (Abrud, Ompoly) kivételes megmaradása mellett egészen a szlávok megérkezéséig egyetlen átvonuló, vagy rövidebb-hosszabb ideig letelepülő barbár nép — elsősorban a germánság —

biztos helynévi nyomokat nem hagyott hátra. Ezzel szemben a nyugati provinciák területén a nyilvánvalóan germán helynévi nyomok annyira hemzsegek, hogy pl. Galliában ezek alapján még az egyes germán törzsek hajdani elterjedésének rekonstrukcióját is megkísérelhették. Diculescu és Karácsonyi gepida helynévmagyarázatait természetesen éppúgy vissza kell utasítanunk, mint a hunyadmegyei Déva nevét a dák *Decidava-ból, a Torda helynevet pedig a dák-római *Turr[i]-dava*-ból magyarázni próbáló etimologikus ötleteket.⁹⁸

A helynevek elpusztulása mellett feltűnő, hogy a hajdani Dácia nagyobb folyóinak neve mindmáig olyan formában maradt meg, amely lehetővé teszi azonosításukat a rájuk vonatkozó ó-kori adatokkal. Nincsen ebben semmi rendkívüli, a nagy folyóvizek nevei mindenütt általában megmaradtak, nevüknek ismerete nem lévén annyira helyhez kötve, mint a kisebb patakok és folyócskáké. Ha tehát pl. az Al-Dunába ömlő Oltnak, vagy a távolabbi Tiszának a neve esetleg meg is maradt volna az oláhok nyelvében az ősoláh koron át mindmáig, ebből még mindig nem következnek az, hogy a Dunától északra mindíg voltak oláhok a római kor óta, mert az említett folyóneveket a Dunától délre lakva is ismerhették és megőrizhették volna. Sőt még az esetleg oláhos hangalakban megmaradt folyónevek sem bizonyítanak az oláhság állandó partmenti ottlakását, mert a víznevek telelő helyeket képviselnek, s így legföljebb annyit lehetne belőlük következtetni, hogy egyes nomád pásztorcsoportok több-kevesebb rendszerességgel időszakos legeltetésre jártak volna az ilyen eddig még ki nem mutatott oláhos hangalakú folyók mellé. Ezért hamis Gamillschegnek az a következtetése, hogy a Duna nevének *Dunäre* alakban továbbélő oláh nevéből érv kovácsolható a bánági és olténiai oláh folytonosság javára.⁹⁹ Ő ugyanis úgy okoskodik, hogy ha Dácia kiürítése teljes lett volna, akkor az oláhok nem őrizhették volna meg a Duna autochton trák nevét. Ezzel szemben meg kell jegyeznünk, hogy a feltételezett trák *Donaris alak semilyen forrásból ki nem mutatható önkényesen megalkotott konstrukció, amely úgy van összeállítva, hogy abból az oláh nyelv hangfejlődésének megfelelően *Dunäre* lehessen az eredmény. Ez a kisebb hiba, mert hipotézisekkel sokszor kell operálnunk, a nagyobb baj az, hogy az északi oláh *Dunäre* megőrzésének tényében

⁹⁸ MEtSz. I, 1335—36., Drăganu i. h. 272—73. l., Treml, Nyelvtud. Közl. XLVIII (1931) 101. i. Azt, hogy *Déva* neve nem származtatható a dák nyelvből, Melich bizonyította be, Rev. Et. Hongr. VI (1928) 265—66. l.

semmi olyan körülményt nem sikerül felfedeznünk, amely kényszerítene bennünket a dáciai oláh folytonosság feltételezésére. Még a trák eredet hipotézisét elfogadva sem kell a Dunától északra elterülő vidékeket tekintetbe vennünk, mert trákok elsősorban a Dunától délre laktak, az pedig, hogy az albánban és az oláhság másik három ágazatának nyelvében ma a *Dunăre* alak ismeretlen, egyszerűen arra mutat, hogy az északi beszivárgás megindulásakor az oláhság mindnégy ágazata ismerhette még a *Dunăre* nevet, amelyet továbbra is megtartottak a Duna vidékeire vándorló északi oláhok, ellenben a többiek mind messzebbre kerülve a folyamtól, ennek nevét idővel szomszédaiktól tanulták meg újra.

Szerintünk figyelemreméltó az a körülmény, hogy Strabo értesítése szerint a dákok a Dunát Δαυούτος-nak, a géták pedig Ὀλτοος-nak nevezik,¹⁰⁰ amely nevek azonban az oláh *Dunăre* alakkal nem hozhatók közelebbi összefüggésbe, holott a dáko-oláh folytonosság esetén azt várhatnók, hogy éppen e két név valamelyike folytatódjék legalább is az északi oláhban. Az északi oláh *Dunăre* tehát akár trák, akár pedig egyéb eredetű, nem alkalmas arra, hogy vele a dáciai folytonosság hipotézisét bizonyítgassák.

Oláh nyelvi hangfejlődés nyomait a hajdani Dácia területén található és a Szamos kivételével már az ó-kor óta ismert *Temes*, *Körös*, *Maros* és *Olt* (ol. Timiş, Criş, Mureş, Olt) nevében sem találunk. Ezt általában az oláh tudományosság is vallja,¹⁰¹ s így nem marad más választása, minthogy megpróbálja lerombolni ennek az érvnek a konti-

⁹⁹ Zum *Donaunamen*. Zeitschrift f. slav. Phil. III (1926) 149. skk. l. Gamillscheg hipotézisét helyesléssel fogadta Puşcariu, Dacoromania V (1927—28) 1929, 799—800. l., és ib. VI (1929—30) 1931, 525. l. A *Duna* különböző elnevezéseinek irodalmát ismerteti s elfogadja Gamillschegnek indokolatlan következtetéseit Drăganu, *Româniî in veacurile IX—XIV*, 576. skk. l. — Gamillscheg okfejtését, amely szerint az oláh *Dunăre* a dunamenti latin-oláh folytonosságot bizonyítaná, nem fogadják el: Sandfeld, i. h. 142. l. 2. j. A dán tudós szerint „La preuve nous semble des plus faibles”. Friedwagner is helyesen állapítja meg, hogy „Der Name konnte leicht auf größere Entfernungen verbreitet worden sein und ist kein Anzeichen der Fortdauer” (i. h. 653. l.: 652. l., 2.j.). Ez a példa is jól mutatja, milyen kritikátlanul fogadnak el egyes oláh tudósok a kontinuitás mellett bizonyítani látszó, de nyilvánvalóan téves érveléseket.

¹⁰⁰ Geographica VII, 3, 13.

¹⁰¹ V. ö. Puşcariu, Dacoromania IV (1924—26) 1348. l., és Friedwagner, i. h. 651—52. l.

nuitást cáfoló hatékonyságát. Pușcariu nézete szerint a szóbanforgó folyónevek nem-oláh hangalakja nem bizonyíték az oláhok kései bevándorlása mellett. Ennek alátámasztására idéz *néhány* olyan esetet, amelyekben az oláh elnevezéseket a hivatalos háborúelőtti magyar helynevek szorították ki az oláh nyelvhasználatból, s ezzel nyilván bebizonyítottanak véli, hogy ezt a kiszorító módszert az egész dáciai ősoláh földrajzi névkészlet maradék nélküli eltűnésének magyarázatául is el lehet fogadni. Igen sok esetben Drăganu is hasonlóan gondolkozik, amikor pl. felteszi, hogy a magyar *Bikkés*, *Bikkös* (folyócska és falu neve a Felső-Szamos vidékén) egy régebbi oláh *Făget* vagy esetleg szláv *Bucov* nevet szorított ki,¹⁰² a mai oláh *Bichigiu* név pedig egy a *Bikkés*, *Bikkös* elnevezést megelőző, de a forrásokban nem található **Bikkigy*, **Bikigy*, **Bükkigy* régebbi magyar földrajzi nevet őrzött volna meg. Amikor az *-igy* szóval összetett magyar alakot az *-es*, *-ös* képzővel képezett név váltotta fel, az oláhok továbbra is az *-igy*-gyel összetett régebbi alakot, azaz a *Bichigiu*-t tartották volna meg. Drăganu szerint u. i. a *Bichigiu* nem származhat az *-s*-re végződő *Bikkés*, *Bikkös*, *Bükkös* alakokból, mert a szóvégi magyar *-s*-nek az oláhban nem felelhet meg *-giu*, hanem *-ș*, *-j*. Ebben az okfejtésben először merő hipotézis az, hogy a *Bükkös* oláhból vagy szlávból fordított név, másodszor pedig bizonyos, hogy a *Bichigiu* végződésének magyarázatához nem szükséges feltennünk egy régebbi magyar **Bikkigy*-et, mert egyes oláh nyelvjárásokban az *-iciu* végződés éppúgy váltakozhat a zöngés *-igiu*-val, mint az *-ș* a *-j*-vel. A szóvégi magyar *s* > oláh *-igiu*, tehát a következőképpen is magyarázható: *Bikkös* > **Bichiciu* (v. ö. *ila-ciu* < *villás* [szarvú]) ~ *Bichigiu*. Hasonló jelenséget tapasztalunk különben a Drăganu által is idézett naszódmegyei *Mireșul*, *Mirașul*, *Miragiul* hegynév esetében is, amelynek a magyar *nyíres* szóval való összefüggése kétségbevonhatatlan.

Az állítólagos ősoláh, a magyar honfoglalást megelőző toponímia bizonyítását azonban nemcsak úgy kísérlik meg a kontinuitás hirdetői, hogy magyar nevekre minden közelebbi érvelés mellőzésével fogják rá, hogy azok régebbi oláh nevek lefordításai, hanem úgy is, hogy erdélyi szláv helyneveket szlavo-oláh jelleggel ruháznak fel. Ebből az önkényesen ki nyilatkoztatott kettős jellegből azután azt következtetik, hogy bizonyos szláv földrajzi nevekből az oláhoknak a magyar honfoglalást megelőző erdélyi telepei mutathatók ki. Ez természetesen egyszerű circulus vitiosus, amelynek sem a

¹⁰² *Toponimie și istorie*. Cluj 1928. 43—46. 1.

tudományos módszerhez, de még a józan észhez sincs semmi köze. Szláv helyneveket csakis akkor tekinthetnénk egyes indokolt esetekben szlavo-oláhoknak, a szláv-oláh együttélés történeti nyomainak, ha Erdély területén a IX. sz. előtti időkben az állítólagos szlavo-oláh földrajzi neveken kívül egy-két kétségtelenül oláh — latin eredetű szóval, vagy névvel kapcsolatos — helynévadás is kimutatható volna. Ilyen ősoláh helynév azonban a magyar honfoglalást megelőző időben a Dunától északra sehol ki nem mutatható. Az oláhok prioritását erőszakoló törekvés magyarázza, hogy I. Bogdan és S. Dragomir az *Ohaba* és *Ohabita* Erdély déli vármegyéinek területén és Olténiában (Dolj, Gorj, Mehedinți) előforduló helyneveket honfoglaláselőtti szlavo-román politikai szervezetek emlékének tartják.¹⁰³ Ezek a nevek azonban éppen ellenkezőleg azt bizonyítják, hogy a velük jelölt falvak lakosai mint későbbi telepések kerültek az említett vidékekre. Az *Ohaba* helynév ugyanis az ó-egyházi szláv nyelvben és egyéb szláv nyelvekben előforduló olyan igékkel tartozik egy családba, amelyek jelentése „tartózkodni vm-től, vmit kerülni, védekezni” stb. Az oláh vajdák szláv nyelvű okleveleiben fellépő *ochaba* főnév jelentése tehát „mentesség” bizonyos adónemek fizetése alól, ami magyar *Szabadfalu* nevükből is kiderül. Ilyenfajta elnevezéseket Magyarország más vidékein is találunk, ahol az idegenek letelepedése bizonyos kiváltságok adományozása mellett történt (v. ö. tót-magyar *Lehota*, kisorosz-magyar *Voľa, Vólya*, stb., a vajdaságokban *Sloboziia*). A helynév földrajzi elterjedése arra mutat, hogy a vajdaságok területéről jövő telepések hozták magukkal, az *ochaba* szó pedig azokhoz a szláv eredetű oláh jogi kifejezésekhez tartozik, amelyek az oláh vajdaságok megalakulása után (XIV. sz.) nagyszámban szerepelnek az oláh kancelláriák hivatalos nyelvében. Melich mutatta ki, hogy az ilyen nevű helyek legkorábban a XIV. sz.-ban keletkezettek,¹⁰⁴ s így szó sem lehet arról, hogy a magyar honfoglalást megelőző korból, tehát a VII—VIII. sz.-ba helyezzük őket, amikor az oláhságnak sem a Dunától északra, sem pedig attól délre semminő politikai szervezeteik nem voltak. De nemcsak szláv eredetű jogi műszókból vált oláh helynév, hanem magyar eredetűből is. Moldvában és Hunyad megyében egyaránt találunk *Uric, Uricani* helyneveket, ame-

¹⁰³ V. ö. Convorbiri Literare XL (1906) 295. kk. 1., ill. Dacoromania I (1920) 149. skk. 1., továbbá R. Vuia, *Tara Hațegului și regiunea Pădurenilor*. Cluj 1926. 25. l.

¹⁰⁴ A honfoglaláskori Magyarország 185—87. l.

lyek az „erbliches, georbtes, geschenktes Gut” jelentésű magyar *örök* szóval függnek össze, amelynek köznévi alakja *uric* szintén igen gyakori a XIV. sz. vége óta az oláhföldi (moldvai) szláv szerkesztésű oklevelekben.¹⁰⁵ Mind az *ohaba*, mind az *uric* tehát olyan jogi szakkifejezések, amelyek a vajdaságok megalakulása után az oláh kancelláriák joggyakorlatában váltak terminus technicus-okká s csak azután helynevekké. Ez a körülmény megerősíti Melichnek azt a következtetését, hogy az *Ohaba*, *Ohabița* helyek a XIV. sz.-nál régebbiek nem lehetnek.¹⁰⁶ Általában kimondhatjuk, hogy oláhokkal összefüggésbe hozható helynevek a hajdani Dácia területén a XII—XIII. sz.-nál régebbi időkből nem mutathatók ki. Vannak azonban az erdélyi szláv helynevek között olyanok, amelyeket a szlávok beolvadásuk előtt még át tudtak adni a beszivárgó oláhságnak, akik azokat mindmáig megőrizték. Ilyen pl. Gyulafehérvárnak oláh *Bălgrad* (Alba Iulia), vagy a Küküllőnek oláh *Târnava* neve. Melich szerint ilyen biztosan honfoglaláselőtti vagy a honfoglalás körüli időkben keletkezett szláv eredetű név alig egy-kettő van,¹⁰⁷ s ezeknek fennmaradását úgy magyarázhatjuk meg, hogy oláh költözködő pásztorok még abban az időben ismerkedhettek meg velük, amikor az erdélyi délszláv nyelvű s a bolgárral rokon vagy azonos szlávágnak még elegendő számú diasporái élhettek Erdélyben ahhoz, hogy egyes földrajzi neveket az oláhoknak átadhassanak. Semmiesetre sem tartathatjuk azonban az ilyen neveket a magyar honfoglalást megelőző délszláv-oláh együttélés bizonyítékainak, ahogy ezt legutóbb Drăganu hangoztatta.¹⁰⁸ A Bălgrad és Târnava át-

¹⁰⁵ V. ö. Treml, *Die ungarischen Lehnwörter im Rumänischen* II. Ung. Jb. IX (1929) 281. l.

¹⁰⁶ Id. *Revue des Études Hongroises* VI (1928) 394—95. l.

¹⁰⁷ *Ib.* 242. skk. l.

¹⁰⁸ A *Târnava* névről pl. azt hiszi, hogy az oláhok csak a magyarok megérkezése előtt vehették át a szlávoktól, mert Kisch Gusztáv szerint „nachweislich [!?] seit Einwanderung der Magyaren (ca 996) keine Slaven als Volk sich hierzulande niedergelassen haben” (*Siebenbürgen im Lichte der Sprache*, 194. l.). Először nem igaz, hogy szlávok a magyar honfoglalás után nem telepedtek be Erdélybe, másodszor pedig voltak még a honfoglalás előtt odatelepített szlávok egészen a XII., legkésőbb pedig a XIII. sz.-ig. Melichnek a *Horvát*, *Horváti*, *Sirbi* helynevekkel kapcsolatos fejtegetései (i. h. 144., 174—77. l., v. ö. ehhez még Kniezsa, *Ungarn zur Zeit der Landnahme*. Odbitka z Roczніка Slawistycznego T. XI, 1933. 18. l.) úgy látszik kikerülték Drăganu figyelmét. Másrészt pedig remélhető, hogy az erdélyi szász helynevek között is fog akadni olyan, amelynek közvetlen szláv eredete kimutatható lesz (v. ö. *Korrespondenzblatt des Vereins f. sieb. Landeskunde*

vételét minden nehézség nélkül a XI. és XII. sz.-ok folyamán is elképzelhetjük, amikor a honfoglalás korában Erdélyben talált szlávság a saját helyneveit még átadhatta, mert teljes beolvadása valószínűleg csak a XII. sz. végén legkésőbb pedig a XIII. sz. elején következett be. Megemlítendő továbbá, hogy a délszláv környezetből bevándorló és többé-kevésbé bilingvis oláhság természetszerűleg elsősorban a szláv földrajzi neveket vette át még abban az esetben is, amikor a szláv nyelvi elnevezés mellett, valamely földrajzi egységnek ugyanakkor magyar és esetleg szász elnevezése is volt. Ez az oka annak, hogy az erdélyi oláh helynevek sok esetben a szláv nyelvi alakokhoz állnak legközelebb, sőt még azzal a lehetőséggel is komolyan számot kell vetnünk, hogy a legalább a XII. sz.-ig erősen bilingvis oláhság Erdélybe költözködve nemcsak személynévkészletében hozott magával hatalmas délszláv, elsősorban bolgár örökséget, hanem helynévadási hajlamaiban is. Olyan szláv eredetű erdélyi oláh helynév tehát, amelyről kimutatható volna, hogy az oláhok csak a magyarok honfoglalása előtt vehették át, nincs.

A helynévi érv bizonyító erejének tagadói figyelmen kívül hagyják azt a feltűnő különbséget, amely a hajdani római birodalom keleti és nyugati provinciái ősi földrajzi névkészletének megőrzésében, illetve elvesztésében olyan szembeszökő módon nyilvánul meg. Szerintünk azonban tudománytalanság szemet húnyni a legkeletibb provincia, Dácia és pl. a nyugati Gallia szegénysége illetve gazdagsága előtt; a fennebb ismertetett dáciai viszonyokkal szemben a mindenemű ó-kori földrajzi nevek Galliában csakúgy hemzsegeknek s a francia *nyelvjárások* világosan kimutatható fejlődési nyomait hordozzák.¹⁰⁹ Ahol oláhság tényleg volt, ott helynévi nyomai is mindenütt általában kimutathatók még abban az esetben is, ha utólag teljesen be is olvadt környezetébe, a bulgáriai, szerbiai, boszniai régi oláh helynevek ezt kézzelfoghatóan bizonyítják.¹¹⁰ Ahogy ezeket a bulgár és szerb nevek nem tudták nyom nélkül kiszorítani, úgy nem tűntek volna el az erdélyi állítólagos XII–XIII. sz. előtti oláh helynevek sem. Az utóbbiaknak hiánya a hajdani Dácia földrajzi nomenkla-

LVIII—1935, 144—45. l.). Drăganu szerint még a *Bălgrad, Vlahia, Vla-hija, Cluj, Sibiu, Sad, Bârsa* és még egynéhány más helynév bizonyítaná a honfoglalás előtti szláv-oláh szimbiózist, a mondottak után azonban felesleges mindegyikkel külön foglalkoznunk.

¹⁰⁹ Történeti rétegenkénti áttekintő csoportosításukra v. ö. A. Dauzat, *Les noms de lieux. Origine et évolution*. Paris 1926. c. munkáját.

¹¹⁰ L. ezek irodalmát: Iorgu Iordan, *Rumänische Toponomastik*. II. und III. Teil. Bonn und Leipzig 1926. 259—60. l.

turájában a legteljesebb összhangban van az oláh őstörténetnek könyvünkben tárgyalt mozzanataival.

5. A kontinuitás ellen felhozott negatív érvek között az oláh kérdés irodalmában sokat szerepelt és szerepel mindmáig az oláh nyelv régi germán elemeinek problémája. Már Hasdeu és mások is találni véltek ilyeneket, amelyekről azonban maga Densusianu állapította meg, hogy azok teljesen illuzóriusak.¹¹¹ A probléma fejlődésének első korszakában ugyanis úgy gondolták, hogy mivel Dáciát a népvándorlás germán népei (nyugati és keleti gótok, karpok, herulok, tajfálok, vandálok, gepidák) a Kr. u. III. sz. óta növekvő erővel nyugtalanították és pusztították, s ezek közül a gótok több mint száz, a magyar honfoglalás korában végleg kivesző gepidák pedig félezer évig tanyáztak a Dunától északra, azért a Dáciában állítólag fennmaradt romanizmus nyelvében ennek a germán-román szimbiózisnak — amelyet a Diculescu-féle történetietlen felfogás egészen idillikus színekben tüntet fel¹¹² — számos nyomot kellett volna hátrahagynia. Annál is inkább, mivel Nyugaton a germán-római faji és kulturális szintézis bizonyos helyenként és időnként változó fokú kétnyelvűséget eredményezve a félreismerhetetlen germán nyelvi hatások könnyen kitapintható rétegeit rakta le a meghódított románok nyelvébe és topográfiájába. Ezzel szemben az ó-germán elemek hiánya az oláh nyelvnek éppen azon jellemzői közé tartozik, amelyek ezt a többi román nyelvtől — ideértve a dalmátot és a ladin nyelvjárásokat is — élesen megkülönböztetik és külön sajátos helyet jelölnek ki számára a neolatin nyelvek nagy családjában. Minthogy

¹¹¹ *Histoire de la langue roumaine*, 235. l.

¹¹² L. a kérdés irodalmát Friedwagner i. h. 653—54. l., és ehhez még Treml, *A románság őshazája és a kontinuitás* 12. l., 39. j., továbbá M. Roques *Romania* XLIX, 144. skk. l., és ib. L, 304. l. Az utóbbi szerint „ce n'est pas l'illusoire reconstitution de quelque forme gépide d'après des mots du bas-allemand qui comblera l'hiatus" (Diculescuról van szó, *Romania* XLIX, 145. l.). Ugyancsak Diculescuról írja Skok: „Ein anderes Dogma beseelt hingegen seine Forschung, dieses ist national gefährbt und deshalb schwer zu bekämpfen; das ist der Glaube an die Kontinuität der Rumänen nördlich von der Donau auch vor dem 12. Jh. Beweise dazu sollte nach D. auch das Gepidische hergeben. Schlechte Etymologien sind leider keine Beweise." (*Zeitschrift f. rom. Phil.* L—1930, 279. l.). Giurescu szerint is „n'avem nimic sigur pentru moment" (*Istoria Românilor*. Bucureşti 1935, 207. l.). Skok szavait szóról-szóra lehetne idézni Drăganu újabb tudományos munkásságával szemben is.

pedig az ősoláh nyelvi egység felbomlása általánosnak nevezhető vélemény szerint a IX. században következett be, azért a Dácia kiürítésétől egészen a magyar honfoglalásig folyamatosan ható ó-germán hatásnak, abban az esetben, hogyha elfogadjuk a dáciai folytonosságot, ma az oláh nyelvnek mind a négy főnyelvjárásában minden kétséget kizáróan kimutathatónak kellene lennie. Egy kereken hét évszázadra kiterjedő érintkezés nem múlhatott volna el nyelvi kölcsönhatások nélkül. Míg Nyugaton sok esetben már csak arról vitatkoznak, hogy egy bizonyos germán elem gót, frank, burgund vagy egyéb eredetű-e, Keleten általában még annyira sem jutottak, hogy a bőven omló hipotézisek sivatagába egy-egy biztosságos oázist teremtsenek. Az ilyen irányú kutatások zürzavarából a tudományos kritikának eddig csak azt a kétségtelenül helyes megállapítást sikerült leszűrnie, hogy ó-germán elemek létezése az oláhban elvileg nem lehetetlenség.¹¹² Nem lehetetlenség pedig azért, mert mint erre már többen rámutattak, ó-germán elemek a balkáni latinságban is voltak,¹¹³ úgyhogy ha netalán egy-két oláh szóról be is bizonyosodnék az ó-germán eredet, ez még nem fogja a dáciai római-oláh folytonosságot bizonyítani, mert éppúgy balkáni eredetű lehet ez a néhány esetleg előkerülő szó, mint az oláh nyelv trák-illir, albán, görög, szerb és bolgár szókészlete és nagyszámú egyéb (alaktnai, frazeológiai, stb.) ú. n. balkanizmusa. Azt kell tehát mondanunk, hogy egy-két ó-germán jövevényszó a Dunától délre is utat találhatott az ősoláh szókészletbe, s így az oláh őshaza felkutatásában vallomásuk nem bír perdöntő értékkel. Ezzel szemben továbbra is jogos marad az a posztulátum, hogy az oláhok dáciai folytonossága esetén nemcsak egy-két vitathatóan ó-germán elemnek, hanem egész sereg biztosan elfogadhatónak kellene lennie. A germán népek keleteurópai történetéből ez a követelmény önként adódik. Végeredményben tehát az oláh nyelv ó-germán elemeinek eddigi tanulmányozásából levonható következtetések is szerves összefüggésben csatlakoznak az oláh őstörténetnek könyvünkben eddig tárgyalt mozzanataihoz.

Ehhez a kérdéshez részünkről még a következőket kívánjuk megjegyezni. Nézetünk szerint ugyanis abból, hogy a balkáni latinságban, t. i. az adriamellékiben és a félsziget városi, továbbá földműves, egyszóval helyhez kötött elemeinek latinságában a Balkánon pusztító és azon helyenként le is

¹¹² V. ö. pl. Philippide, *Originea Romînilor* I, 349. skk. 1., Skok, *Zeitschrift f. rom. Phil.* XLIII, 187—194. l., és ib. L, 532. l. stb.

telepedett germánok nyelvéből egynéhány szó gyökeret verhetett, még nem következik az, hogy ezek az ó-germán elemek a balkáni pásztorlatinságban is meghonosodtak volna. Még kevesebb alkalom kínálkozott ó-germán elemek felvételére a Dunától délre a VI. sz. utáni időkben, s éppen ezért azt gondoljuk, hogy az ezirányú kutatások a jövőben sem fogják meghozni azt az eredményt, amelyet a kontinuitás hirdetői remélnek tőlük.

6. A dáciai római-oláh folytonosság ellen valló harmadik negatív érvnek tárgya az oláh-északi szláv kapcsolatok nyelvészeti vizsgálata Roesslernél még nem szerepel, s azt először Densusianu tárgyalta az oláh nyelv történetéről szóló nagy művében.¹¹⁴ Az volt a célja, hogy Roesslerrel szemben, aki szerint az oláhok csak a XIII. században vándoroltak a Dunától északra, olyan nyelvi bizonyítékokat találjon, amelyek az oláhok jelenlétét Erdélyben és Moldvában a XIII. sz. előtti időkre nézve is bizonyítsák. Ezért kísérelte meg annak kimutatását, hogy a ruténban vannak a XIII. sz. előtt átvett oláh szavak. Ilyen volna a kis-orosz *k'lag* < oláh *chiag* 'Gerinnsel, Lab' (arum., megl. ol. *cl'ag*, Pușcariu Et. Wb. 355 sz.), amely a kis-oroszban még *g'leg*, *glag* (ebből képzett infinitivusok *k'lagati*, [*za*]/*gl'agaty*; v. ö. még *gl'ádžyty*, *k'ladžyty*),¹¹⁵ az oroszban (nyj.) *gljakō*, *gljākanka* 'getrockneter Lammsmagen zur Bereitung von Schafskäse', a cseh-morvában *gl'ága*, a tótban *k'lag*, a lengyel nyelvjárásokban pedig *k'lag*, *k'lok*, *g'leg*, *gl'eg* (*k'lagac* 'mit Lab einmachen', *k'lagac się sauer werden*', l. ezekre Berneker, EtWb. 311. l.), tehát *g*-vel, vagy ebből magyarázható hangalakban (*k*, *dž*) fordul elő. A szó átvétele időpontjának meghatározásául a szó hangalakjában két támpontot is véltek felfedezni.

Az egyik a (*k'l*) hangcsoport, a másik a *g* hang. Abból a körülményből, hogy a ruténban az oláh *chiag*-nak *k'lag* felel meg Densusianu azt következtette, hogy a szó még akkor került a ruténbe, amikor az oláhban *cl'ag*-nak ejtették, azaz az északi oláhban szabályosan beálló *cl'*, *gl'* > *chi*, *ghi* hangváltozás előtt, amely szerinte már a XIII. sz.-ban befejezett

¹¹⁴ *Histoire de la langue roumaine* I, 302–303. l. A kérdéssel röviden már *Die ungarischen Lehnwörter im Rumänischen* c. dolgozatunkban is foglalkoztunk, Ung. Jahrb. VIII (1928) 42. skk. l.

¹¹⁵ Drăganu, *Românii în veacurile IX–XIV*, 414. l.-ján Miklosich, *Wanderungen der Rum.*, 17, 21, 22, 23. és EWS, 66 c. műveire hivatkozva idéz még *k'lah*, *k'lahaty* alakokat is a ruténból.

tény volt. Ezzel szemben meg kell állapítanunk, hogy a szóban forgó hangfejlődés több feltétlenül megbízható adat szerint még a XV—XVI. századokban sem volt teljesen befejeződve¹¹⁶ s így azt kell mondanunk, hogy az északi szláv nyelvekbe a szó régebbi *clag* alakjában a XIII—XVI. sz. közötti időkben is átkerülhetett. Ettől eltekintve azonban a rut. *kľag*, *gľag*, *gľeg* palatális *l* hangját még úgyszólván meg tudjuk magyarázni, ha nem az oláh *clag*, hanem magából az újabb keletű *chiag* alakból indulunk ki, mert mint Scheludko megállapítja, a *-kj-* hangcsoport az ukránban teljesen idegenszerű s ezért lehetett a *chiag*-ból is egy *l* epentheticum beiktatásával *kľag* (v. ö. még *sembrela* < *simbrie*, *hľaba* < *hiaba*).¹¹⁷

A másik hangtani kritérium, amelyet a *chiag* esetében figyelembe kell vennünk, s amely elkerülte Densisianu figyelmét, a rutén *g* > *h* hangváltozás kronológiája. Az idevonatkozó kutatások szerint a *g*-ből *h* a XI. és XIV. századok folyamán lett,¹¹⁸ s így ha az oláhok az egész középkoron át Erdélyben és a szomszédos Kárpátokon túli területeken lettek volna, úgy a rutén nyelv legrégebbi oláh elemeinek *g* hangjai is *h*-vá változtak volna. Nemcsak a *clag*, *chiag*-nak felelne meg *kľah*, hanem a *gavură*, *strungă* és *rumegă* szavaknak is **havora*, **struha*, **rumehaty* volna a rutén alakja a tényleg kimutatható rut. *gavora*, *strunga* és *rumegaty* helyett. A ruténban azonban vannak olyan oláh eredetű köznévi és helynévi alakok is, amelyekben a *g* helyén *h*-t találunk:

¹¹⁶ Densisianu nézetének téves voltára szélesebb alapon mutatott rá Philippide, i. h. 772—73. l., Drăganu szerint is „Fără o atestare documentară nu putem fixa deci când și în ce formă a fost primit rut. *kľag* (cf. *Klag* a. 1242, p. 408.), etc.” (i. h. 414. l.). — Az idevonatkozó adatokat Drăganu állította össze u. o., figyelembe véve még a XVII. sz.-i Anonymus Caransebesiensis szótárában feljegyzett *kleje* = *cheie* adatot is. Kiegészítésül ezekhez megjegyezzük, hogy a legrégebbi oláh szövegekben található *ľubi*, *ľubov* < szláv *ľjubiti*, *ľubovъ*, később *iubi*, *iubov*, szintén a palatális *l*-es kiejtés XV., XVI. sz.-i megléte mellett bizonyítanak, l. Rosetti, *Limba română în secolul al XVI-lea*. București 1931. 76. l. — A fenti idézetben *Klag*-nak írt helynév *Kľaj*-nak olvasandó és bizonyosan nem is függ össze az ol. *chiag* közszóval (v. ö. Cod. Dipl. Poloniae Minoris, II, 68. l., jegyzet). Az adat különben — Kniezsa barátom szíves közlése szerint — a ma is meglévő *Kľaj* falura vonatkozik.

¹¹⁷ *Rumänische Elemente im Ukrainischen*. Balkan-Archiv II (1926) 121. l.

¹¹⁸ V. ö. Scheludko, ib. Vondrák, *Vergleichende sl. Grammatik*², 360. l.-ján Sobolevskij nyomán mondja, hogy a ruténban és a fehér-oroszban a XIV. sz.-ban már túlnyomóan *h*-t találunk.

gruń és *hruń* < ol. *gruniu* > *gruiu* 'Hügel' (mint helynév is *Gruń*, *Hruń*); *gard*, *hard* < ol. *gard* 'Einfriedigung, Gehege' (különben *g*-vel: rut. *grunyk*, cseh-morva *gruń* 'waldiger Bergabhang', lengy. *gruń*, *gron*, magy. *gorony*); a szinte általánosnak nevezhető *Magura* mellett Zemplénben *Mahorka*, Sziléziában egy *Mahura* is akad.¹¹⁹ Kérdés, vajjon következik-e ebből az, hogy a szórványosan *h*-val is kimutatható alakváltozatok a *g* > *h* hangváltozás előtt, szóval a XI. sz.-nál régebbi korban kerültek a ruténbe? Figyelembe véve Scheludkonak azt a megállapítását, hogy a kis-orosz nyelvjáráásokban mindmáig megvan a hajlandóság arra, hogy az idegen *g* hangot *h*-val helyettesítsék, nemmel kell felelnünk. A XI. sz.-i vagy még régebbi átvételt csak olyan oláh eredetű rutén szavakról állíthatnók, amelyek kizárólag *h*-val ejtett alakban léteznének, ilyenek azonban nincsenek (l. fent). Mivel pedig a *g* > *h* változás nem egyszerre történt mindent, az is lehetséges, hogy a XII. és XIV. sz. között átvett oláh szavak hol még együtt fejlődtek a *g*-t tartalmazó ősi rutén szókészlettel, hol pedig már kimaradtak ebből a folyamatból. A XIV. sz. után átvett oláh szavak *g*-je pedig változatlanul megmarad. A szerves fejlődés keretein belül tehát ez az utóbbi három eset képzelhető el, az ol. *g* > rut. *g*, illetve *h* kettős megfelelés alapján tehát a mondottak szerint a *gruń* ~ *hruń*, *gard* ~ *hard* és *Magura* ~ *Mahura*-féle eseteket a XII—XIV. századok közötti közelebből meg nem határozható időre kell tennünk abban az esetben, ha kizárólag a szerves fejlődés szempontjából vizsgáljuk a problémát. Mivel azonban e mellett a mindmáig ható idegennyelvi *g* = rut. *h* hanghelyettesítés lehetőségével is számolnunk kell, ennek az utóbbi folyamatnak fakultatív jellegét figyelembe véve a következő helyes következtetést vonhatjuk: ha a ruténban valamely oláh eredetű szó *g*-je *h*-vá lett, úgy ebből a körülményből kronológiai érvet nem kovácsolhatunk, ha ellenben a *g* megmarad, úgy egészen biztos, hogy az ilyen oláh elemek a XII—XIV. századok után kerültek a ruténbe. Akár a szerves fejlődés, akár pedig a hanghelyettesítés szempontjából nézzük is tehát a kérdést, a rutén nyelv oláh elemei között nincsenek olyanok, amelyeket már a XII—XIV. sz. előtt átvetteknek kellene feltételeznünk. Ha tehát Drăganu a *hruń*, *hard*, *Mahura* hangalakjából mégis azt követ-

¹¹⁹ Az ezekre vonatkozó adatokat Drăganu, állította össze i. m.-ben, 203—206., 327., 396—399., 414. l., és index. Említésre méltó, hogy a Tiszától északra a *Gruń* és *Hruń* egymást változtatva fordul el: ugyanazon a zárt területen.

kezteti, hogy a szóban forgó oláh elemek már a XI—XII. sz. előtt megvoltak a ruténben,¹²⁰ úgy az érdemes tudósnak ezt a nézetét nem tehetjük magunkévá, mert a *h*-val jelentkező néhány alakváltozat keletkezését úgy a szerves fejlődés, mint a hanghelyettesítés keretein belül a XII. sz. utáni időben is teljesen kielégítően meg tudjuk magyarázni.

Scheludko eredményei az oláh nyelv északi szláv elemeiről írott tanulmányában fenti fejtegetéseinket még inkább alátámasztják. Kimutatja, hogy azok a hangtani kritériumok, amelyek alapján Brüske¹²¹ a XIII. századnál régebbi keletű rutén elemeket próbált az oláhból kimutatni, megbízhatatlannak, s hogy a XIII. századnál régebbi rutén-oláh nyelvi érintkezéseknek történeti alapja sincsen.¹²² Az oláhföldi rutén helynevek kutatása a köznevek átvételének kronológiájával általában szintén egyező eredménnyel járt.¹²³ Végeredményében tehát megállapíthatjuk, hogy az oláh-északi szláv kapcsolatok vizsgálatából leszűrhető tanulságok is teljes összhangban vannak az oláh őstörténetnek eddig tárgyalt mozzanataival.

7. Ugyanúgy nem tudunk a magyarból sem a XII—XIII. sz.-nál régebbi oláh nyelvi hatásokat kimutatni, ami az ennél az időnél régebbi keletű északi szláv elemek hiánya mellett igen érthető. Az oláhok jelenlétét a hajdani Dácia területén először a XII—XIII. sz. fordulóján felbukkanó személynevek, a XIII. sz.-ban megjelenő helynevek és a XVI. sz.-ban fellépő s az oláhlakta vidékeken kisebb-nagyobb mértékben mindinkább növekedő számú tájszavak bizonyítják.

Okleveleink személynév anyagát átvizsgálva arra az eredményre jutottunk, hogy a XIII. sz. előtti időkből el-

¹²⁰ I. h. 205., 597. l. és *Revue de Transylvanie* I (1934) 400. l. A Sziléziában található *Mahura* nem egy oláhoktól átvett és a helyszínén fejlődött helynév, hanem bizonyára rutén pásztorok hurcolták nyugatra. A rutén elem szerepére Észak-Magyarországon és a szomszédos területeken v. ö. Kniezsa István kritikai ismertetését *Holub—Pacewiczowa, Osadnictwo pasterskie i wędrowniki w Tatrach i na Podtatrzu*. Kraków 1931. c. művéről, *Századok* LXIX (1935) 86. skk. l.

¹²¹ *Die russischen und polnischen Elemente des Rumänischen*. Jahressb.-Weigand, XXVI—XXIX (1921) c. tanulmányában.

¹²² *Nordslavisches Elemente im Rumänischen*. *Balkan-Archiv* I (1925) 159. l. A kérdés további irodalmát idézi Drăganu, i. h. 415. l., 1. j. V. ö. ehhez még A. Bonkáló, *Ung. Jahrb.* I (1921) 215—232. l.

¹²³ L. erre M. Ștefănescu dolgozatait a jászvásári (Iași) Arhívában, 1922. skk. évf.

fogadhatóan az oláhból magyarázható személynevek nincsenek.¹²⁴ Az első kifogástalanul oláhból magyarázható személynév Imre királyunknak egyik Szentpétery által az 1202—3 évek tájáról keltezett¹²⁵ és többszöri másoláson átment oklevelében fordul elő s viselője az aradi egyház egy biharvidéki falujának jobbágya Fichur.¹²⁶ Ez a *Fichur* a *fecior*,

¹²⁴ Densusianu a XI. sz.-ból idézi a *Kokora* nevet (*Histoire de la langue roumaine* I, 393., Boczek, Cod. dipl. et epist. Moraviae. Brünn 1836. I, 125. nyomán), a XII. sz.-ból pedig a *Crez* nevet (ib., Fejér, Cod. dipl. VII, 102 nyomán). Az előbbit szláv eredetűnek gondolja Drăganu, *Români în veacurile IX—XIV*, 192. l., 2. j., az utóbbit pedig Weigand, *Balkan-Archiv* III, 107—108. l. Az oláh *creș* 'kraus' szó latin eredete egyébként is bizonytalan (l. ennek irodalmát, Drăganu, i. h. 180—81. l.). L. még a III. fej. 58. j.-et. Általában a XII. sz.-nál régebbi oláh helynév a Dunától északra nem mutatható ki.

¹²⁵ Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I. köt. Budapest 1923. 61. l.

¹²⁶ Drăganu ugyanebből az oklevélből biztosan oláhoknak veszi még a következő neveket (i. h. 293. l.): *Qrud*, *Micus*—*Mikus*, *Tata*, *Nuqucz*, *Karachin*, *Qucus*. Az elsőt *Crud* (ejtsd krud)-nak olvassa és az oláh *crud* 'roh, unreif' melléknévvel azonosítja, ez az egytagú szó azonban semmi támpontot sem szolgáltat arra nézve, hogy a helyes olvasat *krud*, vagy esetleg *krüd* (v. ö. ugyanabban az oklevélben: *Sencural*, *Petur*, *Egud*, stb. amelyekben *u* = *ü*, de pl. ezekben: *Buna*, *Solumusmezew*, *Sconnuk* stb., *u* = *u*); megjegyezzük továbbá, hogy eddigi tanulmányaink során sem *Crud* személynévvel, sem pedig ebből képezett helynévvel nem találkoztunk, úgyhogy Drăganu származtatása fenntartás nélkül nem fogadható el. Nem tartjuk lelkiismeretes eljárásnak, hogy Drăganu az oklevél másolója (Jakubovich E.) által a *Qrud* után tett kérdőjelet nem teszi szóvá, bár a nevet könyvének három helyén is említi. Végeredményben tehát egy bizonytalan olvasat bizonytalan olvasásával állunk szemben. Azt sem hallgathatjuk el, hogy a szóbanforgó *Qrud* az oklevélben nem személynév, hanem helynév: „Villa Humorok habet in occidente metas... inde an monticulum qui dicitur Buc, deinde ad Narhod, inde *Qrud* (?) et sic vertitur...” (i. h. 64. l.). — A *Micus*, *Mikus* alakok, akárhogyan is olvassuk azokat, tehát *u*-val vagy *ü*-vel, a *Miklós*-nak később *Mikos*, *Mikes* alakban jelentkező becéző alakjai (v. ö. ehhez Varga Katalin, *Becéző keresztnéveink*. Szeged 1931. 78—80. l., *Mihály* alatt is; ugyanebben az oklevélben előfordul még *Mica*, *Micusa* alakban is), az oláh *mic* 'kicsi' melléknévhez semmi közük sincs. — A *Tata* név hangalakjából az ezt viselő emberek nemzetiségére kategorikus következtetést vonni naivság. — A *Nuqucz* szerinte a *Ionucuț*-ból (a *Ion*, *Ioan* becéző alakja) való rövidítés. Ezt a véleményét megint csak a lehetőséges olvasási módok: *nukuc*, *nüküc*, *nukucs*, *nükücs* hetvenöt százalékos elhanyagolásával nyilvánítja. Bár az oláhban *-uc* és *-uț* képző egyaránt van és így egy *-ucuț*, *-ucuță* képzőbokor minden nehézség nélkül elképzelhető, mégsem hallgathatjuk el, hogy egy *Ionucuț*, *Ionucuță* alak létezése iránt bizonyos kételyeink vannak s ha ilyen esetleg volna is, ennek

ficior 'Knabe, Bursche' köznévből lett személynévvé, ugyanabból az oláh köznévből, amelyből nyelvünk *ficsur* (tájnyelvi *ficsór*, *ficsur*, *ficsúr*) szava származik.¹²⁷ A nagyváradi tűzpróbákról az 1205—1235 évek során vezetett Váradi Re-

rövidített alakja inkább *Cuŭ* lenne, nem pedig *Nucuŭ*. A szokásos becéző alakok ugyanis *Ionică, Ioniță, Ionuŭ, Ionel, Nică, Niță, Nuŭ, Nițică, Nache, Oniță, Onuŭ, Iancu* stb., v. ö. J. Popovici, *Rumänische Dialekte* I. Halle a. d. S. 69. l. *Oanea, Oancea, Oniŭ* (Dacoromania VII, 461. l.). — A *Karachin* név a Drăganu által idézett oldalon nem szerepel, a 63. l.-on van egy *Carassum* alak, amely *Karácsony* személynévünkkel függ össze, ez pedig a nyelvünkben valószínűleg szláv eredetű (l. erre legutóbb Melich, *A honfoglaláskori Magyarország*, 312—14. l.). Drăganu szerint a *Karachun* nevű jobbágyság azért oláh, mert a magyar *karácsony* szó is oláh eredetű lehet! Mivel azonban az oláh eredet ellen mind hangtani, mind kultúrtörténeti érvek szólnak (l. Drăganu, i. h. 47. kk. l. ismertetett irodalmat) s a szó története sem az oláhban, sem a szlávágban nincsen kellőképpen tisztázva a *Karachin, Karachun, Karácsony* nevet a „jellegzetes” oláh nevekből származó magyar személynévek sorából törölnünk kell, s továbbra is meg kell hagynunk szláv eredetű személynéveink között. — A *Qucus* név oláhsága nem egyéb rossz tréfánál (az alak hitelességéhez különben is szó fér, mert ugyanabban az oklevélben van egy *Queus* is, Szentpétery i. h. 63. l., s nem lehetetlen, hogy valamelyik rosszul van közölve, esetleg már a másolásnál sem lehetett pontosan megállapítani a *c* és *e* közötti különbséget), hasonló nevekkal tetszés szerinti népeket lehet kimutatni, feltéve, hogy előzőleg legalább helyesen olvassuk őket.

¹²⁷ Idézett műve 66., 583. és 586. lapjain Drăganu azt a hamis látszatot kelti, mintha nyelvünkben már a XV. sz. előtti időkben lehetne oláh eredetű szavakat kimutatni, amit úgy ér el, hogy pl. az idézett oláh jobbágyság nevét veszi a *ficsúr* köznév legrégibb előfordulásának. *Nem tesz tehát különbséget személy- és köznév között*, ami módszerének elmaradottságát mutatja. Szerinte abból a tényből, hogy okleveleinkben oláh nevű jobbágyságok vannak, az következne, hogy ugyanakkor az oláh név alapjául szolgáló köznevet is átvettük. Drăganu módszerével természetesen a nyelvtudomány mai állása mellett nem érthetünk egyet. Ismételten utalunk arra, hogy a *Fichur* legrégibb magyar területen észlelhető előfordulásai személynévi adatok (v. ö. Magyar Nyelv XXIV—1928, 48. l.). Az, hogy ugyanez az oláh személynév később köznévi minőségben is átkerült nyelvünkbe, nem bizonyíték a mellett, hogy már a XIII. sz. elején volt nyelvünkben egy oláh eredetű *ficsór*, *ficsur* köznév. Az első köznévi adatok a szóra a XVII. sz.-ból valók (a 66. l.-on ezt maga Drăganu is tudja, mire azonban az 586-ik laphoz ér, már a XIV. sz. előtt átvett oláh eredetű *közneveink* között emlegeti a *ficsor*-t), v. ö. Nyelvtörténeti Szótár I, 850., és Oklevél Szótár 246., *ficsór* 2. alatt, továbbá Színnyei, Magyar Nyelvőr XXII (1893) 438. l. A Czuczor—Fogarasinál szótározott „nyalkafi, urfi, ki igen ki van cziczomázva, piperézve; piperkőcz” jelentésű *ficsur*, *fityur* csak újabban vált közkeletűvé, v. ö. Horger, Magyar Nyelv X (1914) 409. l.

gestromban mindössze két személyt találunk, akiknek esetleges oláh eredetű *Fata* neve a biharvidéki oláhság legrégibb forrásszerű bizonyítéka (1219: biharmegyei szolga; 1221: biharmegyei közember) lehetne abban az esetben, ha ennek a névnek az oláh *fată* 'Mädchen' (< lat. *feta*) szóval való összefüggését a germ. *Fato* személynévvel szemben meggyőzőbben lehetne bizonyítani, mint ez eddig történt.¹²⁸ Mindezekelőtt feltűnő az, hogy férfiakat egy 'Mädchen' jelentésű szóval neveznek el. A személynév kutatás egyes oláh műkedvelői egy egész sereg más eredetű személynévről is igyekeztek kimutatni az oláh eredetet, azonban maga Drăganu állapította meg ezekkel szemben, hogy „numai *Fata* este cu siguranță romănesc”.¹²⁹ E helyen még megjegyezzük, hogy a XIII. sz.-ból, mégpedig ennek a századnak úgy tatárjárás előtti, mint azutáni szakaszából igen kevés többé-kevésbé biztos oláh személynévről van tudomásunk, ezzel szemben azonban az oláhvonatközös okleveles említések száma a következő századokban fokozatosan növekszik, ami már magában véve is az oláhság fokozatos beszivárgása mellett bizonyít.¹³⁰

¹²⁸ Melich szerint „nem valószínű az a feltevés, hogy a név oláh eredetű” (A honfoglaláskori Magyarország, 307. l.). Drăganu ennél határozottabban foglal állást a név oláh eredete mellett, *Toponimie și istorie* 128. skk. l., *Români în veacurile IX—XIV* 448. skk. l.

¹²⁹ I. h. 295. l. Rámutat arra, hogy Russu Sirianu, Iorga és St. Manciualea magyarázatai nem helytállóak, bár ő is egész sereg olyan személynévet sorol fel, amelyek oláh kinézésűek. Mivel a XIII. sz. első felében oláhok szórványosan már Biharban is lehettek, csakugyan nincs kizárva, hogy a Regestrum szláv nevei között vannak olyanok, amelyek viselői között oláhokat, vagy kétnyelvű szlavolachokat kereshetünk. Tévesen oláh eredetűnek tart több regestrombeli nevet A. Veress is, *Bibliografia română-ungară* I, 12. l., 1. j.

¹³⁰ A kontinuitást hirdető irodalomban (újabban Drăganunál és Giurescunál is) szeretik a tatárjárást úgy feltüntetni, mint az oláhokra vonatkozó 1241-nél régebbi adatokat tartalmazó oklevelek elpusztítását. Ennek az érvnek értéktelenségét Iorgával polemizálva Székely János mutatta ki, *Revue des Études Hongroises* VI (1928) 272—73. l. Megállapítja, hogy az oláhokat okleveleink 1241 előtt ötször, azután pedig körülbelül ugyanannyiszor, t. i. hatszor emlegetik. Ugyanakkor a századokra vonatkozó 1241 előtti oklevelek száma hetvennyolc, az azutániaké pedig a század végéig kétszáznyolcvanöt. A tatárjárást közvetlenül megelőző és az azt követő évekről is számszerű adatokat közöl Székely s a felsorolt adatokból helyesen vonja le a következőt: „Par conséquent si les chartes ne font que rarement mention des Roumains au XIIIe siècle, c'est qu'à cette époque il y avait encore fort peu de colons roumains en Transylvanie.” V. ö. még III. Endre királyunk oklevelét e könyv 121. lapján.

Melich Honfoglaláskori Magyarországnak, továbbá a Weigand ösztönzésére végzett helynévkutatásoknak¹³¹ eredményeit szemmel tartva megállapíthatjuk, hogy a Dunától északra az oláh helynevek képezik a legújabb réteget s ez a körülmény kronológiailag a legteljesebb mértékben egyezik az oláh személynevek vallomásával. Egyes tudósok, mint Jung, Jorga, Densusianu és Drăganu stb. megpróbálták ugyan, hogy már XI. sz.-i okleveleinkből mutassanak ki oláh helynévi nyomokat, de kísérleteik nem bizonyultak helytállónak. Ilyen oklevél I. Gézának a garammelléki szentbenedeki apátság megalapítását 1075-ben tárgyaló oklevele. Drăganu miután maga elismeri, hogy az oklevél helynévi adatait elődei tévesen magyarították az oláhból, egyedül a „Rotunda” nevű halastó oláhságában hisz, de ebben aztán annál makacsabban.¹³² Elfogadja Iorgának azt a nézetét, amely szerint a halastó nevét az oláh *rotund*, -ă 'kerek' melléknévből kell magyaroznunk, azaz a halastavat oláhok nevezték volna el még a XI. sz.-ban, esetleg még régebben is. Ha ez az állítás igazolható volna, úgy a „Rotunda” volna nemcsak a biharvidéki, hanem az erdélyi oláhság helynevei között is a legrégibb. Ez a latin *rotunda* szó (és nem *Rotunda*, ahogy Iorga és Drăganu tudatosan meghamisítva írják)¹³³ I. Géza említett alapítólevelében mint állítmányi kiegészítő és nem mint tulajdonnév szerepel: „piscina quae vocatur *rotunda*”.¹³⁴ Drăganu téved először abban, hogy ez a magyarul nyilván *Kerektó*-nak nevezett halastó (magyar nevükön emlegetett *piscina rotundák*, pl. 1225: Cum tribus piscinis... Cuiseb cerecto; 1408: Piscinas Ethe *Kerekthow* Laponya; 1413: usque piscinam *Kerektow* vocatam, stb. OklSz.) Biharban lett volna. Ortway szerint Csongrádban kell keresnünk a Tisza partján, Csány vidékén,¹³⁵ s nem értjük, hogy Drăganu, aki ismeri Ortwayt, miért emlegeti több ízben a bihari helynevek között. Másodszor téved, amikor a latin nyelvű magyar királyi oklevél nyilvánvalóan latin *rotunda* szavában oláh nyelvi helynév alakjában fennmaradt oláh nyelvi szórványt vélt látni, s hogy nem akaratlanul téved, azt az *R* kétség-

¹³¹ V. ö. ismertetésemet, Ung. Jahrb. VIII (1928) 395—97. l.

¹³² *Românii în veacurile IX—XIV*, 292—3, 307. l.

¹³³ I. h. 292. l.-on Drăganu így írja: „piscina quae vocatur *Rotunda*”, bírálatom megjelenése után pedig már helyesen kis *r*-rel, l. *Revue de Transylvanie* I (1934) 404. l. Az utóbbi helyen nagy bakot löve latinra tanít, v. ö. ehhez Archivum Philologicum—Egyet. Phil. Közl. LIX (1935) 218—19. l.

¹³⁴ Fejér, Cod. Dipl. I, 433. Későbbi átírásaira és az oklevél irodalmára nézve v. ö. Szentpétery, i. m. 8. l.

telenül bizonyítja. A *rotunda* éppoly kevésbé oláh ebben az esetben, mint pl. IV. Bélának a komárommegyei Chonuk (ma Csanak) birtokot tárgyaló oklevelében *rotundum stagnum*, ami magyarul *Kerektó, Kerekmocsár*; továbbá II. Endre 1225-ben kelt adománylevelében: „Contulerunt etiam duo *prata* sibi similiter coniacentia, nomen uni *rotundum*, et alteri *Zakan* (fors Zarhan) *Réte*“.¹³⁶ Ez utóbbi példa szemléltetően mutatja, hogy az olyan elnevezések, amelyeknek latin megfelelője mintegy önként kínálkozott, latinra fordítva jelennek meg ugyanakkor, amikor a kevésbé világos jelentésű nevek megmaradnak eredeti nyelvi alakjukban. Olyan példákat is ismerünk, amikor ugyanannak a helynévnek magyar alakjában a *kerek*, latin alakjában pedig a *rotunda* használatos, a szerint, amint a nevet magyarul vagy latinul jegyzik fel: 1311: *Kerekeghaz*, de ugyanaz 1413: Versus *Rotundam ecclesiam*; 1418: Quandam *Silvam rotundam*, de 1510: *particulam silua Kerekerdew*, stb.

Természetesen más *latin* melléknevekkel is megtörténik, hogy okleveleinkben halastavakkal és egyéb helyekkel kapcsolatban lépnek fel (a komoly szakemberek elnézését kell kérnünk, hogy Drăganuval szemben ilyesmi is bizonyításra szorul). Ilyen pl. a zalamegyei *Alba piscina* esete¹³⁷ vagy IV. Bélának az ugurdi cisztercita monostorra vonatkozó 1237. évi alapítólevelében előforduló „Perben villae *piscina bona*“ Szerém megyéből,¹³⁸ amelyeket Drăganu primitív logikája nyomán az oláh *alb*, -ă 'fehér', illetve *bun*, -ă 'jó' melléknevekkel kellene összefüggésbe hoznunk. Ez persze éppoly képtelenség, mintha a *rotunda* oláhságát akarnók kimutatni. Okleveleinkben egyébként számtalan ilyenféleképpen oláhnak minősíthető adat van, s nem értjük, hogy Drăganu ezeket miért mellőzi művében. Ennek oka bizonyára az lesz, hogy neki főleg régi adatokra van szüksége az oláhok erdélyi bennlakásának bizonyítására, s mivel oláh nyelveket nem talál, a magyaror-

¹³⁵ Magyarország régi vízrajza II, 174. l., v. ö. erre még Knauz, A Garam-melléki szent-benedeki apátság. 28. l., 5. j.

¹³⁶ Ortway i. m. II, 175., ill. Fejér Cod. Dipl. III², 64. l.

¹³⁷ Drăganu érthetetlen módon megfordítja a szórendet s „piscina Albă“-t ír (i. m. 148. l.). Az adat különben egy Szent Istvánnak tulajdonított és az 1019 évre datált, egyébként azonban a XIV. sz.-ban hamisított oklevélből való (Szentpétery i. m. I, 4. l.). Ortway megjegyzi, hogy az *Alba* csak latinra fordított neve a *Fehértó-nak* (i. m. I, 75. l.) s ezt a szórend (Alba piscina) is bizonyítani látszik. Szó sem lehet tehát arról, hogy az *Alba* a XI. sz.-i állítólagos zalai oláhság nyelvéből való lenne.

¹³⁸ Ortway i. m. II, 96. l.

szági latin oklevelekből igyekszik magát kárpótolni, különös tekintettel a „piscina quae vocatur rotunda”-féle alkalmakra.

Abból, hogy Magyarországon latinul írták az okleveleket, másrészt pedig, hogy az oláh nyelvben latin eredetű szavak vannak, még nem következik, hogy a nagyobbára magyarból, esetleg azonban más, nálunk beszélt idegen nyelvből fordított latin elnevezéseket oláhoknak kell tartanunk s belőlük oláh lakosságra kell következtetnünk. A „piscina quae vocatur rotunda” esetében feltűnő volna továbbá az is, hogy vándor vagy költözködő pásztorok alföldi halastavakat neveznek el, még mielőtt a hegyvidéken találkoznánk velük. Elfogadva, hogy a „Rotunda” oláh elnevezés, azon is csodálkoznunk kellene, hogy a szomszédos bihari vidékeken egészen 1283-ig, tehát 1075-től számítva több mint két évszázadon át, megint csak hallgatnak a források a Drăganu szerint már a honfoglalás korában ott lakó oláhokról. Az 1283-ban felbukkanó *Oláhtelek*, amely a XIV. sz. végén még Solyomkö várának szomszédságában szerepel, ugyanis a legrégibb nyoma a bihari oláhságnak.¹³⁹ A név maga különben településtörténeti szempontból nézve is érdekes, és éppúgy mint a szintén bihari *Csételek* (régebben Csehtelek), *Orosztelek*, *Tóttelek* és *Székelytelek* azt mutatja, hogy az oláhság Biharban akkor kezdett letelepedni, amikor ott már nagyszámú magyar lakosság volt.

Az különben egészen közönséges jelenség, hogy latin nyelvű emlékeinkben ugyanaz a hely-, illetőleg személynév hol latinul, hol pedig sajátnyelvi formájában fordul elő, ilyenek pl. *sepulchrum paganorum* — *paganser*, *vadum arena-rum* — *Föveny* > *Fény* (helység a Temes jobbpartján Módos közelében), *nova curia* — *Wyodwar*, *Vyudvar* (a zalai Új-udvar), stb.¹⁴⁰

Azzal sem lehet érvelni, hogy a „piscina quae vocatur rotunda” mondatban a „quae vocatur” azt jelentené, hogy a *rotunda* nem lefordított, hanem valóságos népi, jelen esetben tehát oláh elnevezés. A következő példák ezt világosan bizonyítják: 1245: „... terram Timar et terram *que vocatur magna villa a castro Szobolch exemptas*”, ahol a *magna villa* a mai szabolcsmegyei *Nagyfalu*;¹⁴¹ *Fejéregyháza*, amelyről Anonymus így beszél: „*ecclesia que vocatur alba*”,¹⁴² stb. Az

¹³⁹ Bunyitay, *Biharvármegye oláhjai és a vallási únió*. Tört. Ért. 1892. 6. sz. 4. l.

¹⁴⁰ V. ö. Magyar Nyelv XXX (1934) 188. l.

¹⁴¹ Orsz. Levéltár, Dl. 297., Csánki I, 521., Lipszky, 444.

¹⁴² Pais, *Magyar Anonymus*. Budapest 1926. 92. l.

1075. évi alapítólevél „piscina quae vocatur rotunda” adatát tehát csak egyféleképpen magyarázhatjuk helyesen: az valóban éppúgy latinra fordítása egy magyar népnyelvi *Keréktó*-nak, ahogy a *magna villa* a *Nagyfalunak*, vagy az *ecclesia alba* a *Fejéregyházá*-nak. Ha tehát nomád oláh pásztorok a XI. sz.-ban meg is fordultak Biharban, vagy annak környékén — ami nem egyéb tisztán elvi, de adatokkal nem bizonyítható lehetőségnél — úgy ez éppen nem a „piscina rotunda”-féle adatokból következik.

Oláhból magyarázható személy- és helynevek a XII. sz.-ból sem ismeretesek a hajdani Dácia Trajana területén és bár ebből nem óhajtunk arra következtetni, hogy a XII. sz.-ban a Dunától északra még nem fordultak meg oláhok, tény az, hogy állandóan megtelepült oláhságnak ebből a századból nyelvi anyag alapján még nem mutatható ki a jelenléte.¹⁴³

¹⁴³ Drăganu könyvéről írott első bírálatomban (Századok, i. h.) kifogásoltam, hogy ő megbízhatatlan anyag alapján vonja le következtetéseit s gyakran hagyja bizonytalanságban az embert a felől, vajjon hisz-e ő maga is egyes magyarázatainak helyességében. Erre könyvének erdélyi anyagából kiválasztotta azokat a helyneveket, amelyeket különösen érdekeseknek és biztosaknak tart a középkori oláhság erdélyi inkolátusának szempontjából (v. ö. Revue de Transylvanie I—1934, 401. l., 1. j.). Az általa is megkérdőjelezett *Questest* és *Chueytora* adatoktól eltekintve azonban a felsorolt helynevek között egy sincs, amely 1214-nél régebbi volna s ezért nem egészen világos előttünk, hogy Drăganu — aki az oláh prioritást próbálja saját bevallása szerint bizonyítani — miért is idézi őket. A kérdéses helynevek különben a következők (zárójelben az első adat évszáma): *Kald* (1261): erről a határnévről Szabó T. Attila mutatta ki részletesen pontos helyszíni és nyelvészeti tájékozottsággal, hogy oláhokhoz semmi köze sincs, v. ö. Magyar Nyelv XXX (1934) 317—18. l.; *Bolta* (1261): a régebbi o-s alak kizárja az oláh *baltă* „mocsár” szóval való összetartozás lehetőségét, mert az utóbbi esetben *Balta* alakot várnánk, v. ö. ehhez OklSz. 45. l. Lehet, hogy *Boldizsár* személynevünk régebbi *Boltosar* (l. erre az alakváltozatra EtSz. 459. l.) alakjából képezett *Bolta* becéző formával állunk szemben; *Baach* (1263): összefüggése az oláh *bács* „Senner” szóval, vagy az ebből lett személynévvel több okból lehetetlen; török eredetű *Bács* nevünkől magyarázandó (l. erre EtSz. 218. l.); *Ontelke* (1263): az oláh *Ion* személynév *Onu* alakjából való származtatás nem egyéb odavetett ötletnél, amely nem számol a helynév alakváltozataival és az eddigi magyarázatokkal. Jellemző Drăganu problémaérzekére, hogy ezt az egytagú *On* nevet — amely komoly nyelvészeknek okozott fejtörést (Gombocz, Melich) — kinyilatkoztatásszerűen azonosítja a XIII. sz.-ban talán még nem is használatos *Onu* alakkal, amelynek u-ja ekkor különben még teljesen hangzó vokális volt. Mivel pedig a tatárjárás utáni időkben a szóvégi rövid magánhangzók eltűnése már befejezett tény volt, ennek az u-nak meg kellett volna maradnia s a

helynév **Onutelke* alakban maradt volna ránk. Az oláhból való származtatás nem egyéb egytagú homonymákkal való meddő játszadozásnál; *Roosk* (1319): az oláh *rosc* (?) 'vörös' származtatással nem tudunk mit kezdeni, annyira erőltetett még ötletnek is, a név egyébként szláv eredetű; *Cocil* (1217) nyilván a német *Kocil* is lehet; *Lupşa* (1366) oláh helynév; *Ripafolua* (1366): később következetesen *Répa-falva*, szász *Rependorf*, a magyar *répa* etymon helyessége mellett bizonyítanak, amelynek nyelvjárási *ripa* alakjával magyarázható kifogástalanul a *Ripa*-alak. A pápai tizedjegyzékben található fordítás *villa Rapularum* stb. is e mellett bizonyít (Pesty, *Magyarország helynevei* I, 282. l.); *Mikháza* (1309): lényegében igaza van Liebhardtnak, aki (Balkan-Archiv III—1927, 54. l.) a *Miklós* személynévre gondol. Szerintünk azonban nem annyira a szláv-nak tekintett *Miko* becező alak, mint inkább a magyarnak veendő *Mik* rövidített alak szolgál a helynév alapjául (v. ö. erre Varga K., i. m. 9, 78—79. l.). Az oláh *Micu* < *mic* 'kicsi' melléknévből való származtatás lehet Drăganu tiszteletreméltó magánvéleménye, de megoldásnak nem fogadható el; *Olahfenes*, *Olahfenes* (1332—37): ezt Drăganu honfoglaláselőtti oláh községnek tartja (!) azon a címen, hogy Lipszky *Repertóriumában* (II, 45. l.) magyar és szász *Wal.-Fenisch* néven kívül még oláh *Vláhá* néven is szerepel. Nem világos előttünk, miért származhatna ez a *Vlaha* csak a honfoglaláskori szlávtságtól; *Zeku* (1228): ebben az esetben megint a homonymia csábította Drăganut képtelen feltevésekre. Az oklevélben (Zimmermann—Werner, *Urkundenbuch* I, 48. l.) ez áll: „et sic descendit in *vallem* qui vocatur *Zeku*“, ahol a *szék*, *szik* 'vadum, loca vadosa, paludosa, lutosa: nitrum, loca nitrosa' jelentésű magyar szóval összefüggő névadással van dolgunk mint annyi más esetben is, amikor az oláh tudós az oláh *sec*, *seacă* 'száraz' melléknévvel próbál szerencsét. Ez a magyarázata is tipikus példája a ráfogó módszernek, amellyel a hozzá nem értőket kitérően meg lehet tévesztetni. A *Zeku* magyarsága különben többek között az oklevél topográfiájából is önként adódik (*Mogorreuu* = Magyarrév, *Wecheu* = Vecső, mons *Zakal* = *Szakál*, *Dienustelek*, *Luer* = Lővér, *Sceplok* = Széplak, stb., v. ö. Ortway, i. m. I, 139 s. v. *Bodagd*). Ez az áloláh etimológia méltán sorakozik a *mál* és *Mik*-féle esetekhez s szépen mutatja, milyen szánalmasan tudománytalan eszközökhöz kell folyamodnia az érdekes tudósnak, hogy régi (XIII. és XIV. sz.-i!) oláh helyneveket erőszakolhasson ki az oklevelekből. Ezekkel persze csak diszkreditálni lehet egy tudományos mezbe öltöztetett, jobban mondva tudománytalan maskarába bujtatott elméletet, de nem bizonyítani; mons *geminus* (1238): mint a 'piscina quae vocatur rotunda' esetében, Drăganu itt is az oklevél latin szövegéből süt ki egy régi oláh helynevet. Zimmermann—Werner, *Urkundenbuch* I, 67. l.-ján ezt olvassa: „versus silvam super beerch, qui dicitur Zuhodol vadit super *geminum* montem...“ s azt következteti, hogy már a XIII. sz. első felében *Geamănă* volt a hegy neve (*Románii în veacurile IX—XIV*, 494. l., 1. j.). Kíváncsiak volnánk ezek után, hogy az ugyanabban az oklevélben emlegetett 'hegyes domb' („meta... incipit super *collem acutum*...“) szintén oláh helynevet tükröz-e, és ha nem, akkor miért oláh a mons *geminus*? Arranéze, hogy az oláhok

mikor nevezték el a hegyet, semmi támpontunk nincs, lehetett az a XIII-ik században, de épúgy csak a XIX.-ben is; *Cornăţel* (1306): kétségtelen oláh helynév azonban ennek a korai előfordulásnak megvan az a szépséghibája, hogy hamis oklevélből való (Drăganu figyelmébe ajánljuk erre nézve Tagányi ismertetését Zimmermann—Werner Urkundenbuch-járól, Századok XXVII—1893, I. a *Kornecel*-t u. o. 55—56. l.); pratum *Gura* (1306): az oláh *gură* 'gueule, bouche, embouchure, entrée' jelentései alapján valamilyen genitivusban álló főnevet várnánk a *Gura* mellett (pl. *gura muntelui*, *gura pâraului*, stb.), mint rétnév egymagában állva kissé problematikusan hat, bár az oláh eredet így is lehetséges. Egyébként ugyanabból a hamis oklevélből való és Kemény találhatta ki, mert más adatot nem ismerünk rá; *Fogros*, *Fogaras* (1291): az oláh *tag* 'fagus' szóval való összefüggés útjában nem annyira az áll, hogy ennek a szónak nincs *făgariu* gyűjtőalakja, sem pedig ebből továbbképzett *făgărăş* alakja, mint inkább az, hogy ennek a helynévnek legrégibb alakjául **Fugros*, **Fugoros*-t (v. ö. szász *Fugresch*) kell feltekeznünk, amelyből a magyarban később szabályosan *Fogros*, *Fogaras* lett, az elsőszótagbeli *u* pedig az oláhból nem magyarázható meg. A *Cornăţel* és a valószínűleg szintén oláh eredetű *Gura* kivételével — ha ugyan létezett ilyen nevű rét — tehát a Drăganu által felsorolt és eddig tárgyalt helynevek között egyiknek oláh eredete sem fogadható el. Az így megválasztott helynévanyag csak arra jó, hogy a történeti igazságról hamis képet közvetítsen a be nem avatottaknak s e mellett egyébként unalmas cáfolgatásokat is szükségessé tesz.

Nincs külön bizonyító példája a bánsági, bihari és aradmegyei helynevek között sem. A már többször említett biharmegyei *Oláhtelegen* kívül, amely a váradi püspök telepítése (1283), a jelzett vidékeken a XIII. sz.-ból a következő 'oláh' helynevek maradtak volna fenn: *Alba* (1214), amelyet Csánki (I, 601.) valószínűleg helyesen a biharmegyei *Albis*-sal azonosít, éppúgy lehet az *Albert* rövidült *Alb*-alakjából -a kicsinyítő képzővel keletkezett becéző alak, mint ahogy az *Albis* is az *Albert*-hez tartozik (l. erre EtSz.). Az *Alba* nem tartozhat az oláh *alb*, -ă melléknévhez már azért sem, mert az ezzel összefüggő *Albu* (tehát nem *Alba*!) személynév minden képző nélkül nem is használható helynévképpen; a lehetséges helynévi alakok ebből *Albeşti*, *Albeni*, esetleg *Albi*. A pusztá személynév helynévi alkalmazása magyarnyelvi sajátság, nem pedig oláh. Drăganu meggondolatlanul homonymia áldozata ebben az esetben is. — *Apa* (a régi Zarándmegye területén, ma Aradmegye borosjenői járásában *Apateleak*, ol. *Mocrea*) Drăganu szerint az oláh *apă* 'víz', mert a szláv eredetű *Macra*, *Mokra*, *Mocrea* a 'nedves' jelentésű *mokръ*-ból magyarázható. Tehát, mivel a víz is nedves, az *Apa* feltétlenül az oláh *apă* közszóból ered! Megjegyzendő hogy az *apă* mindenféle jelző nélkül nem használatos helynév gyanánt, s azt hisszük, hogy a két név között nincs is semmiféle összefüggés. Megemlítjük, hogy *Apateleak* mellett van egy szőlőhegy, amelynek *Mokra* a neve (v. ö. Rácz Károly, *A zarándi egyházmegye története*. Arad 1880. 147. l.) s bizonyos, hogy a hegyet nem a falu neve után nevezték el, hanem inkább megfordítva. Az *Apa* név *apa* köznevünkéből lett személynév s ez a helyes megfejtés a jelen esetben

is (l. még EtSz.). Drăganu etimológiája azon a nívón mozog, amelyen az erdélyi *Apahida* oláh keresztapjának bizarr ötlete, amelynek révén ebből a magyar névből *Apa hâdă* 'undok víz' lett „până ce s'a găsit un om mai cuminte, care să restituie numele vechiu în drepturile sale” (l. Pușcariu, Dacoromania VI, 529. l.). — Az egyszeri előfordulását és semilyen ismert községgel nem azonosítható „villa Onuz” (Váradi Reg., l. Karácsonyi—Borovszky, 266. l. No. 298.) Drăganu szerint a vele homonim oláh *Onut* személynévvel azonos. Ehhez bizonyítania kellett volna, hogy a *Ionuț*-nak már a XIII. sz. első felében divatozott az *Onuț* alakja, s hogy az *Onuz* adatot okvetlenül c-vel és nem sz-szel kell olvasnunk. Maga a helynévadás sem oláh, mert ebben az esetben **Onuțesti*-t, vagy **Onuțeni*-t várnánk. A magam részéről lehetetlennek tartom a név oláhságát. Egészen biztos, hogy ez a valahol Szabolcs megyében keresendő „villa” nem azonos a „tres terras” *Wonuz* csanád-megyei nyomtalanul eltűnt földrajzi névvel (v. ö. Ortway, *Oklevelek Temesvármegye és Temesvár város történetéhez*, I. Pozsony 1896. 4. l.), az utóbbi pedig ugyanazon okokból kifolyólag, mint az *Onuz*, nem sz-szel oláh eredetű. *Vonucz* néven említ egy helységet még Lajos király egy 1343-ból származó oklevele is: „Possessio *Vonucz* vocata in qua est Ecclesia Beati Martini Confessoris fundata, iuxta. villam Kerekeghaz adjacens” (v. ö. Fábián Gábor, *Arad vármegye leírása*. I. Budán 1835. 226. l., említi Szent-Márton templomának kihagyásával Csánki is I, 781. l.). Ez a *Vonucz*, úgylátszik, ugyanolyan eredetű, mint a *Wonuz*, de mivel római katolikus lakossága volt, eggyel több okunk van a név oláh eredetében kételkedni. Hangsúlyozzuk, hogy nem a XIV. sz.-i oláhság létezését vonjuk ezzel kétségbe Arad megyében, hanem a *Wonuz* név oláhságát. Az sincs bebizonyítva, hogy ennek az oláhságnak nyelvjárásában már akkor kettőshangzó volt az o, és hogy a *Wonucz* így egy *Uonuț* alakot tükrözhetne. — *Dumbul* (1221) a Váradi Regestromban szerepel („villa *Dumbul*”, Karácsonyi—Borovszky, 259. l. No. 283.). Drăganu nyilván az -ul végzet alapján tartja oláhnak ezt az egyetlen előfordulását és semilyen régebben vagy ma is ismert községgel nem azonosítható helyet, amelynek hangalakját éppen ezért nem tudjuk ellenőrizni. Pusztán hangtanilag lehetne egy oláh *Dâmbul*, de ebben az esetben fel kellene tételeznünk, hogy *domb* 'Hügel' szavunkat már a XII—XIII. sz.-ban olyan jól ismerték az oláhok, hogy vele falut nevezhettek el, s hogy a Váradi Regestromba ez az -ul végű oláh falunév került. Mint falunév, az oláh *Dâmbul* igen szokatlanul hat s a településtörténeti érvek is a „*Dumbul*” oláh eredete ellen vallanak. Amíg erre az egyetlen adatra vagyunk utalva, addig a helynévről semmi bizonyosat mondani nem lehet. — *Kupa* (1226); az a sok bizonytalanság és homonimiás lehetőség, amely ezt a nevet s a vele jelölt helyeket körüllegi, Drăganu-t is kételkedéssel tölti el oláh eredetét illetőleg (i. m. 105., 109., 236., 255., 309. l.) s így nem értjük, hogyan kerül ez a név a *Revue de Transylvanie*-ban közölt ismertetésének válogatott és szerinte biztosan oláh eredetű helyneveket tartalmazó listájára. — A Vár. Reg. „villa *Zor*” helynevét képtelenség az állítólagos oláh *Sor* (< lat. *soror*!) személynévvel magyarázni, nyilván *szar* 'excrementum' szavunkból lett személynév e helységnév etimonja (v. ö. ugyancsak a Vár. Reg.-

A XIII. sz.-ban csak itt-ott akad az oláhságnak némi helynévi nyoma (ilyen lehet esetleg az 1243-ban először említett *Fatateleke*,¹⁴⁴ ilyen biztosan az 1283-ban felbukkanó *Oláh-*

ban „villa Sorou”), a pestmegyei *Szór* hosszú *ó-ja* miatt pedig nem ide tartozik. Különböztetve jellemző, hogy Drăganu ilyen egytagú szavakat alkalmasnak tart tétéle bizonyítására. — A homonimák módszerével „kimutatott” XIII. sz.-i „biztosan” oláh eredetű helynevek között végül még az *Ulma* említendő meg (terra *Vlma*, Hazai Okm.-tár I, 13. l., és u. a. az adat Wenzel, Árpád-kori Új Okm.-tár VI, 505. l., a. 1232), amely talán a Temes megye jugoszláv részében ma is meglevő *Ulmá*-val azonosítható. Hasonló neve volt Váradia két tartozékának: *Wlma*, *Wlmafalva* (Wyllenfalva), v. ö. Csánki I, 763. No. 16., 35., és egy „districtus de *Vlma*” Dubicza-megyéből is ismeretes (Mon. Hung. Hist. I. o. XXXVI, 226. l.). Drăganu idéz még egy bukovinai *Ulma* községnevet is. E helynevek az ol. *ulm* „szilfa” szóval nem függhetnek össze, s még a bukovinai *Ulma* esetében is óvatosságra int bennünket az a körülmény, hogy az *ulm* közszóval összefüggő hely- és helységnevek között *Ulma* alak különben sehol sem fordul elő. Van azonban *Ulmul*, *Ulmi*, *Ulmulețul*, *Ulmășorul*, *Ulmeni*, *Ulmetul*, *Ulmețul* (I. Iordan, *Rumanische Toponomastik* I, 33., 155., 174. l.), *Ulmooasa* (Moldovan-Togán, Dict.), de *Ulma* éppoly nehezen képzelhető el, mint ahogy nincs *Brada (*brad* „pinus silvestris”), *Faga (*fag* „Buche”), *Paltina (*paltin* „Bergahorn”), stb., de van *Bradul*, *Fagul*, *Paltinul*, *Brazi*, *Fagi*, stb. Sokkal jobb tisztán hangtanilag a német *Ulme* „ulmus” alak, amelynek szóvégi *e*-jéből könnyen válhatott nyelvünkben *-a*, de mivel a „terra *Ulma*”, *Ulmfalva* adatok személynévi eredetre mutatnak inkább, valószínű, hogy ez az ötlet sem lesz igazolható. Az *Ulma* név hangalakja török (kun, besenyő) eredet lehetőségét sem zárja ki s legalább is a temesmegyei *Ulma* esetében gondolhatunk erre, mert ott számos besenyő-kún telep létezett s maga a terra *Ulma* is olyan oklevélben fordul elő, amelyben a besenyők névszerint említetnek.

Ezek tehát a Drăganu által kiválogatott „biztos” oláh eredetű hely- és helységnevek, amelyek már a XIII. sz.-ban előfordulnak. Homonim jellegükön kívül még az a hibájuk is megvan, hogy az őket fáradságos munkával, de teljesen eredménytelenül felkutató tudós az oláh helynévadás alapelveinek fittyet hányva, teszi meg őket helyneveknek. Végeredményben kimondhatjuk, hogy Drăganunak XIII. sz.-i oláh helyneveket kimutatnia nem sikerült, bár — hangsúlyozzuk — a XIII. sz.-i oláh helynevek elvileg nem tartoznak a képtelenségek közé, mert ekkor már egész sereg magyar nevű faluba telepítettek oláhokat s *Oláhtelek* nevű községet is ismerünk.

¹⁴⁴ A név oláhságának eldöntéséhez szükséges volna annak bizonyítása, hogy a labiális mássalhangzó + *ea* > lab. mássalh. + *a* hangfejlődés már a XIII. sz.-ban megvolt az északi oláhban (v. ö. isztr.-ol. *fetę arum*, *feată*, megl.-ol. *fetă*). Azt sem hallgathatjuk el, hogy egyesek nem az oláhból magyarázzák, l. a Drăganunál közölt irodalmat, *Români în veacurile IX—XIV*, 449—453. l. Az oklevél különben, amelyben a *Fatateleke* 1243-ban előfordul, Karácsonyi szerint hamis, v. ö. *A hamis, hibáskeletű és keltezetlen oklevelek jegyzéke*. Budapest 1902. 14—15. l.

telek). Hogy ezt a tényt helyes megvilágításban értékelhesük, vegyük sorra azokat az okleveles adatokat, amelyek a XIII. sz. folyamán emlegetik az oláhokat. Ezeknek kapcsán u. i. sok olyan körülményre mutathatunk rá, amelyek a XIII. sz.-i oláhságnak a helynévadás terén tapasztalható jelentéktelen szerepét érthetővé teszik. Ezek az adatok időrendben a következők:

1. (1210). IV. Béla királyunk 1250. június 23-án kelt adománylevele említi azt a segédcsapatot, amelyet II. Endre Iwachin szebeni ispán vezetése alatt 1210-ben küldött Assen bulgáro-vlach császár segítségére,¹⁴⁵ s amelyben a székelyeken, szászokon és besenyőkön kívül oláhok is voltak (*rex ipse comitem Iwachinum associatis sibi Saxonibus, Olacis, Siculis et Bissenis in subsidium illi transmisit*). Ez utóbbiak Karácsonyi szerint a szebenvidéki oláhság soraiból kerültek ki,¹⁴⁶ s felettük a magyar király meghagyásából a szebeni szász gróf rendelkezett. Kiderül ebből az oklevélből, hogy az oláhok határőrvidéki szolgálatot teljesítettek, s alkalmilag katonai célokra is fel lettek használva.¹⁴⁷ Ezek az oláhok még kizárólag nomád, ill. költözködő pásztorok voltak s névtelen katunokban laktak, amelyek jelentéktelenségüknél és helyváltoztató jellegüknél fogva nem hagytak nyomot a század okleveleiben. Az oláhság mint nép tehát először 1210-ben szerepel Erdélyben.

2. (1222). II. Endre az aranybulla évében visszaadja Hermannak, a német lovagrend nagymesterének a Barcaságot. Többek között megengedi a rendnek, hogy akár a székelyek, akár pedig az oláhok földjén keresztül szállítanak is sőt, vámot ne fizessenek (*cum transierint per terram Siculorum aut per terram Blacorum*).¹⁴⁸ Az itt említett oláhok földje az Olt mentén és Kerc vidékén keresendő. III. Honorius pápának II. Endre adományozását elismerő és megerősítő oklevelében, amely az előzőnek szövege alapján készült, ugyanabban az esztendőben szintén előfordul a *terra Blachorum*. Említésreméltó, hogy a két oklevélben a Barcaság mint *terra deserta et inhabitata* szerepel (1213-ban: *vacua*

¹⁴⁵ Szentpétery, i. m. 277. skk. 1.

¹⁴⁶ Századok XLVI (1912) 292. l., és Erd. Irod. Szemle 1927. 235. l.

¹⁴⁷ V. ö. erre Georg Müller, *Die ursprüngliche Rechtslage der Rumänen im Siebenbürger Sachsenlande*. Hermannstadt 1912. 232—34. l., és Székely, i. h. 273. l.

¹⁴⁸ Zimmermann—Werner, *Urkundenbuch* I, 19—20. l., v. ö. a fekvésére Hunfalvy, *Az oláhok története* I, 328—30. l., és ehhez Karácsonyi, Századok XLII (1908) 847—48. l.

et inhabitata).¹⁴⁹ A terra Blacorum-ot lakó XIII. sz.-i oláh-ság helynévadói tevékenységéről nem tudunk.

3. (1223). Gocelin a II. Endrétől kapott Szent-Mihály-hegyet a kerci monostornak adományozza. II. Endre ezt jóváhagyva egyszersmind megerősíti a monostort az oláhoktól elvett és már régebben annak adományozott föld birtokában (terram quam prius eidem monasterio contuleramus exemptam de *Blaccis*).¹⁵⁰ A szóbanforgó föld határainak leírásában az Olt és a homályos eredetű Kerc mellett három világosan magyar eredetű földrajzi név is szerepel (palus *Eguerpotak*, fagus *Nogebik*, rivulus *Arpas*), oláh névadásnak azonban nincsen nyoma.

4. (1224). II. Endre a Szászvárostól Barótig, illetve Daróczig terjedő földön megállapítja a német hospesek kiváltságait és többek között közös használatra adja nekik az oláhok és besenyők erdejét is (*silvam Blacorum et Bissenorum cum aquis usus communes exercendo cum praedictis scilicet Blacis et Bissenis*).¹⁵¹ Ezt az erdőt Hunfalvy a Nagy-Szeben-től keletre fekvő kerci havasokban keresi, ahol az oláhok a besenyőkkel közösen legeltették nyájaikat és teljesítették határőri szolgálatokat. Drăganu szerint a *Cornățel* helynév (Hortobágyfalva, szász Härwesdorf) már 1306-ban létezett volna, s így ezen a szűkebb vidéken ez lenne az oláh helynévadás legrégibb nyoma, ha nem hamis oklevélből származnék a *Cornachel* adat. Mivel azonban a falu oláh nevére csak késő XVIII. sz.-i és azutáni adatokat ismerünk, a szebenvidéki XIV. sz.-i oláh helynevek sorából a *Cornățel*-t törölnünk kell. A faluba telepedett oláhokról először 1776-ban hallunk: Nagycsür (Grosscheuern), Szentersébet (Hammersdorf), Szászújfalú (Neudorf) és Veresmart (Rothberg) szebenvidéki községek lakosai korneceli oláhokat alkalmaznak pásztorok gyanánt.¹⁵²

A tatárjárást megelőző oláh vonatkozású oklevelek között emlegették a gyulafehérvári káptalannak egy 1231-ből keltezett oklevelét, amely Szombathely (később Szombatfalva) mellett az oláhok földjén (*in ipsa terra Blacorum*) Buyul birtokáról beszél s ennek még az erdélyi bolgár uralom idején élt birtokosairól is tudomása van.¹⁵³ Az oklevél azonban hamisítvány.¹⁵⁴

¹⁴⁹ ib. 16., 19., 22. l.

¹⁵⁰ ib. 27. l.

¹⁵¹ Ib. 35. l., Hunfalvy, i. m. 335. l.

¹⁵² Müller, i. m. 180. l., l. ehhez a 143. jegyzetet.

¹⁵³ Zimmermann—Werner I, 55. l., Hunfalvy, i. m. 335—36. l.

A tatárjáráselőtti korból az oláhságnak mindössze négy hiteles említése ismeretes Erdélyből és ezek is érdekesképpen mind a szeben- és fogarasvidéki határmenti oláhságra vonatkoznak, akiknek határőri szolgálataik fejében engedték meg a déli Kárpátok havasi legelőin a tartózkodást. A határőri szereppel azonban nézetünk szerint bizonyos helyi megköttöttség járhatott — legalább is eleinte — úgyhogy a magunk részéről, figyelembe véve az előbbi két körülményt, nem tarthatjuk valószínűnek azt az adatokkal és valószínűségi érvekkel meg nem támasztható felfogást, amely szerint az oláhok már a X. sz. végén, vagy a XI. sz. elején nemcsak Fogarasban és Szeben vidékén, hanem másutt is lakhattak Erdélyben és a magyarok velük ugyanakkor már érintkezhetek is.¹⁵⁵

Mellőzve egyelőre a szomszédos moldvai oláhságra vonatkozó adatokat, vegyük sorra a tatárjárás utáni adatokat, s vizsgáljuk meg, milyen tanulságokat vonhatunk le belőlük a havaselyi és erdélyi oláhságra nézve.

1. (1247). IV. Béla a tatárjárás okozta pusztításokat orvosolni akarván, 1247-ben a jeruzsálemi Szent János vitézeknek adományozta a Szörénységet „cum kenazatibus Joannis et Farcasii usque ad fluvium Olth, excepta terra kena-

¹⁵⁴ V. ö. Tagányi Károly, Századok XXVII (1893) 55. l., Karácsonyi ib. XLII (1908) 848. l., Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes* (Gotha 1905) I, 213—14. l., Philippide, *Originea Rominilor* I, 713. Drăganu, *Românii în veacurile IX—XIV c.* művének 562. l.-ján 2. j., a Századok 1893-i évfolyamára hivatkozva lapszámot nem idéz, ami azért feltűnő, mert az 1306-i *Cornachel* adatot tartalmazó oklevélről éppen ott Tagányi mutatja ki, hogy az Kemény-féle hamisítvány (v. ö. ehhez még Karácsonyi, *A hamis, hibáskeletű és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig.* Budapest 1902. 34—35. l.). De Drăganunak még a XIV. sz. elejéről hamisított adatok is becsesek. A *Cornăţel*-féle hamis adatok azután jóhiszemű embereket is megtévesztenek, v. ö. Graur ismertetését Drăganu könyvéről: *Bulletin de la Société de Linguistique*. XXXV (1935) *Comptes rendus*, 105. l.

¹⁵⁵ V. ö. Treml, *A románság őshazája és a kontinuitás.* Budapest 1931. 5. l., 1. j.-ben közölt irodalmat. Ebben az összefoglaló bírálatomban még magam is lehetségesnek tartottam az oláh inkolátus ily korai elképzelését, ma azonban már látom, hogy az oláhságra vonatkozó XIII. sz.-i adatok nem engedik meg az ilyenszerű indokolatlan hozzátételeket. Nem érthető ugyanis, hogy az, aki a legrégibb adatok alapján megengedhető valószínű határokat átlépve a X. sz.-ig nyúl vissza, miért kételkedik abban hogy már a IX. sz.-ban laktak Erdélyben oláhok, esetleg már a VIII., vagy a VII. sz.-ban is? Mihelyt az adatokat és a belőlük kiolvasható tényeket mellőzve a feltevések sikamlós talárára lépünk, hol van a határ, ahol megállásunknak okát tudjuk adni?

*zatus Lynioy vaivodae*¹⁵⁶ és ugyanakkor az egész Kunországot is „*excepta terra Szeneslai vaivodae Olacorum*“. Ez a legrégibb oklevél, amelyben a Dunától északra oláh kenézségekről és vajdaságokról van szó a magyar király fennhatósága alatt álló területeken. Az azelőtt kún és mongol uralom alatt álló földön ez alkalommal találkozunk először olyan primér politikai szervezetekként felfogható alakulatokkal, amelyek a XIV. sz.-ban megalakuló oláh vajdaságok legrégibb csíráinak tekinthetők. A tartósan letelepedett oláhság politikai története a Duna bal partján voltaképpen ezekkel a kenézségekkel és vajdaságokkal indul meg,¹⁵⁷ bár valószínű, hogy a besenyő, kún és a kipcsaki mongol hatás nélkül az északi oláhság sohasem alakult volna államalkotó néppé, s ezeknek a kenézségeknek esetleg seminő formában sem lett volna folytatásuk a későbbi századok folyamán. Az isztriai oláhok és az arumúnok világtörténelmi jelentéktelensége képezi a legjobb ellenpróbát annak megmutatására, hogy milyen sors jutott volna osztályrészül az északra vándorló oláhságnak Kelet-Európa történetében akkor, ha a törökséggel nem került volna a legszorosabb kapcsolatba.

2. (1252). IV. Béla Akadas fiának Vincének adja a Szék nevű földet, amely „*inter t[erras] Olacorum de Kyrch, Saxorum] de Barasu et terras Siculorum de Sebus*“ feküdt, s amely a tatárok dúlásai folytán „*vacua et habitatoribus carens remanserat*“.¹⁵⁸ Az oláhok tehát 1241 után visszajöttek arra a területre, amelyről II. Endre a kerci monostor adománylevelének tanúsága szerint 1223-ban eltávolította őket. Az is érdekes, hogy az erdélyi oláhok a tatárjárás után ugyanazon a vidéken bukkannak fel először, amelyen azelőtt is többször találkoztunk velük.

3. (1256). IV. Béla megerősíti az esztergomi érsekséget különféle kiváltságaiban, többek között a székelyektől és az oláhoktól szedhető dézsma jogában „*in decimis percipiendis regalium proventum ex parte Siculorum et Olacorum, in pecudibus, pecoribus et animalibus quibuslibet, exceptis terra-*

¹⁵⁶ Zimmermann—Werner, i. m. I, 73. skk. 1., 1. ehhez még az I. fej. 2. j.-ét.

¹⁵⁷ V. ö. az oláh államiság kialakulásának kérdésére Rásonyi Nagy László tartalmaz és az oláh-török (besenyő, kun, stb.) kapcsolatok szempontjából elsőrangú fontosságú tanulmányát: *Baszaraba* (Magyar Nyelv XXIX—1933, 160. skk. 1.), amelynek Giurescu is nagy hasznát vehette volna megfelelő összefoglaló fejezetében (*Istoria Românilor* I, 297. skk. 1.).

¹⁵⁸ Zimmermann—Werner, i. m. I, 78. 1., Hunfalvy, *Az oláhok története*. I, 366. 1.

giis Saxonum, sed ex parte *Olacorum* etiam *ubique et a quocumque provenientium*, in regno Hungariae persolvi consuetorum".¹⁵⁹ Az aláhúzott kifejezés bizonyítja, hogy az oláhság ekkor még juhaival egyik helyről a másikra vándorolt és hogy dél felől is állandóan tartott a beszivárgás.

4. (1260). II. Ottokár IV. Béla felett aratott győzelméről számol be a pápának s megemlíti, hogy a magyar seregben kúnok, székelyek, besenyők és egyéb népeken kívül oláhok is (*Valachi*) harcoltak. Azt, hogy ezek az oláhok Erdélyből, vagy pedig a későbbi vajdaságok területéről valók voltak-e, nem említi az oklevél.¹⁶⁰

5. (1262). IV. Béla az esztergomi érsekség jövedelmeit felsorolva említi az oláhoktól és a székelyektől járó és állatok után fizetendő tizedet is (de pecudibus et pecoribus exigendis ab *Olachis* et Siculis idem archiepiscopus percipiet decimam partem).¹⁶¹

6. (1291). III. Endre ebben az évben Gyulafehérvárt törvényt ül és visszaadja Ugrin mesternek Fogarast és Szombathelyt. Az ügyben a székelyek és szászok mellett hivatkozás történik a szomszédos oláhok tanúságtételére is (*Saxonibus, Syculis et Olachis*).¹⁶²

7. (1292). III. Endre megengedi az Ákos-nembeli Györk fiának Sándornak, hogy három hunyadmegyei községbe oláhokat telepítsen és azokat ott megtarthassa: „concedimus, ut ad quasdam terras suas hereditarias, Elye, Zad et Fenes vocatas, *olacos* possit aggregare ac aggregatos retinere, omnem collectam ac debitum eorundem *olacorum* predicto Alexandro relinquentes”.¹⁶³ Ez a hunyadmegyei oláhság betelepülésének első írásos emléke s a XII. sz.-ba csak az helyezhetné az itteni oláh inkolátus kezdetét, aki Anonymusnak Glád földjéről és a Glád seregében harcoló oláhokról szóló elbeszélésének alapján már ekkor hajlandó Hunyadban *letelepedett* oláhságot feltételezni. Egyébként az oláh helynévadás nyomai e vidéken csak a XIV. sz.-tól kezdve mutat-

¹⁵⁹ Zimmermann—Werner, i. m. I, 80. l., Szentpétery, i. m. 346. l.

¹⁶⁰ Hunfalvy, ib.

¹⁶¹ Hunfalvy (i. m. I, 365) és Szádeczky (Századok XLII, 578. l.) tévesen 1263-tól keltezik ezt az oklevelet (v. ö. ehhez Karácsonyi, i. m. 58—59. l.), Zimmermann—Werner, i. m. I, 87. l.

¹⁶² Zimmermann—Werner, i. m. I, 177. l., Hunfalvy, i. m. 380—81. l.

¹⁶³ Ezt a kolozsvári (óvári) ferences zárdából származó oklevelet Szádeczky közölte először (Századok i. h. 580. l.). Hivatkozik rá Székely János is, Iorgának azt az állítását cáfolva, hogy az erdélyi oláhság betelepülési mozgalmának egyetlen okleveles nyoma sincs (Revue des Etudes Hongroises VI—1928, 273—74. l.).

hatók ki,¹⁶⁴ ami már eleve óvatosságra int az itteni oláhság régiségének túlbecsülésében. A fenti évben említett oláhokról is joggal tételezhető fel ugyanis, hogy nem Erdély más vidékeiről, hanem a Kárpátokon túli vidékekről eresztették be őket a három magyar nevű faluba. Az alább ismertetendő oklevél szerint az oláh jobbágyság a király birtokát képezik ezidőben s így királyi birtokról nem származhattak, akiknek pedig a király külön engedélyt adott oláh jobbágyság tartására, az másnak nem engedte volna át őket. Szádeczkyvel tehát azt mondhatjuk, hogy a három hunyadmegyei faluba telepített oláh jobbágyság a déli határokon túlról beszívargó, pásztorkodó, de még sem királyi, sem magán birtokon le nem telepedett oláhság soraiból kerültek ki.¹⁶⁵ Az oklevélben említett *Elye* Maros-Ilyével, *Zad* pedig *Guraszáda* mai oláh községgel azonos,¹⁶⁶ *Fenes* csak mint határnév maradt fenn.

8. (1293). Ez az utolsóelőtti XIII. sz.-i említése az oláhoknak igen nagy jelentőségű, mert szerencsés véletlen folytán tartalmánál fogva módot nyújt arra, hogy a századvégi erdélyi oláhság létszámát viszonylagos pontossággal megállapíthassuk. Fontos az oklevél azért is, mert az oláhok telepítésének immár második írott tanúbizonysága. III. Endre ugyanis gátat akarván vetni oláh jobbágyságoknak a király engedelmével nélkül történő telepítésének,¹⁶⁷ elrendeli, hogy az

¹⁶⁴ Ezt Drăganu is belátja, *Români în veacurile IX—XIV.* 270. l. Nem igaz az az állítása, hogy e vidékről nem ismerünk régebbi helyneveket, hisz ő maga is idéz néhányat (ib. 283. l., ahol bölcsen hallgat III. Endre 1292-iki okleveléről!), mi azt mondanók, hogy *oláh* helynév nincsen, de magyar és más nem-oláh eredetű akad bizony jónéhány.

¹⁶⁵ Ib. 581. l.

¹⁶⁶ Ebben az alakjában újabb keletű (l. possessio *Zaad*, ill. *Zadya* a. 1468, Csánki V, 135. l.) s a *Gura-* a XV. sz. után a község eloláhosodásával kapcsolatban került a *Szád*, *Száda*, *Szádja* elé. Ebben az esetben tehát tautológikus helynévadással állunk szemben (ol. *gurä* 'száj, bejárat' ~ magy. *szád* 'orificium'; az utóbbi helynevekben gyakori magyar köznév, v. ö. Oklevél Szótár 872. h.). Drăganu megdöbbenően hamis magyarázatot közöl e helynévről. Szerinte a *Guraszáda* a szláv *gora* 'Berg' és a *sadъ* 'planta, plantatio' szavakból keletkezett (i. m. 283. l.). Ilyen helynévadás azonban szláv szempontból nem lehetséges. Még nagyobb hiba, hogy Drăganu mitsem tud finn-ugor eredetű *szád* 'száj (életlen tárgy)', 'nyílás, lyuk' szavunk létezéséről (v. ö. Nyelvtört. Szótár III, 19.; Magy. Tájszót. II, 470. l., ahol a származékok: *beszádaz*, *szádol* 'obturo', *szádallik* 'nyílik', stb. is fel vannak sorolva). Azt hiszi, hogy a *szád* jelentése 'gura ta', összetéveszti tehát *száj* szavunknak birtokos személyragú *szád* az előbbivel azonos hangzású alakjával!

¹⁶⁷ V. ö. Hunfalvy, i. m. 381. skk. l., Zimmermann—Werner, i. m. I, 195—96. l., Székely, i. h. 274. l.

összes nemesi vagy egyéb birtokokon található oláhokat (*universos Olacos in possessionibus nobilium vel quorumlibet aliorum residentes*) az ő Székes (Scekes) nevű királyi birtokára vigyék vissza, ha kell, erőszakkal is. Kivételt csak a gyulafehérvári káptalannal tesz a király, amelynek megengedi, hogy ezután is hatvan háznépnyi oláh jobbágy lakhas-sék Fylesd és Enud nevű birtokain (*sexaginta mansiones Olacorum libere et secure valeant commorari*). Ha tehát 1293-ban még arról lehetett szó, hogy az összes erdélyi oláhokat egyetlen királyi birtokra telepítsék vissza, úgy ebből arra következtethetünk, hogy a bevándorolt oláhok száma még nem lehetett valami nagy. Ezt a körülményt a XIII. sz.-i oláhság helynévi nyomainak kutatásánál feltétlenül szem előtt kell tartanunk.

9. (1294). Rolandus erdélyi vajda fegyverszünetet köt a bihari Fenes várának védelmezőivel s eskü alatt ígéri nekik, hogy megvédi őket úgy a püspökség, mint a maga magyar és oláh jobbágjai ellen (*ab omnibus siue Vngarys siue Olachys, siue Ecclesie, siue infra indagines Solumus [= Soly-mos] siue extra constitutis*).¹⁶⁸ Az 1283-ban említett *Oláhtelek* után tehát ismét hallunk a bihari oláhokról, akiknek nagyobbfokú bevándorlása azután a XIV. és XV. sz.-ban indul meg.¹⁶⁹

¹⁶⁸ Wenczel, *Árpádkori Új Okmánytár* X (1873) 153. l. (id. Györffy, *Dél-Bihar népesedési és nemzetiségi viszonyai* 3. l.).

¹⁶⁹ Ennek a két századnak a folyamán egész Erdély területén találkoznak több-kevesebb oláh kenéz és kenézség említésével s nem ritkán vajdákéval is. A XIII. sz. utáni oláh települések története hatalmas monográfiát töltené meg, amely az eddigi részletkutatások eredményeit kiegészítve egységes képben tárná fel az erdélyi oláhság bevándorlásának bonyolult folyamatát. Tudvalevő, hogy a világi és egyházi nagybirtok jobbágyszükségletét az oláhok soraiból fedezte, akiket nagy számban telepített le, hogy így kihasználatlanul heverő erdőségek, legelők és megmunkálásra alkalmas földek jövedelmezővé váljanak. A századok folyamán különféle okokból elnéptelenedő területek a török veszedelem, majd a fanarióta elnyomás elől menekülő oláh pásztor és jobbágy Erdélyben kenyeret és viszonylagosan nagyobb nyugalmat talált, mint a vajdaságokban. Nemcsak Erdélybe menekült akkoriban a rumun, hanem Bulgáriába is: „Der Ragusaner Bošković übernachtete 1762 in Jenipazar bei Šumen in der Hütte einer „famiglia valaca, venuta là da un anno“, da man unter den türkischen Pascha's besser lebe, als unter den walachischen und moldauischen Fürsten“ da quali si fanno estorsioni incredibili, che forzano i villani ad abbandonare i loro paesi” (v. ö. Jireček, *Das Fürstentum Bulgarien*, Wien 1891. 116. l., 2. j., ahol még hivatkozik Kanitzra, Lejeanra és Niebuhrra; az Erdély felé irányuló vándorlásokra a fanarióta korban l. Jancsó Be-

A XIII. sz.-ban tehát a bizonytalan eredetű és hamis oklevélből való *Fatateleket* mellőzve biztos oláh helynévadással sehol sem találkozunk Erdély területén, mert okleveleink vagy csak a területet nevezik meg nagy általánosságban, ahol oláhok élnek (*terra, silva Blacorum*), vagy pedig arról értesítenek bennünket, hogy *magyar nevű* községekbe telepítenek oláhokat (*Elye, Zad, Fenes, Fylesd, Enud, Scekes* birtok, sőt magyar elnevezés maga *Oláhtelek* is). Annak, hogy az oláh helynévadás nyomai a bevándorlás után csak egy-két évszázad után jelentkeznek, az is oka volt, hogy a leginkább a hegyeken szétszórott irtványok és pásztorszállások igen sokáig nem mentek községszámba s azokat okleveleink egyszerűen mint *villae olachales*-eket, vagy pedig mint valamely vár vagy község tartozékait emlegetik.¹⁷⁰

nedek, i. m. I, 750. skk. I., és *Evlia Cselebi magyarországi utazása*. 1664—1666. Ford. Karácson Imre, II, 247. l., törökül: Seyâhatnâmesi VII (Istanbul 1928) 425. l. — Rásonyi László szíves közlése; továbbá Hóman—Szekfü, *Magyar Történet*. V, 399. l. és VI, 476—77. l.). Sok becses településtörténeti adatot közöl az erdélyi oláhságról Georg Müller is *Die ursprüngliche Rechtslage der Rumänen im Siebenbürger Sachsenlande* c. művében, Hermannstadt 1912. (Beiträge zur Verfassungs- u. Verwaltungsgeschichte der Deutschen in Ungarn. 1. Heft.). — A XIV. sz.-tól kezdve számos adattal rendelkezünk, amelyek minden kétséget kizárólag bizonyítják, hogy a kenézek új falvakat alapítanak (*novae plantationes*), vagy pedig elnéptelenedett községek benépesítésére vállalkoznak: így pl. Demeter váradi püspök Fel-Venter községet akkárván „populorum multitudine... decorare” Péter vajdának kiváltságokat biztosít (Bunyitay, *A váradi püspökség története*. I, 192. l., 1. j. a. 1349.). János váradi püspök oklevelében olvassuk: „quoniam ipsi Kenezii nostri promiserunt ipsam provinciam nostram *populis bene replere et augmentare*” (ib. 303. l., a. 1404.), stb. stb.

¹⁷⁰ V. ö. pl. Károly király 1322. évi oklevelében: „cum novem villis Zaszekees, Omlas, Feketewyz et Warolyafolw nominatis ac aliis quinque *villis Olaceis* ad idem castrum pertinentibus” (Zimmermann—Werner, i. m. I, 365. l.). Győrffy említi, hogy a mohácsi vész előtti időkből alig ismerünk Dél-Biharban 8—10 oláh községnevet s ennek az a magyarázata, hogy jelentéktelenségüknél fogva az oláh telepeket nem írták össze névszerint, hanem egyszerűen mint „pertinentia Belényes, Széplak, Cséke, Káránd, Bél” szerepeltek (*Dél-Bihar*, 4. l.). — Az első *villa olachalis*-t Udvarhelyben találjuk 1301-ben Vencel királyunk egy oklevelében, amelyben intézkedik az udvari vár szolgálatára telepített jobbágyokról (*villa Olachalis* in medio Sicularum nostrorum de Vduordhel, v. ö. Székely Oklevéltár I—1872, 29. l., Hurmuzaki, Documente I—1887, 553. l.). A faluba már az oklevélben említett Ursus kenéz idejében székelyek is telepedtek, ma egészen magyar község (v. ö. Liebhadt, *Balkan-Archiv* III—1927, 59. l.). A csekély számú

Az eddig kifejtettekből következik, hogy Erdély topográfiájában sem XIII. sz.-i, sem pedig a XIII. sz.-nál régebbi oláh helynévadásra valló nyomokat nem találunk. Már pedig, ha az oláhság a magyar honfoglalás korában, vagy még azelőtt *telepedett* volna le a Dunától északra és jelentéktelen ideiglenes katunokon kívül számbavehető községekben lakott volna, akkor nem volnánk kénytelenek hamis adatokkal, homonymákkal és félremagyarázott latin elnevezésekkel szemben hadakozni, hanem hiteles és kétségtelenül helyes adatok tanúbizonysága nyomán vennénk tudomást az ilyenformán korrekt módszerrel kimutatott történeti igazságról.¹⁷¹

A legrégebbi oláh eredetű személy- és helynevek kérdését letárgyalva, foglalkoznunk kell nyelvünk legrégebbi oláh kölcsönszavainak kronológiájával is. Mindenekelőtt meg kell jegyeznünk, hogy *cimbora*, *ficsur*, esetleg *furulya*, *kópé-góbé* és *poronty* szavunkon kívül, amelyek száz-kétszáz évvel ezelőtt még csak erdélyi tájszavak voltak s azután váltak lassan szélesebb körökben ismertté, oláh jövevényszavak általában csak erdélyi és tiszavidéki nyelvjárásainkban fordulnak elő, ott is leginkább a vegyes magyar-oláh lakta vidékeken, Erdélyen kívül pedig a csángóknál. Egy régebbi tanulmányomban bizonyos megfigyelésekkel a XV. sz.-t jelöltem meg oláh eredetű közneveink első felbukkanása korául,¹⁷²

---

oláhság „in medio Siculorum” veszendőbe ment. Régi adat még a következő, amely Károly Róbertnek egy 1318-i okleveléből való: „cum villis olachalibus videlicet quam aliis”, amely a Fejér-Körös vidékére vonatkozik (Zichy Okm.-tár II—1872, 132. l.). Ezek az oláh falvak Dienesmonostorához tartoztak.

¹⁷¹ Itt említem meg, hogy régebben az EtSz. *Ardó* cikkének hatása alatt az 1248-ból való *Ardounyars* helynévről azt hittem, hogy az a legrégebbi oláhokkal összefüggésbe hozható helynevünk, azonban a XIII. sz.-i oláh helynévadás itt előadott körülményeit figyelembe véve, ezt a nézetet legalább is bizonytalannak és felülvizsgálandónak kell tartanunk. A magyarban ugyanis egy **erdő* (<erdőővő) alakból éppúgy válhatott **ardó*, ahogy ebből akár organikus fejlődéssel, akár illeszkedéssel *ordó* lett. Az *ardó* alak létezését nyelvünkben — amit az EtSz. nem tart bebizonyítotttnak — az oláh *ardău* 'erdőőr' (jelentése nézve l. Drăganu, Anuarul Institutului de Istorie Națională II—1923, 246. l.), *hardău* 'vigil silvic' (Al-George, A felső Nagy-Szamos völgyének román nyelvjárása. Budapest 1914. 31. l.) teszi valószínűvé, amely szerintünk nem a szokatlan **erdő*, *erdő-ó*, hanem az **ardó* köznévből való. Az *Ardonyars* ezek szerint magyar ajkon fejlődött helynév.

¹⁷² Az egyesek által oláhból magyarázott *alakor* 'Spelt, Tenkel' ugyanis 1440-ben fordul elő először (Okl. Sz.), v. ö. még Nyelvtud. Közl. XLVIII (1931) 97—98. l., és Ung. Jb. VIII (1928) 43. l., 2. j.

s ezen Drăganu megbízhatatlan anyagra támaszkodó ellen-
vélemény-nyilvánítása után sincs mit változtatnom.¹⁷³ Kétség-

Drăganu elégedetten állapítja meg, hogy a szónak a magyarban nincs családja (*Românii în veacurile IX—XIV*, 585—86. l., 1. j.), amihez a teljesség kedvéért hozzátehetjük, hogy az oláhban sincs.

¹⁷³ Drăganu úgylátszik rossz néven vette, hogy én még az oláh nyelvemlékek és szövegek feltűnése előtti korból oláhföldi ú. n. szláv oklevelekből az egészen kétségtelen magyar eredetű és kultúrtörténeti szempontból is igen fontos és tanulságos szavak egész sorát mutattam ki, pl. *uric* < *örök* (XIV. sz. vége), *oraş* < *város* (XV. sz. eleje), *lăcui* < *lakni* (ugyanakkor), *gazdă* < *gazda* (ugyanakkor), *hotar* < *határ* (XV. sz. vége), *ilîş* < *élés* (XV. sz. első fele), *majă* < *mázsa* (XV. sz. eleje), *terh*, *tearch* < *terh* (XV. sz. eleje), *cheltui* < *költ-* (XV. sz. első fele), *vamă* < *vám* (XV. sz. eleje), *vameş* < *vámos* (ugyanakkor), *chezeaş* < *kezes* (XV. sz. első fele), *bântui* < *bánt-* (XV. sz. eleje) stb. (Ung. Jb. VIII, 276. skk. l.). Addig keresgéltem nyelvünk oláh szavakal összecsengő szavai és ismeretlen eredetű elemei között, míg végre sikerült néhány 'oláh' elemet kioroszakolnia, amelyek már a XII. és XIII. sz.-ban előfordulnak írott emlékeinkben. Ezek a prioritás erőszakolásának lázában megszületett talmi oláh elemek a következők: *cser*, az oláh *cer* átvétele volna, aminek sem hangtani, sem jelentés-tani akadálya nincs, csak az a bökkenő, hogy egy csomó szláv nyelvből szintén kitűnően magyarázható, sőt még az olasz *cerro*-ra is gondol-tak; a magunk részéről elfogadjuk az EtSz. magyarázatát s ezzel Drăganu szófejtési kuriózuma felett napirendre térünk. — *Csoma*, *csuma* (első adat Gyarmathy 1816-i Vocabulariumában! Drăganu i. m. 583. l.-ján a XII. és XIII. sz.-ban előforduló oláh eredetű magyar appellatívumok között szerepel!!). *Csoma* személynevünk szerinte ezzel az oláh szóval függ össze, bár még ekkor sem látjuk be, hogy a 'Dög-vész' nevezetű oláhok létezését feltéve miért következnek a régi *sze-mélynévi* adatokból ugyanakkor az ezekkel azonosított *kőznév* átvétele is; ugyanolyan homonimiára építő képtelenség, mint a *cser* ∼ *cer*. — *Csunka*, *csonka* szerinte az oláh *ciung* 'manchot, écorné' átvétele, ami az EtSz.-ban és másutt felsorolt többféle nyelvi és többé-kevésbé azonos jelentésű *csonka* (ebből *újabban* elvonással *csonk*), *cionco*, alb. *tsunk*—*tsungu* 'Stamm, Stumpf', oláh *ciung*, *ciunt*, *ciump*, *ciong*, *ciont*, *ciomp*, retorom. *čunkar* 'abbrechen, entzwei schneiden', stb. szavak viszonyából épen nem következik. A *csonk* ∼ *ciong* (az oláhban *ciunc* alak, amelyre Drăganu első helyen hivatkozik, az oláh akadémia szótárának tanúsága szerint nincs!) illetve *ciunc* alakokat a hangtani szépséghibán kívül azért sem lehet egyeztetni, mert a magy. *csonk* egészen újkeletű elvonás. Arról pedig, hogy az ó-magyar *csunka*, újabb *csonka* egy nem létező oláh *ciuncă (a *ciunc nőneme) átvétele lenne, éppen nem lehet szó. A sok *Csunka*, *Csonka* személynév között oláh eredet esetén leg-alább egy-két *Csunga és néhány köznévi *csunga, *csonga alakot is kel-lene találnunk. Ezt Drăganu is sejti s ezért az ETSz. megkérdőjelezett egyszeri előfordulású *csong* adatát, amelynek hozzá még pontosabb jelen-tése is ismeretlen, minden indoklás nélkül az oláh *ciung* etimon iga-

telenül oláh tájszavaink ugyanis mind a XV. sz. után tűneznek fel okleveleinkben és írásos emlékeinkben, pl. *sztronga*, *esztrunga*, stb. < *strungă* (a. 1554), *czimbora* < *sâmbra* (XVI. sz. második fele), *berbécs* < *berbeci*, a *berbec*e többese (a. 1598), *miliora* < *mioară* (a. 1649), *votulya* < *vătuie* (a. 1652), *notin* < *noatin* (a. 1684), *vătra* < *vatră* (a.

zolására használja fel (obscurum per obscurius!). A *csong*-tövet véli felfedezni a 'göngyöleg' jelentésű *csongoly*, *csongolyag* tájszavunkban is, de hogy milyen jelentéstani alapon, azt nem tudjuk (l. még *gombolyag*, *gomolyék*, *csombolyag*, hasonló játszi képzésű rokon jelentésű szavak!). Ugyancsak a *csónka* oláh eredetét bizonyítandó hivatkozik az EtSz.-ban megkérdőjelezett jelentésű *csongár* 'vékony lábszár' szavunkra, amely őt az oláh *ciungăr* 'copac cu vârful retezat' szóra emlékezteti. Megjegyzendő, hogy a 'vékony lábszár'-at hamisan 'picior scurt'-nak fordítja (a *vékony* oláhlul *subțire*), hogy így jelentésben valamivel közelebb hozza a 'copac cu vârful retezat'-hoz. Ez egyike a legszemléltetőbb példáknak arra, milyen selejtes anyagot használ fel Drăganu tételeinek alátámasztására. — A *csuta*, *csuka* szavakról írottak a homonimománia újabb példái, eredetük Drăganu fejtegetései után épp olyan ismeretlen, mint azelőtt (EtSz.). Egyébként az első a XVIII. sz. második felében, a másik pedig a múlt században kerül elő először emlékeinkben. Egészen otromba módon próbálja Drăganu *csúcs* szavunkat az oláh *ciucă* 'somet, ballon de montagne, boule' szóból magyarázni, amely különben a legtöbb balkáni nyelvben is előfordul és ismeretlen eredetű. Szerinte a *ciuci* többesszámú alakból volna a magyar *csúcs*. Erre elsősorban azt mondhatnók, hogy az oláh *ciucă* a magyarból való, a *ciuci* alakot az oláhok többesnek fogták fel és csináltak hozzá egy egyesszámú *ciucă* alakot. Ezt a *ciucă* alakot azután oláh pásztorok hurcolták széjjel. Persze mindkét magyarázat téves. Ilyen egytagú fonetikai szempontból semmitmondó szavak elterjedésének és genetikai összetartozásának kérdésében csak a nyelvtudomány kőkorszakában lehetett olyan határozott állást foglalni, mint azt Drăganu még ma is teszi. Voltak különben olyan tudósok is, akik a *csúcs*-ot finn-ugor szavakkal próbálták egyeztetni (EtSz.). — A *kopács* 'nagy fa' jelentésű tájszavunkra két kolozsmegyei és egy moldvai, először a MTsz.-ban feljegyzett adat alapján munkája 583. l.-ján azt a megdöbbentő valótlanyságot fogja rá, hogy már a XIII. században átvett közszavaink közé tartozik (a 156—57. l.-on a Pannónia felől elterjedt oláh köznevek között említi, holott a Dunántúlon ez az Erdélyben is ritka tájszó teljesen ismeretlen, a *Kopács* helyneveknek pedig semmi közük ehhez a szerb *kópač* szóval teljesen homonim oláh *copaciu*-hoz; v. ö. még a hasonló képzésű rutén *kopáč* 'Stück Holz zum Graben' szót a *kopáty* ígéből, továbbá a szintén homonim magyar *kopács*, *kopáncs*, *kupáncs* szavakat). Mivel az oláh eredetű *kopács* 'nagy fa' a Dunántúlon ismeretlen, nem lehet szó Graurnak idézett ismertetésében említett és egyébként megfontoltságra valló nézetének igazolásáról sem. Ő ugyanis figyelmeztet arra, hogy *Kopács* helynevek előfordulásából még nem kell okvetlenül oláh lakosság jelenlétére következtetnünk,

1692), stb., stb., s legnagyobbbrészt a pásztorélet fogalomköréből vett kölcsönzések.

Állítólagosan oláh eredetű kölcsönszavaink közül viszonylagosan régi előfordulása miatt még csak *mál*, 1. 'südwärts gelege'ne Berglehne', 2. 'Brust, Wamme' szavunkkal

mert a szót a magyarok is felhasználhatták helynévadásra, miután átvették az oláhból (*Pest*-féle helynévadás idegen, jelen esetben szláv eredetű, de magyarrá lett közszóval). — Semmi keresnivalója sincs oláh eredetű és még a XII. sz. folyamán átvett szavaink sorában a *kurta* szónak sem, amely vagy olasz, vagy közép-latin eredetű (v. ö. Melich, *Szláv jövevényszavaink* I. köt. 2. rész, 188. l., és Körösi, Magyar Nyelv XVI—1920, 102. l.). Itt még a homonimiás módszer is csütörtököt mond, mert 'rövid' az oláhban *scurt* és nem *curt* (az albánban *škurtë* > arum. *šcirt*). — Ugyancsak törlendő régi oláh tájszavaink sorából a *muta*, *mutuj*, mert még az érdemes szerző sem hisz az oláh *mut* 'néma' etimon helyességében a *Muty*, *Mwth* helynevekkel kapcsolatban (i. m. 87. l., 2. j.), de azért az 583. l-on már a XII—XIII. sz. folyamán átvett oláh eredetű közneveink között emlegeti *muta* erdélyi tájszavunkat! Megjegyezzük, hogy amilyen biztos a *mutuj* oláh eredete, olyan bizonytalan a *mutá*-é, mert az oláh melléknevek nőnemű alakjának átvételére nincsen példa. A helynév és köznévfogalmának összezavarása, az egy-két szótagból álló homonimákkal való felelőtlen játszadozás különben ebben az esetben is jól látható. Az említett helynevek különben kifogástalanul származtathatók a szláv *Mutimir* személynév rövidült *Muta*, *Mut* alakjából (Kniezsa barátom szíves közlése). — A tájszavak terjedésének folyamata sokkal bonyolultabb lévén, semmint Drăganu gondolja, aki mindent egy mindenható oláh formulára egyszerűsít le, *csira* 'hermafrodita, meddő, terméketlen' jelentésű tájszavunkat (adatok a múlt század első fele óta) továbbra is tót eredetűnek kell tartanunk (EtSz.), oláh eredetű ezzel szemben a MTSz.-ban először feljegyzet *ështëër*, *ështëër* (ib.). A *Chire*, *Csira* személynévi adatok, amelyeket Drăganu tévesen az ol. *štirā* melléknévvvel hoz összefüggésbe, az EtSz. szerint valószínűleg a lat. *Cyriacus*-ból lett ó-magyar *Csiriákus-ból, illetve ennek rövidült *Csir*-alakjából valók, amely utóbbihoz -a kicsinyítő képző járult. Tehát még mindig a homoním szavak büvkörében vagyunk. Ilyen szavakkal a XIII. sz.-i oláhság nyomait hiába próbálja valaki bizonyítani, mert a homoním szavak tetszésszerűnti nyelvekből válogathatók össze s az ember azt bizonyítja velük, amit éppen jónak lát. csak azután akadjon, aki elhiszi. Drăganu könyvéből értesülünk arról a történelemben és a nyelvtudományban páratlanul álló esetről, hogy egy népnek helynévi és az érintkező népek nyelvére gyakorolt hatásának nyomai éppen a legrégebb századokban jelentkeztek *kizárólag* homoním szavak alakjában. Az oláh őstörténetnek a Dunától északra a VI. és XIII. sz. közötti időszakát elnevezhetjük a *Drăganu-féle oláh homonimák korának*, amely még a XIII. sz.-ban felbukkanó *Fata*, *Sceraka* személynévi és sok más helynévi adattal szemben sem tekinthető lezártnak (v. ö. a 143. j.-ben felsorolt idevágó példákat).

kell foglalkoznunk, amelyet Drăganu egy komolynak szánt, de nyelvészeti paródiaként ható okfejtéssel próbál az oláhból magyarázni.¹⁷⁴ Kétségbevonja először azt, hogy a *mál* jelentése 'délnek fekvő hegyoldal', és hogy *mell* szavunk mélyhangú változata. Ezzel szemben kétségtelen, hogy a *mell*, *mál* ~ *délnek fekvő hegyoldal* jelentésképződés lehetséges, mert a hegynek arra van a melle, málja, ahol a nap süti s különben is egészen közönséges antropomorfisztikus metaforával van dolgunk.¹⁷⁵ Ő azonban az eredeti 'munte, deal' jelentést próbálja kierőszakolni a nyelvtörténeti adatokból, hogy így az oláh *mal* 'Ufer, Küste, Berg(?)' (Tiktin) etimont hihetővé tegye. Eltekintve attól, hogy az oláh *mal*-nak 'hegy' jelentése az északi oláhból nem mutatható ki azzal a bizonyossággal, amelyet egy ilyen egytagú és homonim szó esetében fokozott mértékben kívánhatunk meg, van egy perdöntő adatunk, amely tulajdonképpen minden ellenbizonyítást feleslegessé tesz: 1435: *Partem vinee in latere meridionali montis Tarczalhege vocati que Mezesmal vulgo appellatur* (v. ö. még az *ugyanegy* helyre vonatkozó két adatot: 1601: „Az Malon vagion ket szoló. Az Melegh oldalon vagion egi szoló”, ahol *mál* = *meleg oldal*).¹⁷⁶ Ez a Drăganu által részben el-

¹⁷⁴ A *mál*-*mell* finn-ugor szópárra nézve külön cikkben foglaltunk állást: *Une illusion de la linguistique roumaine*. Revue des Études Hongroises IV (1928), 375. kk. l. Az ebben foglaltakat mindenben fenntartjuk s könyvünkben csak Drăganu hamis ellenérveit cáfoljuk. Hangsúlyozzuk, hogy a Drăganu által idézett okleveles anyagban éppúgy nem az oláh *mal*-lal van dolgunk, mint a Densușianu említette példákban (*Histoire de la langue roumaine* I, 317. l.). V. ö. ehhez N. Jokl, Zeitschrift f. Ortsnamenforschung X (1934), 198. l.). — A külön idézés nélküli adatokat az Oklevélszótárból vesszük. A *mál* és *mell* viszonyára l. még Horger, Magyar Nyelv XXIII (1927), 501. l., és Mészöly, ib. XXIV (1928), 31. l.

¹⁷⁵ V. ö. Gombocz, *A magyar történeti nyelvtan vázlata* IV. Jelen-tésztan. Budapest 1926. 75. l.

¹⁷⁶ Jellemző Drăganu mulatságos módszerére, hogy az OklSz. *mál*-adatait egészen eddig az 1435-iki adatig írja ki, de ettől megijed, az 1435 és 1485 közötti adatokat *kihagyja* s minden megjegyzés nélkül az 1486. évi „In monte *Malazo*”-val fejezi be az így „ártalmatlanná tett” felsorolást (v. ö. *Români în veacurile IX—XIV*, 122. l., és ehhez OklSz. 610. hasáb). A szóbanforgó fontos adatot a 124. l.-on idézi téves kommentárok kíséretében. Szerinte a *que a vinea-ra* vonatkozik. A derék filológus nem veszi észre, hogy akár erre, akár pedig a *pars*-ra értjük a vonatkozó névmást, a *Mezesmal* mindenképpen a Tarczalhegye déli oldalának a *külön* feltüntetett neve marad. Az is bizonyos, hogy a *Mezesmal* nem külön hegy, hanem csak hegyoldal, amely déli fekvésénél fogva alkalmas volt a szőlőművelésre. Azonkívül a *Mezesmal* nem

hallgatott, részben pedig félremagyarázott adat határozottan az állítólagos 'hegy' jelentés ellen bizonyít. Hegyneveinkben ennek ellenére is gyakran találkozunk a *mál* szóval, pl. *monticulus Kerekmál*, *mons Gudulamal*, stb., ezek azonban nem bizonyítják, hogy a *mál* elsődleges jelentése 'hegy' lett volna, mert az ilyen esetekben a déli hegyoldal nevét használták az egész hegy jelölésére.¹⁷⁷ Amíg Drăganu az ilyen *pars pro toto* névhasználat lehetetlenségét be nem bizonyítja, nincs joga oláh hatásokat elegyíteni *mál* szavunk finn-ugor és magyar vonatkozásban teljesen tisztázható történetébe. Azzal hiába érvel, hogy a *mál* adatok mellett több esetben *mons*, *monticulus*, *collis* áll, mert ugyancsak a *mál*-adatokkal kapcsolatban még más szavakat is találunk, amelyek a 'déli hegyoldal' jelentésre mutatnak, s amelyeket pótlásképpen Drăganu fejtegetéseire szükségessé tartunk kiemelni: *locus*, pl., 1229: *Locum aptum ad vineas et arandum qui uocatur Beseneumal*; *vinetum*, pl., 1269: *De vinetis Popmal seu Pyspukmal Eleumal Kerekud et Banafeuld appellatis*; *territorium*, pl., 1297: *Dimidietatem cuiusdam vinee in territorio Vymal existentem*; *latus(!)*, pl., 1303/1494: *In eodem latere Werewmal dicto* (a Verőmál tehát nem hegy, hanem egy hegynek verőfényes *oldala*); *vallis*, pl., 1368: *In valle Heumaal dicta*; *vinea*, pl., 1448: *Quadam vinea Dyomaal appellata*. A *latus* félreérthetetlen vallomása mellett a *vinea* és a *vinetum*, továbbá a „*locus aptus ad vineas et arandum*” bírnak még világosan bizonyító erővel s a *territorium* használata is csak úgy érthető, ha a 'hegyoldal' jelentésből indulunk ki, egy hegyet bajosan nevezhettek 'terület'-nek, egy hegyoldalt azonban annál inkább. Már ezért is a 'hegyoldal' jelentést kell keresnünk a Schlägli szójegyzék *territorium* = *hegmal'* adatában, ahogy a *hegymál* összetétel jelentése mindig is 'a hegy napsütötte oldala'.¹⁷⁸ A *mál* oláh eredetét el-

tartozik a *Hőmál*, *Verőmál*-féle esetekhez, amelyekben a *hő* és a *verő* ő szerinte 'simpliciter determinans' s a 'hegy' jelentésű málok helyzetét jelzik a napfényhez viszonyítva! A *Mezesmal* 'simpliciter determinans'-ja *meszes* melléknevünk s még külön jegyzi meg a szöveg, hogy a Tarszalhegye déli oldalán fekszik. A *mál* 'déli hegyoldal' jelentése tehát napnál világosabb és szó sincsen semmiféle 'belemagyarázott' értelmezésről.

¹⁷⁷ Ezt szemléltetően mutatják a *Meggyesmálhegy*-féle esetek.

¹⁷⁸ Bármily hihetetlennek hangzik is, Drăganu műve 122. l.-ján a *hegymál*-adatokat annak a bizonyítására idézi, hogy a magyar *mál* eredetileg 'hegy' jelentéssel bírt! A *málonfekvő*, *málonfekő* madárnév szerinte azt jelenti, hogy 'hegyenfekvő'! Szóval madár, mely fekszik a hegyen. — Említett cikkemben idéztem még a *mál* 'pars corporis infra

fogadva csodálkoznunk kellene továbbá azon is, hogy pl. a Dunántúlon miért csak a *mál*-t vettük át az állítólag már az V. sz. óta ott élő oláhoktól, a *Magura* domb- és hegynévet pedig nem. Pedig a Dunántúl földrajzi alkatánál fogva egyenesen hemzseghetne a Maguráktól, ha ott valaha is oláhok lettek volna. Feltűnő továbbá, hogy *mál* szavunk soha **málul* > **máluj* alakokban nem fordul elő (v. ö. *mutul* > *mutuj*, *prostul* > *prosztuj*, stb.), a helynévként szereplő oláh *mal* azonban mindig *Malul* és nem *Mal* alakban, tehát határozott esetben használatos. Ahol az oláhok is *Mal* alakot használnak, ott magyar elnevezés átvételével van dolgunk. Mint Drăganu összeállításából látjuk, néhány ilyen eset egyedül Erdélyben fordul elő.¹⁷⁹ Legfeljebb arról lehetne tehát szó, tisztán elméletileg tekintve a kérdést, hogy nyelvünkbe átkerült az oláh *mal* s ezzel a magyarok nevezték el az egész nyelvterületen előforduló málokat.¹⁸⁰ Amíg azonban *mál* szavunkat minden jelentésével együtt csak a finn-ugorságból vagy, ha úgy tetszik, a finn-ugorságból is meg tudjuk magyarázni, addig semminemű oláh vagy egyéb hatás feltételezését nem tarthatjuk indokoltnak.

A „*pellis subventralis, venter*” jelentésű magy. *mál* Drăganu szerint nem azonos a *mál* ~ *mell* szópárral, hanem a német *Mal* „*Fleck als angeborenes oder natürliches verschieden gefärbtes Zeichen am Körper*” átvétele. Nyelvünkben azonban a *mál* szó „*Fleck*” jelentésben ismeretlen, a né-

---

pectus’, „pectus” jelentésére *hasmánt* ~ *hasmált* „à plat ventre” részben elhomályosult összetételünket, amely *has* + *mál* + lokativuszi *t* elemekből áll. Mivel ebbe a *mál*-nak „hegy” jelentését sehogy sem lehet belemagyarázni, Drăganu egyszerűen mellőzi s meg sem említi. Drăganu figyelmébe ajánljuk még az irodalmi mongol nyelvben előforduló *ebür* „sein, poitrine; vide entre la poitrine et la partie supérieure de l’habillement” jelentésű szót, amely az abakában *öbür* „die vordere Seite, der Rockschoß” az altájiban és teleutben pedig *ömür* „Vorderteil des Pelzes” jelentésben fordul elő, v. ö. még ir. mong. *aγula-yin ebür* „le côté de la montagne qui est exposé au midi”, burját *öber* „Südseite eines Berges”. Mint *mál* szavunk esetében, úgy ezeknél is az elsődleges „mell” jelentésből kiindulva magyarázhatók a többi jelentések. (Ez adatokat Ligeti Lajos szívességének köszönhetem.)

¹⁷⁹ I. m. 116. l.

¹⁸⁰ Weigand, aki nem tudott a szó finn-ugor eredetéről, így fogta fel a dolgot, de még hozzátette a következőket: „Wie man das Wort, das erst im 13. Jh. erscheint, für einen Beweis für die Kontinuität der Rumänen in Ardeal (sic!) ausnützen will, verstehe ich nicht (cf. Ovid Densusianu, *Studii de filol. rom.* I, 14, sein ältester Beleg ist Zevlevmal 1219).” *Balkan-Archiv* I (1925), 9. l.

metben pedig sohasem jelent ‚pellis subventricularis’-t, s ezért Drăganunak ezt a komoly nyelvtudományt megcsúfoló származtatását ezúttal sem tekinthetjük egyébként, mint homonim szavakkal való meddő játszadozásnak, amelyhez tudós pápaszemeket rak fel. A jelentéstani nehézségeket úgy véli áthidalhatóknak, hogy a farkas, hiúz, hölgy, nyúl, nyuszt, pegyvet, róka néven ismert állatok hasára foltokat képzel.¹⁸¹ Ezeknek a foltoknak az lesz azután az eredménye, hogy a német *Mal* ‚a kikészített bőrnek vékonyabb része: hasi bőr’ jelentéshez jut a *magyarban*! Egyenesen öncáfolatnak vehető az a kijelentése, hogy ebben az értelemben *mál* szavunk német eredetű tímár mesterségbeli műszó. Ha ez igaz, akkor csak a ‚pellis subventricularis’ értelemben vehettük volna kölcsön, ez a jelentés azonban még a német tímárok között is ismeretlen. Ha pedig nem a tímárok szókincséből való, akkor miért jelent nyelvünkben következetesen ‚hasi bőr’-t és sohasem foltot? Nyilvánvaló, hogy Drăganu az egész német tímáriádát csak azért koholta nem csekély szellemi munkával, hogy a ‚délnek fekvő meleg hegyoldal’ és a ‚pellis subventricularis’ közötti nyilvánvaló és jelentéstanilag teljesen világos összefüggést szétrobbantsa, s hogy az utóbbi jelentésű szintén finn-ugor eredetű *mál* szavunkat — amelyet az oláh *mal* ‚Ufer, Küste, Berg(?)’ szóval nem tudott összehangolni — egy német mellékvágányon távolítsa el okoskodásainak útjából. Ilyen érveléssel a finn-ugor nyelvészet szakavatott művelői által elfogadott és tanított genetikai és szemantikai összefüggést a ‚délnek fekvő meleg hegyoldal’ jelentésű *mál* és a ‚pellis subventricularis’ jelentésű *mál* között megbontani nem lehet. Drăganunak az az ellenvetése, hogy a *mál* nem jelent ‚poitrine’-t, hanem csak ‚ventre’ értelemben fordul elő, nem állja meg a helyét. A *mell* jelentést kell keresnünk a *hasmált* ~ *hasmánt* kifeje-

¹⁸¹ T. i. ezekkel az állatokkal kapcsolatban szerepel a *mál* ‚pellis subventricularis’ jelentésben, v. ö. id. cikkem 377. l., továbbá *eueth mal* ‚evetmál’ (Schlăgli Szójegyzék 1655). Ez a szójegyzék, kiadója Szamota szerint, a XV. sz. első negyedéből való, nem igaz tehát Drăganu aláhúzott megjegyzése: „Cuvântul *nu se găsește înainte de 1500* (i. m. 125. l.), s egyáltalában nincs kizárva, hogy még régebbi adatok is elő fognak kerülni. Van *arammál* alak is Szilágyban, amely az *arany-mál-ból* keletkezett (Magyar Nyelv I—1905, 281. l.), továbbá MTsz. I, 51—52, ahol több dunántúli nyelvjárási alak van felsorolva. Általában nem értjük, hogy Drăganu a madárnevekkel kapcsolatban miért próbálja a *mál*-ra a ‚has’ jelentést ráerőszakolni („pânțecă”, „pene de pe pânțecă”, i. m. 126. l.), mikor itt nyilvánvalóan „gușă”, „de pe gușă” szavakkal kellett volna magát kifejeznie.

zésben, s mivel a *mál* nem egyéb, mint a *mell* mélyhangú változata, jogosan tételezhetjük fel ennek alapján is, hogy eredetileg *mell*-et is jelentett, sőt jelenthette a törzs egész elülső részét, amely a mellett és a hasat foglalja magában. Az állatok 'hasi bőre' alatt sem kizárólag a hasukon levő bőrt értik, hanem a has és az elülső végtagok közötti bőrfelületet is. Mindkét jelentésben tehát finn-ugor eredetű *mál* szavunk, oláh és német hatásokat hiába keresünk történetében.

Végeredményben tehát a magyar-oláh kapcsolatok eddigi vizsgálatából is csak azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a hajdani Dácia Trajána területén, s így Erdélyben is, az oláhságnak a XII. sz.-nál régebbi nyomai nem mutathatók ki.¹⁸² Az ezirányú kutatásokból lesűrhető tanulságok is a legteljesebb összhangban vannak az oláh őstörténetnek eddig tárgyalt mozzanataival.

¹⁸² Valamivel korábban emlegetnek oláhokat Erdélytől keletre, Moldvában és ennek szomszédságában. Az idevágó adatok azonban nincsenek kritikailag megrostálva. Ezeket nagyrészt helytelen kommentárok kíséretében Drăganu tárgyalja többször idézett művében (l. főleg 223. skk. l., 570. skk. l.). Megjegyzendő, hogy a XI. sz.-nál régebbi időkre ezek az adatok sem vonatkoznak, s éppen a legrégebb adatokról látszik bizonyosnak, hogy nem letelepedett oláhokra, hanem csak alkalomszerűleg felbukkanó és megint továtűnő pásztor- és zsoldosnépségről van szó. A legrégebb — az oláh kérdés irodalmában eddig nem szereplő — értesülésünk, amelyet Dimitrie Cantemir után most Drăganu elevenít fel, Dlugosz lengyel történetírótól (1415—1480) származik. Dlugosz az 1070. év eseményeiről szólva írja a következőket: „Praeerat autem summae rerum in Polonorum exercitu Wszeborius Comes, dudum a Boleslao Poloniae Rege Princeps militum constitutus, in quem Rex Boleslaus velut militaris disciplinae peritum, magnam partem curarum cogitationumque suarum verteret. Congesserat autem Wissenslaus Polonicensis Dux, & qui Zaslaum ex Kiow depulerat, haud contemnendum exercitum ex Ruthenis Pieczyniegys, & Wallachis cum Boleslao Polonorum Rege decertaturus, verum dum Boleslao Regi prohibiturus suum ad Russiae interiora ingressum circa Bialograd occurrisset, visa Boleslai Polonorum Regis potentia, concidit cor eius, & non ausus confligere cum Boleslao & Polonorum exercitu, videbat enim se multo viribus inferiorem.” (*Historiae Poloniae* lib. III. Lipsiae 1711.). Feltűnő, hogy Giurescu, aki különben sokat használ fel Drăganu hamis eredményeiből is, oláh történetének I. kötetében nem hivatkozik Dlugosz-nak erre az adatára.

Ugyancsak Dlugosz írja az 1147. év eseményei között: „Ita Caesar (t. i. Conradus) rebus Wladislai Ducis Poloniae magis tentatis, quam sanatis, nolens tam munifico & amico hospiti molestus esse, ex Polonia per Russiam & Valachiam procedebat, inde quoque non per Poloniam solum, sed per Russiam & Valachiam prosequente Boleslao Polonorum Duce, & omnia praeparante ad mare Leoninum perventum

A KÉT ANONYMUS.

1. Béla király Névtelen Jegyzője. — 2. A francia Anonymus.
3. Az erdélyi prioritás kérdése.

1. A Supplex Libellus Valachorum óta (1791) Béla király Névtelenjének krónikája körül hatalmas vitairadalom fejlődött, amelyet oláh részről a dákoromán politikai követelések történeti igazolásának erőszakolása gazdagított történeti és nyelvészeti képtelenségektől hemzsegő munkákkal, s amelyeknek bővebb tárgyalása nem tartozhat munkánk ke-

---

est." (ib.). A XV. sz.-i Długosz azonban ebben az esetben nyilvánvalóan már saját korának földrajzi viszonyaiból kiindulva említi Valachiát, mert a XII. sz.-ban a Kárpátoktól keletre és délre egészen a tatárok megjelenéséig a kúnok foglalták el a későbbi vajdaságok területét. A harmadik adatunk Niketas Choniates tudósítása arról, hogy a Halicsba menekülő Andronikost bizánci zsoldban levő oláhok elfogják 1164-ben (a kérdés irodalmát Mutafčiev, *Bulgares et Roumains* 77. l., 1. j.; u. o. megjegyzi erről, hogy c'est là une question qui n'est pas encore tranchée"), akik azonban bizonyára nomád pásztorok és nem letelepedett életmódot folytató népelemek voltak. Éppen ezért indokolatlan Drăganu felfogása, aki biztosan tudni véli, hogy nem a Dunától délre lakó oláhok alkalmi északi portyázásáról van szó (i. m. 224 l.).

A XIII. sz. első felében a kún püspökség területén már jelentékenyebb számú és a Dunától északra huzamos tartózkodásra berendezkedett oláhságot találunk körülbelül egyidőben a havaselvi kenézségek és vajdaságok felbukkanásával. IX. Gergely pápa 1234-ben panaszkodik Bélának, hogy „in Cumanorum episcopatu... quidam populi, qui Walati vocantur, existant... a quibusdam pseudoepiscopis Graecorum ritum tenentibus universa recipiunt ecclesiastica sacramenta" (Zimmermann—Werner, i. h. I, 60. l.). Az említett görögkeleti álpüspökök a magyarok és a szászok között is gyakorolták funkcióikat s ebben a pápa a kúnok püspökének jogos sérelmét látván a magyar királytól kért orvoslást. A moldvai vajdaság különben a XIV. sz. derekán alakul meg.

retébe.¹ A Névtelen ugyanis a kontinuitás híveinek körében annak köszönheti nagy népszerűségét, hogy a magyar honfoglalás korában oláhokat emleget Erdélyben, s mivel ez egyetlen más magyar, vagy egyéb (nyugati, bizánci) forrásban sem fordul elő, az oláh tudományosság egészen a legújabb időkig erre az egyetlen krónikás forrásra hivatkozva hirdeti az erdélyi oláhságnak, ha nem is mindig a római korba visszanyúló megszakítás nélküli bennlakását, de legalább is a magyarsággal szemben vélt elsőbbségét. Még a tárgyilagossabb szempontok elől kevésbé mereven elzárkózó Giurescu is éppúgy belerajzolja mostanában megjelent *Istoria Românilor* c. művének térképmellékletébe Mén-Marót, Gelou és Glad történeti valóságként felfogott fejedelemségeit, mint ezt az Adamescu-Candrea szerkesztésében megjelent *Dictionarul Enciclopedic Ilustrat*-ban látjuk, nem is szólva Drăganuról, aki Anonymus nyomán már nemcsak Erdélyt népesíti be őslakókkal, hanem a Dunántúlt is. Holott tárgyilagosan vizsgálva Névtelenünk oláh vonatkozású tudósításait, ezeket a IX. századra és a még régebbi időkre vonatkozólag legalább is megbízhatatlannak kellene tartaniok. Mivel azonban az Anonymus krónikájára következő legrégibb erdélyi említése az oláhságnak csak 1210-ből való (l. fennebb), érthető, hogy az oláh tudományosság görcsösen ragaszkodik a XII. sz.-i gesta-író oláh adatai hitelességébe vetett megrendíthetetlen hitéhez, amely egyetlen 'bizonyítéka' az oláhok erdélyi prioritásának. Anonymus hitelességének bizonyításához kapóra jön nekik a magyar tudományban újabban utat törő rehabilitációs áramlat, amely a régebbi túlzó kritikával szemben a lehető legtárgyilagossabb álláspontra helyezkedik s nagy történeti és nyelvtudományi készséggel igyekszik a krónika történeti forrás-értékének bonyolult kérdéseit megoldani. Hómannak, Melichnek, Jakubovichnak és Paisnak a hiperkritikusokat bíráló megjegyzéseit céljaiknak megfelelően összeválogatva idézik s aztán a tényeket elferdítve teszik fel a kérdést: lehet-e a Névtelent pragmatikus történetírónak és felülmúlhatatlan geográfusnak tartanunk, mikor a magyarokról van szó, ellenben költőnek és hazug meseszöveget, mikor az oláhokról beszél?²

A kérdésnek ebben a formában való feltevése teljesen

¹ V. ö. pl. Sinkairól: Jancsó Benedek, *A román nemzetiségi törekvések története*. Budapest 1896. I. köt. 155. kk. l., továbbá Sebestyén *Ki volt Anonymus?* Budapest 1900., és Jakubovich E., *P. mester*, Klebelsberg- emlékkönyv, 134. l.

² Drăganu, i. m. 13. l.

jogosulatlan, mert Anonymusnak a hitelességét eddig még senki sem fogta fel úgy, hogy kizárólag az oláhokra vonatkozó tudósításai volnának koholmányok, a többiek pedig mind a legnagyobb hitelt érdemelnék. Drăganu feleli, hogy magyar tudósok vélemény-mozaikok formájában idézett és összerakott nyilatkozat-sorozatából a magyar tudományos-ságnak az Anonymus-kérdésben elfoglalt álláspontját a valóságnak megfelelően megismertetni nem lehet. Hóman pl. kiemeli a Névtelen kritikájának fejlettségét a források felhasználásában, dicséri rendszeres gondolkodását, de ugyanakkor a Drăganu által már nem idézett szavakkal folytatja jellemzését: „Korának ethnográfiai, politikai földrajzi, alkotmányjogi és társadalmi viszonyai minden gondolkodó középkori író befolyásoltak a régmúlt idők ethnográfiai, politikai, alkotmányjogi és társadalmi viszonyainak rajzában, hacsak egykorú írott forrásokra nem támaszkodott. E tévedést Anonymus sem kerülhette el, aki a középkor íróit jellemző módon *saját kora állapotainak visszavetítésével* magyaráz régmúlt eseményeket és tényeket. Ed és Edömén népében a korabeli ruthéniai *kunság* hatása alatt kunokat lát. A frank fennhatóság alatt élő dunántúli pásztorokat, a XI. századi Gesta római pásztoroknak nevezett pannóniai vlachjait, kiket a XI. századi orosz krónika is dunamenti volochoknak mond, a korában Erdély délkeleti sarkán már egy emberöltő óta mindsűrűbben beszivárgó oláh pásztorokkal azonosítja. A zborvidéki szlovének morva hercegét *csehnek* mondja. A vérszerződés okiratát a korabeli kancelláriai praxis hatása alatt szerkeszti meg. Az előkelőket a keresztény királyság titulaturája szerint *principales persone, nobiles*, stb. néven említi; lovászmesterről (*magister agazonum*), fejedelmi tanácsról (*consilium ducis*), udvartartásról, lovagi tornákról stb. beszél. Előadását — a kor tudományos szokása szerint — etimológiákkal fűszerezi.”³ Mint ebből az idézetből is látható, az Anonymust méltán rehabilitáló magyar tudományos-ság nemcsak az oláhokkal kapcsolatban mutat rá továbbra is a Névtelen anakronizáló hajlamára, hanem a csehekkel és a ma már nem is létező kúnokkal kapcsolatban is.⁴ Az egész

³ A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII—XIII. századi le-
származói. Budapest 1925. 45—46. l.

⁴ V. ö. még Hóman—Szekfű, Magyar Történet I, 430—31. l., továbbá Pais, Magyar Anonymus. Budapest 1926. 129—30. l.: „... An. 25. Blasij az erdélyi Gyalu vezér, 44. Blaci pedig az alduna-vidéki Galád vezér népe. Ezek a mai oláhok ősei, azonban elődeik a honfoglalás idején nem lakhattak az említett területeken, hanem csak An.-nak a

rehabilitációs irodalomnak különben sincs semmi köze az oláhokhoz, s Anonymus nyilvánvalóan anakronisztikus értesítéseivel nem is foglalkozik bővebben. Mivel pedig az oláhokra vonatkozó részt, amelyről Hóman mutatta ki, hogy az az Ösgestának Erdéllyel foglalkozó honfoglaláskori, Szent István- és Salamon-kori adataiból összeállított „költői elbeszélés”,⁵ eddig még senki sem „rehabilitálta”, Drăganu jobban tette volna, ha a magyar irodalomban felmerült újabb szempontoknak a meglegedettség félreismerhetetlen hangján, de egyoldalúan ismertetett összegezése helyett, maga próbálta volna meg Anonymus *oláh* adatainak hitelességét bizonyítani. Oláh szempontból szerintünk ugyanis, csak ennek az utóbbinak lett volna értelme. Drăganu eljárása hasonlít a rosszul készült diákéhoz, aki a feltett kérdésre nem tudván válaszolni, többé-kevésbé ügyes fordulattal valami előtte ismeretebb témára nyergel át és arról azután folyékonyan referál. Anonymus honfoglaláskori oláhjaiban hinni mindenesetre lehet ezután is, akinek azonban a hitén kívül egyéb érvei nincsenek, az hagyja békében a tudományt, vagy legalább is tartózkodjék attól, hogy kategórikusan foglaljon állást merő feltevések mellett. A hittel szemben céltalan minden vita, tudományosan foglalkozni pedig csak helytálló módon előadott érvekkel lehet.

Anonymust a honfoglaláskori erdélyi oláhság mellett bizonyítékként idézni tudománytalan vakmerőség. Ellenben lehet rá hivatkozni, mint a legrégibb forrásra, amely az 1210-ben meginduló okleveles adatokat megelőzve említi az oláh-

---

jelent a multba visszavetítő hajlama adott nekik ott helyet...”. Moór Elemér szerint, ki továbbra is a régi túlzó kritikai álszpontot képviseli, „ist der Quellenwert dieser Chronik für die ung. Landnahme natürlich fast gleich Null” (Ung. Jahrb. IX—1929, 63. l.). Drăganu tehát már könyve tárgyánál fogva is helyesebben cselekedett volna, ha kiemeli, hogy újabb tudományos irodalmunkban úgy Anonymus rehabilitálói, mint Moór Elemér, egyhangúan anakronizmusnak tartják *többek között* az oláhok szerepeltetését is a magyar honfoglalás idejében. De a magyar vonatkozású adatok között is vannak olyanok, amelyek hitelét mindmáig mindenki méltán vonja kétségbe, s amelyek között legszembeeszköbb Álmós fejedelem szereplésének túlságos előtérbe toléása (Hóman, *A Szent László-kori Gesta Ungarorum* 47. l.; Jakubovich Emil, *P. mester*. Klebelsberg-emlékkönyv, 212. l.; Pais, i. h. 103. l., stb.). Melich mutatott rá továbbá arra, hogy Anonymus *Salanus* néven szerepeltetett vezérében képtelenség a krónikában meg sem említett(!) *Szvatopluk* nevét és alakját keresnünk (Magyar Nyelv XVIII—1922, 114. l.).

⁵ I. h. 73. l.

ságot a Kárpátok medencéjében. A Névtelen tudósításának közelebbi időponthoz való rögzítését azonban megnehezíti az a körülmény, hogy mindmáig sem sikerült személyének kilétét tisztázni, s így csak annyi bizonyos, hogy sem I. Bélának, sem pedig IV. Bélának jegyzője nem lehetett. Marad tehát II., illetve III. Béla. Mivel pedig a Névtelen Gestáját saját szavai szerint „quondam bone memorie“, királyának halála *után* írta, a két terminus post quem ezek szerint 1141, II. Béla elhunytának, illetve 1196, III. Béla elhunytának az éve. Ezek szerint tehát a XII. sz. derekára, illetve a végére, vagy a XIII. sz. legelejére gondolhatnánk.⁶ Ebből pedig az erdélyi oláh inkolátus kezdeteire messzemenő következtetéseket vonni nem lehet.

Az oláhok szerepeltetésének epikai részeihez meg kell jegyeznünk, hogy Mén-Marót biharvidéki birodalmában csak az kereshet oláhokat, aki a Gestát nem olvasta.⁷ A Bánságban és az Al-Dunáig uralkodóként szereplő Gládnak még Anonymus szerint is mindössze annyi kapcsolata van az oláhokkal, hogy seregében a *kúnokon*(!) és bolgárokon kívül oláhok is akadnak. Az egyetlen vezér, akit a Névtelen oláhnak mond („quidam Blacus“), az erdélyi Gelou, akit Tuhutum magyar vitézei a Kapus patak mellett ölnek meg. Megjegyzendő, hogy krónikásunk szerint Tuhutumnak Gelou népe hűséget esküdött, s a magyar vezér ivadékai pedig egészen Szent István király idejéig birtokukban tartották a meghódított földet.⁸ Kiemelendő még, hogy se Gládot, se pedig

⁶ E szerintünk ezidőszerint csak hipotézisekkel megközelíthető probléma eldöntésére nem érezvén magunkat hivatottnak, meg kell elégednünk a következő helyekre való utalással: Jakubovich, i. m.; továbbá Magyar Nyelv XXI—1925, 28—29. l., és XXVIII—1932, 193. skk. l.

⁷ Drăganu abból, hogy Anonymus e területen *incolae* és *populus* néven közelebbi meghatározás nélkül említ lakosokat, azt következteti, hogy ezek *oláhok* voltak (i. m. 289. skk. l.). Ezzel szemben tény, hogy itt a Gestában „gentes qui dicuntur Cozar“ (cap. 11.) szerepelnek. Elfelejtette azonban bizonyítani, hogy amennyiben a Mén-Marótnak tulajdonított területen tényleg többféle nép lakott, úgy ezek nem lehettek eselleg avarok, vagy gepidák, stb., hanem feltétlenül oláhok voltak. Ilyen *incolae*, illetve *populus*-módszerrel különben bárhol bármilyen népet ki lehet mutatni tetszés szerinti korokban, Drăganu szubjektív meggyőződésén kívül az oláhság mellett más 'érv' nem találtatván, napirendre térünk ezen furcsaság felett is.

⁸ Mivel Drăganu hisz Anonymus hitelességében, nem értjük, miért hangsúlyozza ismételten, hogy Erdélyt csak a XI. sz.-ban foglalták el a magyarok. Talán nem tartja hitelesnek a Tuhutum hadjáratáról szóló részt?

Gelout a magyar honfoglalás kútfői nem ismerik, pedig nem egy krónikásunk Erdélyen is átvezeti a honfoglalók seregét, s így várható volna, hogy legalább Gelou birodalmáról és ennek népéről megemlékezzenek.

Ami Anonymus *Romani*-jait illeti, akik a Dunántúlon szerepelnek, azzal kell kezdenünk, hogy ez a kérdés sem olyan természetű, hogy benne pándáko-oláh szempontok alkalmazásával lehetne döntő súllyal állást foglalni. A problémával legutóbb Pleidell Ambrus foglalkozott egy terjedelmes tanulmány keretében s eredményei, amelyeket nagyrészt elfogadhatunk, ebben a mondatban sűrítethetők össze: „Arról tehát, hogy a dunántúli rómaiakon oláhokat kellene érteni s Anonymus véletlenül szerepeltette volna őket a Dunántúlon, szó sem lehet.”⁹ A Névtelen szerint ugyanis a Dunántúlon a szlovéneknek és bolgároknak kívül *Blachii ac pastores Romanorum*-ok is szerepelnek, akik Pleidell szerint a honfoglalás idején csakugyan helybentalált és a római kor óta ottlakó, magát *Romanus*-nak nevező népelemek voltak. A szlávok *vlah*, a magyarok *olasz* névvel jelölték őket, s Anonymus azért nevezte volna ezeket *Romanus*-oknak, mert így nevezték ők is magukat. Pleidell tehát feltételezi, hogy még a Névtelen korában, tehát a XII., illetve a XIII. sz.-ban is voltak Pannóniában honfoglaláselőtti, és nem később bevándorolt római lakosok. Nézetünk szerint ez a magyarázat akkor is a legelfogadhatóbb és a legkézenfekvőbb maradhat, ha a romanizált honfoglaláskori lakosság meglétét Anonymus koráig nem okvetlenül tartjuk bebizonyítottnak. A XI. sz.-i *Gesta Ungarorum*-ba a rómaiak legelőjéről szóló hagyomány akkor is belekerülhetett, ha a honfoglalás korában már csak gyors beolvadás előtt álló dunántúli *Romanus-vlach* töredékeket fogadunk el. Ebben az esetben tehát a dunántúli *Blachii*, és az erdélyi *Blasii*, *Blaci* néven említett népek azonos elnevezésű, de nyelvükben annyiban különböző és etnikailag sem egyező összetételű válfajait képviselik a romanizmusnak, hogy a pannóniai vlachok nyugati típusú, az Erdélybe pedig még Anonymus előtt beszivárgó vlachok ellenben balkáni típusú román nyelvet beszéltek. Ez bizonyos már azért is, mert a Névtelen korában az Alpokban is még nagyobb számú latin népelemek tanyáztak,¹⁰ s kétségbe nem vonható, hogy a pannóniai vlachság nyelvileg ezekkel alkotott egységes nyelvterületet, nem pedig az albánokkal és a szlávokkal együttélő bizánci és szerb-bolgár területen élő ősoláhok-

⁹ A magyar várostörténet első fejezete, 79. l.

¹⁰ Ib. 80. l., a kérdés irodalmával.

kal. A *vlach* név XII. sz.-i tágabb jelentését figyelembe véve természetesnek találjuk, hogy Anonymus úgy a pannóniai, mint az erdélyi román nyelvű pásztorokat ugyanazon a néven nevezi, ahogy a németek is *Walch*, *Walchen* hívták a szomszédságukban élő román nyelvű népelemeket. A középkorban az egységesnek felfogható *vlah-Walch* névvel még nem jelöltek már akkor is fennálló nyelvi és etnikai különbségeket, amelyek azonban a mai történeti és nyelvtudományi módszerekkel vizsgálva a kérdést, önként adódnak, s a modern tudománynak éppen az a feladata, hogy ezeket a megkülönböztetéseket hajtsa végre, nem pedig, hogy pl. Drăganu pánoláh receptje szerint minden *vlach*-ból rumun-oláhokat uniformizáljon.

Hogy maga Anonymus miként látta a maga korában a *vlach*-problémát, arra nézve természetesen csak óvatos puthatolódzásnak lehet helye, s perdöntő állásfoglalásnak még a lehetőségét is ki kell zárunk. Lehet ugyanis, hogy a Névtelen maga a pannóniai vlachok és a Balkánról Erdélybe szivárgó vlachok között feltűnőbb különbséget nem is látott. Erre a kétféle vlachság közös nevéen kívül még egy másik, ugyancsak a népnevek azonos, jobban mondva, hasonló hangzásából eredő oka is lehetett. Feltéve, hogy az ő korában Erdélyben megforduló oláhok saját népi nevérol tudomása volt,¹¹ úgy a *Rumân* név — amelynek összecsengése a pannóniai *Romani* névvel éppúgy nem kerülhette el a figyelmét, mint később a humanista tudósokét — a két különféle vlachság összezavarását csak előmozdithatta. Igaz, hogy ebben az esetben azt várnók, hogy Erdélyben ne csak Blacus-ok, hanem Romanus-ok is szerepeljenek, de az is feltehető, hogy mivel Erdélyre nézve semmiféle római hagyomány nem maradt fenn, a Névtelen kritikai érzékének sugallatára hallgatva itt a rómaiak szerepeltetésétől eltekintett. Ha meggondoljuk, hogy még a humanisták is tévedést tévedésre halmoznak, mert az azonos, vagy csak igen hasonló népnevek mögött nem veszik észre a ténylegesen fennálló nyelvi és

¹¹ Melich érdekes ötletét, amely szerint nyelvünk *oláh* szavát maguktól az oláhoktól vehették volna át, azért nem tudnók közelebbi érvekkel alátámasztani, mert az oláhok saját magukat a középkorban még kivétel nélkül *Rumân*, *Armân* (feltéve, hogy a protesztikus a már akkor megvolt az arumünban), *Rumär*, illetve **Rumqn* néven hívták. Ha tehát feltételezzük, hogy Anonymus ismerte a pásztorok élő nyelvhasználatát, úgy csak a *Rumân* nevet hallhatta az erdélyi oláhoktól. V. ö. *A honfoglaláskori Magyarország*, 311—12. l., továbbá Egyet. Phil. Közl. 1933. 55. l.

etnikai különbségeket, úgy Anonymusnak a fentiek alapján magyarázható azonosító észjárását sem lesz nehéz követnünk.

2. Arra, hogy egymástól függetlenül fejlődött vlach-csoportokat a középkor krónikásai milyen vakmerőnek nevezhető módon hoznak egymással „történeti” összefüggésbe, jó példa a XIV. sz. elejéről ránkmaradt névtelen francia dominikánusnak keleteurópai útleírása is.¹² Ez az Anonymus uralkodójának, Valois Károlynak megbízásából járta be a Balkánt s az ott talált arumun-vlachokról — akiknek balkán-félszigeti eredetében ma már senki sem kételkedik — a következőket írja: „Notandum est hic quod inter machedoniam, achayam et thesalonicam est quidam populus valde magnus et speciosus, qui vocantur *Blazi*, qui et olim fuerunt *Romanorum pastores* ac in Ungaria, ubi erant pascua Romanorum propter nimiam terre viriditatem et fertilitatem olim morabantur. Sed tamen ab ungaris inde expulsi, ad partes illas fugierunt; habundat enim caseis optimis, lacte et carnibus super omnes nationes...” Ezek szerint tehát a macedonoláhnak, vagy arumúnnak nevezett és mindmáig a Balkánon élő oláh népágazat őseit a magyarok üzték volna ki Pannóniából a honfoglalás idején. Ennek a nyilván tévedésen alapuló állításnak megtaláljuk a magyarázatát, ha figyelembe vesszük a francia Névtelen magyarországi forrásait. Ezekkel először Deér József foglalkozott, aki megállapította, hogy a krónikás a Kézai Simonnak tulajdonított teljes *Gesta Ungarorum*-ból merített, amelyben éppúgy, mint az *Ösgestában* — ennek átdolgozása és kibővítése a teljes *Gesta* — a dunántúli pascua Romanorum és az ottani pastores Romanorum hagyománya egyaránt fel voltak jegyezve.¹³ A francia Névtelen

¹² *Anonymi Descriptio Europae Orientalis*. Imperium Constantinopolitanum, Albania, Serbia, Bulgaria, Ruthenia, Ungaria, Polonia, Bohemia. Anno MCCCVIII exarata. Edidit Dr. Olgierd Górka. Cracoviae 1916.

¹³ *Ungarn in der Descriptio Europae Orientalis*. Mitteilungen des österreichischen Instituts für Geschichtsforschung. XLV (1931). Magyarországi forrásokra gondolt már Puşcariu is, bár a kérdést nem mélyíti el és nem is igyekszik közelebbről tisztázni, l. *Dacoromania* IV (1924—26) 1927., 1387—89. l. Úgy gondolja, hogy Anonymusunk ismerte egyrészt a magyar krónikáknak a pannóniai római pásztorok emlékét fenntartó hagyományát, másrészt pedig hallott a pindoszi román nyelvű és szintén pásztorkodó oláhokról, akiknél még élt a Duna mellékéről való származás emléke. A két dolgot összeegyeztette, s így lettek a pannóniai vlachok a pindoszi arumúnok őseivé. E lényegében helyes magya-

telen tehát magyarországi forrásokból értesült arról, hogy Pannóniában voltak *Blachi* néven emlegetett római pásztorok, a Balkánon utaztában pedig ott szintén pásztorkodással foglalkozó hasonló nevű népet talált. Ez már magában elégséges volt neki ahhoz, hogy a két körülményt összekapcsolva egy történeti képtelenséget konstruáljon. Feltételezhetjük még azt is, hogy tudomása volt a *Romanus*-hoz szintén feltűnően hasonló *Rămăn*, *Armăn* névről, ahogy a pindoszi rumúnok mindmáig nevezik önmagukat, ami még inkább felbátoríthatta az azonosítás elképzelésére.

A két Anonymusnál tehát egymástól függetlenül, de teljesen azonos okok alapján találjuk meg a pannóniai vlachságnak valamilyen más vlachsággal való téves azonosítását. Mindegyik olyan vlachokkal téveszti össze a Gesta, illetve a teljes Gesta pannóniai római pásztorait, amilyeneket éppen ismer. Béla királyunk Névtelenje Erdélyben ismert vlachokat, tehát ezekkel azonosítja őket, a francia dominikánus a Balkánon ismer vlachokat, tehát a pindoszi vlachok őseit

---

rázatban csak az nem világos, milyen arumún hagyományra gondol Puscarriu, amely a dunamelléki származásra vonatkoznék. Ha Kekaumenosnak arra a helyére gondol, ahol az oláhok hajdani Duna- és Szávamelléki lakhelyeiről van szó, úgy nem lett volna szabad elfelednie, hogy a görög krónikás nemcsak azt mondja, hogy az oláhok hajdan a Duna és a Száva mellett laktak, hanem azt is, hogy ezek a dákok és a besszusok utódai, akik soha senkivel szemben, még a rómaiak császárával szemben sem tartották meg adott szavukat s ezért Traján ellenük vonult és Decebál uralkodójukat megölte. Mostanában is ugyanolyan megbízhatatlanok — mondja tovább, s inti honfitársait, hogy őrizzék meg tőlük s a városokba ne eresszék be őket. A XI. sz.-i görög krónikás tehát minden valószínűség szerint azonosította a rómaiakkal szemben galádul viselkedő dákokat és besszusokat a görögökkel szemben ugyancsak hitszegők módjára fellépő pindoszi vlachokkal. Mivel az azonosítás alapját szembeszökően a dákok és besszusok, illetve a szóbanforgó oláhok jellemzői sajátságai képezik, a magunk részéről Kekaumenos előadása alapján nem mernénk komolyan arra gondolni, hogy az arumúnok ősei *tényleg* a Duna és a Száva mellékéről vándoroltak volna le dél felé. V. ö. ehhez még Capidan, *Românii din peninsula balcanică*. Anuarul Institutului de Istorie Națională II (1923), 115—16. l., ahol többek között ezeket mondja: „...coborirea Românilor balcanici dintr'o regiune sârbească pare greu de admis”. Semmi értelmét sem találjuk annak a sokatsejtető, de semmitmondó fogalmazásnak, amellyel Drăganu foglal állást ebben a kérdésben: „Kétségtelenül túlzás volna Hasdeu-val azt hinnünk, hogy az összes macedo-rumúnok (arumúnok és megleniták) pannóniai vagy dunai eredetűek. De a megleniták efféle eredetéről volt és van is még mindig szó” (i. m. 22. l.). Érti ezalatt Densusianunak elavult elméletét a megleniták dáko-oláhságáról!

Pannóniából eredezteti. Mindebben van logika, még pedig a középkori krónikás primitív adatfűzésének logikája. A kontinuitás elméletének keletkezését tárgyaló fejezetünkben látjuk, hogy ez a logika még a renaissance korában is szembe-
szökően nyilvánul meg, nem is szólva a századunkban is még mindig virágzó dákoromán tudósoknak a két Anonymus észjárására emlékeztető következtetési módjáról. Feltűnő továbbá, hogy középkori krónikáinkban az erdélyi és macedóniai oláhokat *pannóniai* vlachokkal azonosítják, arra azonban, hogy a macedóniai, megleni, vagy akár az isztriai oláhokat bármikor is az *Erdélyben* állítólag fennmaradt oláhokkal tévesztenék össze, nincsen példa. Azt az érdekes jelenséget sem nagyon firtatják a kontinuitás hirdetői, hogy a *pascua Romanorum* és a *pastores Romanorum* hagyománya miért éppen Pannóniával és nem Erdéllyel kapcsolatban maradt fenn? A felelet erre csak az lehet: mert Erdélyben sem autochton római, sem pedig autochton romanizált lakosság nem maradt, s így egy ilyen erdélyi hagyomány kialakulásának és fennmaradásának hiányoztak a történeti feltételei.

Feltűnő, hogy Névtelenünk, aki Erdélyt elég jól ismeri (említi Gyulafehérvárt és több erdélyi folyót), az ottani oláhságról nem szól, bár kétségtelen, hogy a XIV. sz. elején több helyen már állandóan letelepedett oláhság lakott ott. Pusçariu szerint ezek, mint eretnekek, nem érdekelték a „lángbuzgalmú katolikus” krónikást s ez szépen magyarázza, miért hiányoznak a katolikus eredetű forrásokban a Dunától északra lakó oláhságra vonatkozó tudósítások.¹⁴ Ez a kontinuitás elméletének kedvéért tett megállapítása azonban nem helyén való, hiszen a fennemlített balkáni oláhok sem voltak katolikusok és mégis bőven tárgyalja őket a francia dominikánus. Azonkívül ellenszenves portrét fest II. Uros szerb királyról, aki „catholicos nimium persequitur et habet odio” és általában esze ágában sincs az eretnekeket agyonhallgatni: „illas scismaticas et barbaras nationes que tam opulenta et delicata regna sicut iniusti possessores occupant”. A krónika szerzője tehát, aki dominikánus volt, s így ahhoz a rendhez tartozott, amelynek egyik főcélja az eretnekek elleni küzdelem és azok megtérítése volt, pusztán azért, mert az erdélyi oláhok eretnekek voltak, nem zárkózott volna el megemlézésük elől. Hallgatásának más és sokkal kézenfekvőbb oka az volt, hogy a XIV. sz. elején az erdélyi oláhság még korántsem volt olyan „populus valde magnus”, mint ugyanakkor a balkáni arumúnság.

¹⁴ I. h. 1389. l.

3. A XVIII. sz. vége óta az oláh történeti irodalomban állandóan úgy szerepel Béla király Névtelenjének krónikája, mint az oláhok erdélyi prioritásának nagyfontosságú dokumentuma. Mivel azonban a honfoglalás korában szereplő erdélyi oláhság — mint láttuk — merő anakronizmus, a Névtelen adatait nem tekinthetjük a IX. sz. végén már Erdélyben lakó oláhság bizonyítékának. Abból a tényből azonban, hogy nála az ő korában Erdélyben már megjelent oláhságnak szerep jut, joggal következtethetünk arra, hogy a balkáni pásztorelemek beszivárgása már pontosabban meg nem határozható idővel korábban is megindult. De mikor? Pauler szerint csak annyit mondhatunk, „hogy a XII. sz. végén már oly régen laktak oláhok Erdélyben, hogy az író (t. i. Anonymus) föltehetni vélte, hogy már a honfoglalás idejében is voltak ott, nem úgy, mint a székelyek, kikről tudta, hogy későbbi bevándorlók. Minthogy a Névtelen Erdélyt csak felületesen ismeri, nem is kell valami régi időre gondolnunk, hogy az oláhok észrevehető contingenssé növekedtek Erdélyben. Lehetett az Anonymus előtt vagy 200 évvel, a X. sz. végén, vagy a XI. sz. elején, mikor a beszivárgás kezdődött Fogaras vidékére.”¹⁵ Pauler ezt a véleményét, mint maga is megjegyzi, a XIII. sz. elején felbukkanó adatok alapján mondja, amelyek tényleg Fogaras és Szeben környékére bevándorolt oláhokra vonatkoznak. Az ő hozzávetőleges becslését Melich fekteti szélesebb földrajzi alapra. Szerinte az oláhok a X. sz. végén vagy a XI. sz. elején nemcsak Fogarasban, hanem másutt Erdélyben meg a vele határos részekben is *lakhattak*.¹⁶

Amennyiben a „lakhattak” kifejezést állandóan letelepedett lakosokra kell értenünk, úgy ezt az állítást bizonyos óvatossággal kell kezelnünk. Igaz, hogy Erdély történetének még Szent István-kori fejezetét is elég sűrű homály borítja, amely kiterjed az egész XI. sz.-ra is, de ebből a tényből a magunk részéről az oláh település kezdeteire nézve sem pozitív, sem negatív következtetést levonni nem merünk. Figyelembe véve, hogy a XIII. sz. végén az összes erdélyi oláhokat III. Endre még egyetlen királyi birtokra akarta összeletelepíteni, lehetetlenségnek kell tartanunk, hogy Erdélyben akkor már háromszáz év óta laktak volna oláhok. Közelebb állhat az igazsághoz Hóman, aki Anonymus előtt egy ember-

¹⁵ *A magyar nemzet története*. I², 218, 376—77. l., id. Melich, *A honfoglaláskori Magyarország*, 308. l.

¹⁶ I. h.

öltővel keresi a beszivárgás kezdőpontját,¹⁷ bár természet-szerűleg ez az állásfoglalás csak valószínűségi érvekkel indokolható, míg az előbbi még ilyenekkel sem. Melich megállapításából különben Drăganu sietett hamarosan tőkét kovácsolni. Okoskodása a következő: mivel még magyar tudósok is elismerik, hogy az oláhok a X. sz.-ban már Erdélyben laktak, viszont Erdélyt csak Szent István kapcsolta szorosabban Magyarországhoz a XI. sz.-ban, kimondhatjuk, hogy az oláhok megelőzték a magyarokat még abban az esetben is, ha Anonymustól eltekintünk. Ez az ügyvédi észjárásra valló, tipikusan tudománytalan érvelés persze nem állja meg a helyét. Melich ugyanis sehol sem mondta azt, hogy a XI. sz.-ban Erdélyben magyarok ne laktak volna, abból pedig, hogy Erdély egyházi és adminisztratív megszervezése tényleg Szent István alatt indult meg, szintén nem következik, hogy ott magyarok ne laktak volna a honfoglalás óta. Ha valamely területnek, valamely nép részéről történő állami szervezését tekintenők az illető nép ottani fellépésének időpontjául, úgy az oláhok Erdélyben a legjobb esetben is csak a világháború vége óta léteznének s a távol jövő egy Drăganu észjárásával megáldott historikusa a mellett erősködhetne, hogy az oláhok a XX. sz.-ban vándoroltak Erdélybe. „Mivel azonban oláh részről éppen politikai szempontból helyeznek nagy súlyt a kontinuitás bizonygatására” — írja Hóman¹⁸ — „szükségesnek tartom kiemelni, hogy az oláh kérdés *pro nunc* pusztán hatalmi kérdés, aminek *történeti* alátámasztására csak annak a kérdésnek eldöntése lehet alkalmas, vajjon az oláhság ősfoglaló-e Erdélyben és a szomszédos magyar részekben,¹⁹ s ha igen, tudott-e valaha is a történet folyamán a magának igényelt magyar területen állami vagy tartományi szervezetet létesíteni, tudott-e ilyet tartósan fenntartani, miként ezt Havaselvén és Moldovában megtette? E kérdésre a történelem világos választ ad: az erdélyi és keletmagyarországi oláhok túlnyomó többségének ősei a XII—XV. század folyamán a magyar közhatalom és magyar birtokosság védelme és támogatása mellett szórványos csoportokban települtek be hazánkba s mint szívesen fogadott

¹⁷ A *Szent László-kori Gesta*, 46. 1.

¹⁸ *Magyar Történet* III, 452. 1.

¹⁹ Oláh tudós, Radu Rosetti, mutatott rá a Tatros-völgyi és egyéb moldvai hely- és személynevek alapján arra a tényre, hogy a moldvai magyarság ott az oláhokat megelőzve telepedett meg, *Despre Unguri și episcopiile catolice din Moldova*, Acad. Rom. Tom. XXVII. Mem. Sect. Ist. No. 10. București 1905. (Tamás L.).

jövevények illeszkedtek be a magyar királyság állami és társadalmi szervezetébe." Szerintem a XII. sz.-ban sem volt még Erdélyben *letelepedett* oláhság, nomád pásztor csoportok azonban már a IX. sz.-ban is megfordulhattak a Kárpátok kövér havasi legelőin, sőt, hogy az oláhok prioritásának hirdetői ne vádolhassanak elfogultsággal, még azt sem tartjuk lehetetlennek, hogy még mielőtt a honfoglaló magyarok észak-kelet és dél felől benyomultak volna Erdélybe, ott már néhány évvel hamarabb oláh pásztorok nomadizáltak. A különbség mindössze az volt, hogy a nomád pásztorok továbbra is juhaikat legeltették, hol itt, hol ott, a magyarok azonban államépítő munkához láttak, úgyhogy a XIV. sz. derekán megalakuló oláh vajdaságok urai rendre a hatalmas teljében virágzó Anjou-kori Magyarország hűbéresei lesznek. Még kell jegyeznünk továbbá a honfoglaláselőtti oláh vándorlások erdélyi hipotézisével kapcsolatban, hogy egy félig-meddig gazdátlan föld legelőinek időszakos kiaknázása még nem államszervező ténykedés s így nem is lehet a sokat vitatott történeti jogoknak a forrása sem. Ilyen értelemben már a francia Gaston Paris is nyilatkozott annak idején.²⁰ A nomád oláh pásztorok esetleges és mitsem jelentő periódikus tartózkodása Erdély havasi legelőin a X. sz.-ban vagy még régebbi időben azonban — hangsúlyozzuk — nem egyéb kényelmes állításnál a különben is csak egyes elszórt pásztor-csoportokra vonatkoztatható, míg az oláhság zöme a XII—XIII. sz. fordulóján feltétlenül még a Dunától délre tanyázott. Ez a kronológia felel meg legjobban az oláh nyelvben észlelhető közép-bolgár hatások és az oláh nyelv balkáni sajátosságai egy részének kényelmes időrendi elhelyezése céljából is.²¹

A prioritás kérdését az oláh tudományosság tehát az egyedül mérvadó államszervezői és települési kritériumok elhanyagolásával véli eldönthetőnek. Valahogy inkább azt tartják fontosnak, hogy bebizonyítsák, hogy Erdélybe oláh ember hamarabb tette be a lábát, mint magyar. Sajnos, mihelyt a kérdést tisztán elvi lehetőségek keretei között próbálják dűlőre juttatni, az ellenkező álláspont híveinek is

²⁰ Romania VII (1878), Jung ismertetésében és bírálatában: I. kül. 618—19. l.

²¹ L. erről a kérdésről Skoknak Bărbulescu idevágó műveit tárgyaló bírálatát: Slavia VIII (1929—30), 776. skk. l.; Capidannak Skok, *Des rapports linguistiques slavo-roumains* c. tanulmányáról írt bírálatát: Dacoromania IV, 1252. skk. l., és Friedwagner összefoglaló dolgozatát, i. h. 712. l.

engedményeket kell tenniök. A többé-kevésbé merész feltevések sikamlós mezejére lépve ugyanis joggal hivatkozhatnánk arra, hogy a húnok már az V. században hoztak magukkal a történeti Magyarország területére a hadseregükhöz kapcsolt magyar harcosokat, ahogy ezt később a mongolok tették a baskiriai magyarokkal.²² Az V. sz.-ban pedig az ősoláhság még embrionális állapotban szunnyadt a Balkánon. Arra az ellenvetésre, hogy ezek a magyar harcosok itt elpusztultak, vagy tovasodródtak, azt válaszolhatjuk, hogy a IX. sz.-ban vagy még előbb Erdélyben feltételezett oláh nomád pásztorok sem maradtak helyben, hanem visszamentek Bulgáriába, Szerbiába, esetleg egészen a Rhodope-hegységig. Végül megjegyezzük, hogy magyarok a régészeti kutatás újabb eredményei szerint az avarokkal is még a honfoglalás előtt jutottak a történeti Magyarország területére.²³

A prioritás kérdése politikum lévén, további fejtegetésétől eltekintünk, de kissé foglalkoznunk kellett vele, mert az oláh tudományosság ennek a problémának kimagasló helyet biztosít az oláh kérdés komplexumában. Láttuk, hogy a prioritás helyes értelmezése teljesen a magyar álláspontot igazolja, sőt annak fennebb vázolt helytelen értelmezése sem az oláh álláspont javára üt ki.

²² L. az utóbbiakra Németh Gyula, *A honfoglaló magyarság kialakulása*, 333. l.

²³ V. ö. Horváth Tibor, *Az üllői és a kiskörösi avar temető*. Arch. Hung. XIX. Budapest 1935. 124—25. l.

NÉV-, SZÓ- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

ar. = arumun; b. = bolgár; fn. = földrajzi név; hn. = helynév;
nn. = népnév; sz. = szerb; szn. = személynév; tsz. = tájszó.

- Abrud (hn.) 167.
Abul Ghazi 89, 98—99.
Adamescu-Candrea 209.
admigrációs elmélet 85—86, 121.
Aeneas Silvius Piccolomini 91,
102—4.
Africa 59.
agri decumates 50.
alakor 199.
Alamannia 27.
Alba (hn.) 188.
albán elemek az oláhban 143—44.
albán őshaza kérdése 151—52.
albánok 126, 130, 136, 150—1.
albán-oláh kapcsolatok 132, 143—
47, 150—52.
albán-oláh-szláv együttélés 152—
53, 155.
Albis (hn.) 188.
Alexics Gy. 17, 40, 42.
Alföldi A. 26—8, 49, 50, 55—8,
62—74, 79—84, 123—24, 154.
Al-George Fl. 199.
Ammianus Marcellinus 63, 80.
Andronikos 99.
Anna Komnena 9, 47, 84, 131.
Anonymus (Béla kir. jegyzője) 6,
99, 120, 165, 208—16, 218.
Anonymus Caransebesiensis 177.
Anonymus (francia) 131, 215—17.
Ανοβλαχία 131.
Ansbertus 97.
Antiochianus (konzul) 69—70.
Antoninus Pius 56, 62.
Apa (hn.) 188.
Apahida 189.
aratu (ar.) 134.
Arčár (hn.) 125.
Ardó (hn.) 199.
Ardounyars (hn.) 199.
argumentum ex silentio 76, 133,
166—67.
ariánus gótok 74, 78.
arindzā (ar.) 143.
Armăn (nn.) 29—31, 48, 214, 216.
articulus postpositivus 147—49.
arumunok 4, 8; — rövid története
16—19; 29, 30, 87, 93, 104, 116,
125, 130—33, 136, 150, 153,
155, 215.
Assenidák 95—7, 191.
Asztalos M. 41.
Atanarik 78, 80, 128.
Ataulf 27.
Attaliates 84.
Attila 65, 82—3.
Aubin H. 50, 79.
Augustus 28, 57.
Aurelianus 63, 66—77, 88, 114.
Aurelius Victor 66.
auzóniai nyelv 82.
avarok 77, 83, 85, 124, 129, 155,
221.
ázsiai eredet mondája 89, 95—99.
B
Baach (hn.) 186.
baciū, bagiu 140—41.
Bacon Roger 6, 89, 96—98.
bács 141.
Baián 83.
bălaur (ol.) 140.
Bălgrad (hn.) 172—73.
baligă (ol.) 141.
balkánfélszigeti eredet népnévi bi-
zonyítéka 29—30.
balkáni nyelvészet fogalma 138.
balkáni nyelvtípus 6, 87, 138—39,
147—50, 166.
balkáni pásztorkodó romanizmus
4—5, 30, 46, 113, 130, 136.

- balkáni pásztorlatinság 6, 133—36, 148, 176.
 balkáni romanizmus rétegei 126—137.
 Balkanwörter 139—43, 158.
 Balotă 146.
 Bănescu N. 9, 17, 43, 94.
 Bánság 66, 68, 72, 81, 83, 111, 114, 212.
 Barbanna (folyónév) 152.
 Barbarossa 97, 131.
 Bărbulescu I. 68, 108, 111, 122, 154, 158, 165, 220.
 Barić 142.
 Barițiu Gh. 41.
 Bârsa (fn.) 173.
 Bartoli 145.
 Baskiria 95—99.
 baskirok 98.
 basztarnák 74.
 Baynes N. H. 67—8.
 Béla (II.) 212.
 Béla (III.) 212.
 Béla (IV.) 10—11, 184, 191, 193—195, 212.
 Benkő J. 15, 108.
berbécs (tsz.) 201.
 Berge (de la) C. 109.
 Bernhart M. 26.
 Bertalanffi P. 105.
 Bertha A. 13.
 besenyők 9, 190.
 besszusok 28, 93, 216.
 bihari oláhok 182, 186, 197—98.
 Bikkös (hn.) 170.
 Biondo, Flavio 102—3.
 Bithynia 59, 60.
Blachii ac pastores Romanorum 213, 216.
 Blaci 96—99, 191—92, 210, 213.
 Blacia Maior 96—7, 99.
blah (ófn.) 43.
 Blakumen (nn.) 43.
blavur (sz.) 140.
 Bocănețu 134.
 Boch (szn.) 118.
 Bogdan (máramarosi nemes és moldvai vajda) 12.
 Bogdan, Ioan 157, 171.
 Bogrea, V. 9, 64, 131.
 Bôjana (folyónév) 152.
 Bojadzsi 18.
 bojárság intézménye 165.
 Bologa, V. L. 17.
 Bolta (hn.) 186.
 Bonfinius 89—91, 104.
 Bonkáló, A. 179.
 Boris 164.
 Bougrie (= Bulgária) 98.
 Bracciolini, Poggio 102, 104.
 Brandis 52.
brânză 141—42.
 Brătianu, G. I. 47.
 Brüske 179.
 Bucută, E. 16.
 Buday Árpád 25, 56—60.
 Budimir, M. 138.
 Budinszky 61.
 Buine (szn.) 118.
 bulak (nn.) 99.
butăr (alb.) 140.
 Bulgaria Maior 96—7.
 Bulgaria Minor 96.
 bulgáriai cincárok 31.
 bulgáriai oláh helynevek 127.
 Buñ (szn.) 118.
 Bunea, A. 163.
 Bunyitay 165, 185, 198.
 Burghеле, M. 17.
 Bury, J. B. 75.
 Byhan 158.
 Cabrol—Leclerc 85.
 Cantacuzino, C. 106.
 Capidan, Th. 15, 17, 19—20, 31—32, 47, 53, 93, 110, 125, 128—130, 132—37, 140, 144, 146, 150—51, 156, 158, 160, 216, 220.
 Caracalla 25, 60, 63.
 Carassum (szn.) 181.
 Carausius 26.
 Caria (római prov.) 59.
cătun (ol.) 140.
 Caucaland (fn.) 80.
 Centorio, Ascanio 103.
 Chalis 9.
 Chalkokondyles, L. 104.
 Chelaru, V. G. 112, 116, 118.
cheltui (ol.) 160.
chiag (ol.) 176—77.
 Chire (szn.) 202.
 Chot (szn.) 118.
chotton, chottun (kalmük) 140.
 Christescu, V. 56.
 Chuka (szn.) 118.
 Chula (szn.) 118.
cimbora 199, 201.
 Ciot (szn.) 118.
ciul (ol.) 142.
 Claudius 60, 65, 70, 130.

- Cocil (hn.) 187.
 collegium Asianorum 60.
 collegium Galatarum 60.
 Commodus 54, 63.
 Conev 160.
 Constantius (II.) 67.
 Coresi 146.
 Cornăţel (hn.) 188, 192—93.
 Cornides D. 108.
 Costin, Miron 106.
 Costin, Nicolae 32, 106.
 Crez (szn.) 180.
 cser 200.
 csira (tsz.) 202.
 Csira (szn.) 202.
 csobán (nn.) 131.
 Csoma (szn.) 200.
 csonka 200.
 csuka 201.
 csuta 201.
 Cumont, F. 59, 71.
 Curt (szn.) 118.
 Cuza, Al. 14.
 Cvijić 135.
 čiribiri (nn.) 20.
- Dacia:** — Apulensis 57, — Inferior 46 — Maluensis 56—7, — Mediterranea 67, — Porolissensis 57, 69, — Ripensis 67, — Superior 56, — Traiana 3, 23, 29, 49—88, 101, 112—13, 123, 167; — kiürítése 65—85; — és az oláh őshazaelméletek 111—21, 151; — i III. sz.-i kereszténység 84, 85; — i légiók 57—9, 74; — i romanizmus 4, 6, 24, 28—9, 49—86, 114—15, 123, 126. — összetétele 57—61.
- Daicovici, C. 56, 69.
 dákok 27, 52—6, 58, 60, 93, 216.
 Dalmácia 59, 125; — i romanizmus 28, 29, 43, 124—26, 129, 135.
 Даровио 169.
 D'Anville 106.
 Dardania 67, 151, 155; — i albán-ság 151—2.
 Dauzat, A. 173.
 Dávid (bolgár cár) 131—32.
 Decebál 53, 93, 216.
 Decius 63, 71.
 Deér J. 215.
 Della Valle, Francesco 36, 91, 103—5.
 Demeter (váradai püspök) 165, 198.
 Densusianu, N. 38.
 Tamás L.
- Densusianu, O. 4, 9, 21, 53, 61, 64, 82, 93, 110, 115, 129—30, 133, 134, 146, 156—57, 176—77, 180, 183, 203, 205, 216.
 Desmaisons 98.
 Dessau, H. 67—9.
 Diculescu 33, 51, 62, 64, 80, 83—5, 121, 168, 174.
 Dio Cassius 62.
 Diocletianus 26, 62, 73—4, 77.
 Długosz 207—8.
 Domaschke, W. 134.
 Domitianus 130.
 Dopsch 6, 49—50.
 Drăganu, N. 10, 30, 38, 42—6, 65, 68, 75, 93—4, 99, 111—24, 128, 141—42, 151, 153, 158, 163, 168—84, 186—93, 196—212, 216, 219.
 Dragomir, S. 21—2, 43, 46, 95, 132, 171.
 Drinov 154.
 drum (ol.) 119.
 Drumolv (hn.) 119.
 Dugonics A. 39, 40, 105.
 Dulcilla (gót mártir) 81.
 dumbavă (ol.) 153.
 dumbrê (alb.) 153, 158.
 Dumbul (hn.) 189.
 Dumke, H. 134.
 Duna: — elválasztó szerepe 112, 115; — neve és a kontinuitás 168—69; — i limes 29, 62, 73, 77—8, 81, 122—23.
 dvor (i.-ol.) 20.
- ebür (irod. mong.) 205.
 Eckhart F. 117.
 Eckhardt S. 7.
 Edelspacher 40.
 Egger, I. 29.
 Eginhardus 28.
 Ekblom, R. 43.
 Engel 108.
 Endre (II.) 184, 191—2, 194.
 Endre (III.) 14, 121, 182, 195, 196, 218.
 Enmann-féle császártörténet 67.
 erdélyi folyónevek 169—70.
 Ernye J. 48.
 ęstę (tsz.) 202.
 északi beszivárgás 115, 176, 218—221.
 északi oláhok rövid története 8—15.
 északi-szláv—oláh kapcsolatok 176—79.

- Eugippus 76.
 Eutropius 56, 62—3, 66—8, 74, 82, 92, 101.
 Fábián G. 189.
 Fabricius, E. 56, 82.
 Farkas (vajda) 10, 193.
 farseróták 16, 133.
 Fata (szn.) 182, 202.
 Fatateleke (hn.) 190.
 Fato (szn.) 182.
 Fehrle, E. 27.
 Fichur (szn.) 180—81.
ficsur 199.
ficsúr (tsz.) 181.
 Filow, B. 74.
 Fischer, E. 55.
 Fisher, W. H. 67—8.
 Flavius Vopiscus 67.
 Flaviusok 52.
 Florescu, Gr. 52.
 foederati 81, 87.
 Fogaras (hn.) 188; — vidéki oláh-ság 191—3, 218.
 folyónevek és pásztorkodás 168.
 Fot (szn.) 118.
 földművelés 4, 133—4.
 földművelő romanizmus 127—9.
 főnyelvjárások egysége 115—6.
 Fra Mauro 99.
 Francia 27.
 Frâncu-Candrea 146.
 Franić, D. 95.
 Frantzes 131.
 Fribourg, A. 132.
 Friedwagner, M. 44, 101, 110—2, 116, 122, 132, 139, 144, 146, 153, 159, 162, 169, 220.
 Fritigern 78.
 Fugresch (hn.) 188.
furulya 199.
 Galba 26.
 Galerius 63, 77.
 Gallia 167, 173; — cisalpina 59, — transalpina 59.
 Gallienus 28, 57, 65—72, 75, 81, 114.
 Gallus 71.
 Gamásza (hn.) 118.
 Gamillscheg 123, 154, 168—69.
gard (ol.) 178.
 Gartner, Th. 32.
 Gaster, M. 33, 144.
gata (ol.) 152—3.
 Gelou 120, 209, 212—3.
 Génásza (hn.) 119—9.
 gepidák 64, 82—5, 174.
 Gepidia 4.
 Gergely (IX.) 208.
 Gerland, E. 156.
 germán elemek problémája 174—6.
 Germania 27, 59.
 germánok 62, 64, 82, 126, 131, 174.
 Germisara 25, 60.
 Géza (I.) 183.
 Gerghel, I. 43, 84.
 Ghiculeasă (szn.) 119.
 Gibbon 106.
 Giuglea, G. 64, 142.
 Giurescu, C. C. 9—13, 43—4, 55—56, 82, 91, 109, 127, 157, 165, 174, 182, 194, 207, 209.
 Glád 195, 209, 212.
gljakъ (orosz nyj.) 176.
góbé 199.
 Gombocz Z. 7, 92, 141, 186, 203.
gond 160—61.
 Górka, O. 215.
 Gotia 4, 27, 78.
 gótok 62—3, 67, 77—82, 85, 87, 123, 174; keresztény — 81—2.
Γοτθολογισταί 128.
готонъ (szl.) 152—3.
 Graur 46, 193, 201—2.
 Gritti Alajos 91.
 Groag 66.
 Gröber 137.
gruń (rut.) 178.
 Gura (hn.) 188.
 Guraszáda (hn.) 196.
 Győrffy I. 7, 160, 197—8.
 Hadrianus 52, 56, 62.
 Halics M. 38.
hard (rut.) 178.
 Hartke, W. 68.
 Haşdeu 21, 38, 68, 82, 90, 93—4, 110, 111, 142.
hasmánt 205—6.
 Hattingly, H. 26.
 Hauptmann, L. 155.
 helyhez kötött romanizmus 126—9.
 helynévi érv 167—74.
 Heraclius 74.
 herulok 174.
 Hieronymus 63, 65.
 Hierotheos 164.
 Hirschfeld 55.
 Historia Augusta 57, 63, 65, 67—8.
 Hodinka A. 163.
 Hohl, E. 67—8.

- Holtzmann 76.
 Holub J. 119.
 Holub-Pacewiczowa 179.
 Hóman B. 42, 116, 123, 209—11, 218—9.
 Homo, L. 66.
 Horger A. 181, 203.
 Horowitz, F. 66, 69—71.
 Horvát I. 107.
 Horváth T. 221.
hotar (ol.) 200.
 Höeg, C. 133.
hruñ (rut.) 178.
 humanisták 89—92, 100—105.
 Hunfalvy P. 3, 11, 13, 40, 55, 57, 63, 80, 89, 94—5, 101, 121, 163, 191—6.
 húnok 78, 80, 82—3, 87, 96, 114.
 Hunyadi János 103, 163.
 hunwadmegyei oláhok 195—6.
 Hurmuzaki, E. 109.
 Hurul-krónika 91.
 Huszti A. 40, 105.

 Ilac (nn.) 96, 99.
iliš (ol.) 200.
 illyrek 28, 59, 130.
 Illyricum 67, 74, 130.
 illyr-trák substratum 139.
 Ince (III.) 95.
 Ioan (kenéz) 10, 193.
 Iordan, I. 142, 173, 190.
 Iorga, N. 9—13, 16, 53, 64—68, 74, 82—3, 92, 108—9, 112, 123, 128, 160, 165, 182—3, 193, 195.
 Ireneo della Croce 30.
 Isopescu, Cl. 36, 92.
 isztro-oláhok 8, 29, 30, 116, 133, 155; — rövid története 20—22.
 Italia 76.
 italikus elem Dáciában 57—9, 92.

 Jakubovich E. 209, 211—2.
 Jancsó B. 13, 16, 41, 90, 99, 106, 197, 209.
 János (váradi püspök) 198.
 jazigók 62.
 Jireček, C. 22, 43, 71, 77, 123, 126, 128—9, 140, 151, 197.
 Jireček (Patsch—Skok)-féle határvonal 113, 130, 134.
 Iwachin (szebeni ispán) 191.
 Jokl, N. 22, 120, 140, 141, 146, 148, 151—3, 203.
 Jónás E. 73.
 Jordanes 28, 63, 67, 116, 154.

 Jorga, I. Iorga.
 Julianus 67.
 Jung, J. 25, 29, 34, 57, 59—61, 65—6, 71, 76, 80, 94, 109, 183.
 Jupiter-kultuszok Dáciában 59.
 Justinianus 61, 78.

 Kadlec, K. 5, 121, 156.
 Kájoni J. 38.
 Kald (hn.) 186.
 Kalojoan 95.
 Kanitz 197.
 Kantemir, D. 106, 109, 207.
 Karachin (szn.) 181.
 Karácson I. 198.
 Karácsonyi J. 168, 190—93, 195.
 Károly Róbert 12.
 karpok 63, 74, 81, 174.
κατοῦνα 140.
 katunári (b.) 140.
 Kazarof 125.
 Kedrenos 17, 131.
 Kekaumenos 93, 131, 216.
 Kelemen (IV.) 96.
 keleteurópai romanizmus 85—8, 125—9, 138.
 keleti istenek 59—60.
 kenézség 165.
ketund (alb.) 140.
 Kézai Simon 215.
 Kiepert 80, 101, 112.
 Kinnamos 17, 94—5.
 Kiparszky, V. 43.
 kiraği (tör.) 132.
 Kisch, G. 172.
 Klain S. 32—3, 107.
 Klag (olv. *klaj*, hn.) 177.
 kl'ag (rut.) 176—7.
 Klein J. 107.
kleje (ol.) 177.
 Knauz N. 184.
 Kniezsa I. 16, 48, 118, 172, 177, 179, 202.
 Kocel (szn.) 117.
 Kokora (szn.) 180.
 Konstantinos Porphyrogennetos 28.
kopács (tsz., hn.) 143, 201.
 Kopitar 40, 108.
 Kornemann, E. 66, 79.
 Kossinna 64.
 költőzködő pásztorkodás 132.
 Kretschmer 153.
 Kubitschek, W. 71.
 kucovlach 17.
 kúnok 97, 190, 194, 210.
 Kupa (hn.) 189.

- kurta* 202.
kutrigurok 155.
kvádok 62.
Lactantius 63.
lăcui (ol.) 200.
Laffranchi, L. 71.
Läsun (hn.) 125, 135.
 latin nyelv Dáciában 60—1.
Latinus (nn.) 24, 29.
Laurian, Tr. 38.
Lehoczky, T. 48.
Lejean 197.
Leto, G. Pomponio 103.
Licinius 77.
Liebhards 198.
Liewehr 153.
Ligeti L. 205.
limes: — *Alutanus* 56, — *dacicus* 56, — *danubianus* 29, 62, 73, 77—8, 81, 122—3.
Litovoj (vajda) 10—1, 131, 194.
longobardok 64.
Lucius, I. Jo. 39, 94, 101.
Lupaş, I. 163.
Macedonia 59—60, 75, 155.
Magna Hungaria 96—7.
Magna Valachia 95.
măgul'e (alb.) 153.
măgură (ol.) 153.
Mağura (fn.) 178, 205.
 magyar-oláh kapcsolatok 179—207.
 magyarok a vajdaságokban 160—1.
Maiores, P. 32—3, 55, 107—8.
mál 187, 202—7.
Malalas 67.
Marcu, A. 92, 102—3.
Marcus Aurelius 57, 62.
Margulies 132.
Marignolli 99.
Marquardt 66, 71.
Márton comes 12.
Mateescu, G. G. 25.
Mattingly, H. 54.
Maximinus 65.
Mécsásza (hn.) 118.
 megleni oláhok 8, 29—30, 93, 116, 133, 155; — rövid ismertetése 19—20.
Mehădia (hn.) 124.
Mehedinţi (hn.) 161.
Melich J. 43—4, 64, 80, 116, 123, 129, 141, 168, 171—2, 181—3, 186, 202, 209, 211, 214, 218—9.
Mén-Marót 212.
Meruţiu, V. 105.
Mészöly G. 203.
Meyer, G. 140.
Meyer-Lübke 53, 142, 145—6, 149.
Mezesmal (hn.) 203—4.
Mikhăza (hn.) 187.
Miklosich 16, 22, 40, 43, 48, 82, 109, 141, 144, 147.
Mikus (szn.) 180.
Milescu, Spătarul 32.
miliara (tsz.) 201.
Mithras-kultusz 60, 70—1.
μῆτρας 84.
mócok 146—7.
Moesia 67, 74, 127; — *Inferior* 53, 77, 114, 120, 130; — *Superior* 62, 114, 120.
Moglena (fn.) 19.
Mokra (hn.) 188.
Moldován G. 147.
 moldvai oláhok 207—8.
Mommsen 28, 66, 70—1.
 mongolok 98, 194, 221.
mons geminus (hn.) 187.
montes Serrorum 80.
Moór E. 211.
 morlások 29, 95, 132.
Morovlahi 29.
Murnu 97.
muta (tsz.) 202.
Mutaščiev 9, 67, 74, 78—9, 82, 94—95, 127, 157.
Mutimir (szn.) 202.
mutuj (tsz.) 202.
Müller, G. 5, 191, 198.
Mysia 67.
Nădejde, I. 86.
Nagy I. 91.
Nagy Konstantin 26, 72—5, 77, 81.
Nandriş, G. 116.
Naszódy, A. A. 33.
ndeñ (alb.) 140.
Németh Gy. 7, 117, 221.
Nestor-krónika 44—6.
Niebur 197.
Niederle 128, 154.
Niketas Akominatos 17, 97.
Niketas Choniates 131.
 nomád pásztorkodás 16, 131, 133—137.
Norden, E. 26—7, 49—50, 66, 83—84.
Noricum 24, 29, 75—6.
notin (tsz.) 201.

- Numerianus 67.
Nuqucz (szn.) 180—1.
- Odovakar 76.
Ohaba (hn.) 171—2.
oláh (nn.) 9, 40; — történetének áttekintése 42—8.
oláh kontinuitás: — Dáciában 3—6, 85—8, 135—7, 167; — a Balkánon 135, — Bulgáriában 127.
Olahfenes (hn.) 187.
Oláhtelek 185, 190—1, 197.
oláhok XIII. sz.-i okleveles említései 191—7.
olak (nn.) 98—9.
Olténia 10, 111.
Ompoly 167.
Onciul, D. 11, 85, 91, 93, 95, 104.
Ontelke (hn.) 186—7.
Onuz (hn.) 189.
Opreanu, S. 133.
oraş (ol.) 160, 200.
Orfitus (konzul) 69—70.
Orosius 63, 67.
Ortvay 58, 117, 183, 184, 187.
-ovlje, -ovljь 119.
- öbür, ömür (mongol nyj.) 205.
Ösgesta 213, 215—6.
öshaza: — elméletek 107—122; — területiális problémája 131.
ösoláh: — földmívelés 133—4; — nyelvjárások 112.
ösoláhság 6, 52, 83, 114, 125, 129—137, 141.
- Pachymeres 99, 131.
Pais D. 30, 99, 185, 209—10.
Palaestina 59.
Palmyra 60.
Panaitescu, E. 56.
Panaitescu, P. P. 78—9, 163—5.
Pannónia 24, 30, 58—9, 62, 93, 95, 114, 117, 119—20, 123—5, 151, 167, 213, 215—7; —i vlachok 213—7.
Papahagi, T. 12, 135, 147.
pârâu (ol.) 140.
Paribeni 52, 55.
Paris, Gaston 24, 26—7, 76, 109, 220.
Paristrion 9, 84.
Pârvan, V. 23, 52, 54—5, 58—61, 74—5, 84—6, 102, 112, 151.
Pascatyr, I. Baskiria
- Pascu, G. 22.
pascua Romanorum 217.
pastores Romanorum 95, 215, 217.
pásztorkodás 4, 80, 90, 110, 129, 132, 156; — a Kárpátokban 110, 136—7, 159, 193.
Patsch, K. 56—7, 62, 66, 71—82, 113, 128, 130.
Pauler Gy. 218.
Peisker 80, 99, 140, 156.
Pesthy F. 119.
Petitot, M. 98.
Petrovay Gy. 12.
Petrovici, E. 145, 153.
Philippide 10—3, 23, 49, 53, 55, 57—9, 63, 65, 77, 83, 86—7, 91, 93, 98, 101, 106, 108—9, 113—6, 121—2, 130, 140, 142, 144, 145, 150—1, 154, 175, 177, 193.
Philippus 55, 73, 75.
Piano Carpi 95.
Pick, B. 71.
Pič 87, 95, 98, 109, 159.
piruszták 59.
piscina rotunda 183—6.
Pleidell A. 30, 50, 76, 124—5, 129, 213.
Plinius 130.
Podunavě 9.
Popescu, D. O. 59.
Popovici, I. 181.
porój (b.) 140.
Possevinus, A. 36, 103.
Praevalis 152, 155.
Presbyter Diocleas 29, 94—5.
prioritás kérdése 117, 218—21.
Priskos (bizánci generális) 83.
Priskos rétor 65, 82—3.
Procopius 112.
Procopovici, Al. 93, 146.
Prvovenčani 43.
Pula (hn., szn.) 119.
Pulov (szn.) 119.
Pumnul, A. 34.
Puşcariu, S. 16, 21—2, 31, 47, 53, 68, 91, 93, 101, 106, 111—2, 118, 133, 138, 139, 143, 145—146, 149, 157—8, 160—1, 169, 170, 189, 215—7.
- Qiptchâq 98.
Qrud (szn.) 180.
Qucus (sz.) 181.

- Rác K. 188.
 Radu I. Basarab 11—2.
 Radu Negru 11, 75, 91.
 Raetia 24, 29, 76.
 Rămăni (nn.) 32, 216.
 Rásonyi Nagy L. 194, 198.
 Rausimod (gót vezér) 77.
remer (alb.) 131.
rendes (alb.) 143.
Píziros (folyónév) 128.
 Réthly L. 3, 33, 44—5, 47, 55, 90, 91, 98.
 Retianus (nn.) 76.
rinzā (ol.) 141—3.
 Ripafolua (hn.) 187.
 Ritterling 55, 74.
rob (ol.) 154.
 Rolandus (erdélyi vajda) 197.
 római civilizáció folytonossága 49
 —50, 122—5.
 római-barbár együttélés 51, 65, 79
 —87, 124, 174.
román 9, 41—2.
 Román (hn.) 119.
 román kontinuitás 4—5, 88, 213.
 Român (nn.) 23, 32, 39.
 Románd (hn.) 119.
 Romani 25, 28—9, 36, 66—7, 76, 81, 213—4.
 Romania 27—8, 35—6, 78.
 Români apuseni 21, 112, 131, 143.
 Români răsăriteni 21, 112.
Ρομῶνοι 28, 85.
 Romansky, St. 127.
 Romanus 6, 8, 23—31, 36, 45, 75, 105, 118, 216.
 Romin 32—3.
 Roosk (hn.) 187.
 Roques, M. 174.
 Rosa Gy. 18.
 Rosetti, A. 21, 33, 93, 146, 177.
 Rosetti R. 219.
 rotacizmus 30, 120, 145—7.
rovină (ol.) 154.
 Rösler, R. 67, 74, 78, 80, 91, 109, 115—6, 132, 176.
 Rubruquis 6, 89, 95—6, 98.
 Rufius Festus 63, 66—7, 101.
 Rumân (nn.) 8, 13, 23—4, 29—30, 42, 48, 105, 214; a — név története az oláhoknál 32—40, és nyelvünkben 40—2.
rumén 40.
 Rumer (Rumăr, nn.) 29—31, 48, 214.
 Rumili (fn.) 35.
 Rumon (nn.) 29, 31, 48, 214.
 rumun 40—1.
 rutén-oláh kapcsolatok 176—9.
ryndza (rut.) 143.
 Sabbadini, R. 102.
 Sacerdoțeanu, A. 5, 15, 66, 94, 128.
 Sagudati 128.
 Sakcia 9.
 Salvianus 65.
 Sámuel (b. cár) 17.
 Sandfeld-Jensen 87, 138, 145—51, 154, 169.
 Sarakačani (nn.) 133.
 Sarmatae: — Argaragantes 75, 79—80, 82, — Limigantes 79, 82 (l. még szarmaták)
 Sărună (hn.) 125, 135.
 Scampinus (folyónév) 113.
 Scequ (hn.) 117.
 Sceraka (szn.) 202.
 Scheludko, D. 127, 177—9.
 Schlözer 105.
 Schmidt, L. 63, 66, 69, 71, 80, 82.
 Schmidt T. 42.
 Schrantz, K. 64.
 Schuchardt, H. 144, 147.
 Schuchhardt 73—4.
 Schuller, Fr. 15.
 Schünemann, K. 124.
 Schwartz E. 119.
 Schwartz, Ernst 153.
 Schwicker, J. H. 89.
 Scythia Minor 10, 53, 75.
 Sebestyén 209.
 Seneslav (vajda) 10—1, 131, 194.
 Septimius Severus 58, 63.
 Serra, G. D. 140.
 Sestlav 9.
 Seton-Watson 122.
 Sextus Rufus, l. Rufius S.
 Sidonius Apollinaris 28.
 silva Blacorum et Bissenorum 192, 198.
 Sinkai 32—3, 107—8, 209.
 Skok, P. 21, 42, 47, 113, 121, 126
 —128, 133, 138—40, 143, 146, 152, 154—5, 158, 160, 165, 174—5, 220.
 Sobolevskij 177.
 Sorou (hn.) 190.
stan (sz.) 140.
stănă 20, 140.
stăpin 140.
 Ștefănescu, M. 179.
 Steinhauser 119.

- στειρα* 143.
sterp (ol.) 142.
ştirā 141—3.
stōpanin (sz.-h.) 140.
Συρόγγες (hn.) 141.
strungă 141—2, 201.
Suidas 67.
Sulzer 108.
sundoj (alb.) 158.
Supplex libellus Valachorum 107, 208.
Sydenham, E. A. 26.
Syme, 55, 61.
Syncellos 63, 67.
Syria 59, 81.

Šachmatov 44.
Šafarik 44.
Škup (hn.) 152.
štjerre (alb.) 143.
Šufflay 125—6.

szabad dákok 54, 63.
Szabó I. 47.
Szabó T. Attila 186.
Szádeczky L. 37, 195—6.
Száka (hn.) 117.
Szamota 206.
szarmaták 62, 66, 72, 74, 80—2, 85.
Szász (vajda) 12.
szék, szik 117, 187.
Székes (kir. birtok) 14, 121, 197.
Székely J. 121, 182, 195—6.
Szekfü Gy. 7, 15, 42.
Szent István 86, 120, 163—4, 184, 212, 219.
Szentpétery I. 180, 183—4, 191.
szerb hatás 158.
Szinnyei J. 181.
szláv: — hatások az oláh nyelv négy főágazatában 158, 162; — *li-turgia az oláhoknál* 162—5; *szláv-oláh kapcsolatok* 11, 116, 154—66, 220.
szlávok 77, 83, 85, 124, 126, 129, 154—7; — *Erdélyben* 154, 172—3.
szóvégi névszómeghatározó a balkáni nyelvekben 147—9.
sztronga (tsz.) 201.
Szvatopluk 211.

Tagányi K. 188, 193.
tajfálok 64, 80, 82, 111, 174.
Tagliavini C. 122, 147.
Tamaro, A. 22.

Tamm, Tr. 55, 67, 76, 78, 80, 95, 101, 109.
țarc (ol.) 141.
Târnava (fn.) 172.
Tata (szn.) 180.
tatárjárás 182, 192—4.
tatárok 96, 98.
Tatu, Tatul, Τατοῦλος, Τατούς 10.
Terentius V. 130.
terra Blacorum 191—2, 198.
terra Olacorum de Kyrch 194.
Tervingi 82.
Thallóczy L. 113, 130, 151.
Thaly K. 40.
Theodorescu G. D. 90.
Theodosius 83.
Theophanes 83, 85.
Thierry, A. 51.
Thracia 65, 75, 77.
Țicăloiu, I. D. 83.
Tiktin, H. 32—3, 86, 203.
Tocilescu 10.
Tomaschek, W. 80, 93, 109, 132.
Toppeltinus 106.
Torma K. 69.
Tóth L. 90.
Trajanus 52—8, 62, 67, 71, 91—5, 216.
trákok 28, 54.
Transmarisca (hn.) 77.
Trautmann 44.
Treimer 145.
Treml L. 112, 116, 162, 166, 168, 172, 193.
Tröster, J. 37.
Tulbure, Gh. 17.

udvarhelyi oláhok 198.
ulak (nn.) 1. *olak.*
Uljma, Ulma (hn.) 190.
urdă (ol.) 141.
Ūreche, G. 106.
Uric, Uricani (hn.) 171.
Ursus (kenéz) 198.

vajdaság intézménye 165.
Valachia Maior 96.
Valens 78, 80, 82.
Valkhoff, M. 123.
vamă (ol.) 200.
vándalok 62, 174.
Váradi Regstrom 181—2, 189.
Varga K. 187.
városi élet folytonossága 124—5.
városlakó romanizmus 126—7.
Vasmer, M. 140.

- Vatatzes Leo 94.
vátra (tsz.) 201.
 Veidinger Gy. 59.
 Velleius Paterculus 58.
 Verancsics A. 14.
 Veress E. 36, 38—9, 106, 182.
 Vespasianus 26, 58.
 Victoali (nn.) 82.
 villae olacales 198—9.
 Villehardouin, G. 35, 98.
 vimináciumi pénzverde 71—2.
 vita Aureliani 67—8, 106.
Βλαχογγίνοι 128.
 Vlădescu, I. 61.
 Vlach(us) 6, 8, 30—1, 43, 97—8,
 103, 118, 128, 131, 214.
 Vlaha (hn.) 173, 187.
 Volcos(s) (nn.) 43.
 Voiculeasă (szn.) 119.
 Volochove 44—5.
 Voltelini, H. 49.
 Volterrano, R. 103—4.
 Vonucz (hn.) 189.
voťulya (tsz.) 201.
 Vuia, R. 171.
 Vukan (sz. uralkodó) 95.
 Vulić, N. 66, 74.
 Walach, Walh (nn.) 33, 45, 76,
 214.
 wälsch 98.
 Weigand, G. 16, 19, 21, 42, 64, 68,
 111—2, 116, 119, 127, 138,
 145—6, 154, 158, 161, 183, 205.
 Wędkiewicz 142.
 Wijk (van) 122.
 Wonuz (fn.) 189.
 Wulfila 78.
 Wyngaert (van den) 96.
 Wyrostek, L. L. 12.
 Xenopol 3—4, 11—3, 61, 75, 79,
 82, 86, 127.
 Yule, H. 97, 99.
 Zaad (possessio) 196.
 Zeiller, J. 84, 85.
 Zeiss, H. 50, 76.
 Zeku (hn.) 187.
 Zeuss 28, 80.
 Zizais (szarmata vezér) 81.
 Zlatarski 9, 98, 127.
 Zoltai L. 73.
 Zor (hn.) 189.
 Zsirai M. 44.

TARTALOM.

<i>Előszó</i>	3—7
<i>I. Az oláhság és a rávonatkozó népnevek:</i>	8—48
1. Az oláhság négy ágazatának általános ismertetése . . .	8—23
2. A <i>Român</i> < <i>Romanus</i> név története és a belőle levonható oláh őstörténeti tanulságok	23—42
3. A <i>Vlah</i> , <i>Valah</i> név története és a belőle levonható tanulságok	42—48
<i>II. A dáciai római uralom és a dáciai romanizmus kérdése</i> . . .	49—88
1. A romanizmus Dáciában a római uralom előtt	52—53
2. Dácia romanizmusával kapcsolatos problémák	53—57
3. Dácia etnikai viszonyai a római uralom alatt	57—61
4. Dácia és a barbárok	61—63
5. A Dáciára törő germánság viszonya a római kultúrához . . .	64—65
6. Dácia kiürítése és a visszamaradó romanizmus problémája	65—86
7. Az admigrációs elmélet kritikája	86—88
<i>III. Az erdélyi oláh folytonosság elméletének keletkezése</i> . . .	89—121
1. A középkor és a renaissance felfogása az oláhok eredetéről	89—106
2. Az erdélyi triász dákoromán tanításai és a kolozsvári iskola. A. Philippide és az oláh őstörténet	107—121
<i>IV. A dáciai latin-oláh folytonosság ellen szóló pozitív és az ezeket szervesen kiegészítő negatív érvek</i>	122—207
1. A latin nyelvet Kelet-Európában csak pásztornép őrizhette meg tartósan. A balkáni romanizmus három rétege. Az ősoláhság életformája	122—137
2. Az oláh nyelv helye a balkáni nyelvcsaládban. Az oláh nyelv trák-illyr elemeinek problémája. Az albán-oláh kapcsolatok vallomása	137—154
3. A dél-szláv-oláh kapcsolatok vallomása	154—167

4. A helynévi érv	167—174
5. Az oláh nyelv ó-germán elemeinek kérdése	174—176
6. Az oláh—északi-szláv kapcsolatok vallomása.	176—179
7. A magyar-oláh kapcsolatok kezdete	179—207
V. A két Anonymus	208—221
1. Béla király Névtelen jegyzője	208—215
2. A francia Anonymus	215—217
3. Az erdélyi prioritás kérdése	218—221
Név-, szó- és tárgymutató	223—232

U.S.C. -

1. Introduction	10-15
2. The first part of the book	16-25
3. The second part of the book	26-35
4. The third part of the book	36-45
5. The fourth part of the book	46-55
6. The fifth part of the book	56-65
7. The sixth part of the book	66-75
8. The seventh part of the book	76-85
9. The eighth part of the book	86-95
10. The ninth part of the book	96-105

100

100